

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ»
Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ & ΣΥΝΟΛΩΝ
ΑΚΑΔΗΜΑΙΚΟ ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ: 2019-2022

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΜΟΥΡΑΤ ΡΕΪΣ

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΤΕΜΕΝΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΤΟΥ ΦΥΛΑΚΑ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ

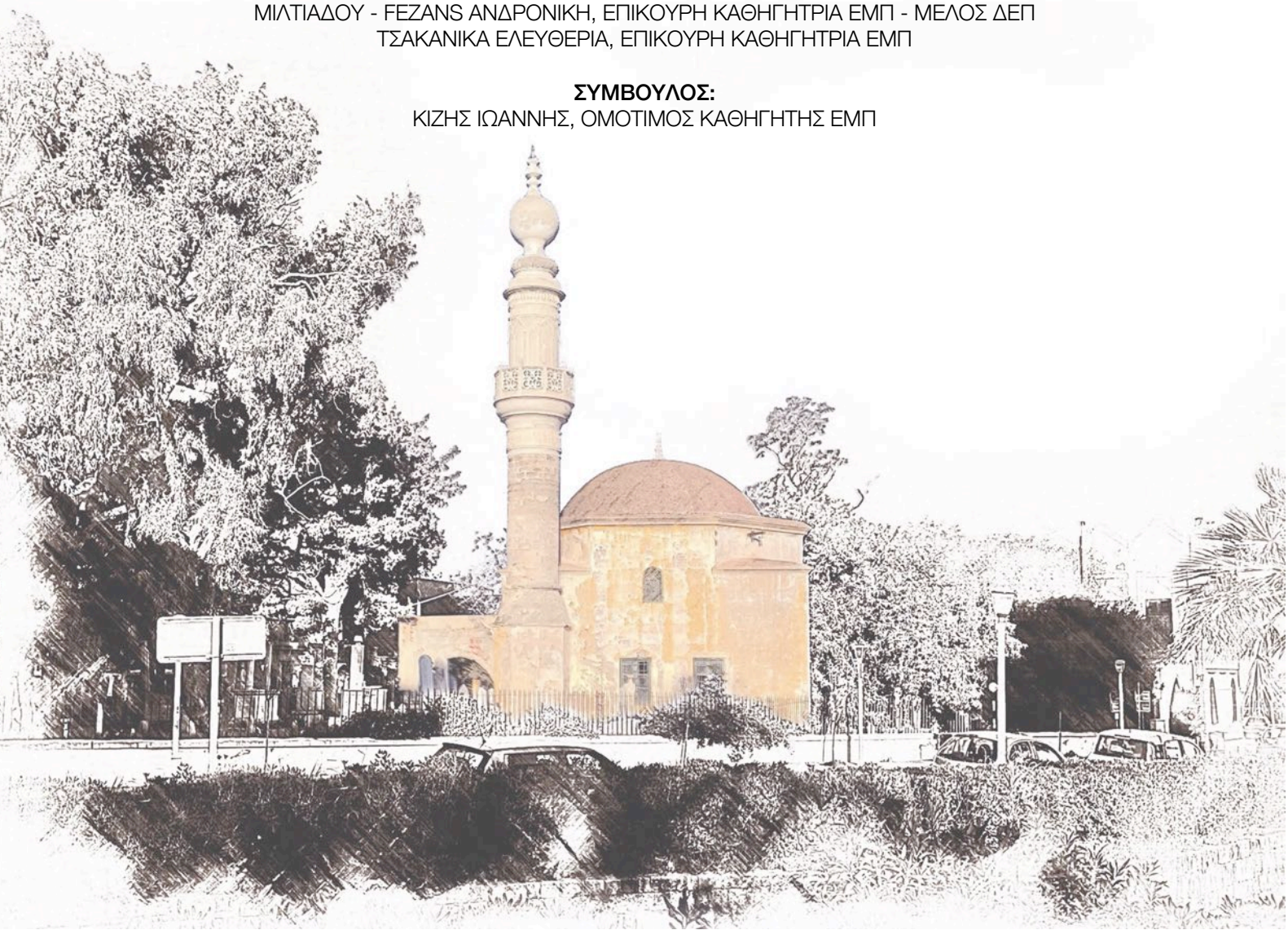
ANNA ΧΡΥΣΙΔΗ, ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ ΕΜΠ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ:

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ ΕΛΕΝΑ, ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΕΜΠ
ΜΙΛΤΙΑΔΟΥ - FEZANS ΑΝΔΡΟΝΙΚΗ, ΕΠΙΚΟΥΡΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΕΜΠ - ΜΕΛΟΣ ΔΕΠ
ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ΕΠΙΚΟΥΡΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΕΜΠ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ:

ΚΙΖΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, ΟΜΟΤΙΜΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΕΜΠ

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ»
Α' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ & ΣΥΝΟΛΩΝ
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ: 2019-2022

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΜΟΥΡΑΤ ΡΕΪΣ

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΤΕΜΕΝΟΥΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΤΟΥ ΦΥΛΑΚΑ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΑ

ANNA ΧΡΥΣΙΔΗ, ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ ΕΜΠ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ:

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ ΕΛΕΝΑ, ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΕΜΠ
ΜΙΛΤΙΑΔΟΥ - ΦΕΖΑΝΣ ΑΝΔΡΟΝΙΚΗ, ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΕΜΠ - ΜΕΛΟΣ ΔΕΠ
ΤΣΑΚΑΝΙΚΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΕΜΠ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ:

ΚΙΖΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, ΟΜΟΤΙΜΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΕΜΠ

ΑΘΗΝΑ, ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2022

Ευχαριστίες

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια της Α΄ Κατεύθυνσης “Συντήρηση και Αποκατάσταση Ιστορικών Κτιρίων και Συνόλων” του διατμηματικού προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών «Προστασία Μνημείων», που οργανώνεται από τη Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Ε.Μ.Π. σε συνεργασία με τις σχολές Χημικών Μηχανικών, Πολιτικών Μηχανικών και Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών.

Οφείλω να ευχαριστήσω θερμά τους ανθρώπους που συνέβαλαν στην ολοκλήρωσή της και πρώτα από όλους τους επιβλέποντες της εργασίας

- Κωνσταντινίδου Έλενα, Αναπληρώτρια καθηγήτρια του ΕΜΠ,
- Μιλτιάδου – Fezans Ανδρονίκη, Αναπληρώτρια καθηγήτρια του ΕΜΠ μέλος ΔΕΠ
- Τσακανίκα Ελευθερία, Αναπληρώτρια καθηγήτρια του ΕΜΠ

καθώς και τον σύμβουλο της εργασίας

- Ιωάννη Κίζη, ομότιμο καθηγητή της σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του ΕΜΠ

για τις πολύτιμες συμβουλές και την καθοδήγηση κατά την διάρκεια της εργασίας.

Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω όλο το διδακτικό προσωπικό του Δ.Π.Μ.Σ Προστασία Μνημείων, για όλες τις γνώσεις που μου μεταλαμπαδεύσανε στα χρόνια της φοίτησής μου.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου για την άψογη συνεργασία και την διευκόλυνση που μου παρείχε στην πρόσβαση των απαραίτητων για την μελέτη χώρων, καθώς και όλους τους υπαλλήλους της υπηρεσίας και ιδιαίτερα

- τον κ. Ζερλέντη Μιχάλη, Αρχιτέκτονα μηχανικό, εργαζόμενο στην 4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, για την παροχή πολύτιμων πληροφοριών και γραπτού υλικού σχετικά με το Τέμενος και Κοιμητήριο Μουράτ Ρεϊς και για την καθοδήγησή του καθ' όλη την διάρκεια της εργασίας.

- τον κ. Ντέλλα Γιώργο Δρ. Μηχανικό και προϊστάμενο στο Τμήμα Μελετών και Έργων Αναστήλωσης Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων της Υπηρεσίας Νεωτέρων Μνημείων και Τεχνικών Έργων Δωδεκανήσου, για τις συμβουλές και την παροχή υλικού.

- την κα. Άννα Μαρία Κάσδαγλη, μέλος του τοπικού συμβουλίου μνημείων Δωδεκανήσου και μόνιμη υπάλληλο με Α΄ βαθμό του κλάδου ΠΕ Αρχαιολόγων, που υπηρετεί στην ΕΦΑ Δωδεκανήσου για την άψογη συνεννόηση και επικοινωνία κατά την διαδικασία της αίτησης πρόσβασης στο μνημείο.

- τον κ. Πάλλας, εργαζόμενο της υπηρεσίας για την άμεση αλλαγή φθαρμένων κλειδαριών του μνημείου προκειμένου να μου εξασφαλισθεί η πρόσβαση.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια μου, και ιδίως τους γονείς μου που με στηρίζουν καθ' όλη την διάρκεια των ακαδημαϊκών σπουδών μου καθώς

- την φίλη μου Οζκιάν Ντεβρής, Καθηγήτρια Τουρκικής γλώσσας, για βοήθεια στις μεταφράσεις της Τουρκικής βιβλιογραφίας.

- τον συμφοιτητή μου Άρη Ράπτη, Αρχιτέκτονα Μηχανικό, για την ανταλλαγή ιδεών και γνώσεων.

Περλήψη

Στο βόρειο άκρο της νέας πόλης της Ρόδου, λίγο έξω από την μεσαιωνική πόλη συναντάμε σήμερα μια "νεκρή ζώνη" 8 στρεμμάτων που αποτελεί το συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς. Ενώ η έκταση προσελκύει το ενδιαφέρον των κατοίκων και των επισκεπτών, υπάρχει μια γενική παρανόηση ως προς "τη φύση" του Μουράτ Ρεϊς. Αυτό που βλέπουν όλοι καθώς περνούν είναι αυτό που θεωρούν προφανές, ότι είναι ένα νεκροταφείο. Στην πραγματικότητα το Μουράτ Ρεϊς είναι ένα 'külliye', δηλαδή ένα συγκρότημα κτιρίων με διάφορες λειτουργίες που επικεντρώνονται γύρω από ένα κεντρικό ίδρυμα (συνήθως τέμενος).

Μετά την κατάκτηση της Ρόδου (1522μ.Χ.), άρχισαν να λειτουργούν στο νησί ορισμένα τάγματα, όπως των Μεβλεβήδων δερβίσηδων και των Nakşibendi. Οι Οθωμανοί ακολουθώντας το πρότυπο της Αδριανούπολης, της Κωνσταντινούπολης και άλλων μεγάλων πόλεων της οθωμανικής επικράτειας, θέλησαν να προσαρτήσουν τους τάφους τους σε φιλανθρωπικές και θρησκευτικές εγκαταστάσεις με τη μορφή συγκροτήματος. Έτσι, λίγο μετά τον θάνατο του ομώνυμου Μουράτ Ρεϊς (1609 μ.Χ.), ναύαρχου του στόλου του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, όταν προέκυψε η πεποίθηση ότι ο τάφος του κατείχε τον Baraka (ευλογία) ακολούθησε η ίδρυση του τεμένους και της κρήνης καθαρμών. Παράλληλα ανατέθηκε σε έναν Σείχη να κατοική σε χώρο εντός του νεκροταφείου και έτσι ιδρύθηκε ο τεκές (ασκητήριο, ησυχαστήριο δερβίσηδων) και η κατοικία του φύλακα (Türbedar Evi). Ο ναύαρχος Μουράτ Ρεϊς απέκτησε την ιερότητα του Αγίου και ο τάφος του αποτελεί αντικείμενο λατρείας των Μουσουλμάνων της Ρόδου μέχρι και σήμερα.

Λόγω της μεγάλης έκτασης του μνημειακού συνόλου που εκτείνεται γύρω από το μαυσωλείο του Μουράτ Ρεϊς, το αντικείμενο της παρούσας εργασίας περιορίζεται στην ανάλυση, την τεκμηρίωση και την πρόταση αποκατάστασης του τεμένους και της κατοικίας του φύλακα (Türbedar Evi), καθώς και στην διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου της έκτασης του νεκροταφείου, με στόχο την ένταξη του στο σύγχρονο αστικό τοπίο και στην ζωή της πόλης.

Αρχίζοντας από την ιστορική εξέλιξη της πόλης και των προαστίων της Ρόδου και τις χωροταξικές ανακατατάξεις, που πραγματοποιήθηκαν κατά την οθωμανική περίοδο η εργασία εστιάζει στη διαχρονική ανάπτυξη της περιοχής που βρίσκεται το συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς, καθώς επίσης την καταγραφή και αξιολόγηση των σημερινών χαρακτηριστικών της. Σε επόμενο στάδιο πραγματοποιείται η ιστορική τεκμηρίωση του τεμένους και της κατοικίας του φύλακα καθώς και η σχεδιαστική αποτύπωση και φωτογραφική τεκμηρίωση τους για τη διάσωση όλων των μορφολογικών και κατασκευαστικών στοιχείων. Έπειτα, επιχειρείται, η κατανόηση του τρόπου δόμησης και ο εντοπισμός των δομικών - οικοδομικών προβλημάτων, όπως επίσης η αναζήτηση προτεινόμενων λύσεων, με στόχο την επανάχρηση και λειτουργική αξιοποίηση τους.

Πέραν της αποκατάστασης των μεμονωμένων κτισμάτων, η πρόταση είχε ως γνώμονα την ανάδειξη της ιστορίας, της λειτουργίας και της αξίας του συγκροτήματος Μουράτ Ρεϊς ως ένα ενιαίο σύνολο. Για το λόγο αυτό προτείνεται η δημιουργία ενός εκθεσιακού κέντρου, το οποίο θα στεγαστεί στα οικήματα του συγκροτήματος και θα έχει ως στόχο αφενός την πληροφόρηση των πολιτών και επισκεπτών για την "φύση" και την ιστορία του ιδρύματος και αφετέρου την μετατροπή της εγκαταλελειμμένης έκτασης σε έναν υπερτοπικό πόλο έλξης επισκεπτών.

Το συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς αντικατοπτρίζει την ιστορία του τόπου και επιβεβαιώνει πως η Ρόδος υπήρξε ένα από τα πιο σημαντικά αστικά κέντρα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στον Ελλαδικό χώρο. Παρόλο που έχει εγκαταλειφθεί και παρακμάζει, διατηρεί την μεγαλοπρεπεία του και αποτελεί σημείο αναφοράς για την πόλη της Ρόδου μέχρι και σήμερα. Έτσι, η αποκατάσταση και η επανάχρηση του τεμένους και των οικίσκων του Μουράτ Ρεϊς ως εκθεσιακός χώρος, ελπίζουμε να αποτελέσει αφετηρία για την ανάδειξη της σημασίας και της ιστορίας του, στοιχεία που είναι σημαντικό να γίνουν κτήμα όχι μόνο των ειδικών, αλλά κυρίως των απλών κατοίκων των απλών κατοίκων της περιοχής, προκειμένου ο σεβασμός και η προστασία τους να γίνει πρωταρχικός στόχος όλων.

Διότι...

"Το πρώτο βήμα για την διάσωση ενός μνημείου είναι η συνειδητοποίηση της αξίας του"

Abstract

At the northern edge of the new city of Rhodes, just outside the medieval city, today we find an 8-acre "dead zone" that constitutes the Murat Reis complex. While the area attracts the interest of residents and visitors, there is a general misunderstanding as to "the nature" of Murat Reis. What everyone sees as they pass is what they consider obvious, that it is a cemetery. In reality, Murat Reis is a 'külliye', a complex of buildings with various functions centered around a central institution (usually a mosque).

After the conquest of Rhodes (1522 AD), certain orders began to operate on the island, such as the Mevlevian dervishes and the Nakşibendi. The Ottomans, following the model of Adrianople, Constantinople and other large cities of the Ottoman territory, wanted to attach their tombs to charitable and religious facilities in the form of a complex. Thus, shortly after the death of the homonymous Murat Reis (1609 AD), admiral of the fleet of Suleiman the Magnificent, when the belief arose that his tomb possessed Baraka (blessing), the establishment of the mosque and the purification fountain. At the same time, a Sheikh was assigned to live in a space within the cemetery and thus the tekke (hermitage, hermitage of dervishes) and the keeper's residence (Türbedar Evi) were established. Admiral Murat Reis acquired the sanctity of the Saint and his tomb is an object of worship for the Muslims of Rhodes to this day.

Due to the large area of the monumental complex that extends around the mausoleum of Murat Reis, the scope of this work is limited to the analysis, documentation and proposal for the restoration of the mosque and the keeper's residence (Türbedar Evi), as well as the shaping of the environment of the area of the cemetery, with the aim of integrating it into the modern urban landscape and the life of the city.

Starting from the historical development of the city and suburbs of Rhodes and the zoning rearrangements, which took place during the Ottoman period, the work focuses on the long-term development of the area where the Murat Reis complex is located, as well as the recording and evaluation of its current characteristics. In the next stage, the historical documentation of the mosque and the keeper's residence is carried out, as well as their design and photographic documentation in order to save all morphological and structural elements. Then, an attempt is made to understand the way of building and to identify the structural-building problems, as well as the search for proposed solutions, with the aim of their reuse and functional utilization.

In addition to the restoration of the individual buildings, the proposal was driven by highlighting the history, function and value of the Murat Reis complex as a single whole. For this reason, the creation of an exhibition center is proposed, which will be housed in the buildings of the complex and will aim to inform citizens and visitors about the "nature" and the history of the institution on the one hand, and on the other hand to transform the abandoned area into a hyperlocal visitor attraction.

The Murat Reis complex reflects the history of the place and confirms that Rhodes was one of the most important urban centers of the Ottoman Empire in Greece. Although abandoned and decaying, it retains its grandeur and is a reference point for the city of Rhodes to this day. Thus, the restoration and reuse of the mosque and the houses of Murat Reis as an exhibition space, we hope will be a starting point for highlighting its importance and history, elements that are important to become the property not only of experts, but mainly of ordinary residents of the region, in order for their respect and protection to become everyone's primary goal.

Because...

"The first step to saving a monument is to realize its value"

Περιεχόμενα

A. Εισαγωγή.....	12
A.1 Αντικείμενο, Στόχος και Αρχές διπλωματικής εργασίας.....	12
A.2 Μεθοδολογία εργασίας.....	14
A.3 Μέθοδοι αποτύπωσης.....	14
B. Γενικά στοιχεία για τη Ρόδο.....	18
B.1 Γεωγραφική θέση – διοικητικό πλαίσιο.....	18
B.2 Γεωμορφολογικά και κλιματικά στοιχεία.....	18
B.3 Σεισμικότητα της περιοχής.....	20
B.4 Οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο.....	22
Γ. Ιστορικό πλαίσιο.....	26
Γ.1 Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της πόλης της Ρόδου έως την Οθωμανική κατάκτηση.....	26
Γ.2 Η Οθωμανική κυριαρχία.....	38
Γ.2.1 Πρώτη περίοδος της Τουρκοκρατίας (1522-1750).....	38
Γ.2.2 Δεύτερη περίοδος της Τουρκοκρατίας (1750-1912).....	40
Γ.2.3 Κοινωνικό πλαίσιο – Οικονομικό πλαίσιο.....	42
Γ.2.4 Διοίκηση και θεσμοί.....	44
Γ.2.5 Η πολεοδομική συγκρότηση της πόλης.....	46
Γ.2.6 Η πόλη εκτός των τειχών - Μαράσια.....	50
Γ.2.7 Η δημόσια Οθωμανική αρχιτεκτονική της Ρόδου.....	52
Γ.2.7.1 Παράγοντες που επέδρασαν στον σχεδιασμό της θρησκευτικής αρχιτεκτονικής στην Ρόδο.....	66
Γ.3 Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της πόλης της Ρόδου μετά την Οθωμανική περίοδο.....	68
Γ.3.1 Ιταλική κατοχή (1912-1943).....	68
Γ.3.2 Ελληνική διοίκηση.....	72
Γ.3.2.1 Η αντιμετώπιση των Οθωμανικών μνημείων.....	76
Δ. Περιοχή μελέτης – Συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς.....	82
Δ.1 Γεωγραφική θέση – διοικητικό πλαίσιο.....	82
Δ.2 Ιστορικά στοιχεία.....	86
Δ.3 Το μνημειακό σύνολο του συγκροτήματος Μουράτ Ρεϊς.....	94
Δ.4 Νομοθετική προστασία.....	108

Ε. Ανάλυση και τεκμηρίωση του τεμένους Μουράτ Ρεϊς και της κατοικίας του φύλακα.....	112
E.1 Αρχιτεκτονική ανάλυση - Περιγραφή υφιστάμενης κατάστασης.....	112
E.1.1 Τέμενος Μουράτ Ρεϊς.....	112
E.1.2 Περιβάλλον χώρος.....	142
E.1.3 Κατοικία φύλακα (Türbedar Evi).....	146
E.2 Κατασκευαστική ανάλυση.....	158
E.2.1 Τέμενος Μουράτ Ρεϊς.....	158
E.2.2 Κατοικία φύλακα (Türbedar Evi).....	176
E.3 Αρχιτεκτονικές και οικοδομικές φάσεις.....	182
E.3.1 Τέμενος Μουράτ Ρεϊς.....	182
E.3.2 Κατοικία του φύλακα.....	184
E.3.3 Ιστορική εξέλιξη του συγκροτήματος.....	186
E.4 Παθολογία.....	188
E.4.1 Τέμενος Μουράτ Ρεϊς.....	188
E.4.2 Κατοικία του φύλακα.....	192
E.5 Συμπεράσματα.....	194
ΣΤ. Πρόταση αποκατάστασης.....	198
ΣΤ.1 Στόχοι και αρχές της επέμβασης.....	198
ΣΤ.2 Γενική παρουσίαση της πρότασης – Ένταξη νέας χρήσης.....	200
ΣΤ.3 Γενική παρουσίαση της πρότασης – Κύριες αναστηλωτικές επιλογές.....	206
ΣΤ.4 Αναλυτική παρουσίαση της πρότασης και τεχνική περιγραφή των επεμβάσεων.....	208
ΣΤ4.1 Τέμενος Μουράτ Ρεϊς.....	208
ΣΤ4.2 Κατοικία του φύλακα.....	224
ΣΤ4.3 Περιβάλλον χώρος.....	230
Η. Επιλογος.....	234
Γλωσσάριο.....	235
Βιβλιογραφία.....	237

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Άποψη του τεμένους από την Γεωργίου Παπανικολάου. Φωτογραφία από την επιτόπια έρευνα (20/12/2021)

Αεροφωτογραφία της περιοχής μελέτης από Google Earth Pro

Α. Εισαγωγή

Α.1 Αντικείμενο, Στόχος και Αρχές διπλωματικής εργασίας

Το συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς αποτελεί σήμερα μια "νεκρή ζώνη" 8 στρεμμάτων που βρίσκεται στην θέση Qum Bumu ή Punta della Sabbia, εκτός των μεσαιωνικών τειχών, στο βόρειο άκρο της πόλης της Ρόδου. Κατέχει πολύτιμη θέση στον ιστό της πόλης, καθώς βρίσκεται στο τέλος του οδικού άξονα της Εβδόμης Μαρτίου που διαπερνάει το διοικητικό κέντρο της πόλης (Foro Italco). Η έκταση αυτή περιλαμβάνει το τέμενος (τζαμί), την κρήνη καθαρμών, ένα «τεκέ» (ασκητήριο, ησυχαστήριο δερβίσηδων), την κατοικία του φύλακα (Türbedar Evi) και το νεκροταφείο με τα μαυσωλεία (τουρμπέδες).

Αντικείμενο της διπλωματικής εργασίας αποτελεί η μελέτη, η αποκατάσταση και η επανάχρηση του τεμένους και της κατοικίας του φύλακα (Türbedar Evi), καθώς και η διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου της έκτασης του νεκροταφείου, με στόχο την ένταξη του στο σύγχρονο αστικό τοπίο και την ενσωμάτωση της ιστορίας του στην ζωή της πόλης.

Το τέμενος Μουράτ Ρεϊς βρίσκεται στην νοτιοανατολική πλευρά της έκτασης του συγκροτήματος, επί της οδού Γεωργίου Παπανικολάου. Σύμφωνα με την μαρμαρίνη επιγραφή της εισόδου, ανοικοδομήθηκε το 1797-1798 μ.Χ. από τον Μουραμπίντ Χασάν Μπέη στην σημερινή μορφή που το ξέρουμε. Ακολουθώντας το πρότυπο της Προύσας, το τέμενος αποτελείται από μια τρουλόσκηπη σάλα προσευχής με τετράγωνη κάτοψη, το λιθινο προστώο το οποίο σήμερα έχει καταρρεύσει, το δεύτερο διαδοχικό ξύλινο προστώο που απεικονίζεται σε σχέδια του Balducci (1931) και τον μιναρέ. Η επισφαλής κατάσταση του τεμένους επέβαλλε την διακοπή λειτουργίας του και έτσι παραμένει κλειστό για λατρεία από το 2000 μέχρι και σήμερα.

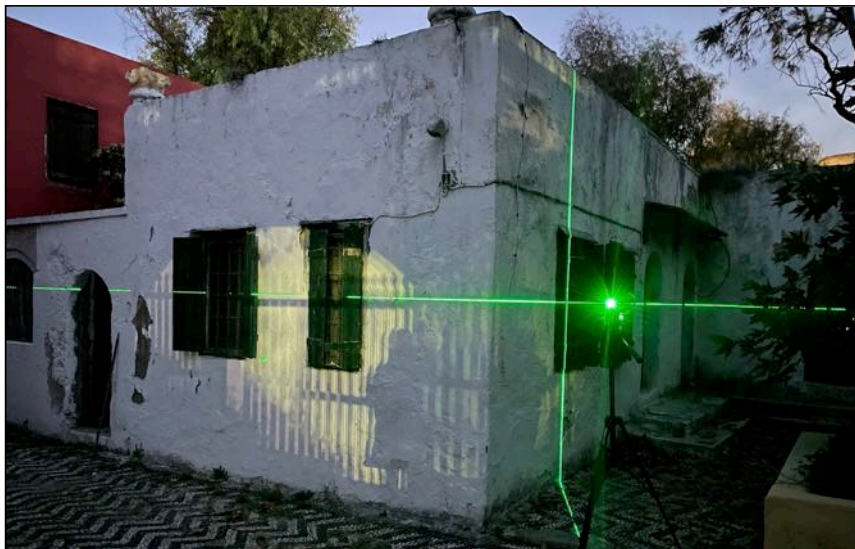
Η αποκατάσταση του θεωρείται επιβεβλημένη, καθώς αποτελεί μια από τις ελάχιστες περιπτώσεις τεμενών που υφίστανται ακόμη εκτός των ορίων της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου και ταυτόχρονα αποτελεί ένα ιδιαίτερο δείγμα με χαρακτηριστικά της εποχής του οθωμανικού μπαρόκ με εισαγωγή νεοκλασικών στοιχείων. Συγχρόνως κρίνεται απαραίτητη και μια συνολική αντιμετώπιση της έκτασης του νεκροταφείου και του συγκροτήματος προκειμένου να μπορέσει να ενταχθεί στο σύγχρονο αστικό τοπίο και στην ζωή της πόλης.

Στόχος της μελέτης είναι:

- η εξακρίβωση της ταυτότητας, της θέσης, του τρόπου λειτουργίας και της σημασίας του συγκροτήματος Μουράτ Ρεϊς στα χρόνια της Τουρκοκρατίας
- η αποτύπωση όσο το δυνατόν πληρέστερα της σημερινής κατάστασης, για τη διάσωση όλων των μορφολογικών στοιχείων, και της παθολογίας του τεμένους και της κατοικίας του φύλακα.
- η κατανόηση της τεχνολογίας και του τρόπου δόμησης των κατασκευών
- η αντιμετώπιση των δομικών και οικοδομικών προβλημάτων και
- η αποκατάσταση - επανάχρηση του συνόλου με συνέπεια την επανεμφάνιση του στην καθημερινή ζωή των κατοίκων της περιοχής και τη συμβολή του στην αναβάθμιση των κοινωνικών λειτουργιών της.

Οριζόντιο επίπεδο (E1) με την χρήση περιστροφικού λέιζερ στις όψεις του τεμένους

Οριζόντιο επίπεδο (E2) με την χρήση περιστροφικού λέιζερ στις όψεις του προσκτίματος - Συχετισμός των οριζόντιων επιπέδων (E1-E2=0.51m)

Φωτογραφίες κατά την διαδικασία της αποτύπωσης

A.2 Μεθοδολογία εργασίας

Το πρώτο στάδιο της εργασίας διεξήχθη στη Ρόδο με την συγκέντρωση βιβλιογραφίας σχετικά με την ιστορία του τεμένους και της περιοχής στην οποία βρίσκεται, αλλά και με τη συλλογή στοιχείων (προφορικών μαρτυριών, σχεδιαστικά υπόβαθρα, φωτογραφίες προηγούμενης κατάστασης, γραπτές πληροφορίες τόσο για την ιστορία του όσο και για τη σημερινή κατάσταση, στην οποία επήλθε). Στην συνέχεια ακολούθησε η επεξεργασία και η οργάνωση των παραπάνω συλλεχθέντων στοιχείων και η αναζήτηση επιπλέον πληροφοριών από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, την Πολεοδομική Υπηρεσία Δήμου Ρόδου και το Κτηματολόγιο του Δήμου.

Λόγω των ιδιαίτερων υγειονομικών συνθηκών η διαδικασία της αποτύπωσης πραγματοποιήθηκε σε δεύτερο στάδιο και συνοδευτήκε με την συστηματική φωτογραφική τεκμηρίωση του τεμένους και του προσκτίματος. Μετά την σχεδιαστική επεξεργασία ακολούθησαν πολλαπλές επισκέψεις στο μνημείο με σκοπό την επιβεβαίωση και εξακρίβωση διευκρινήσεων που προέκυψαν και την περαιτέρω διερεύνηση στοιχείων που τεκμηριώνουν την μορφή του προστώου και τα πιθανά αίτια κατάρρευσης. Παράλληλα η έρευνα εστιάστηκε και σε άλλα τεμένη της Ρόδου με στόχο την εύρεση οικοδομικών τεχνικών που θα μπορούσαν να έχουν εφαρμοστεί στην περίπτωση του δεύτερου διαδοχικού προστώου, αλλά και στην τυπολογία του αρχικού μιναρέ. Συγχρόνως, η συγκριτική εξέταση των τεμενών συνέβαλλε στην εξαγωγή συμπερασμάτων και στην εκτίμηση της αξίας αυτής της αρχιτεκτονικής σε τοπικό επίπεδο. Ακολούθησε η διερεύνηση των αρχιτεκτονικών φάσεων του κτηρίου και η διατύπωση πρότασης αποκατάστασης με τις γενικές αρχές και στόχους παρέμβασης και την αναλυτική περιγραφή των απαιτούμενων εργασιών.

A.3 Μέθοδοι αποτύπωσης

Για τις ανάγκες της αρχιτεκτονικής αποτύπωσης το κτίσμα τμήθηκε νοητά σε τέσσερα οριζόντια επίπεδα με την βοήθεια περιστροφικού αλφαδολείζερ και τρίποδα, προκειμένου να προσδιοριστεί η στάθμη του εδάφους και των εσωτερικών επιπέδων. Σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε και αλφαδομήμα, λόγω πρακτικής αναγκαιότητας. Τα οριζόντια επίπεδα χρησιμοποιήθηκαν και στην αποτύπωση των όψεων προκειμένου να συσχετιστούν τα ύψη και οι στάθμες εδάφους του τεμένους και του προσκτίματος. Η χρήση του περιστροφικού αλφαδολείζερ στους εξωτερικούς χώρους γινόταν τις απογευματινές ώρες, μετά την δύση του ηλίου.

Για την ακρίβεια των μετρήσεων και την καταγραφή των αποκλίσεων της τοιχοποιίας από την οριζόντια και κατακόρυφο χρησιμοποιήθηκε επίσης αλφαδολείζερ. Στο μεγαλύτερο μέρος της αποτύπωσης εφαρμόστηκε η συμβατική μέθοδος των τριγωνικών οδεύσεων με μετροταινία και αποστασιόμετρο (με ακρίβεια μετρήσεων $\pm 1\text{mm}$), ενώ για τις ανάγλυφες επιφάνειες χρησιμοποιήθηκε προφίλομετρο ("χτένα"). Λόγω έλλειψης σχεδιαστικών υποβάθρων η σχεδίαση όλων των σκαριφημάτων βασίστηκε εξ ολοκλήρου στην επιτόπια παρατήρηση.

Η σχεδίαση έγινε με το πρόγραμμα AutoCAD 2019 σε κλίμακα 1:1 ώστε να επιτευχθεί η μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια και να γίνει εφικτή η εκτύπωση των σχεδίων σε οποιοδήποτε μέγεθος και στην συνέχεια επεξεργάστηκαν σε κλίμακα 1:50. Σχεδιάστηκαν κατόψεις σε πέντε επίπεδα, οι τέσσερις όψεις και πέντε χαρακτηριστικές τομές καθώς και πλήθος επιμέρους λεπτομερειών για το τέμενος και για το πρόσκισμα αντίστοιχα. Η αποτύπωση του ζωγραφικού διακόσμου αλλά και επιπλέον λεπτομερειών έγινε με την χρήση φωτογραμμετρίας.

Τέλος, η αποτύπωση επεκτάθηκε με ακριβή διαστασιολόγηση και στον άμεσα περιβάλλοντα χώρο του συγκροτήματος, με τη χρήση αποστασιόμετρου και μετροταινίας. Παράλληλα με τη λήψη μετρήσεων και φωτογραφιών, λόγω του ελλιπούς σχεδιαστικού υποβάθρου συντάχθηκε το τοπογραφικό σχέδιο του οικοδομικού τετραγώνου και της ευρύτερης περιοχής με τη χρήση αεροφωτογραφίας του εθνικού κτηματολογίου και του Google earth. Το ίδιο σχεδιαστικό υπόβαθρο χρησιμοποιήθηκε για την καταγραφή των χρήσεων ισογείου της περιοχής. Για μεγαλύτερη ακρίβεια και ορθότητα απαιτείται σύνταξη τοπογραφικού διαγράμματος της ευρύτερης περιοχής του νεκροταφείου και της θέσης των επιτύμβιων στηλών με εξειδικευμένο εξοπλισμό.

Β. ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΡΟΔΟ

Β. Γενικά στοιχεία για τη Ρόδο

Β.1 Γεωγραφική θέση – διοικητικό πλαίσιο

Η Ρόδος, με έκταση περίπου 1.400 τ.χλμ., είναι το μεγαλύτερο νησί του ΝΑ Αιγαίου και το τέταρτο σε όλη την Ελληνική επικράτεια. Αποτελεί τη φυσική πρωτεύουσα αλλά και το διοικητικό κέντρο του νησιωτικού συμπλέγματος που σήμερα είναι γνωστό ως Δωδεκάνησα ή Δωδεκάνησος.¹

Η γεωγραφική της θέση την έκανε σταυροδρόμι ανάμεσα στο χώρο του Αιγαίου και στην Ανατολή, καθώς απέχει μόλις 10-11 μίλια από τα Παράλια της Μικράς Ασίας. Ως επίκεντρο των μεγάλων θαλάσσιων οδών της αρχαιότητας υπήρξε πάντα σημείο στο οποίο συναντήθηκαν λαοί και πολιτισμοί με επιπτώσεις στην οικονομική, πολιτική και πολιτιστική της εξέλιξη.

Έχει σχήμα ρόμβου, με μήκος 77 χιλιόμετρα και πλάτος 35 χιλιόμετρα, το οποίο επηρέασε τη διαίρεσή της, κατά τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους, σε τρεις ανεξάρτητες ή αυτόνομες πόλεις-κράτη, στοιχείο που προσδιόρισε και τη λειτουργία της μετέπειτα ενιαίας αρχαίας ροδιακής πολιτείας.²

Β.2 Γεωμορφολογικά και κλιματικά στοιχεία

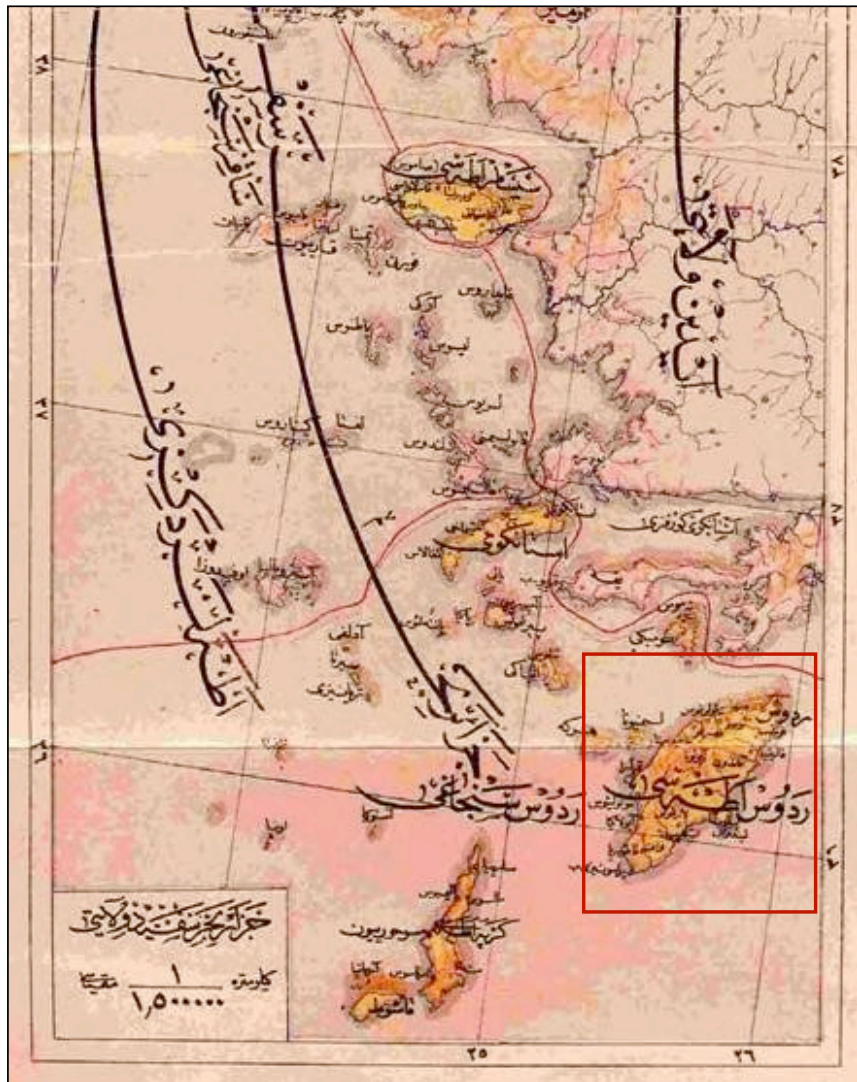
Το έδαφός της είναι κατά το μεγαλύτερο μέρος ορεινό ή ημιορεινό. Το κεντρικό τμήμα του νησιού καλύπτεται από έναν μεγάλο ορεινό όγκο που αποτελείται από τρία συνεχόμενα βουνά, τον Αττάβυρο που είναι και το ψηλότερο βουνό του νησιού (1215 μ.) γνωστό από την αρχαιότητα για την λατρεία του Αταβυρίου Διός, τον Προφήτη Ηλία (798 μ.) και τον Ακραμίτη (823μ). Υπάρχουν όμως και εύφορες πεδιάδες και κολάδες τόσο στη δυτική όσο και στην ανατολική της πλευρά. Η έκτασή του νησιού καλύπτεται κατά 40% από δάση που αποτελούνται από κωνοφόρα δέντρα (πεύκα και κυπαρίσσια), ενώ αφθονούν κι οι θαμνώδεις εκτάσεις. Παράλληλα η ευφορία του εδάφους και η σχετική επάρκεια σε νερό ευνόησαν την ανάπτυξη της γεωργίας, με σπουδαιότερα προϊόντα τα σταφύλια, το κρασί, το λάδι και τα σύκα. Το ανάγλυφός στην παράλια περιοχή συμπληρώνεται από μια πληθώρα όρμων, που κατά καιρούς χρησίμευσαν ως φυσικά λιμάνια, και ακρωτήρια.³

Το νησί διαθέτει ήπιο κλίμα και πλούσια βλάστηση που οφείλονται στα υψηλά ποσοστά ηλιοφάνειας και υγρασίας. Το κλίμα επηρεάζεται από τη χερσαία μάζα της Μ. Ασίας, την περιβάλλουσα θάλασσα μάζα και την ημιορεινή γεωμορφολογία. Αποτελεί ένα μεταβατικό τύπο από τα εύκρατα στα τροπικά κλίματα, με 2 αντίθετες περιόδους:

_ την ήπια –βροχερή (Νοέμβριος – Μάρτιος, 85% ετήσιων βροχοπτώσεων)

_ τη θερμή-ξηρή (Απρίλιο- Οκτώβριο) με επίμονους Δ-ΒΔ ανέμους και μεγάλη ηλιοφάνεια.

Η μέση σχετική υγρασία είναι υψηλή (50% καλοκαίρι, 75% χειμώνας).⁴

Απόσπασμα από χάρτη του 1325 έτος Εγίρας (1908) με τα νησιά του ΝΑ Αιγαίου

Cezâyir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nin 1325/1908-1908 tarihli Haritası (Mehmed Nasrullah-Mehmed Rüşdî-Mehmed Eşref, Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufassal Atlas, İstanbul 1325)

¹ Ο όρος Δωδεκάνησος χρησιμοποιήθηκε με τη σημερινή του γεωγραφική κάλυψη μετά την ιταλική κατάκτηση των νησιών (1912). Στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας Δωδεκάνησα ονομάζονταν τα «δώδεκα προνομιούχα νησιά του Αρχιπελάγους», δηλ. τα ίδια νησιά μαζί με την Ικαρία και χωρίς τη Ρόδο και την Κω. Κατά το μεσαίωνα ως Δωδεκάνησος αναφέρονται δώδεκα νησιά των Κυκλάδων, ιδίως αυτά που κατά την Φραγκοκρατία αποτελούσαν το δουκάτο της Νάξου. Οι Έλληνες συγγραφείς ονομάζουν Σποράδες (και από κάποια εποχή κι έπειτα Νότιες Σποράδες) τα νησιά του ΝΑ Αιγαίου, από το ρ. σπείρω, επειδή φαίνονται άτακτα σπαρμένα κατά μήκος της μικρασιατικής ακτής, ενώ οι Ιταλοί κατακτητές προσπάθησαν να επιβάλουν διεθνώς τον όρο «Ιταλικά νησιά του Αιγαίου».

Μακρής Μανώλης, [2017], Ιστορία της Ρόδου, Στέγη Γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου – Σειρά αυτοτελών εκδόσεων αριθ. 24, σελ.7

² Παπαχριστοδούλου Ιωάννης., [1972], Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα, σελ. 11-13

³ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης., [1972], Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα, σελ 13-17

⁴ Μακρής Μανώλης, [2017], Ιστορία της Ρόδου, Στέγη Γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου – Σειρά αυτοτελών εκδόσεων αριθ. 24, σελ.11

Ο σεισμός της Ρόδου το 1481

Από τον χειρόγραφο κώδικα του G. Caoursin (1483-1489)

Ο σεισμός της Ρόδου της 25ης Απριλίου 1957

Φωτογραφικό Αρχείο: Schuyler Jones Pitt Rivers Museum

Εικόνα από άρθρο: "Ο σεισμός των 8 Ρίχτερ στη Ρόδο που κατέστρεψε 3.200 σπίτια. Χαρακτηρίστηκε παγκόσμιος γιατί "ταρακούνησε" πάνω από 10 χώρες", mixanitouxronou.gr

B.3 Σεισμικότητα της περιοχής

Η Ρόδος έχει υποστεί αρκετούς σεισμούς στα χρονικά, κάποιοι από τους οποίους μάλιστα αποδείχθηκαν και ιδιαίτερα καταστρεπτικοί. Ένας από τους πιο καταστρεπτικούς σεισμούς στην ιστορία του νησιού ήταν το 1481μ.Χ., ύστερα από την πολιορκία του Μεσίχ Πασά. Μάλιστα αναφέρεται ότι επαναλήφθηκε πολλές φορές και προσέζησε πολλές ζημιές στην πόλη αλλά και σε κτίρια όπως ο πύργος του Άι Νικόλα και στο παλάτι των μεγάλων Μαγίστρων.

Επί Τουρκοκρατίας αναφέρονται οι σεισμοί του 1851, 1856, ο οποίος προκάλεσε την κατάρρευση του Καστέλλο και του 1863, ο οποίος αποδεικνύεται ιδιαίτερα καταστρεπτικός αφού επέφερε ζημιές σε 12 χωριά. Μάλιστα αναφέρεται ότι ισοπεδώθηκε ένα ολόκληρο χωριό, τα Μάσσαρι τα οποία και ξαναχτίστηκαν σε άλλη θέση.⁵

Αρκετά δυνατός αναφέρεται και ο σεισμός του 1926 ο οποίος έμεινε στην ιστορία καθώς έγινε αισθητός όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά σε όλη την Μεσόγειο. Οι ζημιές στην Ρόδο ήταν τεράστιες με την καταστροφή 3.200 σπιτιών αλλά και του χωριού «Πυλώνα» και του Αρχάγγελου.

Ισχυρός σεισμός αναφέρεται και στις 25 Απριλίου του 1957, όπου 2.084 σπίτια του νησιού της Ρόδου που υπέστησαν ζημιές και κατέρρευσαν μόλις 16 που ήταν ακατοίκητα. Μάλιστα, ο δήμαρχος της πόλεως Ρόδου Μιχάλης Πετρίδης, με αφορμή δημοσιεύματα αθηναϊκών εφημερίδων, απέστειλε επιστολή προς το υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως και προς τον αθηναϊκό τύπο αναφέροντας χαρακτηριστικά:

«...περί δήθεν τρομακτικών καταστροφών συνεπεία των σεισμών της Ρόδου, η Ρόδος και ειδικώς η πόλις παρά τη σφοδρότητα των σεισμικών δονήσεων απεδείχθη ότι είναι η πλέον αντισεισμική πόλις του κόσμου»...⁶

⁵ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα, σελ. 30-31

⁶ Λουλουδάκη Ροδούλα, [11/08/2017], Άρθρο «Η Ρόδος των σεισμών: οι πιο φονικοί σεισμοί στο νησί από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας», Εφημερίδα Ροδιακή

Ξενοδοχείο Ρόδων - Grande Albergo delle Rose την δεκαετία του 1930

Φωτογραφικό αρχείο Luce

Τουριστική ανάπτυξη του βορειοανατολικού άκρου της Ρόδου,

Αεροφωτογραφία Google (15/01/2022)

B.4 Οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο

Η γεωγραφική θέση του νησιού καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη του τόπου σε όλη την διάρκεια της ιστορίας του. Κατά τους αρχαιότερους χρόνους η Ρόδος διέπρεψε στον τομέα της ναυπλίας. Αφού όμως έχασε την ναυτική υπεροχή περιόρισε την εμπορική της δραστηριότητα στην γεωργία, την κτηνοτροφία (ποιμενική ή οικόσιτη). Με την πάροδο του χρόνου, το φαινόμενο της αστικοποίησης σε συνδυασμό με την τεχνική βελτίωση του αγροτικού εξοπλισμού είχε ως αποτέλεσμα την συρρίκνωση του πρωτογενή τομέα παραγωγής και την μετάβαση των κατοίκων της υπαίθρου στα αστικά κέντρα προκειμένου να ασχοληθούν με το εμπόριο, την βιοτεχνία και τις τουριστικές επιχειρήσεις.

Ο τουρισμός είχε ξεκινήσει να αναπτύσσεται ήδη από τα χρόνια της Ιταλοκρατίας. Η νέα πόλη αρχίζει να επεκτείνεται ενώ ανεγείρονται νέα ξενοδοχεία, πανσιόν και πολυκατοικίες. Ανάλογη ανάπτυξη γνωρίζει και η εμπορική και βιομηχανική δραστηριότητα, όπου απασχολεί πλέον μια μεγάλη μερίδα εργατικού προσωπικού. Στο νησί ιδρύονται εργοστάσια όπως αρματοποιεία, οινόποιεία, οιονοπνευματοποιεία, σαπυνοποιεία, ελαιουργεία, βυρσοδεψεία, ταπητουργεία, αλευρόμυλοι, καπνοβιομηχανίες και εργοστάσια κεραμοουργίας και ξυλουργίας και ευνοείται κάθε λογής παραγωγή ειδών λαϊκής τέχνης.

Με την απελευθέρωση όλη η εμπορική και βιομηχανική δραστηριότητα πέρασε στα χέρια των Ελλήνων που είχαν απομείνει στο νησί και έτσι η Ρόδος άρχισε να ακμάζει και πάλι. Το «προστατευτικό δασμολόγιο» που είχε θεσμοθετηθεί, βοήθησε σημαντικά την οικονομική ανάπτυξη του νησιού δίνοντας την ευκαιρία στους τοπικούς εμπόρους να συναλλάσσονται κατευθείαν με τα εμπορικά κέντρα του εξωτερικού και να μεταπωλούν το εμπόρευσμά τους χωρίς φορολογική επιβάρυνση.⁷ Από την δεκαετία του 1960 αναπτύσσεται δυναμικά και η τουριστική βιομηχανία, η οποία αποτελεί μέχρι και σήμερα την κύρια οικονομική δραστηριότητα του νησιού.

Σύμφωνα με τα τελευταία στοιχεία απογραφών (2011) ο πληθυσμός της νήσου Ρόδου ανέρχεται σε 115.290 κατοίκους, ενώ η πόλη της Ρόδου έχει 53.709 κατοίκους (46% του νησιού) με έκταση μόλις 1,45%. Εκτείνεται στο βόρειο τρίγωνο της Ρόδου, στο ακρωτήριο του Κούμπουρνου και συγκεντρώνει ποσοστό άνω του 90% των τριτογενών επιχειρήσεων της οικονομίας.⁸

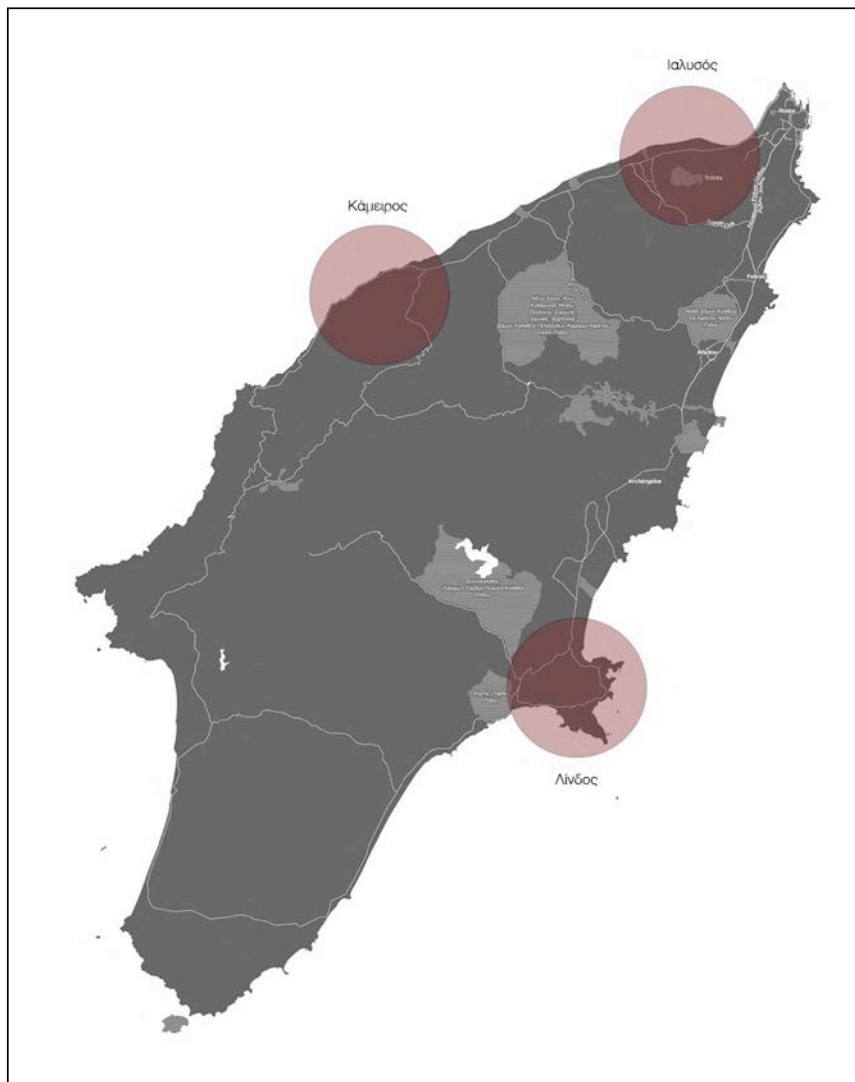
Η έντονη τουριστική ανάπτυξη αλλά και η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού οδήγησε στην απώλεια σημαντικού μέρους της πολιτιστικής και ιστορικής ταυτότητας της πόλης και τη μετατροπή της, κατά το μεγαλύτερο μέρος της και ιδιαίτερα των νεόδμητων τμημάτων σε απρόσωπους αστικούς πόλους.

Η πόλη της Ρόδου είναι έδρα της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου και παρέχει επικεντρωμένες υπηρεσίες διοίκησης, υγείας, εκπαίδευσης και πρόνοιας σε σχέση με τα γειτονικά νησιά. Η εμπορική δραστηριότητα εντοπίζεται κυρίως στο κέντρο της νέας πόλης και στην Μεσαιωνική Πόλη, αλλά και διάσπαρτα σε μικρότερο βαθμό σε άλλες συνοικίες. Όσον αφορά το χονδρεμπόριο, αυτό αναπτύσσεται κατά μήκος των αρτηριών εισόδου της πόλης π.χ. Ρόδου-Λίνδου, αλλά και σε μεγαλύτερους οδικούς άξονες εντός της πόλης, π.χ. στην οδό Καναδά.

⁷ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα, σελ. 17-27

⁸ Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΤΣΑΤ)

Γ. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Δωρικός αποικισμός: Πόλεις-κράτη της Ρόδου

Υπόβαθρο χάρτη: Google maps

Γ. Ιστορικό πλαίσιο

Γ.1 Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της πόλης της Ρόδου έως την Οθωμανική κατάκτηση

Προϊστορική περίοδος

Η Ρόδος, νησί ευνοημένο από τη φύση και τη γεωγραφική του θέση, διαδραμάτισε από τις αρχές της ιστορίας πρωταγωνιστικό ρόλο και στην ευρύτερη περιοχή. Τα παλαιότερα δείγματα ανθρώπινης παρουσίας στο νησί ανάγονται στην Ύστερη Νεολιθική Περίοδο (5300-4800 π.Χ.), σύμφωνα με σποραδικά ευρήματα που βρέθηκαν σε σπήλαια στη ΒΑ πλευρά του νησιού.

Ακολουθούν ευρήματα από την Πρώιμη εποχή του Χαλκού από την ανασκαφή στη θέση «Ασώματος» στη βορειοδυτική πλευρά του νησιού, ανάμεσα στην σημερινή Κρεμαστή και το Παραδείσι. Εκεί, βρέθηκε ο παλαιότερος Νεολιθικός οικισμός με μεγαρόσχημα κτήρια, που χρονολογούνται γύρω στο 2400-2300 π.Χ., καθώς επίσης και κινητά ευρήματα, που εντάσσουν τον πολιτισμό αυτής της περιόδου, όπως και της Νεολιθικής, στον ευρύτερο χώρο του Αιγαίου και της γειτονικής Μικράς Ασίας.

Στη Μέση και την Ύστερη εποχή του Χαλκού, ακμάζει ο γειτονικός προς τα βόρεια οικισμός της Ιαλυσού (Τριάντα), όπου έχει αποκαλυφθεί μια από τις σημαντικότερες πόλεις του Αιγαίου στην Πρώιμη Ύστερομινωική περίοδο.

Στην ίδια περιοχή αναπτύχθηκε κατά τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους μία από τις αρχαίες πόλεις-κράτη του νησιού. Συγκεκριμένα, στην ακρόπολη της Ιαλυσού (σημερινή Φιλήρημος), οι Αχαιοί δημιούργησαν μια πόλη που είναι γνωστή έως την ελληνιστική εποχή και της έδωσαν το όνομα “Αχαιά”. Την παρουσία των Αχαιών-Μυκηναίων σηματοδοτούν και τα μυκηναϊκά ευρήματα από νεκροπόλεις του νησιού. Ο οικισμός εγκαταλείφθηκε στα 1400 π.Χ. και από τότε οι Αχαιοί έμειναν κύριοι όλης της Ρόδου. Στους αιώνες που ακολούθησαν άνθισε ο μυκηναϊκός πολιτισμός, όπως φαίνεται από τις νεκρόπολεις της Καμείρου και της Ιαλυσού, τα ερείπια των οποίων βρέθηκαν στις ανασκαφές των Ιταλών το 1935.⁹

Αρχαϊκή Περίοδος – Δωρικός αποικισμός

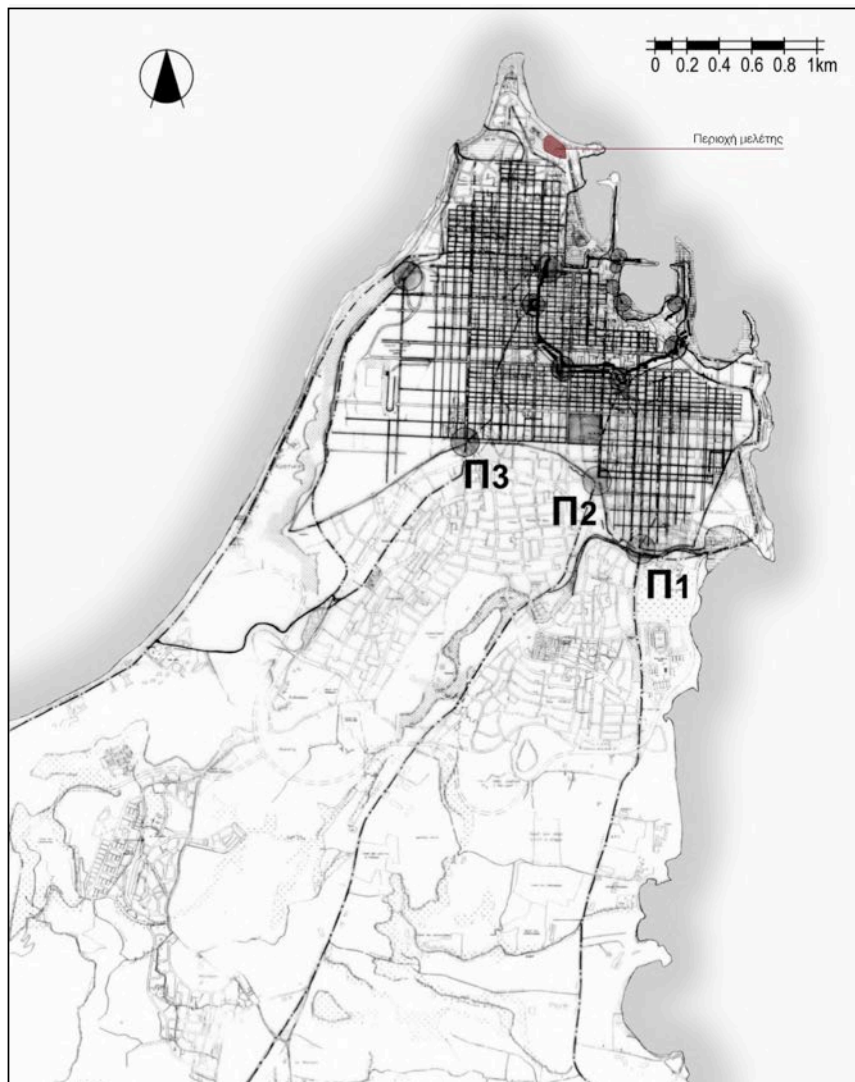
Το τέλος του μυκηναϊκού πολιτισμού σηματοδοτείται γύρω στο 1100 π.Χ. όταν η Ρόδος κατακτήθηκε από Δωριείς υπό το γένος των Ηρακλειδών. Η άφιξη των Δωριέων στη Ρόδο σηματοδοτεί και τον διαχωρισμό του νησιού σε τρία κράτη, που είχαν κέντρο τις πόλεις: Ιαλυσός στα βορειοδυτικά, Κάμειρος στα δυτικά και Λίνδος στα ανατολικά. Έτσι, τον 7ο αι. π.Χ. δημιούργησαν μαζί με τις πόλεις Κω, Κνίδο και Αλικαρνασσό τη Δωρική Εξάπολη, μια αμφικτιονία με θρησκευτικό κέντρο τον ναό του Τριοπίου Απόλλωνα στην χερσόνησο της Κνίδου.¹⁰

Με την πάροδο του χρόνου η Ρόδος, καθώς και τα γύρω νησιά εκδωριζόνται. Η δωρική διάλεκτος ομιλείται σε όλη την διάρκεια του αρχαίου βίου, ακόμα και μετά την επικράτηση της «κοινής» των αλεξανδρινών χρόνων. Οι κάτοικοι διαιρούνται σε τρεις φυλές κατά την δωρική συνήθεια ενώ δωρικά είναι πλέον τα έθιμα, η πολιτική οργάνωση και οι θρησκευτικές λατρείες τους. Οι δωρικές κοινότητες της Ρόδου αποτελούσαν πλέον ανεξάρτητα κράτη που όμως συνεργάζονταν για κοινές υποθέσεις. Από νωρίς ασχολούνται με την ναυτιλία και το εμπόριο διατηρώντας καλές σχέσεις με την πανίσχυρη τότε Αίγυπτο προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες των εμπορικών συναλλαγών.¹¹

⁹ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα, σελ. 51-56

¹⁰ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα, σελ. 57

¹¹ Καρούζος Χρήστος, [1973], Ρόδος: Ιστορία, Μνημεία, Τέχνη, Εκδόσεις έστερος, Αθήνα, σελ.16-17

Γενική διάταξη της οργανωμένης κατά το ιπποδάμειο ρυμοτομικό σύστημα πόλης της Ρόδου
-Επισημαίνεται η περιοχή μελέτης-

Μανούσου – Ντέλλα Κατερίνα, [2000], Ρόδος: Στοιχεία πολεοδομικής ανάλυσης μιας μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης, σελ. 45

Κλασική περίοδος – Συνοικισμός

Στα χρόνια του Πελοποννησιακού Πολέμου, οι Ρόδιοι μετέχοντας πλέον στην μεγάλη Αθηναϊκή συμμαχία, βρέθηκαν στο πλευρό των Αθηναίων και τους ακολούθησαν στην εκστρατεία της Σικελίας. Τους Σπαρτιάτες συμπαθούσαν κάποιες αριστοκρατικές οικογένειες της Ρόδου, που προτιμούσαν το ολιγαρχικό από το δημοκρατικό πολίτευμα και προσπαθούσαν να υποσκάψουν τη συμμαχία με την Αθήνα. Το έτος της 93ης Ολυμπιάδας (408 π.Χ.) αποτελεί ορόσημο στην ιστορία της Ρόδου, καθώς η ολιγαρχική μερίδα αποφάσισε την συνένωση των τριών αρχαίων πόλεων (Ιαλυσού, Καμειρού και Λίνδου) και την ίδρυση ενός κοινού πολιτικού και οικιστικού κέντρου.¹² Δημιούργησαν, λοιπόν, την πόλη της Ρόδου στο βόρειο άκρο του νησιού σε προϋπάρχοντα οικισμό μικρής εμβέλειας. Ο νέος κρατικός οργανισμός της Ρόδου είχε το επίσημο όνομα «δόμος ο Ροδίων» στην δωρική διάλεκτο. Διατηρήθηκαν όμως οι παλιοί δήμοι των τριών πόλεων αλλά είχαν μια Εκκλησία, μια βουλή και πέντε πρυτάνεις.¹³

Η νέα πόλη συγκεντρώνει όλη την δύναμη του νησιού που ήταν καταμερισμένη στις τρεις πόλεις. Δημιουργήθηκε λαμβάνοντας υπόψη και αξιολογώντας όλες τις παραμέτρους, όπως ήταν η θέση σε συνάρτηση με το ναυτικό εμπόριο, η ύπαρξη των φυσικών λιμένων που εξυπηρετούσαν τις μεταφορές προς όλες τις κατευθύνσεις, η ευνοϊκή γεωμορφολογία του εδάφους για την ανάπτυξη του αστικού ιστού, καθώς επίσης και ο προσανατολισμός σε σχέση με το μικροκλίμα της περιοχής. Χτίστηκε αμφιθεατρικά με βάση το Ιπποδάμειο πολεοδομικό σύστημα, με οδούς κάθετες μεταξύ τους να ενώνουν την ύπαιθρο με το μικρό λιμάνι και την ακρόπολη με το μεγάλο λιμάνι.¹⁴ Διέθετε επίσης και υπόγειες, αποχετευτικές και υδρευτικές εγκαταστάσεις και ήταν επαρκώς εξοπλισμένη με αρκετά λιμάνια. Κάθε οδός είχε πλάτος 5 μ. και τεμονόταν κάθετα με άλλες οδούς. Υπήρχαν δύο μεγάλες αρτηρίες, πλάτους 16 και 16,5 μ. στα δυτικά και στα ανατολικά του πολεοδομικού ιστού, αντίστοιχα.

Η πόλη περιβαλλόταν από τείχος και η οικιστική περιοχή κατελάμβανε μια τεράστια έκταση. Η αγορά ήταν τοποθετημένη σε έναν από τους κύριους άξονες με κατεύθυνση Α-Δ, η ακρόπολη της Ρόδου δέσποζε στο λόφο του Αγίου Στεφάνου και οι νεκροπόλεις εκτεινόταν στα νότια, κατά μήκος έξι χιλιομέτρων αποτελώντας ένα ακόμα σημαντικό σημείο αναφοράς στην πολεοδομική οργάνωση της πόλης. Ο αρχαίος πολεοδομικός ιστός είναι διακριτός ακόμα και στην σημερινή τοπογραφία της πόλης με σημαντικά λείψανα των οχυρωματικών κατασκευών να είναι ορατά σε εκτεταμένους αρχαιολογικούς χώρους, όπως η ακρόπολη με το στάδιο, το μικρό θέατρο, ο ναός του Απόλλωνα και τα νυμφαία.¹⁵

Αντλαμβανόμεστε την εικόνα της πόλης από τα λεγόμενα του Αίλιου Αριστείδη, «*Η πόλη λαμπρά παντού απλωμένη. Θαύμα στα μάτια ο κύκλος των τεχνών με τους πύργους, επιβλητικά στο ύψος και στο κάλλος.*» και όπως αναφέρει ο Στράβωνας «*..ώστε δεν έχουμε να πούμε άλλη ανώτερη, άλλα ούτε και όμοια με αυτή*».

Η πόλη αυτή εξελίχθηκε κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους, σε ένα από τα σημαντικότερα πολιτικά, ναυτικά, οικονομικά και πολιτιστικά κέντρα του τότε κόσμου, μια ισχυρή δημοκρατική πολιτεία ανάμεσα στις μεγάλες ελληνιστικές μοναρχίες.¹⁶

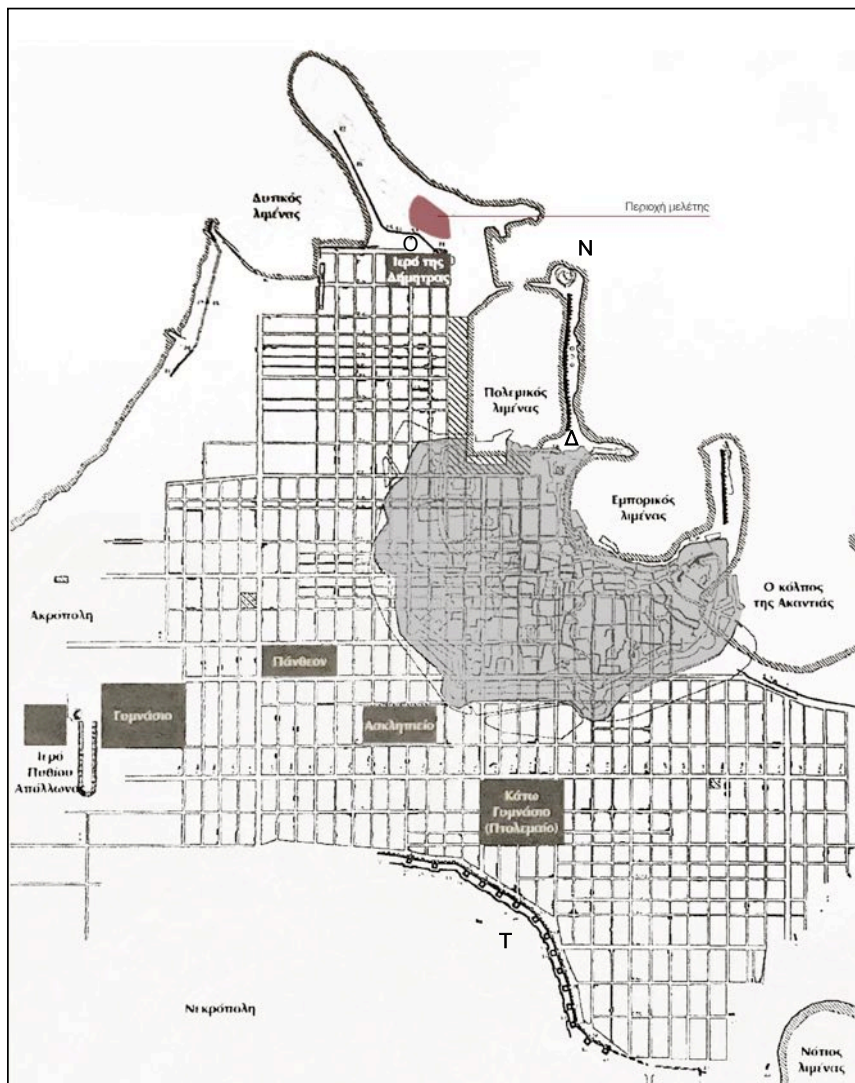
¹² Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα, σελ. 79-82

¹³ Καρούζος Χρήστος, [1973], Ρόδος: Ιστορία, Μνημεία, Τέχνη, Εκδόσεις έσπερος, Αθήνα, σελ.18

¹⁴ Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, [2005], Ρόδος, Η πόλη εκτός των τεχνών 1522-1947, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος, σελ. 13

¹⁵ ο.π., σελ. 23-24

¹⁶ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα, σελ. 82

Γενική διάταξη της μεγάλης ελληνιστικής πόλης της Ρόδου μετά την πολιορκία του Δημητρίου Τ. Χερσαίο τμήμα της αρχαίας οχύρωσης Δ. Διάυλος Ο. Δίολος Ν. Μώλος αγίου Νικολάου -Επισημαίνεται η περιοχή μελέτης-

T.E.E- Τμήμα Δωδεκανήσου, [2005], Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος, σελ. 23

Ελληνιστική περίοδος – Η ακμή

Μετά την επιτυχημένη απόκρουση της πολιορκίας του Δημητρίου του Πολιορκητή (302 π.Χ.), αρχίζει μια περίοδος ακμής για το νησί της Ρόδου. Η απρόσκοπτη συνεργασία με την Αίγυπτο και η καταπολέμηση της πειρατείας ελευθερώνει τους δρόμους του εμπορίου αναδεικνύοντας την Ρόδο ως μεγάλη ναυτική δύναμη στην Μεσόγειο. Το τέλος του πολέμου γιόρτασαν οι Ρόδιοι αναθέτοντας στο γλύπτη Χάρη τον Λίνδιο την κατασκευή ενός γιγαντιαίου χάλκινου αγάλματος αφιερωμένου στον θεό του Ηλίου. Η κατασκευή του Κολοσσού, άφησε το σημάδι της, όχι μόνο στην ιστορία της Ρόδου, αλλά και στην παγκόσμια ιστορία, καθώς θεωρήθηκε ως ένα από τα επτά θαύματα του αρχαίου κόσμου.¹⁷

Ο επόμενος αιώνας συνταράζεται από αλληπάλληλους πολέμους ανάμεσα στα βασίλεια της Μακεδονίας, των Πτολεμαίων, των Σελευκιδών του Πύρρου και αργότερα των Ρωμαίων. Η Ρόδος προσπαθεί να κρατήσει μια ουδέτερη στάση σ' αυτές τις διαμάχες, όπως απαιτούν τα οικονομικά της συμφέροντα, ενώ δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που οι Ρόδιοι εμφανίζονται ως μεσολαβητές ανάμεσα στους εμπόλεμους.

Την ακμή και ευημερία της Ρόδου ήρθε να ταραξει ο σεισμός του 227 π.Χ., ο οποίος κατέστρεψε πολλά μνημεία της πόλης, μεταξύ των οποίων και το περίφημο άγαλμα του Κολοσσού. Ένας μεγάλος έρανος διενεργήθηκε σε όλες τις ελληνικές πόλεις και τα βασίλεια, που συνέδραμαν για την ανοικοδόμησή της πόλης. Μόλις συνήλθε από την συμφορά του σεισμού, η Ρόδος ανέλαβε και πάλι πρωτοβουλία στην θάλασσα, ενώ η πόλη παρέμεινε έκτοτε μέχρι και σήμερα η πρωτεύουσα του νησιού.¹⁸

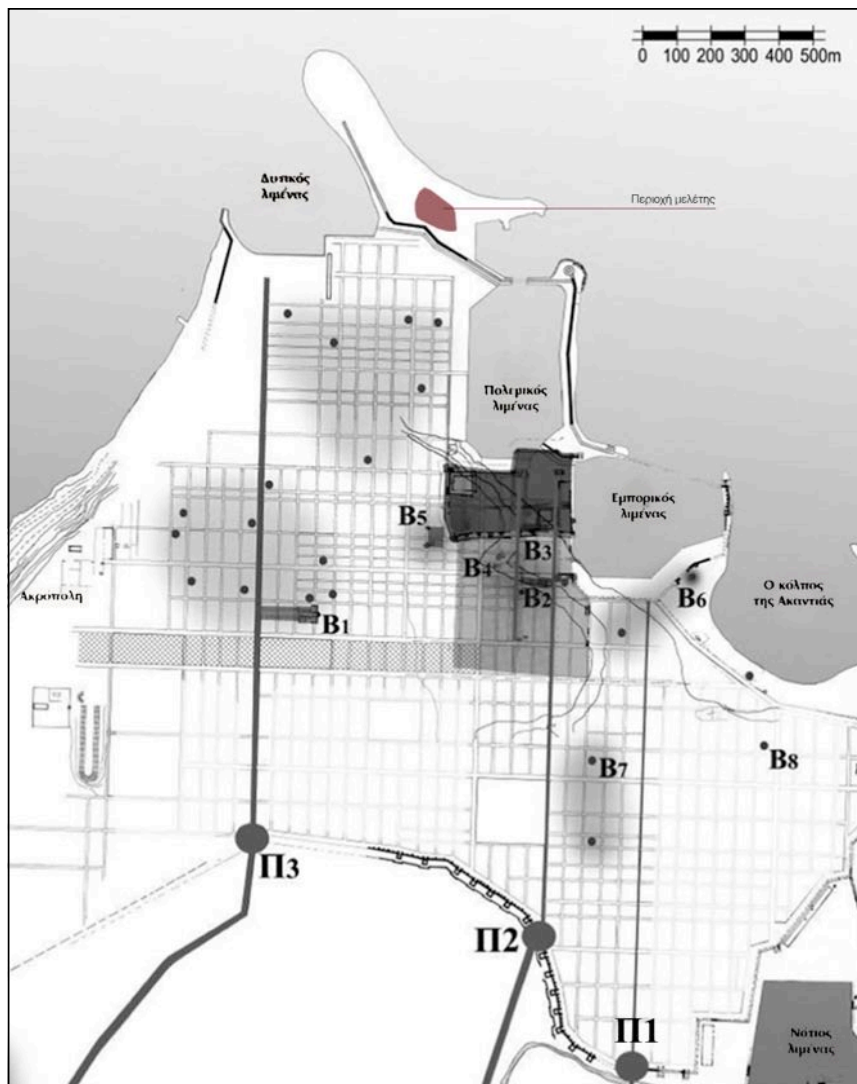
Η πρωτοβουλία του Βυζαντίου το 220 π.Χ. να επιβάλλει φόρο στα εμπορεύματα που έβγαιναν από τον Εύξεινο Πόντο έπληξε σημαντικά τις ελληνικές ναυτικές πόλεις και περισσότερο από όλες την Ρόδο, η οποία ενεπλάκη σε πόλεμο με το Βυζάντιο προκειμένου να καταργηθεί ο επίμαχος φόρος. Την ίδια εποχή οι Ρωμαίοι αρχίζουν να κάνουν όλο και περισσότερο αισθητή την παρουσία τους στα πράγματα του ελληνιστικού κόσμου. Οι Ρόδιοι προβλέποντας ότι η Ρώμη θα έβγαινε νικήτρια από τους πολέμους με τους εξωτερικούς αντιπάλους, στάθηκαν στο πλευρό της θέλοντας να επωφεληθούν από την δύναμή της. Έτσι, οι πολλαπλές νίκες της Ρώμης το επόμενο διάστημα ανέδειξαν την Ρόδο ως μια σημαντική δύναμη στην περιοχή του Αιγαίου. Το τέλος της φιλίας των Ροδίων με την Ρώμη σήμανε ο Τρίτος Μακεδονικός πόλεμος (172-168 π.Χ.), όπου οι Ρόδιοι θέλοντας να υπερασπιστούν τα πολιτικά και οικονομικά τους συμφέροντα κράτησαν ουδέτερη στάση ανάμεσα στις δυο ισχυρές πολιτικές μεριδες της Μακεδονίας και της Ρώμης. Η στάση αυτή δυσάρεστησε ιδιαίτερα τους Ρωμαίους, οι οποίοι απέσπασαν τις κτήσεις τους στην Μικρά Ασία και κήρυξαν την Δήλο ανεξάρτητο λιμένα, με αποτέλεσμα να στερηθεί η Ρόδος τα εμπορικά της προνόμια και να οδηγηθεί στην οικονομική παρακμή της.

Τελικά το 164 π.Χ. συνολογήθηκε αναγκαστική συμμαχία ανάμεσα στους Ρωμαίους και τους Ρόδιους, που όριζε να έχουν στο εξής ίδιους φίλους και εχθρούς. Έτσι, η ιστορία του νησιού τα επόμενα χρόνια ορίζεται ουσιαστικά από τις πολιτικές και πολεμικές περιπέτειες της Ρώμης. Η στέρηση της ελευθερίας της Ρόδου από την Ρώμη σηματοδότησε και την αρχή της οικονομικής της παρακμής. Παρόλο που έπαψε να θεωρείται υπολογίσιμη οικονομική και πολιτική δύναμη, η Ρόδος σε πολιτισμικό επίπεδο διατήρησε την ακτινοβολία της ως τα τέλη της Ελληνιστικής περιόδου και δεν έπαψε να θεωρείται από τα σπουδαιότερα κέντρα των γραμμάτων και Τεχνών μαζί με την Αθήνα, την Αλεξάνδρεια, την Πέργαμο κ.α.¹⁹

¹⁷ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα, σελ. 105-106

¹⁸ Καρούζος Χρήστος, [1973], Ρόδος: Ιστορία, Μνημεία, Τέχνη, Εκδόσεις έσπερος, Αθήνα, σελ.20

¹⁹ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα, σελ. 108-125

Γενική διάταξη της ένταξης της μεσοβυζαντινικής χώρας στον πολεοδομικό ιστό της ύστερης αρχαιότητας. Ε,Μ,Δ,Α,Ν Αρχαία λιμάνια, Β1-8 Παλαιοχριστιανικές βασιλικές Π1,2,3 Πύλες της αρχαίας οχύρωσης -Επισημαίνεται η περιοχή μελέτης-

Μανούσου – Ντέλλα Κατερίνα, [2000], Ρόδος: Στοιχεία πολεοδομικής ανάλυσης μιας μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης, σελ. 75

Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή περίοδος

Στην παλαιοχριστιανική εποχή η Ρόδος, πρωτεύουσα της επαρχίας των νήσων, παίζει πρωτεύοντα ρόλο από στρατηγικής πλευράς στο Αιγαίο. Ως λιμάνι και εμπορικό κέντρο, η Ρόδος παρουσίασε νωρίς εκπροσώπους της νέας θρησκείας, του χριστιανισμού. Από το δεύτερο μισό του 3ου αιώνα μ.Χ. αναπτύχθηκε μία δραστήρια χριστιανική κοινότητα και μάλιστα μαρτυρείται οργανωμένη εκκλησία με επικεφαλής επίσκοπο. Σύμφωνα με την παράδοση, ο Απόστολος Παύλος δίδαξε και θεμελίωσε την καινούργια θρησκεία στο νησί. Η ακμή του χριστιανισμού και του νησιού γενικότερα, κατά την πρώιμη Βυζαντινή περίοδο, γίνεται φανερή και από το πλήθος των παλαιοχριστιανικών εκκλησιών, που έχουν αποκαλυφθεί στην πόλη και στην ύπαιθρο.²⁰ Η πόλη βρίσκεται στην ίδια θέση που την έκτισαν οι αρχαίοι Ρόδιοι. Το περίφημο όμως Ιπποδάμειο ρυμοτομικό σύστημα είναι βέβαιο ότι έχει αλλοιωθεί αυτή την εποχή και δεν είναι πια σεβαστό. Οι αρχαίοι δρόμοι καταπατούνται σχεδόν συστηματικά και οι αρχαίοι ναοί μετατρέπονται σε χριστιανικές εκκλησίες.²¹

Στους αιώνες που ακολούθησαν η Ρόδος χτυπήθηκε από μεγάλες φυσικές καταστροφές αλλά και αλληπάλληλες επιδρομές με αποτέλεσμα να συρρικνωθεί η έκταση της πόλης με τα νέα τείχη να περιορίζονται στην θέση του μετέπειτα Κολλακίου.

Συγκεκριμένα ο ισχυρός σεισμός του 344/345 μ.Χ., ένας ακόμα μεγαλύτερος το 515 μ.Χ. και μια θεομηνία στα χρόνια του αυτοκράτορα Αναστασίου του Α' κατέστρεψαν τα τείχη, τα λιμάνια και τα δημόσια λουτρά της πόλης. Η ναυτιλία και το εμπόριο περιορίζονται και η οικονομική ζωή του νησιού παίρνει γεωργικό και ποιμενικό χαρακτήρα.

Το 469/470 μ. Χ. η Ρόδος λεηλατήθηκε από τη φυλή των Ισαύρων, ενώ από τον 7ο έως τον 9ο αι. μ.Χ. έπεσε θύμα επιδρομών ή πρόσκαιρης κατάληψης από τους Πέρσες, και έπειτα επανειλημμένα από τους μουσουλμάνους Άραβες επιδρομείς. Παρόλα αυτά η Ρόδος αποτέλεσε σταθερό τμήμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, έως τουλάχιστον το 1204 μ. Χ.. Από τον 7^ο μ.Χ. αιώνα αρχίζει μια σκοτεινή ιστορική περίοδος για την Ρόδο, που θα συνεχιστεί σχεδόν αδιάκοπα μέχρι την αρχή του 14^{ου} αιώνα και που φωτίζεται μόνο από αποσπασματικές πληροφορίες των Βυζαντινών χρονογράφων.²²

Όπως προαναφέρθηκε, η βυζαντινή πόλη συρρικνώνεται στο 1/4 σχεδόν της έκτασης της προηγούμενης πόλεως με ελάχιστες χαράξεις των αρχαίων οδών να διατηρούνται (οδός Ιπποτών, Σωκράτους, Πυθαγόρα, Αγ. Φανουρίου κ.α.). Η ακρόπολη βρίσκεται στη θέση του μετέπειτα παλατιού του μεγάλου Μαγίστρου, το κάστρο στη θέση του μετέπειτα Κολλακίου και η χώρα, δηλαδή η περιοχή κατοικίας με κεντρικές λειτουργίες πόλης, πιθανόν στο ρωμαϊκό άξονα *cardo* Β-Ν.²³ Στα τέλη του 11ου ή στη διάρκεια του 12ου αι. μ. Χ., το προτειχισμα του 7ου αι. επισκευάζεται και πιθανά περιτοιχίζει τον εκτός των τειχών οικισμό. Παράλληλα, εμφανίστηκαν κάστρα στην ενδοχώρα, που προστάτευαν τους γειτονικούς οικισμούς, ενώ, οι παράλιοι ανοχύρωτοι οικισμοί, που αναπτύχθηκαν κατά τον 4ο -7ο αι. μ. Χ. εγκαταλείφθηκαν.

Μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204 μ. Χ., ηγεμόνας της Ρόδου αυτοανακηρύσσεται ο τοπικός διοικητής Λέων Γαβαλάς, ο οποίος μένει λίγα χρόνια ανεξάρτητος με τον τίτλο «Καίσαρ Γαβαλάς» έχοντας κάτω από την εξουσία του την Ρόδο και τα γύρω νησιά της Δωδεκανήσου.²⁴

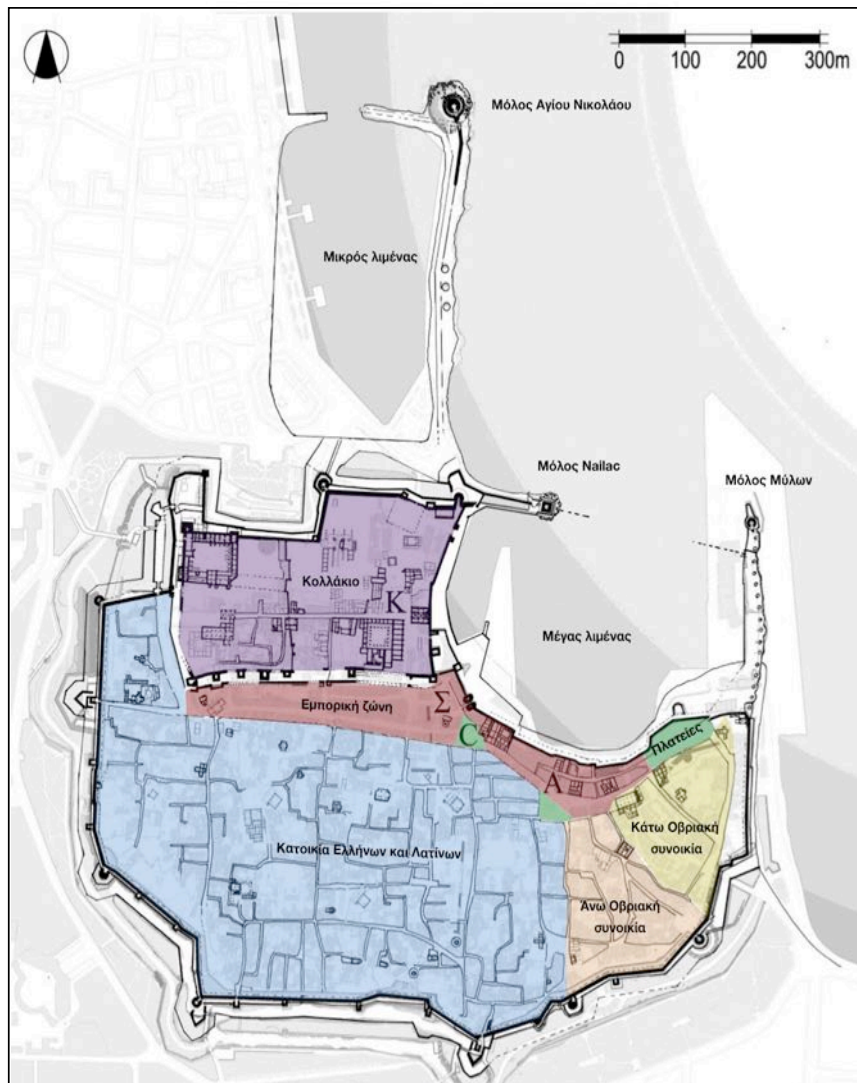
²⁰ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα, σελ. 237-239

²¹ Κόλλιας Ηλίας, [2005], Οι ιππότες της Ρόδου, το Παλάτι και η Πόλη, Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, Αθήνα, σελ.5

²² Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα, σελ. 241-244

²³ Μανούσου – Ντέλλα Κατερίνα, [2000], Ρόδος: Στοιχεία πολεοδομικής ανάλυσης μιας μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης, σελ. 336

²⁴ Κόλλιας Ηλίας, [2005] Η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου και το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου, ΥΓΠΟ – ΤΑΠ, Αθήνα 2000 β' έκδοση, σελ. 47-49

Σχηματική απεικόνιση της τειχιωμένης πόλης το 1480
Χάρτης επεξεργασμένος από την Α. Χρυσίδη

Μανούσου – Ντέλλα Κατερίνα, [2000], Ρόδος: Στοιχεία πολεοδομικής ανάλυσης μιας μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης, σελ. 110

Ιπποτοκρατία (1309-1522)

Ο κλονισμός του βυζαντινού κράτους ανοίγει το δρόμο στους Ιωαννίτες Ιππότες της Ιερουσαλήμ. Το 1306 ο Vignolo di Vignoli, γενοβέζος πειρατής με μεγάλες ιδιοκτησίες στη Ρόδο, την Κω και την Λέρο, έκανε συμφωνία να καταλάβει την Ρόδο και τα γύρω νησιά μαζί με τον Foulk de Villaret, μεγάλο Μαγίστρο των Ιωαννιτών Ιπποτών. Μέχρι τον Μάρτιο/Απρίλιο του 1307 μ.Χ. οι Ιππότες είχαν επιχειρήσει ανεπιτυχώς τρεις φορές να καταλάβουν την πόλη της Ρόδου, ώσπου τελικά το 1309 μ.Χ. περιήλθε στα χέρια τους ανοίγοντας ένα νέο μεγάλο κεφάλαιο στην ιστορία της πόλης. Στα 213 χρόνια της Ιπποτοκρατίας η Ρόδος παρ' όλες τις προστριβές που υπήρξαν με την Οθωμανική αυτοκρατορία, απέκτησε ξανά την παλαιά της αίγλη και εξελίχθηκε σε βασικό σταθμό για τους προσκυνητές των Αγίων Τόπων και ταυτόχρονα σε σημαντικό εμπορικό λιμάνι, που αποτελούσε πύλη εισαγωγής και εξαγωγής προϊόντων και ιδεών από την Δυτική Ευρώπη προς την Ανατολή και αντίστροφα.²⁵

Κατά τη διάρκεια της παραμονής των Ιπποτών στη Ρόδο, υπήρξε έντονη οικοδομική δραστηριότητα που έχει αφήσει το αποτύπωμά της μέχρι και σήμερα. Η πόλη σταδιακά επεκτάθηκε και απέκτησε ημικυκλικό σχήμα που στρέφεται γύρω από το λιμάνι. Οι οχυρώσεις, συνεχώς εκσυγχρονίζονταν και ενισχύονταν με εσωτερικά τείχη, πλατιά τάφρο, περίδρομο, επάλξεις και σε ορισμένα σημεία προτείχισμα προκειμένου να προσαρμοστούν στις νέες πολεμικές απαιτήσεις που έθεσε η εποχή της πυριτίδας.²⁶

Στις αρχές του 15^{ου} αιώνα η ιπποτική πόλη οργανώθηκε σε δυο ξεχωριστές πολεοδομικές ενότητες εντός του τειχιωμένου πυρήνα της.

_ Το βόρειο τμήμα, το Κολλάκιο, που περιλάμβανε τις διοικητικές λειτουργίες του τάγματος, μεταξύ αυτών το παλάτι, τον καθεδρικό ναό, το οπλοστάσιο, το νοσοκομείο κλπ. αλλά και τις ιδιωτικές κατοικίες μοναχών και ιπποτών.

_ Το νότιο τμήμα, γνωστό ως Burgus ή Burgum, που αποτελούσε το μεγαλύτερο μέρος του οικισμού όπου κατοικούσε μια πανσπερμία φύλων, με κυρίαρχο στοιχείο το ελληνικό.

Οι σημαντικοί δρόμοι της μεσαιωνικής πόλης ακολουθούσαν με μικρές αποκλίσεις τους άξονες των αρχαίων δρόμων, ενώ διατηρήθηκε η διαίρεση της πόλης σε δύο ζώνες. Το κέντρο της κοινωνικής και οικονομικής δραστηριότητας βρισκόταν στη «magna et communis platea» ή Macellus Rhodi, στην σημερινή οδό Σωκράτους, όπου ήδη από τα Αρχαία και Βυζαντινά χρόνια, βρισκόταν η αγορά. Η σημαντική αύξηση του πληθυσμού που παρατηρήθηκε κατά το δεύτερο ήμισυ του 15^{ου} αιώνα είχε ως αποτέλεσμα την πύκνωση του πολεοδομικού ιστού και τον ριζικό μετασχηματισμό του στα σημεία που υπήρχε περιθώριο οικοδομικής ελεύθερων χώρων.²⁷

Η αστική ροδιακή αρχιτεκτονική της Ιπποτοκρατίας μπορεί να διακριθεί σε 2 περιόδους.

_ Η πρώτη, 1309-1480/81 μ. Χ., από την οποία σώζονται ελάχιστα κτίσματα λόγω των καταστροφών που προκάλεσαν η πολιορκία των Οθωμανών το 1480, αλλά και λόγω του καταστροφικού σεισμού του 1481.

_ Η δεύτερη περίοδος, 1481- 1522 μ. Χ., κατά την οποία κτίζονται τα περισσότερα διατηρούμενα σήμερα κτήρια με δυτικοευρωπαϊκά χαρακτηριστικά (γοθτική αρχιτεκτονική).

Και στις δύο περιπτώσεις, το υλικό δομής ήταν κατεξοχήν ο τοπικός πωρόλιθος και ως προς τον τρόπο δόμησης, επικρατούσε το ισόδομο σύστημα τοιχοποιίας. Μεγάλη ανάπτυξη στα χρόνια της κυριαρχίας των Ιπποτών γνώρισε επίσης η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική. Στη μεσαιωνική πόλη υπήρχαν 35-37 εκκλησίες, από τις οποίες σήμερα σώζονται οι 29, ορισμένες από αυτές με χρήση ήδη από την «προϊπποτική» εποχή.²⁸

²⁵ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, σελ. 271-273

²⁶ Κόλλιας Ηλίας, [2005], Η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου και το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου, ΥΠΠΟ – ΤΑΠ, Αθήνα 2000 β' έκδοση, σελ.14

²⁷ ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2001], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης (1985-2000) της Ρόδου, Ρόδος, σελ. 23-25

²⁸ Ζαφειροπούλου Ντιάνα [2004], Η Ρόδος από τον 4ο αι. μΧ μέχρι την κατάληψη από τους Τούρκους, Υπουργείο Πολιτισμού - Ταμείο Αρχαιολογικών Γύρων και Απαλλοτριώσεων, σελ.33

Μικρογραφία της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου από τον χειρόγραφο κώδικα του G. Caoursin (1483-1489)
Στο κόκκινο πλαίσιο επισημαίνεται κατά προσέγγιση η περιοχή μελέτης

ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2008], Σχέδιο προστασίας - διαμόρφωσης - ανάδειξης του μνημειακού συνόλου των μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου, Ρόδος, σελ. 18

Πρώτη πολιορκία των Τούρκων 1480 από τον χειρόγραφο κώδικα του G. Caoursin (1483-1489)
Αριστερά τα τείχη της πόλης και στο βάθος το στρατόπεδο των εχθρών.

Κόλλιας Ηλίας, [2005], Οι ιππότες της Ρόδου, το Παλάτι και η Πόλη, Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, Αθήνα, σελ.49

Γ.2 Η Οθωμανική κυριαρχία

Γ.2.1 Πρώτη περίοδος της Τουρκοκρατίας (1522-1750)

Ο 16ος αιώνας ήταν η περίοδος της μέγιστης ακμής για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο κύριος γεωπολιτικός στόχος των Οθωμανών ήταν να ελέγξουν πλήρως την Ανατολική Μεσόγειο. Σκεπτόμενοι ότι ελέγχοντας την Ρόδο μπορούσαν ταυτόχρονα να ελέγξουν τις κινήσεις από τα παράλια της Μ. Ασίας προς τον κυρίως Βαλκανικό χώρο και την Αίγυπτο έβαλαν στόχο να κατακτήσουν το νησί. Παρά την σθεναρή αντίσταση των Δωδεκανησίων στις πολλαπλές επιδρομές που έγιναν, η πόλη της Ρόδου τελικά περιήλθε το 1522 μ. Χ. σε οθωμανικά χέρια μετά από πολιορκία του Σουλεϊμάν Β' του Μεγαλοπρεπή. Ακολούθησε η αναχώρηση των Ιπποτών στις 2 Ιανουαρίου του 1523 προς την Μάλτα, την Κύπρο και την Κρήτη και έτσι η Ρόδος από σημαντικό σταθμό της Δύσης και οικονομικό κέντρο στη νοτιοανατολική Μεσόγειο μετατρέπεται σε επαρχιακή πόλη της οθωμανικής αυτοκρατορίας μέχρι το 1912 μ. Χ.²⁹

Η οθωμανική κυριαρχία επέφερε σοβαρές πολιτικές και κοινωνικές ανακατατάξεις και επιπτώσεις στην οικονομική δομή του τόπου. Συγκεκριμένα, στην μεσαιωνική πόλη εγκαταστάθηκαν περίπου 5.000 Τούρκοι, 150 Εβραίοι και 200 δυτικοευρωπαίοι, ενώ περίπου 3.000-4.000 Έλληνες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το νησί. Σε όσους απέμειναν επιβλήθηκε να ζήσουν σε οικιστικούς πυρήνες έξω από την μεσαιωνική πόλη, στα «μαράσια». Όσον αφορά τις κατοικίες των Ελλήνων και των Ιπποτών, που βρίσκονταν εντός των τειχών, αυτές χρησιμοποιήθηκαν για την στέγαση του μουσουλμανικού πληθυσμού. Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί εγκαταστάθηκαν ελάχιστα στις αγροτικές ζώνες, και όταν αυτό συνέβη, περιορίστηκαν στα περίχωρα της τειχοσμένης πόλης. Ο πληθυσμός της πόλης της Ρόδου πλέον αποτελούνταν από μουσουλμάνους και εβραίους κατά το πλείονον εντός των τειχών ενώ η ύπαιθρος παρέμεινε πάντοτε στη μεγάλη πλειονότητά της ορθόδοξη.³⁰

Το σκληρό καθεστώς και η έντονη καταπίεση απέναντι στον ελληνικό πληθυσμό οδήγησαν στην ρήξη των δύο λαών, με τους Ρόδιους να θεσπίζουν τρία απελευθερωτικά κινήματα. Μετά τα αιματηρά αντίποινα των Τούρκων στα 1529 και στα 1572 κατά της ομάδας αντίστασης και ιδιαίτερα μετά την αποτυχία του τρίτου κινήματος το 1576, οι κάτοικοι άρχισαν να αναγνωρίζουν την εξουσία των ξένων αρχόντων και να προσαρμόζονται στην τουρκική δουλεία μπειονότητά σε μακροχρόνια ύφεση.³¹

Τον 16ο και 17ο αιώνα, ο ρόλος του λιμανιού ως εμπορικού σταθμού μεταξύ Ανατολής και Δύσης περιορίστηκε αισθητά, και αντικαταστάθηκε από την ιδιαίτερα αναπτυσσόμενη εκείνη την περίοδο Σμύρνη.³² Ο Σουλτάνος δεν έβλεπε πλέον κανένα όφελος από τη Ρόδο και το νησί θεωρείτο τόπος εξορίας υψηλών προσώπων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας που εκπομπίζονταν από την πρωτεύουσα. Κάθε πολιτιστική και κοινωνικοοικονομική πρόοδος που χαρακτήριζε το νησί κατά την ιπποτική περίοδο, απόνησε και έφερε στο νησί την φτώχεια και την παρακμή.³³ Την ίδια περίοδο η πειρατεία γνώρισε ιδιαίτερη έξαρση που φανέρωσε την αδυναμία του οθωμανικού στόλου να ελέγξει την κατάσταση στο Αιγαίο. Η κατάσταση ομαλοποιήθηκε μετά το 1718 με το ευνοϊκό για τους Οθωμανούς πέρας των Βενετοτουρκικών πολέμων.³⁴

²⁹ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, σελ. 399

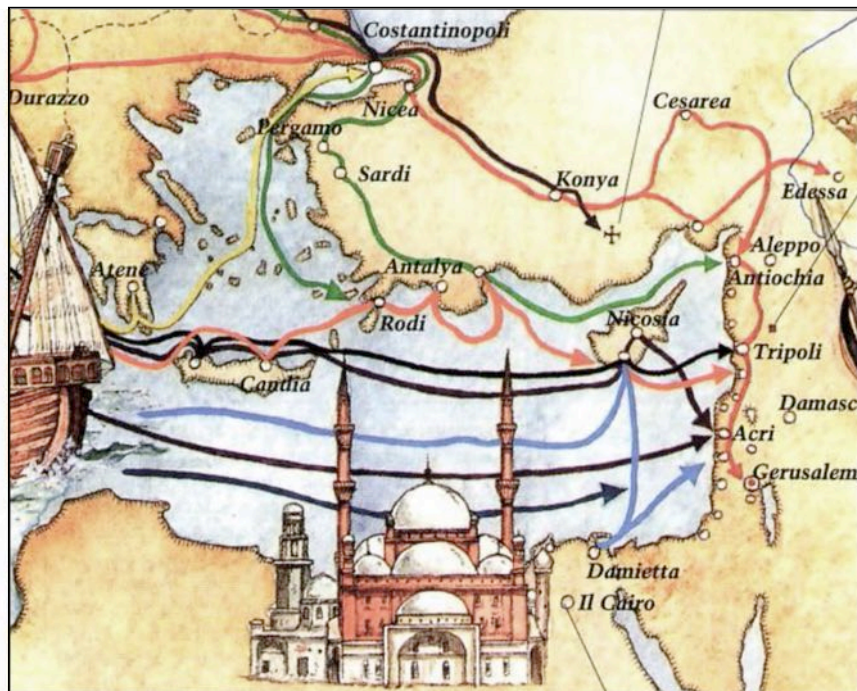
³⁰ Ευθυμίου - Χατζηλάκου Μαρία, [1995] «Νεοελληνική πόλη», Εταιρεία μελέτης νέου Ελληνισμού – Μνημών, σελ. 67

³¹ Τσιριπανλής Ζαχαρίας, [2002], Στη Ρόδο του 16ου-17ου αιώνα- Από τους Ιωαννίτες Ιππότες στους Οθωμανούς Τούρκους, Ρόδος σελ. 37-41,44-46

³² ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2001], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης (1985-2000) της Ρόδου, Ρόδος, σελ. 30

³³ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, σελ. 411-412

³⁴ Ντέλλας Γιώργος, [2011], Οι σταυροθαλακτικές εκκλησίες της Δωδεκανήσου (1750-1924), Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο – Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αθήνα, σελ. 43

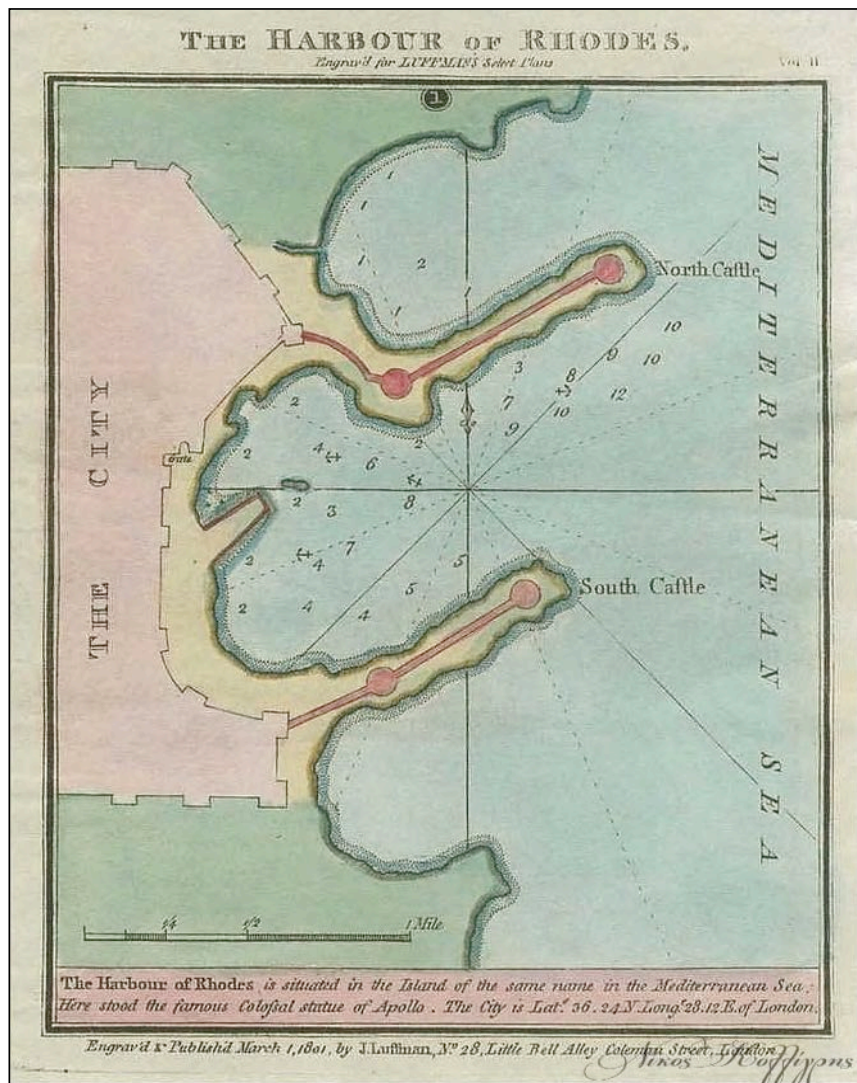

Η γεωγραφική θέση της Ρόδου στη Μεσόγειο

ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2008], Σχέδιο προστασίας - διαμόρφωσης - ανάδειξης του μνημειακού συνόλου των μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου, Ρόδος, σελ. 67

Χάρτης της πόλης και των λιμανιών της Ρόδου, 1688 - Επισημαίνεται η περιοχή μελέτης Κοινοφελές Ίδρυμα Αλέξανδρος Σ. Ωνάσης

Ναυτιλιακός χάρτης του 1801 με τα λιμάνια της Ρόδου.

"The Harbour of Rhodes is situated in the island of the same name in the Mediterranean Sea. Here stood the famous Colossal statue of Apollo. The city is Lat. 36. 24 N Long. 28. 12 E of London"

J. Luffman, [1801], Little Bell Alley, Coleman Street, London

Γ.2.2 Δεύτερη περίοδος της Τουρκοκρατίας (1750-1912)

Η αίσια κατάληξη των Ρωσοτουρκικών πολέμων και η συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή το 1744 που θέσπισε την ελεύθερη ναυσιπλοΐα ανά τη Μεσόγειο υπό την προστασία της Ρωσικής σημαίας, συνέβαλε ουσιαστικά στην ανάκαμψη του εμπορίου και της ναυτιλίας και στην οικονομική ανάπτυξη των παραθαλάσσιων και νησιωτικών περιοχών του Αιγαίου. Παράλληλα η οργάνωση της τοπικής αυτοδιοίκησης επέφερε και την κοινωνική ανάπτυξη με την εκπαίδευση να εφαρμόζεται σε όλο και περισσότερους, αλλά και την δωρεάν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Η οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη κατά συνέπεια οδήγησε στην αφύπνιση του υπόδουλου ελληνικού πληθυσμού και στα πολλαπλά απελευθερωτικά κινήματα μεταξύ των οποίων και η επανάσταση του 1821.³⁵

Μετά την ανεξαρτησία του ελληνισμού και για μια δεκαετία περίπου (1821-1830), η κατάσταση στα Δωδεκάνησα ήταν ρευστή και αμφισβητούμενη πολιτικά και στρατιωτικά. Το πρωτόκολλο του Λονδίνου (1830) αφήνει τα νησιά του ΝΑ Αιγαίου έξω από τα όρια του νεοσύστατου Ελληνικού Κράτους. Η Ελληνική κυβέρνηση, το Οικουμενικό Πατριαρχείο και οι κάτοικοι αγωνίζονται να διατηρήσουν τουλάχιστον τα παλιά τους προνόμια και το επιτυγχάνουν τελικά. Το 1835 με ένα φερμάνι του σουλτάνου Μαχμούτ Β' τα νησιά ξαναγυρίζουν στο παλιό προνομιακό καθεστώς που συνέβαλλε στην ομαλοποίηση της κατάστασης και στην περαιτέρω ανάπτυξη των νησιών.³⁶

Το τουρκικό σύνταγμα του 1908 ανατρέπει την προηγούμενη κατάσταση αφού κατήργησε τα προνόμια για τα μικρά νησιά, κατέστησε υποχρεωτική την στρατιωτική θητεία και επέβαλλε την τουρκική γλώσσα. Τα εξοντωτικά μέτρα που είχαν στόχο τον πλήρη εκτουρκισμό της οθωμανικής επικράτειας, οδήγησαν σε ένα μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα.³⁷

³⁵ Ντέλλας Γιώργος, [2011], Οι σταυροβολιακές εκκλησίες της Δωδεκανήσου (1750-1924), Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο – Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αθήνα, σελ. 43

³⁶ Μακρής Μανόλης, [2017], Ιστορία της Ρόδου, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου – Σειρά αυτοτελών εκδόσεων αριθ. 24, σελ.131

³⁷ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, σελ. 479

Πλατεία Εβραίων Μαρτύρων εντός των τειχών - 1893

Φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κολλιγρή

Ναύτες στο λιμάνι της Κολόνας το 1893

Φωτογραφία Ernst Diehl

Γ.2.3 Κοινωνικό πλαίσιο – Οικονομικό πλαίσιο

Όπως προαναφέρθηκε, η οθωμανική κυριαρχία επέφερε σοβαρές πολιτικές και κοινωνικές ανακατατάξεις και επιπτώσεις στην οικονομική δομή του τόπου. Στην μεσαιωνική πόλη της Ρόδου εγκαταστάθηκαν περίπου 5.000 Τούρκοι, 150 Εβραίοι και 200 δυτικοευρωπαίοι, ενώ οι Έλληνες ήταν αναγκασμένοι να διαμένουν έξω από τα όρια της τειχισμένης πόλης. Το νησί απαρτιζόσσε, επιπλέον, μια ολιγάριθμη κοινότητα 50 περίπου Αρμενίων και μια εξίσου ολιγάριθμη κοινότητα Καθολικών που κατοικούσαν στο Νιοχώρι, ένα προάστιο που εποίκιστηκε αργότερα και αποτέλεσε τον πυρήνα της σύγχρονης Ρόδου. (βλ. Μαράσια).³⁸

Κατά την πρώτη περίοδο της Τουρκοκρατίας όπου η οικονομία της Ρόδου ήταν προσανατολισμένη στη γεωργία, οι Έλληνες είχαν ενεργό ρόλο στην οικονομική ζωή του τόπου. Συγκεκριμένα πολλοί από αυτούς εργάζονταν στο κάστρο ή ήταν ναύτες στα πλοία των Οθωμανών. Παρόλο που δεν επιτρεπόταν να κατοικούν εντός των τειχών, είχαν το δικαίωμα να διατηρούν καταστήματα και να εργάζονται εκεί έως την δύση του ηλίου. Οι δυτικοευρωπαίοι εργάζονταν ως πλοηγοί, ρολογάδες, κοσμηματοποιοί, γιατροί, ραφτάδες και υποδηματοποιοί, ενώ οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι ασχολούνταν με το εμπόριο και την φορτοεκφόρτωση. Πολύ αργότερα, τον 18ο και 19ο αι., το λιμάνι απέκτησε την παλιά του αίγλη με τον ταρσανά να ειδικεύεται στην κατασκευή και την επισκευή των πολεμικών και εμπορικών πλοίων, ενώ σημαντικά κέντρα δραστηριοτήτων εντοπίζονται και στα κρατικά ναυπηγεία του Μανδρακίου. Το εμπόριο άρχισε να αναπτύσσεται ξανά και η Ρόδος έγινε πάλι βασικός σταθμός που εξυπηρετούσε τις εμπορικές συναλλαγές στην Μεσόγειο. Τα νερά έρχεται να ταράξει στα μέσα του 19ου αιώνα η υποτίμηση του οθωμανικού νομίσματος, η οποία επέφερε εξασθένηση της εμπορικής ισχύος των Οθωμανών με σημαντικές επιπτώσεις και στην οικονομία του νησιού. Ευτυχώς η αγγλοτουρκική σύμβαση *Balta Liman* του 1838 εξασφάλισε την εμπορική συνέχεια στο λιμάνι της Ρόδου, το οποίο αποτελούσε πλέον το σταυροδρόμι τεσσάρων ξένων ναυτιλιακών εταιρειών, μιας αυστριακής, μιας γαλλικής, μιας ρωσικής και μιας οθωμανικής.³⁹

Το μεγάλο, όμως, κενό που προσπαθούσαν να καλύψουν μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ήταν η απουσία οργανωμένης σχολικής παιδείας. Η πνευματική άνθηση που είχε εκδηλωθεί στις φραγκοκρατούμενες περιοχές (Κρήτη, Κύπρος, Ρόδος) σταμάτησε με την τουρκική κατάκτηση. Χαρακτηριστικά είναι μάλιστα τα λεγόμενα του Edouard Billiotti:

«Στη Ρόδο δε διαφλέγονται από έρωτα για την παιδεία, δεν είναι καν ναυτικοί πια. Χτίστες, ξυλουργοί, σανδαλοποιοί και χειρώννακτες είναι σχεδόν όλοι.»⁴⁰

Συστηματική προσπάθεια οργανωμένης παιδείας παρατηρείται στα τέλη του 19ο αι. με την ίδρυση σχολείων στην ύπαιθρο του νησιού. Το 1870 με την συμβολή των ευπορότερων οικογενειών αρχίζει η λειτουργία «κοινών» σχολείων σε όλη την ύπαιθρο με βάση το αλληλοδιδασκτικό σύστημα διδασκαλίας. Τα σχολεία στεγάζονταν σε ιδιωτικές οικίες είτε σε κοινοτικά κτίσματα που μετατρέπονταν σε σχολεία. Σχολικά κτίρια που κατασκευάστηκαν εξ ολοκλήρου για το σκοπό αυτό εμφανίζονται από το 1880 και έπειτα.⁴¹

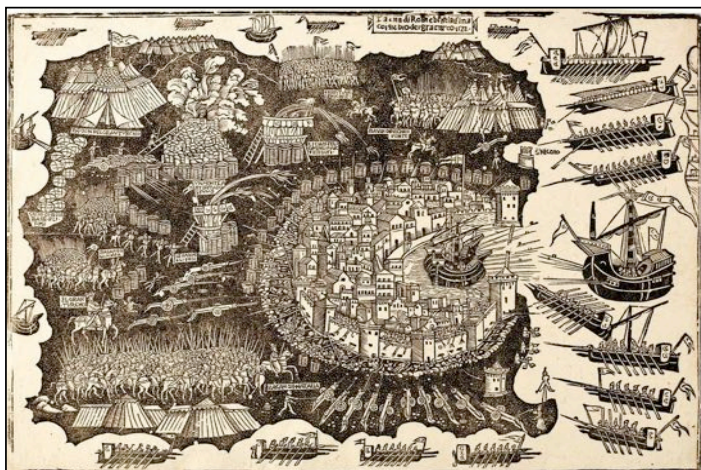
³⁸ «Τον 18ο αι. η πόλη της Ρόδου με τα περίχωρά της συγκεντρώνει γύρω στα 8000-10000 άτομα δηλ. το 30% πληθυσμού του νησιού. Από αυτά τα άτομα περισσότερα από τα μισά κατοικούν στο Κάστρο (5000-5500 Τούρκοι), ενώ τα υπόλοιπα (ανάμεσά τους 500 Τούρκοι) κατοικούν σε περιτριγυρισμένα από περιβόλια σπίτια στα προάστια που εκτείνονται και περιβάλλουν την κυρίως πόλη. Οι δύο αυτές κατηγορίες συγκροτούν τη μεγαλύτερη τουρκική κοινότητα της Ρόδου, που από μόνη της καλύπτει το 50% του συνολικού τουρκικού πληθυσμού του νησιού και την πολυπληθέστερη φυλετική ομάδα της ευρύτερης πόλης»

Ευθυμίου - Χατζηλάκου Μαρία, [1995] «Νεοελληνική πόλη», Εταιρεία μελέτης νέου Ελληνισμού – Μνημών σελ. 67-68

³⁹ Βεργωτής Γ., [1995], Η εκπαίδευση στο κοινό της Ρόδου κατά την οθωμανοκρατία, Ρόδος, σελ. 19-28

⁴⁰ Billiotti Edouard, [1881], Η νήσος Ρόδος υπό Εδουάρδου Μπιλιότι ή Άββα Βοκτρέ, μεταφρασθείσα υπό Μ. Μαλλιάρικη και Σ. Καραβοκυρού

⁴¹ Μίχαλου Μαρία – Μαργαρίτα, [2013], Διάλεξη «Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας», Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, Αθήνα, σελ. 49

Σκηνή από την πολιορκία της Ρόδου το 1522, χαρακτηριστικό του Giovanni Andrea Vassore

Chig.G II 39, Biblioteca Apostolica Vaticana

Η κατοικία του Ορθόδοξου επίσκοπου στη Ρόδο - Le palais de l'Évêque 1828

ROTTIERS, Bernard Eugène Antoine. Description des Monuments de Rhodes, dédiée à sa majesté le Roi des Pays-Bas, Bruxelles, Mme V. A. Colinez, 1830. - Monuments de Rhodes [Λεύκιωμα], Βρυξέλλες, Mme V. A. Colinez, 1828. - Βιβλιοθήκη ιδρύματος Κατερίνας Λασκαριδίου

Γ.2.4 Διοίκηση και θεσμοί

Μετά την αποχώρηση των Ιπποτών, ο σουλτάνος Σουλεϊμάν έμεινε στην Ρόδο για 25 μέρες προκειμένου να ρυθμίσει τα ζητήματα σχετικά με την διοίκηση, την φορολογία και την θρησκεία. Ίδρυσε ιεροσπουδαστήριο (μεντρεσέ), συσσίτιο των φτωχών (ιμαρέτ), τοποθέτησε ιμάμηδες και καθόρισε τη κτηματική περιουσία για τα τεμένη (βακούφ).

Ο θεσμός των βακουφίων ή **βακούφ** αφορούσε τα κινητά και ακίνητα αφιερώματα μουσουλμανικής ιδιοκτησίας δημοσίου και ιδιωτικού χαρακτήρα. Η ονομασία βακούφ ή βακούφι, στον πληθυντικό εβκάφ, κατά την οθωμανική ορολογία είναι κτήμα ή κτήματα, αφιερώματα τα οποία ταξινομούνται σε δύο κατηγορίες, **τα ενσώματα** και **τα ασώματα**. Πιο συγκεκριμένα, η κατηγορία των ενσώματων είναι κυρίως δημόσια ακίνητα όπως ορφανοτροφεία, νοσοκομεία, σχολεία, συσσίτια (ιμαρέτ), κρήνες, τεμένη (τζαμιά), μονές (τεκκέ), μασουλεία (τουρμπέ), νεκροταφεία εν ενεργεία κ.α.. Στην δεύτερη κατηγορία, αυτή των ασωμάτων, τοποθετούνται εισοδήματα και εμπράγματα δικαιώματα τα οποία έχουν γίνει με διαθήκη ή δικαιοπραξία εν ζωή. Τα βακούφ/εβκάφ νομικά ανήκουν, στην υψηλή κυριότητα τους, στον Αλλάχ τον Θεό, ωστόσο η επικαρπία τους ανήκει στον αγοραστή τους που έχει το δικαίωμα της μεταβίβασης σε κληρονόμο.⁴²

Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας η Ρόδος υπήρξε κατά διαστήματα πρωτεύουσα «βλαετιού» (ευρείας διοικητικής περιφέρειας), συνήθως όμως αποτελεί «σαντζάκι» (υποδιαίρεση του βλαετιού) που υπάγεται στη δικαιοδοσία του Καπουδάν Πασά (ναύαρχου ή Υπουργού των Ναυτικών). Η εκκλησία της Ρόδου απαλλάχθηκε από την επέμβαση της Παπικής Εγκλήσιας και επανήλθε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο που για εκείνους τους δύσκολους αιώνες αποτελεί το εθνικό κέντρο και το καταφύγιο των Ελλήνων. Οι «ραγιάδες» μη εμπιστευόμενοι τα τουρκικά πολιτικά δικαστήρια κατέφευγαν στην μητρόπολη αναζητώντας προστασία και δικαιοσύνη. Ο μητροπολίτης είναι ο απόλυτος κύριος σε θέματα των εκκλησιών, των μοναστηριών και του κλήρου. Είναι πρόεδρος της 12μελούς Δημογεροντίας, πρόεδρος των σχολικών εφοριών (στα χρόνια που άρχισαν να λειτουργούν σχολεία) και πρόεδρος του Πνευματικού Δικαστηρίου.⁴³

Ιδιαίτερα σημαντικός για την ζωή του ελληνοισμού ήταν κι ο ρόλος της αυτοδιοίκησης, ο οποίος φαίνεται να αποτελεί μακρινό υπόλειμμα της αρχαίας διοίκησης του πόλις – κράτος. Κάθε χωριό είχε τον προεστό του, τον οποίο εξέλεγαν σε συγκέντρωση του λαού παρούσια και του μουδρίη. Ο προεστός είχε διοικητικές και δικαστικές εξουσίες. Συγκεκριμένα φρόντιζε για τη διάνοιξη ή την επισκευή των δρόμων, για την καθαριότητα, για την εκλογή αγροφυλάκων. Επίσης διόριζε τον δημόσιο διαλαητή (τελάλη) και είχε αρμοδιότητα να δικάζει διαφορές κτηματικές, χρεωστικές, διευθέτησης ορίων, κλοπές, αγροζημιές κ.α. Σε συνεργασία με τον εφημέριο του χωριού συμβιβάζου διαφορές οικογενειακής φύσης και από κοινού με τον μητροπολίτη εκλεγούν τις εκκλησιαστικές και σχολικές επιτροπές.

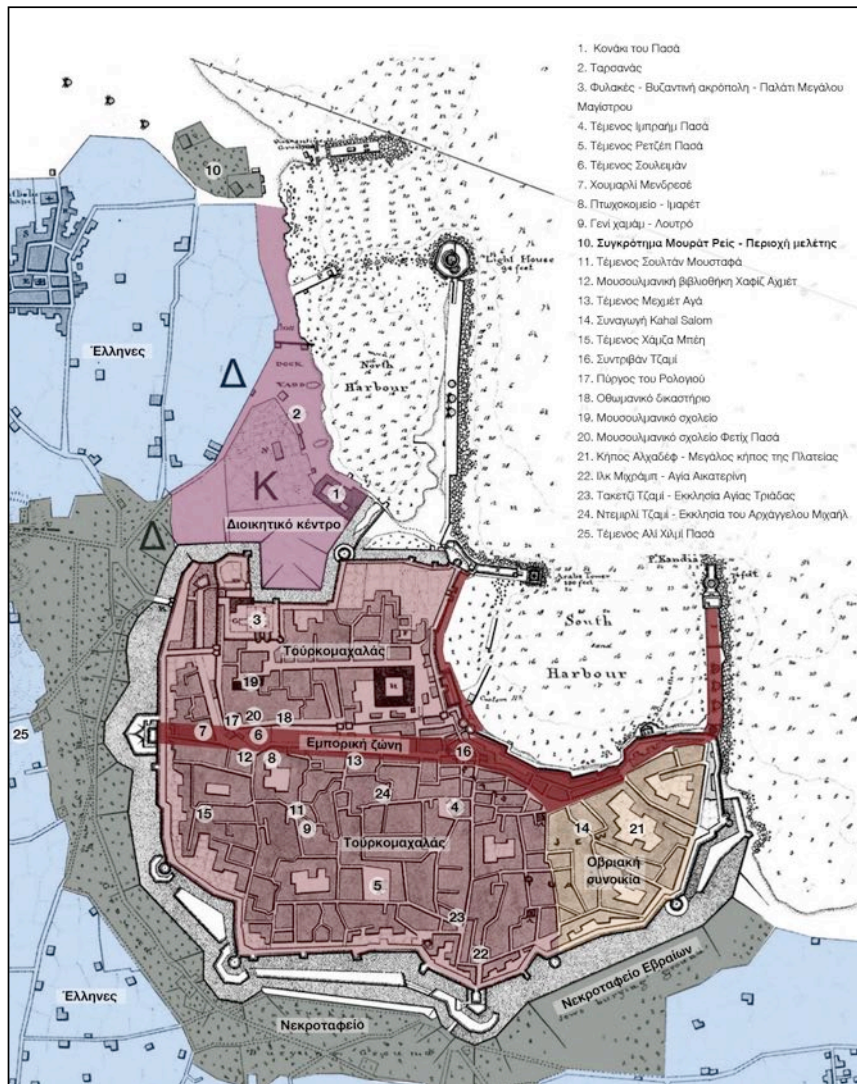
Άλλες αρχές στο κάθε χωριό, εκτός από τον προεστό, ήταν ο πρωτόγερος κι οι αζάδες. Τον πρωτόγερο εξέλεγε ο λαός κάθε χρόνο για να κανονίζει τους φόρους των κατοίκων, ανάλογα με τις οικονομικές τους δυνατότητες, ενώ οι αζάδες ήταν 2 ή 3 κι αποτελούσαν το συμβούλιο του προεστού για αγροτικά κυρίως ζητήματα.

Όσον αφορά την φορολογία, οι κάτοικοι της Ρόδου ακολουθούσαν το φορολογικό σύστημα της Οθωμανικής επικράτειας με μικρές διαφοροποιήσεις ανάλογα με τις συνθήκες ζωής. Οι φόροι που πλήρωναν οι κάτοικοι της Ρόδου στα πρώτα χρόνια της τουρκοκρατίας είναι: 1) Ο κεφαλικός φόρος (χαράτσι), που πλήρωναν οι μη μουσουλμάνοι, Έλληνες και Εβραίοι 2) ο φόρος του Καπιτάν Πασά (καπιτανλικι), που πλήρωναν και οι μουσουλμάνοι 3) η δεκάτη (1/10 επί του συνόλου της ετήσιας παραγωγής) 4) ο τελωνειακός φόρος (3% και αργότερα 4%) επί των εισαγωγών και εξαγωγών.

⁴² Τσαλαχούρης Κώστας, [31/03/2014], Ο Κτηματολογικός Κανονισμός Ρόδου την εποχή της Οθωμανικής κυριαρχίας, άρθρο στην Εφημερίδα Ροδιακή

⁴³ Η Δημογεροντία χωρίζεται: 1) στο Μικτό δικαστήριο (από κληρικούς και λαϊκούς) 2) στην Εκπαιδευτική Επιτροπή και 3) στη Μοναστηριακή Επιτροπή.

Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, σελ. 405-407

1. Κονάκι του Πασά
2. Ταρσανάς
3. Φυλακές - Βυζαντινή ακρόπολη - Παλάτι Μεγάλου Μαγιάστρου
4. Τέμενος Ιμπραήμ Πασά
5. Τέμενος Ρετζέπ Πασά
6. Τέμενος Σουλταμάν
7. Χουμαρλί Μενδρεσέ
8. Πτυχοκομείο - Ιμαρέτ
9. Γενί χαζνλί - Λουτρό
10. Συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς - Περιοχή μελέτης
11. Τέμενος Σουλταν Μουσταφά
12. Μουσουλμανική βιβλιοθήκη Χαφίς Αχμέτ
13. Τέμενος Μοχιάτ Αγιά
14. Συναγωγή Kahal Salom
15. Τέμενος Χαζίμ Μπέη
16. Σιντριβάνι Τζαμί
17. Πύργος του Ρολογιού
18. Οθωμανικό δικαστήριο
19. Μουσουλμανικό σχολείο
20. Μουσουλμανικό σχολείο Φετιχ Πασά
21. Κήπος Αλχαδέφ - Μεγάλος κήπος της Πλατείας
22. Ικ Μιχράμ - Αγία Ακατηρίνη
23. Τακετζί Τζαμί - Εκκλησία Αγίας Τριάδας
24. Ντεμαρλί Τζαμί - Εκκλησία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ
25. Τέμενος Αλί Χιμίλ Πασά

Πολοδομική συγκρότηση της πόλης υπό των Οθωμανών
 Χάρτης επεξεργασμένος από την Α. Χρυσίδα

Υπόβαθρο χάρτη από:
 Μανούσου – Ντέλλα Κατερίνα, [2000], Ρόδος: Στοιχεία πολοδομικής ανάλυσης μιας μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης, τευχος εικόνων, εικόνα 200

Γ.2.5 Η πολοδομική συγκρότηση της πόλης

Η ιεράρχηση ανάμεσα στην οθωμανική εξουσία και τους υπόλοιπους κατοίκους αποτυπώθηκε στην εικόνα της πόλης που απέκτησε δύο ξεχωριστές όψεις, εντός και εκτός των τειχών. Οι Τούρκοι έποικοι πήραν όλα τα κτήρια και τα σπίτια που βρίσκονταν εντός της τειχισμένης πόλης, ενώ στους Εβραίους επέτρεψαν να παραμείνουν στη συνοικία που είχαν και στα χρόνια των Ιπποτών. Αντίθετα, οι Έλληνες ήταν αναγκασμένοι να διαμένουν εκτός της τειχισμένης πόλης, σε νέους οικιστικούς πυρήνες που διαμορφώθηκαν γύρω από τις παλιές εκκλησίες. (βλ. Μαράσια) Έτσι, η τειχισμένη πόλη χωρίζεται διοικητικά σε δύο τμήματα, τον τουρκομαχαλά και την Εβραϊκή ή Οβριακή συνοικία γνωστή και ως «Judeca», η οποία ενισχύθηκε κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας με μεταφορά οικογενειών Εβραϊκής καταγωγής από τη Θεσσαλονίκη.⁴⁴

Ο διοικητικός διαχωρισμός της πόλης ακολούθησε τον διαχωρισμό σε μικρότερες γειτονίες ή αλλιώς «μαχαλάδες» καθένας από τους οποίους είχε ως κέντρο ένα τζαμί και κρήνη. Η πόλη εντός των τειχών ήταν το κέντρο όλης της οικονομικής δραστηριότητας του νησιού με την σημαντικότερη λειτουργία της πόλης να αποτελεί το παζάρι, το οποίο εγκαταστάθηκε στον χώρο της μεσαιωνικής αγοράς. Στα αδόμητα τμήματα του ίδιου χώρου κτίστηκαν νέα κτίρια, καταστήματα, αποθήκες και εργαστήρια, ενώ σημαντικά ιπποτικά κτίρια, όπως το νοσοκομείο και το παλάτι του Μεγάλου Μαγιάστρου, μετατράπηκαν σε στρατώνες και φυλακές. Τα υπάρχοντα κτίρια προσαρμόστηκαν στις ανάγκες του ανατολικού τρόπου ζωής και αισθητικής⁴⁵, οι εκκλησίες μετατράπηκαν σε τζαμιά, ενώ παράλληλα οικοδομήθηκαν νέα μεγαλοπρεπή τεμένη και συγκροτήματα κοινής ωφέλειας, όπως το «μενδρεσσε» ή αλλιώς ιεροδιδασκαλείο, το συσσίτιο των φτωχών ή αλλιώς μαρέτ, το οθωμανικό δικαστήριο και αργότερα κατά τον 19^ο αιώνα η μουσουλμανική βιβλιοθήκη. (βλ. Γ.2.7 Η δημόσια Οθωμανική αρχιτεκτονική της Ρόδου)⁴⁶ Το νέο διοικητικό κέντρο, το «κονάκι», το εγκατέστησαν προς το μεγάλο λιμάνι και το προάσιο του Μανδρακίου.

Το σύνολο των μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης διατηρήθηκε σχεδόν ανέπαφο, καθώς οι Οθωμανοί περιορίστηκαν κυρίως στην επιδιόρθωση των κατεστραμμένων τμημάτων τους, χωρίς να προσθέσουν νέα αμυντικά στοιχεία ή να προβούν σε έργα εκσυγχρονισμού των οχυρώσεων. Περιμετρικά των τειχών, στον αδιαμόρφωτο χώρο terra deserta, το οχυρωματικό πράσιν μετατρέπεται σε εκτεταμένο μουσουλμανικό και εβραϊκό νεκροταφείο για τους χιλιάδες νεκρούς τουρκούς.⁴⁷ Μάλιστα, ο Ιωάννης Παπαχριστοδούλου αναφέρει στο σύγγραμμά του «Η Ιστορία της Ρόδου», έργο που αποτέλεσε σταθμό για την ιστορική έρευνα του νησιού ότι:

«Η έκταση του νεκροταφείου άρχισε από το τζαμί Μουράτ Ρεϊς και τα Πλατανάκια, έφτανε έως την πύλη Κοσκινού και το Βενετόκλειο Γυμνάσιο, το τμήμα που είναι άλοςος σήμερα και από εκεί έως την Ακαντιά ήταν το Εβραϊκό.»⁴⁸

⁴⁴ Η αύξηση της εβραϊκής κοινότητας οδήγησε αργότερα στην επέκτασή της σε δύο συνοικίες, Άνω και Κάτω Οβριακή συνοικία, καθώς και στη λειτουργία δύο συναγωγών και μιας ραβινικής σχολής.

Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, σελ.401

⁴⁵ «Οι προσαρμογές δεν επηρέασαν την αρχική αρχιτεκτονική δομή των δημόσιων κτηρίων, επέφεραν μόνο μικρές αλλαγές με την προσθήκη στοιχείων δομικών ή μορφολογικών, αναγκαίων για τις νέες θρησκευτικές και πολιτιστικές απαιτήσεις. Μερικές από τις αλλαγές αυτές ήταν η προσθήκη προστώων, τόξων πάνω από τους δρόμους ώστε να εξασφαλιστεί η στήριξη των σπιτιών, μικράμι και μινιάρδων με τη χρήση παραδοσιακών υλικών και τρόπων κατασκευής. Άλλος παράγοντας που επιδρά στην αρχιτεκτονική και την κατασκευαστική ποιότητα, είναι η κοινωνική τάξη του ιδιοκτήτη. Στην περίπτωση των πλουσίων, τα υλικά, η επεξεργασία των λεπτομερειών και οι διακοσμώσεις είναι πλούσια και επιμελημένα στοιχεία σε σύγκριση με τα απλά οικοδομήματα.»

Μίχαλου Μαρία – Μαργαρίτα, [2013], Διάλεξη «Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας», Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, Αθήνα, σελ. 54

⁴⁶ Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, [2005], Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Αρχιτεκτονική- Πολοδομία, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος, σελ. 27

⁴⁷ ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2001], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης (1985-2000) της Ρόδου, Ρόδος, σελ. 33

⁴⁸ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, σελ.401

Άποψη των οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου από τα δυτικά, με το μουσουλμανικό νεκροταφείο. (1828)

Άποψη των οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου από τα βορειοδυτικά, με το μουσουλμανικό νεκροταφείο. Οθωμανές γυναίκες προσεύχονται και προσφέρουν σπονδή σε τάφο. (1828)

ROTTIERS, Bernard Eugène Antoine. Description des Monuments de Rhodes, dédiée à sa majesté le Roi des Pays-Bas, Βρυξέλλες, Mme V. A. Colinez, 1830. - Monuments de Rhodes [Λεύκωμα], Βρυξέλλες, Mme V. A. Colinez, 1828.

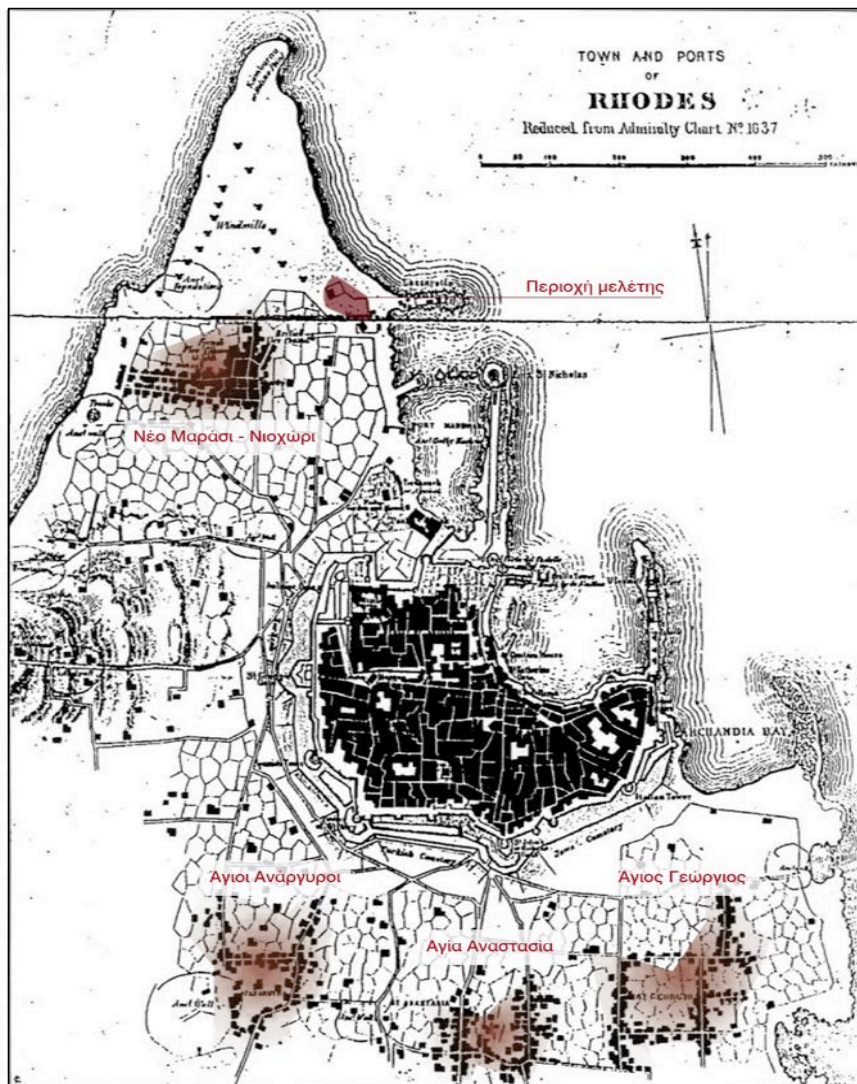

Το μουσουλμανικό νεκροταφείο απέναντι από την κόκκινη πόρτα (1912)

Το μουσουλμανικό νεκροταφείο στην περιοχή του σημερινού σταδίου Διαγόρα (1920)

Φωτογραφικό αρχείο Σταύρου Γεωργαλλίδη

Χάρτης του αγγλικού ναυαρχείου του 1838 - επισμαίνονται τα Μαράσια

Νέες πόλεις πάνω σε παλιές, Επιστημονικό συνέδριο Ρόδος 27-30 Σεπτεμβρίου 1993, Ελληνικό τμήμα ICOMOS – ΚΒ εφορεία προϊστορικών και κλασικών αρχαιοτήτων, 4η Εφορεία βυζαντινών αρχαιοτήτων, Τμήμα Δωδεκανήσου, σελ. 318

Γ.2.6 Η πόλη εκτός των τειχών - Μαράσια

Η εκδίωξη των χριστιανών από τη μεσαιωνική πόλη οδήγησε στην ανάγκη δημιουργίας νέων οικιστικών πυρήνων στην ύπαιθρο προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες στέγασης του διωγμένου πληθυσμού. Συγκεκριμένα, οργανώθηκαν εκ νέου πάνω στα μεσαιωνικά ερείπια των «προστίων» ή «χωριών» 8 ατείχιστοι οικιστικοί πυρήνες, σε ακτινωτή διάταξη γύρω από την τειχοσμένη πόλη. Τα λεγόμενα «Μαράσια», είχαν ως σημείο αναφοράς μια εκκλησία από την οποία έπαιρναν και την ονομασία τους, όπως για παράδειγμα η Μητρόπολη, οι Άγιοι Ανάργυροι, ο Άγιος Γεώργιος, ο Άγιος Νικόλαος η Αγία Αναστασία κλπ. Μόνο το Νιοχώρι χτίστηκε αργότερα όπως φανερώνει και τ' όνομά του.⁴⁹

Μπροστά από την εκκλησία περνούσε μια κεντρική οδός που κατέληγε σε μια από τις πύλες εισόδου της πόλης. Κάθετα στην κεντρική οδό υπήρχε ένας δευτερεύων άξονας, ο οποίος προεκτεινόταν μέχρι να συναντήσει τον αντίστοιχο του επόμενου μαρασίου. Εξάφραση αποτελούσε το Νιοχώρι, που διαμορφώθηκε γύρω από 4 μεγάλους άξονες. Ο βασικός ιστός της νέας πόλης ακολούθησε με μικρές αποκλίσεις, κάποιες από τις χαράξεις των οδών του Ιπποδάμειου σχεδίου της ελληνιστικής περιόδου. Εκτός από τον βασικό ιστό, τα μαράσια χαρακτηρίζονταν από στενά σοκάκια χωρίς ανοιχτούς δημόσιους χώρους, αδιέξοδα και στίπια χτισμένα στο μέτωπο του δρόμου με ψηλούς αυλότοιχους για να διασφαλίζουν την ιδιωτικότητα. Γενικά, θα μπορούσαμε να τα θεωρήσουμε στίπια εσωστρεφή με αυστηρούς όγκους και λιτή διακόσμηση που επιζητούσαν την απομόνωση, προστατευμένα από το εξωτερικό εχθρικό κόσμο των κατακτητών. Ο χώρος συγκέντρωσης των πολιτών και σύσφιξης των κοινωνικών σχέσεων ήταν οι εκκλησίες, καθώς και ο χώρος δίπλα στις δημόσιες κρήνες, όπου γίνονταν οι χοροί και τα κοινά γεύματα στις γιορτές. Η ενοριακή εκκλησία αποτέλεσε ιδιαίτερα το θρησκευτικό, πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό κέντρο κάθε ορθόδοξης κοινότητας.

Τα μαράσια γνωρίζουν ιδιαίτερη άνθηση κατά την περίοδο του 18ου-19ου αιώνα με την εμφάνιση των «λαϊκών σπιτιών», ενώ στα τέλη του 19ου αιώνα λόγω της σχετικής οικονομικής ευμάρειας που επικρατούσε, οι ελληνικές συνοικίες επεκταθήκαν και εμπλουτίστηκαν με μεγαλοπρεπή κτίρια εκπαίδευσης και «αρχοντικά» σε νεοκλασικό στυλ. Με την πάροδο των χρόνων τα μαράσια αναπτύσσονται διαρκώς και σήμερα αποτελούν τον πυρήνα της σύγχρονης πόλης της Ρόδου.

Όλη η υπόλοιπη έκταση της σημερινής πόλης, δόθηκε ως τιμάρια σε Τούρκους που διέμεναν εντός των τειχών. Έτσι ανάμεσα στα μαράσια συναντώνται οθωμανικά περιβόλια, «αγροτόσπιτα» μέσα σε μεγάλες εκτάσεις με μύλους, στέρνες, στάβλους και εξοχικές κατοικίες Οθωμανών αξιωματούχων.⁵⁰ Το σύστημα αυτό εφαρμόστηκε για όλα τα ακίνητα μέχρι τις περιοχές Ροδίνι και Σγουρού, μέχρι τη Μίξη από στη δυτική πλευρά της νήσου και μέχρι την περιοχή Κοσκινού στην ανατολική πλευρά, όπου δημιουργήθηκαν μουσουλμανικοί συνοικισμοί (Καναμάτ, Ζιμπούλι, Οσγούρ, Σαντουρλί, Κανδηλί κλπ.).⁵¹ Στα περίχωρα της πόλης δίπλα στους χριστιανικούς οικισμούς, αναπτύχθηκαν τα ύστερα χρόνια της Οθωμανικής περιόδου και άλλοι μουσουλμανικοί μαχαλάδες με τις ονομασίες Ντοκουζ σοκάκι (9 δρόμοι), Γιανί Μεχμέτ (πλούσιος Μεχμέτ), Μπoίνου Καρα (μαύρος κόλπος), Μεράν Τεπέ (λόφος κοραλι), Κιζιλ τεπέ (κοκκινόλοφος) και Κουμλούκ (αμμουδιά).⁵² Την περίοδο 1896-1897 δημιουργήθηκε στους πρόποδες του λόφου του Αγίου Στεφάνου ο συνοικισμός «Κρητικά» από πρόσφυγες Τούρκους, μετά την κρητική επανάσταση του 1896.⁵³

⁴⁹ Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, [2005], Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος, σελ. 25-27

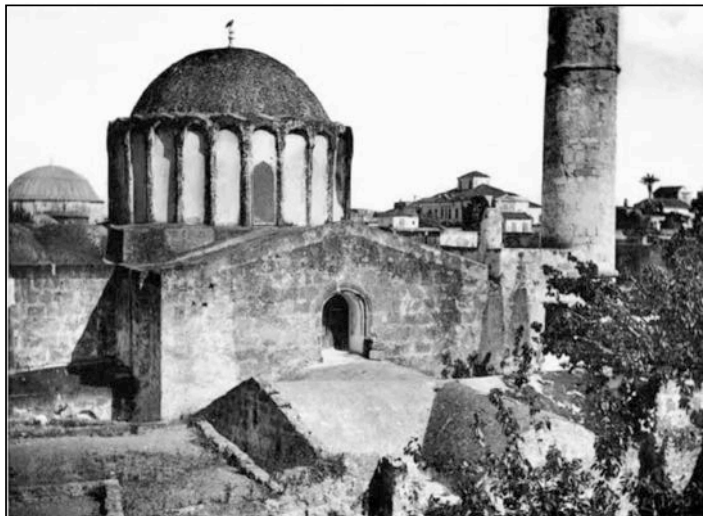
⁵⁰ Ο.π. σελ. 29, 44-47

⁵¹ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, σελ.401-402

⁵² «Οι εν λόγω μαχαλάδες αναφέρονται μόνο από τον Σαββωριανήκη. Πολύ πιθανόν να πρόκειται για περιοχές με πολύ λίγους μουσουλμάνους.»

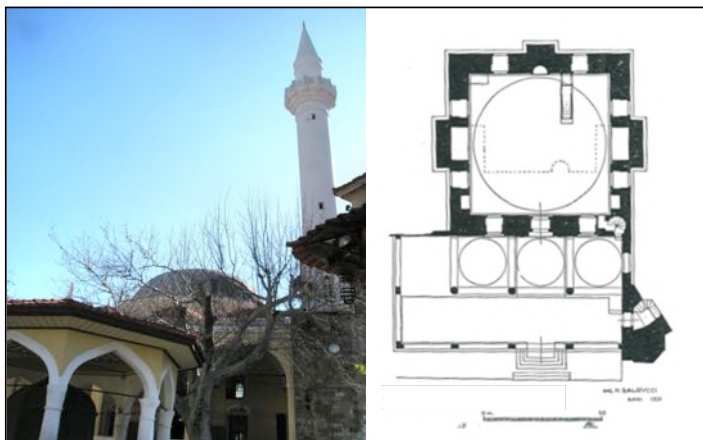
Καραγεώργη Χρυσοβαλάντου – Ειρήνη, [2014], Αρχοντικό Μπόνη Οθωμανικής περιόδου στο μαράσι Αγίου Γεωργίου της Ρόδου, Διπλωματική εργασία στο πλαίσιο του ΔΠΜΣ "Προστασία Μνημείων", Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, Αθήνα, σελ. 22

⁵³ Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, [2005], Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος, σελ. 29

Εκκλησία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στην Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου. Κατά την διάρκεια της τουρκοκρατίας μετατράπηκε σε τζαμί και λειτουργήσε με το όνομα Ντεμιρλί Τζαμί. Καθώς βομβαρδίστηκε στον πόλεμο σήμερα διακρίνουμε μόνο τα ερείπια της στην πλατεία Πλάτωνος.

Gabriel Albert, [1923], La cité de Rhodes, Architecture civile et religieuse, τ. II, Paris

Τέμενος Ιμπραήμ πασά, οδός Πλάτωνος

Κίζης Γιάννης, [2017], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης 2011-2016, ΥΠΠΟ – Επιστημονική επιτροπή μνημείων της Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, Ρόδος, σελ. 180

Γ.2.7 Η δημόσια Οθωμανική αρχιτεκτονική της Ρόδου

Όπως προαναφέρθηκε, η μουσουλμανική παράδοση σε συνδυασμό με την ικανοποίηση των αναγκών της καθημερινότητας των νέων κατοίκων του νησιού επέβαλλαν προσαρμογές στα υφιστάμενα ιπποτικά κτίσματα. Οι προσαρμογές δεν επηρέασαν την αρχική αρχιτεκτονική δομή των δημόσιων κτηρίων, επέφεραν μόνο μικρές αλλαγές με την προσθήκη δομικών ή μορφολογικών στοιχείων που ήταν αναγκαία για τις νέες θρησκευτικές και πολιτιστικές απαιτήσεις. Εκτός του φαινομένου της μετατροπής των υφιστάμενων εκκλησιαστικών κτηρίων,⁵⁴ στα χρόνια που ακολούθησαν την επικράτηση της οθωμανικής διοίκησης οικοδομήθηκαν εντός της τειχιωμένης πόλης 7 νέα τεμένη, ένα συγκρότημα κοινής ωφέλειας ή αλλιώς ιεροδιδασκαλείο (μηντρασέ), το πτωχοκομείο (ιμαρέτ), τα λουτρά (χαμιάμ) και αργότερα κατά τον 19^ο αιώνα η μουσουλμανική βιβλιοθήκη και το οθωμανικό δικαστήριο. Λόγω της μακράιων παρουσίας του του οθωμανικού στοιχείου στο νησί, η οθωμανική αρχιτεκτονική που συναντάμε στην Ρόδο παρουσιάζει αρκετές διαφοροποιήσεις ανά τους αιώνες. Για να κατανοήσουμε καλύτερα την εξέλιξη της, κατατάσσουμε τα κτίσματα σε τρεις περιόδους: α) Οθωμανικά κτίσματα της περιόδου του Σουλεϊμάν (16ος - 17ος αιώνας) β) Οθωμανικά κτίσματα του 18^{ου} αιώνα - εισαγωγή στοιχείων μπαρόκ και γ) Οθωμανικά κτίσματα του 19^{ου} αιώνα - εισαγωγή νεοκλασικών στοιχείων

α) Οθωμανικά κτίσματα της περιόδου του Σουλεϊμάν (16^{ος} – 17^{ος} αιώνας)

Με την άφιξη του Σουλεϊμάν και κατά την διάρκεια του 16ου και 17ου αιώνα, η οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ρόδο διαπνεόταν τόσο από στοιχεία εκλεκτικισμού όσο από βυζαντινές μορφές. Τα περισσότερα ανεγειρόμενα τεμένη της περιόδου αυτής, ήταν φανερά επηρεασμένα από το πρότυπο της Προύσας που επικρατούσε και στην υπόλοιπη οθωμανική αυτοκρατορία. Ακολουθούσαν τον απλό τύπο της μεγάλης τετράγωνης αίθουσας που καλύπτεται με τρούλο. Στην πρόσοψη διαμορφώνεται η είσοδος με μια ανοικτή στοά που καλύπτεται με τρεις ημισφαιρικούς τρουλίσκους. Τα δομικά χαρακτηριστικά των τεμενών σχετίζονται με τα περσικά πρότυπα, αλλά και με την βυζαντινή ναοδομία. Στην Ρόδο, η συγκεκριμένη τυπολογία συναντάται σε δύο, σύγχρονα μεταξύ τους τεμένη, **το Ιμπραήμ πασά (1540)** και **το Ρετζέπ πασά (1588)**, ενώ εφαρμόζεται και μεταγενέστερα στο Μουράτ Ρεϊς (1794) και το Χαμζά μπέη (αρχές του 19ου αι.).⁵⁵

ο Τέμενος Ιμπραήμ Πασά (1540-1541)

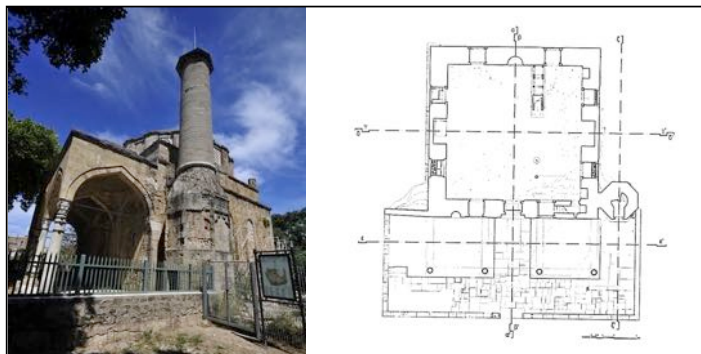
Το Ιμπραήμ πασά τζαμί βρίσκεται στο κέντρο της παλαιάς αγοράς, στην οδό Πλάτωνος κοντά στην πλατεία Ιπποκράτους. Η μαρμαρίνη επιγραφή στο τύμπανο της κεντρικής εισόδου μας πληροφορεί ότι το έχτισε ο σουλτάνος Σουλεϊμάν τα έτη 1540–1541 μ.Χ. Έτσι το τζαμί του Ιμπραήμ Πασά είναι το παλιότερο τέμενος της Ρόδου. Ακολουθεί το πρότυπο της Προύσας και περιλαμβάνει ένα μεγάλο τετράγωνο χώρο στεγασμένο με δωδεκάπλευρο τρούλο και δύο διαδοχικά προστώα κατά μήκος της βόρειας πλευράς. Στο μέσο της βόρειας πλατείας βρίσκεται και η οκτάπλευρη κρήνη. Συμμετρία χαρακτηρίζει την οργάνωση της κάτοψης και τη διάρθρωση των όψεων, των ανοιγμάτων και των μορφολογικών στοιχείων του τεμένους. Στη βορειοδυτική γωνία του στεγάστρου, πάνω σε πολυγωνική βάση υψώνεται ο λευκός μιναρές με ένα μπαλκόνι.⁵⁶

⁵⁴ Οι επεμβάσεις στόχευαν κυρίως στο εσωτερικό των τεμενών με τη διαμόρφωση κόγχης μικράμιτ προς την κατεύθυνση της Μέκκας και η τοποθέτηση ενός ξύλινου άμβωνα (μινμπάρ). Αργότερα, θα κτιζόταν εξωτερικά το ξύλινο προστώο και ο μιναρές.

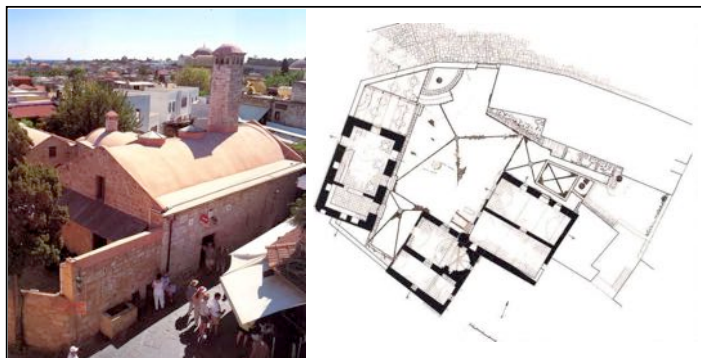
⁵⁵ Το Μπαλί πασά τζαμί της Κωνσταντινούπολης αποτελούσε το πρότυπο για πολλά μεσαιού μεγέθους τεμένη. Οι μορφολογικές παραλλαγές που παρατηρήθηκαν αφορούσαν κυρίως τις αρχιτεκτονικές τάσεις της εποχής ανέγερσης του κάθε τεμένους, οι οποίες απέρρεαν από τη δειξίωση στοιχείων της δυτικής αρχιτεκτονικής.

Μάγος Κυριάκος, Παρασκευοπούλου Άνα, [2009], Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα: Μελέτη αποκατάστασης τεμένους Ρετζέπ Πασά στην πόλη της Ρόδου, University studio press, Θεσσαλονίκη, σελ. 175

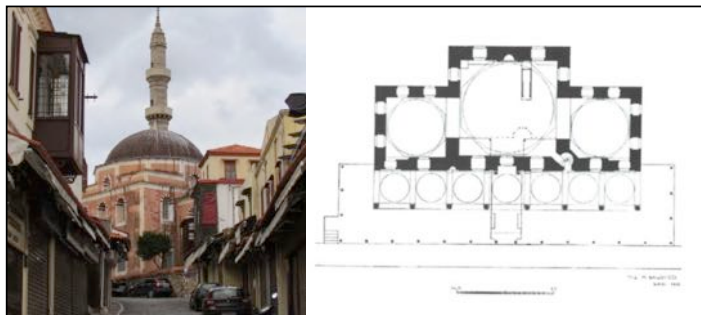
⁵⁶ Ντέλλας Γιώργος, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Ιμπραήμ Πασά τζαμί, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 364

Τέμενος Ρετζέπ Πασά, πλατεία Δωριέως

Το Ιμαρέτ - Συγκρότημα Αγίων Αποστόλων

Τέμενος Σουλεϊμάν, οδός Σωκράτους

Κίζης Γιάννης, [2017], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης 2011-2016, ΥΠΠΟ – Επιστημονική επιτροπή μνημείων της Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, Ρόδος, σελ. 180

ο Τέμενος Ρετζέπ Πασά (1587-1588)

Το τέμενος Ρετζέπ Πασά βρίσκεται στη Πλατεία Δωριέως και θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της μουσουλμανικής αρχιτεκτονικής του νησιού. Κατασκευάστηκε το 1587-1588 μ.Χ. και είναι από τα πρώτα τεμένη που χτίστηκαν στην Ρόδο μετά την κατάληψή της από τους Οθωμανούς. Ακολουθώντας το πρότυπο της Προύσας, το τέμενος αποτελείται από μια τρούλοσκηπη σάλα προσευχής με τετράγωνη κάτοψη, προστώο και μιναρέ. Στα ΝΑ του τεμένους υπάρχει το τουρμπέ (μαυσωλείο) αφιερωμένο στον Ρετζέπ Πασά, ενώ ΒΑ δεσπόζουν οι κρήνες καθαρμών.⁵⁷ Τόσο η ποιότητα της κατασκευής όσο και οι επιμελημένες μετρολογικά χαράξεις του μαρτυρούν αρχιτέκτονα και τεχνίτες έμπειρους που ήρθαν στο νησί για να εκτελέσουν έργα αυτοκρατορικών προδιαγραφών.⁵⁸

ο Ίδρυμα Σουλεϊμάνιέ: Τέμενος Σουλεϊμάν – Ιμαρέτ - Χουρμαλί Μεδρεσέ (16^{ος} αιώνας)

Το τέμενος Σουλεϊμάν αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της Τουρκοκρατίας στην Ρόδο, το οποίο λέγεται ότι κατασκευάστηκε τον 16ο αιώνα μετά την κατάκτηση της πόλης από τον Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή το 1522. Το τζαμί έχει κάτοψη «T» και είναι μια επαρχιακή απλουστευμένη παραλλαγή του τύπου «της Προύσας». Στον κεντρικό χώρο προσευχής τετραγωνικής κάτοψης προσκολλώνται στα ανατολικά και δυτικά δύο μικρότεροι πλάγιοι χώροι επίσης τετραγωνικής κάτοψης. Οι χώροι είναι καλυμμένοι με τρούλους και δυο διαδοχικά προστώα κατά μήκος της βόρειας πλευράς. Τα πρώτο προστώο αποτελείται από επτά ημισφαιρικούς θόλους που στηρίζονται σε κίονοστοιχία και περιβάλλεται από το δεύτερο ξύλινο προστώο κάτοψης Π. Ανάμεσα στον κεντρικό και τον δυτικό τρούλο υψώνεται ο μιναρές ύψους 34,5m με δυο μπαλκόνια. Στην βόρεια αυλή βρίσκεται η οκτάπλευρη κρήνη που καλύπτεται και αυτή με ημισφαιρικό θόλο και στηρίζεται σε οκτώ κίονες.⁵⁹

Το ίδρυμα Σουλεϊμάνιέ ή βακουφία της Ρόδου βρίσκεται πάνω στο λόφο της μεσαιωνικής πόλης, στο δυτικό άκρο της παλαιάς αγοράς (οδός Σωκράτους) και περιλάμβανε εκτός από το τέμενος του Σουλεϊμάν:

-το «Ιμαρέτ» ή παλιό συσσίτιο, το οποίο σύμφωνα με τον Albert Gabriel αντικατέστησε την εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, μία τρίκλιτη εκκλησία του 14ου ή 15ου αι., αφιερωμένη στο Καθολικό δόγμα που καταστράφηκε μετά την πολιορκία των Τούρκων το 1480. Αργότερα, μεταξύ του 1480 μ.Χ. και του 1522 μ.Χ., επάνω στα ερείπια του αρχικού ναού κτίστηκε μια μονόχωρη εκκλησία μικρών διαστάσεων μέσα στην οποία χωροετήθηκε το πτωχοκομείο μετά την κατάληψη της Ρόδου από τους Οθωμανούς. Το Ιμαρέτ ήταν ουσιαστικά ένα συγκρότημα κτιρίων που προορίζονταν για φιλανθρωπικούς σκοπούς και παροχή δωρεάν φαγητού στους φτωχούς της πόλης. Για τις ανάγκες του κοινωφελούς ιδρύματος χτίστηκαν δύο επιπλέον καμαροσκέπαστοι χώροι στα βορειοανατολικά της εκκλησίας, οι οποίοι χρησιμοποιούνταν ως αποθήκες. Η εκκλησία υπέστη μετατροπές και η αψίδα του ιερού διαμορφώθηκε σε φούρνο.⁶⁰

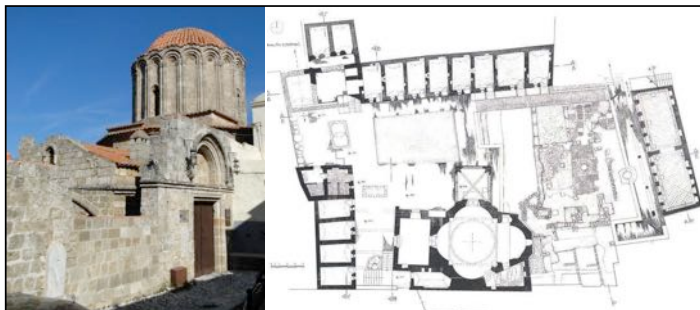
-το «Χουρμαλί Μεδρεσέ» [...]

⁵⁷ Μάγος Κυριάκος, Παρασκευοπούλου Άννα, [2009], Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα: Μελέτη αποκατάστασης τεμένους Ρετζέπ Πασά στην πόλη της Ρόδου, University studio press, Θεσσαλονίκη, σελ. 175

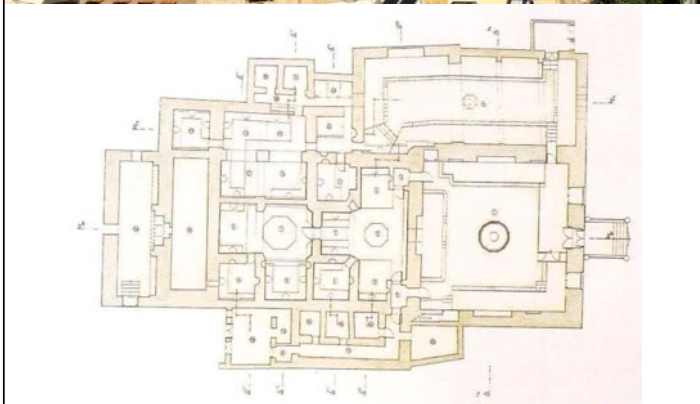
⁵⁸ Κίζης Γιάννης, [2017], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης 2011-2016, ΥΠΠΟ – Επιστημονική επιτροπή μνημείων της Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, Ρόδος, σελ. 181

⁵⁹ Βλυσίδης Στέλιος, Ντέλλας Γιώργος, Στεφανής Αλέξης, [2009], Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα: Αποκατάσταση του τζαμιού Σουλεϊμάν στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, University studio press, Θεσσαλονίκη, σελ. 131

⁶⁰ Ντέλλας Γιώργος, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Ιμαρέτ (ή Παλιό Συσσίτιο) και εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 376-7

Μοναστήρι Αγίου Γεωργίου - πρώην Χουρμαλί Μεδρεσέ (ιεροδιδασκαλείο)

Γενί Χαμιάμ Λουτρό, πλατεία Αρίωνος

-το «Χουρμαλί Μεδρεσέ» ή ιεροδιδασκαλείο το οποίο χωροθετήθηκε στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου. Τα οθωμανικά ιεροδιδασκαλεία ήταν ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα που είχαν σκοπό την καλλιέργεια και την παροχή θεολογικών κυρίως, αλλά και γενικών γνώσεων.⁶¹ Αποτελούνταν συνήθως από μια σειρά μονώροφων ή διώροφων κελιών διατεταγμένων γύρω από μια εσωτερική αυλή με περιμετρικές στοές, στο κέντρο της οποίας υπήρχε μια κρήνη. Εάν υπήρχε αρκετός χώρος, κτιζόταν τζαμί σε περίοπτη θέση. Στην συγκεκριμένη περίπτωση μετέτρεψαν το ιερό του μοναστηρίου του Αγίου Γεωργίου σε Τζαμί για τις ανάγκες της προσευχής. Τα τελευταία χρόνια οι Οθωμανοί λειτουργούσαν το ιεροδιδασκαλείο ως σχολείο θηλέων ενώ τον 20ο αιώνα μ.Χ. χρησιμοποιήθηκε ως κατοικίες φτωχών οικογενειών.

Το ίδρυμα Σουλεϊμάνι είχε κληροδοτηθεί με μεγάλα εισοδήματα από τον ιδρυτή Σουλτάνο Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή, καθώς επίσης και με την ετήσια κατ' αποκοπή φορολογία του «μακτού»⁶²

ο Γενί χαμιάμ – Λουτρό (16^{ος}, 18^{ος} αιώνας)

Παράλληλα με την οικοδόμηση των τεμενών τον 16ο αιώνα οι Οθωμανοί κατασκευάζουν λουτρά, λειτουργία απαραίτητη στη νέα κοινωνία. Τα δημόσια λουτρά αποτελούσαν τμήμα των μεγάλων συγκροτημάτων θρησκευτικού, κοινωνικού και οικονομικού χαρακτήρα των πόλεων και ήταν από τα πρώτα έργα που κτιζόνταν στις νεοκατακτημένες πόλεις αφού το πλύσιμο με το τρεχούμενο νερό ήταν απαραίτητο συμπλήρωμα της θρησκευτικής τελετουργίας του ισλάμ. Τα λουτρά λειτουργούν ως σημεία αναφοράς για τις σημαντικότερες τελετουργίες που έχουν σχέση με τη ζωή των ανθρώπων και τον εορτασμό επετείων και σημαντικών γεγονότων. Ο χώρος του λουτρού χρησιμεύει για τους άνδρες ως χώρος κοινωνικής συνύφεσης, όμως για τις γυναίκες είναι ο απόλυτος χώρος επικοινωνίας και χαλάρωσης.⁶³

Το Γενί χαμιάμ (yeni hamam=Νέο λουτρό) βρίσκεται στην πλατεία Αρίωνος της παλαιάς πόλης Ρόδου. Είναι γνωστό και ως Λουτρό Σουλεϊμάν η Μουσταφά, λόγω της γεινιάσης με το τζαμί του Σουλτάνου Μουσταφά Γ'. Πρόκειται για το μόνο εναπομένον λουτρό που διατηρεί μέχρι και σήμερα την αρχική του χρήση καθώς τα άλλα δύο, το Εσκι Χαμιάμ (Παλιό Λουτρό) και το Λουτρό των Ζουμπουλίων, υπέστησαν ολοσχερή καταστροφή κατά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο. Τα λουτρά αναφέρονται πρώτη φορά σε φερμάνι καταγραφής υπαρχόντων κτιρίων του Σουλτάνου Σελίμ (1558), διαδόχου του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς. Πρόκειται για διπλό λουτρό, που κατασκευάστηκε σε διαφορετικές φάσεις με πρώτο το ανδρικό περίπου το 1500 μ.Χ., ενώ αργότερα επί Μουσταφά προστέθηκε και το γυναικείο αλλοιώνοντας τη συμμετρία του κτιρίου που αρχικά το χαρακτήριζε. Το ανδρικό τμήμα είναι μεγαλύτερο από το γυναικείο, ακολουθώντας πιστά τις κοινωνικοθρησκευτικές αντιλήψεις επί τουρκοκρατίας, ενώ η κάλυψη του ανδρικού τμήματος με τον ημισφαιρικό τρούλο υπερισχύει εκείνου του τρούλου του γυναικείου τμήματος τονίζοντας περισσότερο την μνημειακότητα και την επιβλητικότητα του σε σχέση με το υπόλοιπο κτίριο.⁶⁴

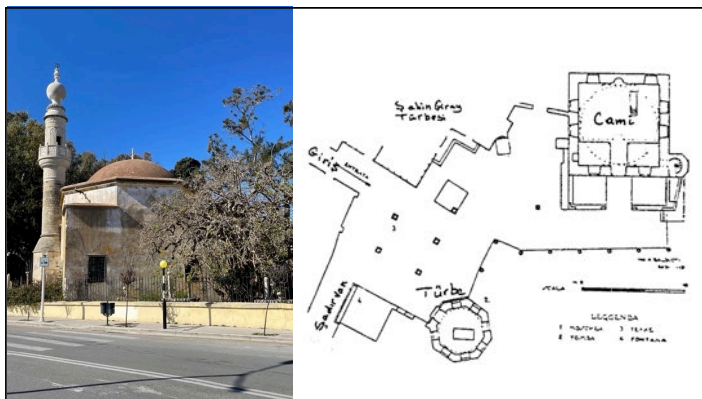
⁶¹ Οι σπουδαστές που ήταν εσώκλειστοι αποφοιτούσαν μετά από μακροχρόνιες σπουδές και διορίζονταν ως ιερείς (μάμηδες), ερμηνευτές του νόμου και του Κορανίου (μουφτήδες), ιεροδικαστές (καδήδες), ιεροκήρυκες (βαϊήδες) και θεολόγοι – νομοδιδάσκαλοι (ουλεμάδες).

Χούλια Σουζάνα, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Τα θρησκευτικά οθωμανικά κτήρια του Ελλαδικού χώρου, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 50

⁶² Βλυσίδης Στέλιος, Ντέλλας Γιώργος, Στεφανής Αλέξης, [2009], Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα: Αποκατάσταση του τζαμιού Σουλεϊμάν στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, University studio press, Θεσσαλονίκη, σελ. 131

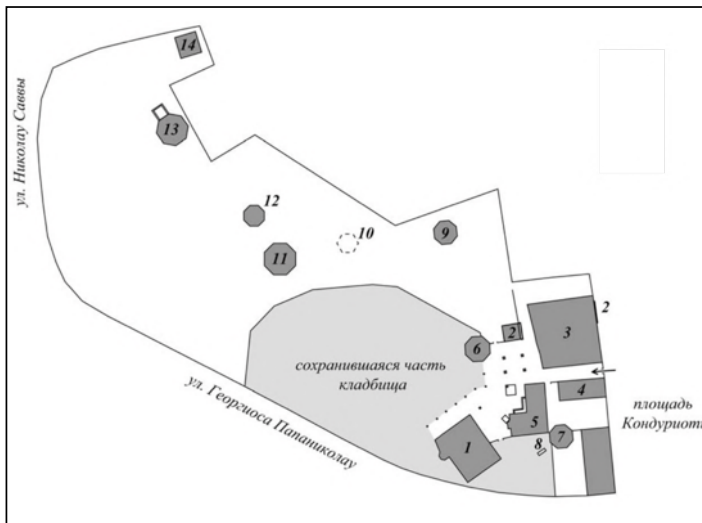
⁶³ Ανδρούδης Πασχάλης, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Κοσμική Οθωμανική αρχιτεκτονική της Ελλάδας, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 56-57

⁶⁴ Κανετάκη Ελένη, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Γενί χαμιάμ, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 380-381

Τέμενος - Κρήνη - Τουρμπές Μουράτ Ρεϊς

Çelikkol Zeki, [1992], Rodos'taki Türk Eserleri Ve Tarihiçe, TTK, Ankara

Διάγραμμα συγκροτήματος Μουράτ Ρεϊς

"Υλικά για την αρχαιολογία και την ιστορία της αρχαίας και μεσαιωνικής Κριμαίας"
 Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма

- ο Συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς (17^{ος} αιώνας) - Αντικείμενο της έρευνας

Τον 17^ο αιώνα, έξω από τα τείχη της μεσαιωνικής πόλης, στη θέση Qum Burnu ή Punta della Sabbia στη βορειοανατολική πλευρά της Ρόδου, δημιουργήθηκε το συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς. Το συγκρότημα αποτελούσε ουσιαστικά "τεκέ" και περιλαμβάνει εκτός αυτού το τέμενος Μουράτ Ρεϊς το οποίο κατασκευάστηκε αρχικά το 1636-1637 μ.Χ., το νεκροταφείο και την κρήνη καθαριών. Το τέμενος στην μορφή που σώζεται σήμερα αποτελεί ανακατασκευή που έγινε το 1797 μ.Χ. από τον Μουραμπίντ Χασάν Μπέη. Έτσι, παρόλο που ο τεκές κατατάσσεται στην κατηγορία της περιόδου του Σουλεϊμάν, μπορούμε να πούμε ότι το τέμενος ανήκει στην κατηγορία των Οθωμανικών κτισμάτων με εισαγωγή μπαρόκ στοιχείων.

Οι τεκέδες προορίζονταν για την διαβίωση των μουσουλμάνων μοναχών, των λεγόμενων δερβίσηδων. Θεωρούνται ιεροί χώροι στο ισλάμ γιατί περιλαμβάνουν στα συγκροτήματα κτιρίων τους τα ταφικά μνημεία (turbe) των ιδρυτών τους ή και άλλων προσώπων που θεωρούνται ιερά.⁶⁵

Τα μουσουλμανικά νεκροταφεία με τις χαρακτηριστικές νεκρικές στήλες (μεζάρια) βρίσκονταν συνήθως εκτός των τειχών των πόλεων και εξαπλώνονταν διαρκώς, καθώς σύμφωνα με τα ισλαμικά έθιμα δεν γινόταν εκταφή νεκρών.⁶⁶ Στο νεκροταφείο Μουράτ Ρεϊς βρίσκεται ο τάφος του ομύνημου Οθωμανού κουρσάρου, διοικητή της Αιγύπτου και αργότερα Αγίου που πέθανε το 1610 σε στην πολιορκία του Αυλώνα στην Αλβανία. Σε ελάχιστο χρόνο από την ίδρυση του, ο τάφος απέκτησε τη φήμη ότι διαθέτει "μπαρακά" (bereket) δηλαδή την ικανότητα να απαλλάσσει στην παρηγοριά. Έτσι, λίγο μετά το θάνατο του Μουράτ Ρεϊς ακολούθησε η ίδρυση του τεκέ και η κατασκευή του τεμένους. Το Μουράτ Ρεϊς αποτελούσε πλέον τόπο ταφής της οθωμανικής αριστοκρατίας, των θρησκευτικών, κρατικών, και στρατιωτικών επισήμων και των οικογενειών τους.⁶⁷

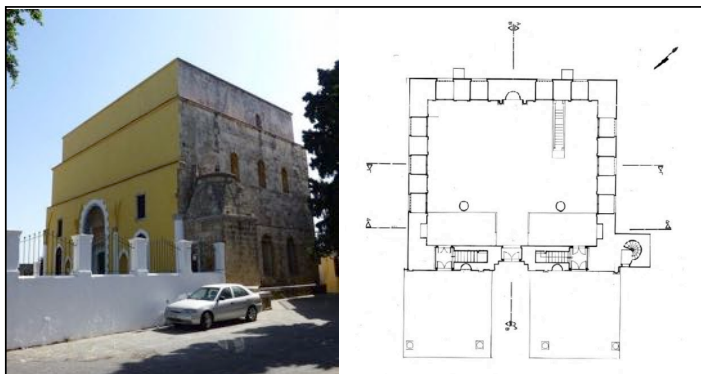
Τα συγκροτήματα των τεκέδων περιλάμβαναν εκτός από τα μαυσωλεία, μια σειρά κελιών, έναν χώρο συγκέντρωσης και προσευχής, ξενώνες καθώς και διάφορα βοηθητικά κτίρια, όπως μαγειρεία, στάβλους, φούρνους. Το συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς θεωρείται ένα πολύ σημαντικό μνημείο της τοπικής μουσουλμανικής ιστορίας και αποτελεί το αντικείμενο μελέτης αυτής της εργασίας που αναλύεται στα επόμενα κεφάλαια.

⁶⁵ Τα μαυσωλεία είναι πολυγωνικές τρουαίες κατασκευές με μια ή δύο σειρές ανοιγμάτων και είναι τα περισσότερο επιμελημένα κτήρια των τεκέδων

Χούλια Σουζάνα, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Τα θρησκευτικά οθωμανικά κτήρια του Ελλαδικού χώρου, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 50

⁶⁶ Ανδρούδης Πασχάλης, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Κοσμική Οθωμανική αρχιτεκτονική της Ελλάδας, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 58

⁶⁷ Οικονομίδου Ρεγγίνα, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 378-379

Τέμενος Σουλτάν Μουσταφά, Πλατεία Αρίωνος - Σήμερα το τζαμί λειτουργεί ως χώρος τελετών της μουσουλμανικής κοινότητας Ρόδου.

Αρχείο της ΕΦΑ Δωδεκανήσου

Βιβλιοθήκη Χαφίτζ Αχμέτ, οδός Ορφέως

β) Οθωμανικά κτίσματα του 18^{ου} αιώνα - εισαγωγή στοιχείων μπαρόκ

Όπως προαναφέρθηκε, στις αρχές του 18^{ου} αιώνα εμφανίστηκε μια νέα τάση στα οθωμανικά κτίσματα που χαρακτηριζόταν από την επίδραση της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής με την εισαγωγή στοιχείων μπαρόκ και ροκοκό. Αυτή η αύξουσα εισροή μορφών της δυτικής αρχιτεκτονικής συντέλεσε στην υποχώρηση του παλιού παραδοσιακού αραβικού ή περσικού θεματολογίου και στην αντικατάστασή του από διακοσμητικά ανάγλυφα και δυτικά μοτίβα.

ο Τέμενος Σουλτάν Μουσταφά (1764-1765)

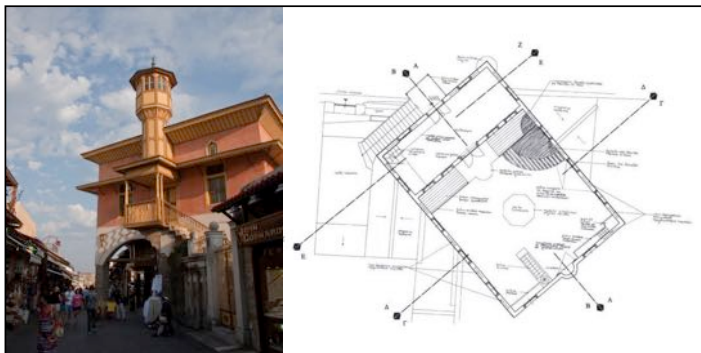
Το τέμενος Μουσταφά βρίσκεται στη πλατεία Αρίωνος, δίπλα από τα δημοτικά λουτρά (Γενί χαμάμ). Η μαρμάρινη επιγραφή στο τύμπανο του ορθογώνιου πλαισίου μας πληροφορεί ότι χτίστηκε από τον σουλτάνο Μουσταφά το 1764–1765 μ.Χ. Το τέμενος περιλαμβάνει ένα μεγάλο τετράπλευρο ιδιαίτερα ψηλό χώρο, στεγασμένο κατά πρωτότυπο τρόπο για τη Ρόδο με έναν κεντρικό τρούλο, σκαφοειδείς θόλους στις τρεις πλευρές του και δύο ημισφαιρικούς θολίσκους στις βόρειες γωνίες. Η πυραμιδοειδής εξωτερική μορφή του κτιρίου τονίζει τον κατακόρυφο άξονα και δίνει μια βαριά και ιδιαίτερα επιβλητική εντύπωση. Στη βορειοδυτική πλατεία μπροστά από το τέμενος, βρίσκεται η οκτάπλευρη βάση της κρήνης με δωδεκάπλευρη δεξαμενή. Οι εσωτερικές επιφάνειες καλύπτονται σε μεγάλο ποσοστό από πλούσιο και πολύχρωμο φυτικό διάκοσμο του οθωμανικού μπαρόκ.⁶⁸ Σήμερα το τζαμί λειτουργεί ως χώρος τελετών της μουσουλμανικής κοινότητας Ρόδου.

ο Βιβλιοθήκη Χαφίτζ Αχμέτ (1773)

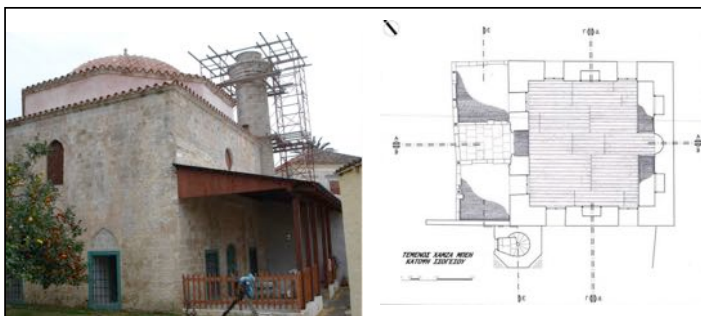
Η πόλη της Ρόδου θεωρείτο κέντρο ραββινικών σπουδών και διατηρούσε παλαιότερα θρησκευτικές ακαδημίες με σημαντικές βιβλιοθήκες. Το 1793 μ.Χ. κατασκευάστηκε η βιβλιοθήκη Χαφίτζ Αχμέτ από τον ομώνυμο Ροδίτη μουσουλμάνο αρχιπποκόμο του Σουλτάνου Σελίμ Γ', η οποία διατηρείται μέχρι σήμερα ως μουσουλμανική βιβλιοθήκη. Στόχος της βιβλιοθήκης ήταν η εξυπηρέτηση των διδασκόντων στα ιεροδιδασκαλεία της πόλης της Ρόδου και όσων ήταν σε θέση να διαβάζουν κλασική αραβική λογοτεχνία, όπως οι ιμάμηδες και οι χότζες. Το κτίριο είναι τοποθετημένο σε περιοπτη θέση στο βορεινό τμήμα της μεσαιωνικής πόλης απέναντι από το τέμενος του Σουλεϊμάν. Ο αυστηρός χαρακτήρας του κτιρίου τονίζεται από τις εκατέρωθεν της εισόδου δύο διώροφες πτέρυγες σε συνδυασμό με τον μεγάλο σε ύψος πέτρινο αυλόγυρο. Το κυρίως κτίριο αποτελείται από δυο τρουλοσκεπείς, τετράγωνους σε κάτοψη χώρους. Η χρονολογία ανέγερσης των παράπλευρων πτερυγών δεν είναι γνωστή. Προφορική παράδοση ανάγει την κατασκευή τους στις μέρες του Φετχί Πασά, διαδόχου του ιδρυτή. Χαρακτηριστικό στοιχείο της εποχής επαναλαμβάνεται και σε αυτό το κτίριο με τον ξύλινο στεγασμένο εξώστη, το χαγιάτι, του ορόφου προς την εσωτερική αυλή.⁶⁹

⁶⁸ Ντέλλας Γιώργος, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Μουσταφά Τζαμί, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 368-369

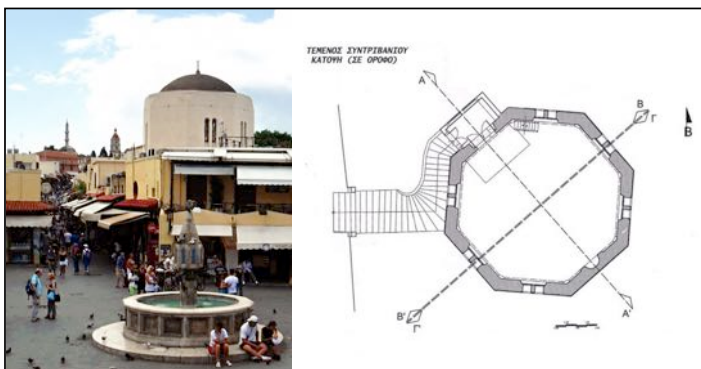
⁶⁹ Γεωργάλλη Μαρία – Χριστίνα, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Βιβλιοθήκη Χαφίτζ Αχμέτ Αγά, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 382-383

Τέμενος Μεχμέτ Αγά, οδός Σωκράτους

Τέμενος Χαμζά Μπέη, οδός Αλεξανδριδίου

Συντριβάν τζαμί - πλατεία Ιπποκράτους

γ) Οθωμανικά κτίσματα του 19^{ου} αιώνα - εισαγωγή νεοκλασικών στοιχείων

Τον 19ο αι. στα πλαίσια προσπαθειών εκσυγχρονισμού του κράτους, παρατηρείται κάποια οικοδομική δραστηριότητα που διαπνέεται από τα ξενόφερτα ρεύματα του Νεοκλασικισμού και του Εκλεκτικισμού. Στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού και των υφιστάμενων κτιρίων βλέπουμε ο δώμα να μετατρέπεται σε τετράκλιτη στέγη και οι όψεις να διακοσμούνται με τους νέους αρχιτεκτονικούς ρυθμούς.

ο Τέμενος Μεχμέτ Αγά (1820)

Εξάιρεση της τυπολογίας της Προύσας αποτελεί το τέμενος Μεχμέτ Αγά, το οποίο βρίσκεται σε εξέχουσα θέση επί της οδού Σωκράτους, στον α' όροφο πάνω από θολωτά κτίσματα της Ιπποτοκρατίας.⁷⁰ Ο πλάγιος προσανατολισμός του σε σχέση με τον κεντρικό άξονα με κατεύθυνση τη Μέκκα, ανέτρεψε την κυρίαρχη διάταξη του πολεοδομικού ιστού και οδήγησε σε γωνιακή προβολή του τεμένους με τη στήριξη του σε κίονα στο κέντρο του δρόμου. Οι επιρροές του αραβικού κόσμου στη σύλληψη του Αγά τζαμιού εντοπίζονται κυρίως στη μορφή του μιναρέ ως πυργίσκου-φάρου, που ακολουθεί τα πρότυπα των μιναρέδων της Δαμασκού, κυρίως εκείνου της οκταγωνικής κάτοψης. Ήταν κατασκευασμένος εξ ολοκλήρου από ξύλο και διακοσμημένος με χρώματα και τοποθετημένος στον άξονα συμμετρίας του μνημείου αποπνέει κλασική μνημειακότητα. Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες καλύψεις των άλλων τζαμιών της Ρόδου, η στέγαση του γίνεται με τετράρριχη ξύλινη στέγη που καλύπτεται με γαλλικά κεραμίδια. Η διάνοξη των εξωτερικών παραθύρων κατά περίπου μισό μέτρο και η προστασία τους με μεταλλικά κγκλιδιώματα και σπειροειδή σχέδια, που συνηθίζονται στην Ρόδο και τα Δωδεκάνησα, αναδεικνύει την νεοκλασική μορφή του τεμένους.⁷¹

ο Τέμενος Χαμζά Μπέη (1887)

Εκτός του φαινομένου της προσαρμογής υφιστάμενων εκκλησιαστικών κτηρίων, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι μερικά από τα νέα τεμένη που δημιουργήθηκαν φαίνεται να κατασκευάστηκαν στην θέση όπου προϋπήρχαν εκκλησίες του ορθόδοξου λατινικού δόγματος. Ένα από αυτά είναι και το τέμενος Χαμζά Μπέη που κατασκευάστηκε στην θέση που βρισκόταν η εκκλησία του Σωτήρος. Αποτελείται από μια τετράγωνη αίθουσα προσευχής, η οποία καλύπτεται με τρούλο στηριγμένο σε σφαιρικά τρίγωνα και στεγασμένο με κοίλα και κυρτά κεραμίδια, στοιχείο που παρατηρείται έντονα στα τεμένη της εποχής του 19^{ου}. Το προστώο στην περίπτωση του τεμένους Χαμζά Μπέη αποτελεί μια απλή ξυλοκατασκευή με στέγαση από φύλλα λαμαρίνας.⁷²

ο Συντριβάν Τζαμί (1888)

Το Συντριβάν Τζαμί είναι η δεύτερη περίπτωση τεμένους σε όροφο που συναντάμε τον 19ο αιώνα στην Ρόδο. Βρίσκεται στην πάροδο της οδού Σωκράτους κοντά στη πλατεία Ιπποκράτους και στη Θαλασσιά πύλη. Στην ίδια περίπτωση θέση κατά την ιπποτική περίοδο υπήρχε η εκκλησία του Αγίου Σεβαστιανού. Το τέμενος έχει οκτάγωνη κάτοψη και καλύπτεται με τρούλο. Όπως μας πληροφορούν παλιές φωτογραφίες, το τζαμί είχε νεοκλασικά στοιχεία, σύμφωνα με την αρχιτεκτονική της εποχής του τέλους του 19ου αιώνα. Τα παράθυρα του ήταν με χαμηλμύλινα τόξα, ενώ οι γωνίες του έφεραν ελαφρά προεξέχουσες στον οσβά παραστάδες που κατέλγαν επάνω σε επιστύλιο γείσο με σταγόνες και πιο ψηλά σε στηθαίο. Την είσοδο στο τέμενος προστατεύει κλειστός εξώστης σαχινσι. Πάνω από τον εξώστη δημιουργείται μικρό ταρατσάκι το οποίο επικοινωνεί με το εσωτερικό ξύλινο πατάρι μέσω μιας πόρτας και χρησίμευε προφανώς ως μιναρές με εντελώς πρωτότυπο τρόπο.⁷³

⁷⁰ Τεμένη σε όροφο συναντάμε στην Προύσα, το Ipek Han με οκταγωνική κάτοψη, και τη Δαμασκό, το Et Turuzi με οριζόντιο δώμα και το Mustafa Pascia, το οποίο διαθέτει μια μεγάλη αίθουσα και στοά στο ισόγειο.

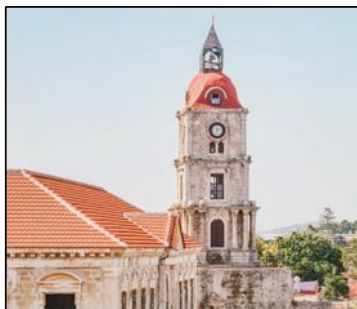
⁷¹ Ντέλλας Γιώργος, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Μεχμέτ Αγά, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 371-372

⁷² Ζερλέντης Μιχάλης, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Χαμζά Μπέη, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 370

⁷³ ΥΠΠΟ - Επιτροπή παρακολούθησης έργων στα μνημεία της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, [2008], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης 2000-2008, Ρόδος, σελ. 98

Συναγωγή Καχάλ Σαλόμ, οδός Σιμίου και Δωσιάδου

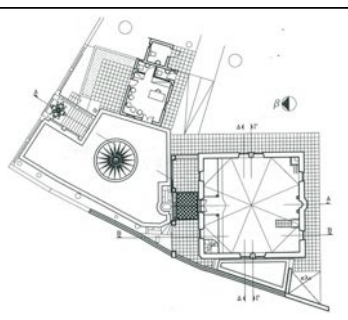
Πύργος του Ρολογιού.

Οθωμανικό δικαστήριο

Τέμενος Αλή Χίλμι Πασά, οδός Πίνδου 1

Άρνα Ευφημία, Βλαχίδης Κώστας, Κακά Ευαγγελία, Τσίγκρας Ηλίας, [2009], Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα: Αποκατάσταση τεμένους Αλί Χίλμι πασά και πάρκου στην οδό Πίνδου 1 στη Ρόδο, University studio press, Θεσσαλονίκη, σελ. 321

- ο Εβραϊκές Συναγωγές – Συναγωγή Καχάλ-Σαλόμ (1841)

Στα μέσα του 19ου αι. οι Εβραίοι είχαν στη συνοικία τους δύο συναγωγές και τρία σχολεία, όπου φοιτούσαν τα αγόρια των εβραϊκών οικογενειών, ενώ στα κορίτσια απαγορευόταν το δικαίωμα της μόρφωσης. Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί η συναγωγή Καχάλ-Σαλόμ που βρίσκεται στο κέντρο της Οβριακής συνοικίας, στην οδό Δωσιάδου. Η συναγωγή απέκτησε ιδιαίτερη σημασία διότι εκτός από τα θρησκευτικά καθήκοντα των εβραίων, ήταν αρμόδια και για την μόρφωση των παιδιών των εβραϊκών οικογενειών. Το εσωτερικό της Συναγωγής ακολουθεί το παραδοσιακό Σεφραδίτικη στυλ (Σεφραδίτικη τεχνολογία) καθώς οι Εβραίοι της Ρόδου μετά το 1942 είναι Σεφραδίτες μετανάστες από την Ιβηρική χερσόνησο. Αποτελείται από μία μεγάλη τρίκλιτη αίθουσα, δύο αυλές και μια εξωτερική κρήνη. Το Τεβά (Ιερή Τράπεζα Προσευχής) βρίσκεται στο κέντρο του Ιερού βλέποντας νοτιοανατολικά προς την Ιερουσαλήμ. Η σημερινή συναγωγή έχοντας δυο σειρές ανοιγμάτων ακολουθεί την αρχιτεκτονική των αρχοντικών των Βαλκανίων του 19ου αιώνα. Η χρονολόγηση του τοποθετείται το 19ο αι. λόγω μιας επιγραφής στο «χοχλάκι» που ανέφερε τη χρονολογία του 5601 που ισοδυναμεί με το 1841. Παρόλα αυτά μια επιγραφή με την ένδειξη Kislev 5338 (1577 μ.Χ.) που βρίσκεται στην ανατολική πλευρά της αυλής, μας πιστοποιεί την ύπαρξη συναγωγής την εποχή εκείνη.⁷⁴

- ο Πύργος του Ρολογιού (1857) και Οθωμανικό δικαστήριο (1907)

Στο κέντρο μεγάλων κεντρικών πλατειών και οθωμανικών πόλεων, ιδιαίτερα μετά τον 18ο αιώνα, δίπλα σε τζαμιά ή διοικητήρια ήταν κτισμένοι και πύργοι ρολογιών (saat kule). Κατά τον 18ο-19ο αιώνα σχεδόν όλες οι σημαντικές πόλεις του ελλαδικού χώρου διέθεταν πύργο με ρολόι.⁷⁵ Στην Ρόδο, ο πύργος του Ρολογιού χτίστηκε το 1857 από τον Φετζή πασά, δίπλα στο τέμενος Σουλεϊμάν. Στα πλαίσια προσπάθειών εκσυγχρονισμού του κράτους, το 1907 επί Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β' ανεγέρθηκαν τα οθωμανικά δικαστήρια και αποτελούσαν έδρα του Τούρκου δικαστή της Ρόδου. Η τυπολογία του κτιρίου των δικαστηρίων έχει ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον, καθώς συνδυάζει χαρακτηριστικά των αρχοντικών της Τουρκοκρατίας του 18ου – 19ου αιώνα και νεοκλασικών κτιρίων. Η κεντρική πόρτα οδηγεί σε έναν μικρό προθάλαμο και αυτός στο χαγιάτι προς την πίσω αυλή, η οποία έχει διαμορφωθεί πάνω από το βυζαντινό τείχος. Η ξύλινη σκάλα στο άκρο του χαγιατιού οδηγεί στον όροφο. Ανάλογη οργάνωση με το ισόγειο έχει και ο όροφος.⁷⁶

- ο Τέμενος Αλή Χίλμι Πασά (1909)

Το τέμενος κτίστηκε από το 1909 από τον Αιγύπτιο αξιωματούχο Αλή Χίλμι Πασά και αποτελεί το νεότερο της οθωμανικής κατοχής της Ρόδου. Βρίσκεται εκτός της τειχομένης πόλης, στην σημερινή οδό Πίνδου. Ο αξιωματούχος διέμενε απέναντι σε ιδιωτικό βακουφι του και θέλησε να δωρίσει το τέμενος στους κατοίκους της περιοχής. Πρόκειται για τετράγωνο κτίσμα χωρίς μιναρέ, αλλά με προστώο, πηγάδι και κρήνη καθαρωμών ενσωματωμένη σε στέρα. Στο εσωτερικό του δεν υπάρχουν διακοσμίες. Εξωτερικά, γύρω από τα παράθυρα και τους φεγγίτες, καθώς και στις εξωτερικές γωνίες του κτιρίου επιζωγραφίζονται πλαίσια με κόκκινο και λευκό χρώμα. Η κάλυψη του χώρου γίνεται από οξυκόρυφο θόλο με οκτώ πλευρές, στηριγμένο σε τέσσερα γωνιακά λοφία για να γίνει η μετάβαση από το τετράγωνο της κάτοψης στο οκτάγωνο. Εξωτερικά ο θόλος αποτελεί οκτάγωνο στεγασμένο με κεραμίδια, στηριγμένα σε ξύλινα φουρούσια που καταλήγουν στην ίδια κεντρική κορυφή σε μορφή παγόδας. Αυτός ο τύπος κάλυψης είναι σπάνιος σε τεμένη και αποτελεί μοναδικό δείγμα στη Ρόδο.⁷⁷

⁷⁴ ΥΠΠΟ – Επιτροπή παρακολούθησης έργων στα μνημεία της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, [2008], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης 2000-2008, Ρόδος, σελ. 101-106

⁷⁵ Ανδρούδης Πασχάλης, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Κοσμική Οθωμανική αρχιτεκτονική της Ελλάδας, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 61

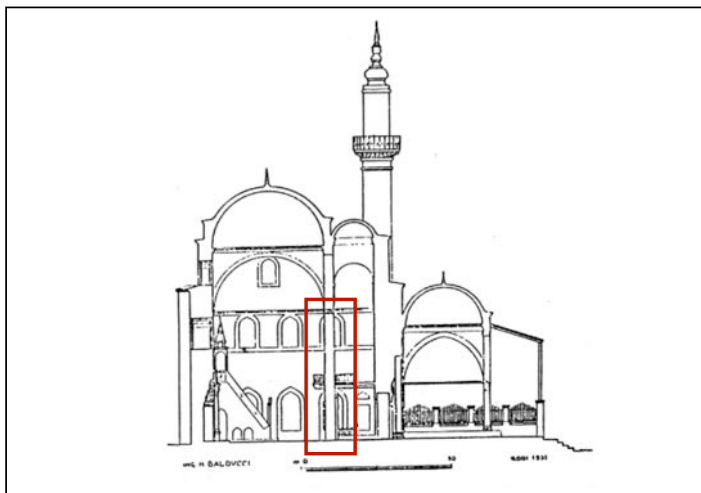
⁷⁶ ΥΠΠΟ – Επιτροπή παρακολούθησης έργων στα μνημεία της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, [2008], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης 2000-2008, Ρόδος, σελ. 61-64

⁷⁷ Κακά Ευαγγελία, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Τέμενος Αλή Χίλμι Πασά, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 370

Εκκλησία Αγίας Τριάδας στην Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, 1949. (τέλη 15ου - αρχές 16ου αιώνα). Κατά την διάρκεια της τουρκοκρατίας μετατράπηκε σε τζαμί και λειτούργησε με το όνομα Τακετζι Τζαμί.

Φωτογραφικό αρχείο Σταύρου Γεωργαλλίδη

Τομή τεμένους του Σουλτάν Μουσταφά - Στήριξη των τόξων σε πολύ ψηλούς κίονες που αποτελούν επαναχρησιμοποιούμενα αρχιτεκτονικά μέλη (spolia)

Balducci Hermes, [1933], Architettura turca in Rodi, Milano Bergamo, Ulrico Hoepli

Γ.2.7.1 Παράγοντες που επέδρασαν στον σχεδιασμό της θρησκευτικής αρχιτεκτονικής στην Ρόδο

Η οθωμανική αρχιτεκτονική που αναπτύχθηκε στην πόλη της Ρόδου εφάρμοζε μορφές σύμφωνα με τους κανόνες της πρωτεύουσας της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Τα τεμένη της Ρόδου ως επί το πλείστον ακολουθούσαν την τυπολογία της Προύσας προσαρμοσμένη στις παραδοσιακές τεχνικές, τον εργαλειώδη εξοπλισμό, τα διαθέσιμα υλικά και τις κλιματολογικές συνθήκες του νησιού.⁷⁸

Όπως προαναφέρθηκε, κατά την πρώτη περίοδο τουρκοκρατίας παρατηρείται εκτεταμένη επανάχρηση μεγάλου αριθμού κτιρίων της ιπποτικής περιόδου. Οι εκκλησίες μετατράπηκαν σε τεμένη για να τις προσαρμόσουν στις νέες θρησκευτικές απαιτήσεις. Οι οικονομικές, κοινωνικές και τεχνικές συνθήκες της Ρόδου την περίοδο αυτή φανερώουν ότι τα οικοδομικά υλικά στο σύνολό τους περιοριζόνταν σε αυτά που βρίσκονταν στην περιοχή του εκάστοτε έργου. Ακόμα και στην ανέγερση νέων τεμενών ήταν πολύ συχνό το φαινόμενο της επανάχρησης δομικών μελών (πέτρες, μάρμαρο, ξύλο, κολώνες και κιονόκρανα). Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα της μεγάλης πύλης του τζαμιού του Σουλεϊμάν, των κίωνων της μπροστινής στοάς του τζαμιού Ρετζέπ Πασά καθώς και των δύο μεγάλων κίωνων του τζαμιού του Σουλτάνου Μουσταφά. Η επανάχρηση αρχιτεκτονικών μελών πολλές φορές οδηγεί σε ιδιαίτερες τυπολογίες, όπως στην περίπτωση του θόλου του τεμένους του Σουλτάν Μουσταφά που είναι ιδιαίτερα ψηλός εξαιτίας του ύψους των κίωνων(σπόλια) που στηρίζονται τα τόξα. Παρόλα αυτά, η πλειονότητα των θρησκευτικών κτιρίων επιδεικνύουν ενδελεχή και προσεκτική κατασκευή ακόμα και με την προσαρμογή παλαιών αρχιτεκτονικών μελών. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι οι Οθωμανοί χρησιμοποίησαν χριστιανούς επαγγελματίες εργάτες στην κατασκευή αυτών των κτιρίων.⁷⁹

Ένας άλλος παράγοντας που είχε καθοριστική επίδραση στην αρχιτεκτονική της ποιοτικής κατασκευής ήταν η κοινωνική τάξη του ευεργέτη. Στην περίπτωση των ευημερούντων, τα υλικά, η κατασκευή και η διακόσμηση χαρακτηρίζονται από πολυτέλεια και προσοχή στη λεπτομέρεια, όπως έχουμε δει στα τεμένη του Σουλτάνου Σουλεϊμάν, του Ιμπραήμ Πασά, του Ρετζέπ Πασά και του Σουλτάνου Μουσταφά.

Τέλος, η τοποθεσία ανέγερσης των τεμενών έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στο σχεδιασμό αλλά και τα στοιχεία τα στοιχεία των όψεων. Σε πολλές περιπτώσεις προέκυπταν προβλήματα στις ισορροπίες ανάμεσα στην τήρηση της κατεύθυνσης της qibla και την διατήρηση των χαράξεων του δρόμου, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται ιδιαίτερες τυπολογίες που προσπαθούν να αντιμετωπίσουν αυτές τις προκλήσεις. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του τεμένους Μεχμέτ Αγά, όπου ο πλάγιος προσανατολισμός του ανέτρεψε την κυρίαρχη διάταξη του πολεοδομικού ιστού και οδήγησε σε γωνιακή προβολή του τεμένους με τη στήριξη του σε κίονα στο κέντρο του δρόμου. Παρόλα αυτά, βλέπουμε τη μόνιμη προσπάθεια των μουσουλμάνων αρχιτεκτόνων να συμφιλιωθούν μεταξύ της κατεύθυνσης της qibla και της ευθυγράμμισης με τον δρόμο έχοντας ως στόχο την διατήρηση της ισορροπίας και την επίτευξη της ομοιομορφίας.

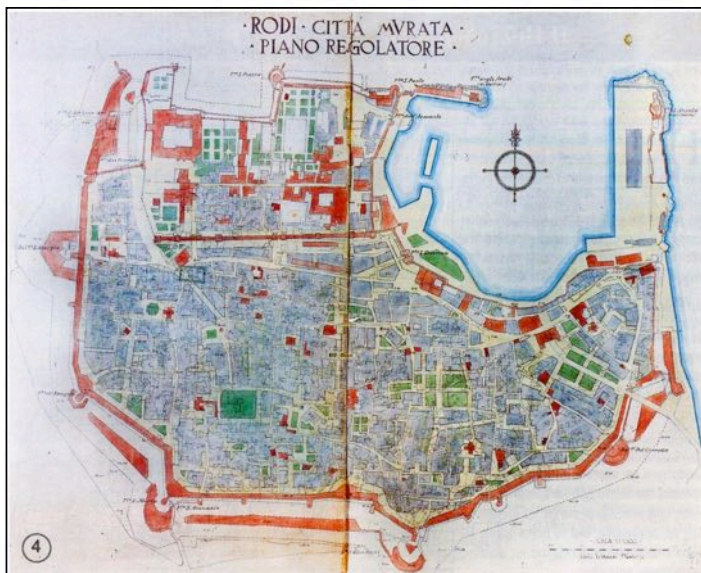
⁷⁸ Κίζης Γιάννης, [Δεκέμβριος 2005], Η τεχνολογία στην οικοδομική της οθωμανικής περιόδου, Αρχαιολογία και τέχνες, τ.97

⁷⁹ Η χρήση των τοπικών μαστόρων των κατακτημένων επαρχιών για την ανέγερση νέων Τεμενών συνηθιζόταν και στη Συρία και την Αίγυπτο.

Mohamed Abd el-wadood Abd el-azim Abd el-wahab, [2010], The Ottoman Mosques in the Old Town of Rhodes Island, National and Kapodistrian university of Athens – Department of archaeology and the history of art, Athens, σελ. 219

Γ.3 Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της πόλης της Ρόδου μετά την Οθωμανική περίοδο

Γ.3.1 Ιταλική κατοχή (1912-1943)

Piano regolatore

Ντελλας Γιώργος, [2001], «Η πολεοδομία της Ρόδου τον 20ο αι», Περιοδική έκδοση τοπικής ένωσης Δήμων & Κοινοτήτων Δωδ/νησου, τ.20, σελ. 30

Άποψη των χώρων του οχυρωματικού πρανούς πριν την απομάκρυνση των νεκροταφείων

ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2008], Σχέδιο προστασίας - διαμόρφωσης - ανάδειξης του μνημειακού συνόλου των μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου, Ρόδος, σελ. 27

Γ.3 Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της πόλης της Ρόδου μετά την Οθωμανική περίοδο

Γ.3.1 Ιταλική κατοχή (1912-1943)

Την άνοιξη του 1912 τα ιταλικά στρατεύματα με διοικητή στρατεύματος τον Giovanni Ameglio και βασιλιά τον Vittorio Emanuele III, καταλαμβάνουν την Ρόδο και τα υπόλοιπα Δωδεκάνησα, τερματίζοντας έτσι την μακραίωνη Οθωμανική κυριαρχία. Οι κάτοικοι του νησιού δέχονται τους Ιταλούς ως απελευθερωτές, ελπίζοντας ότι η κατοχή θα είναι προσωρινή. Στην συνέχεια και με παλινδρομήσεις που επιβάλλονταν από τις εκάστοτε διεθνείς συνθήκες [Ouchy (1912), Λονδίνου (1915), Παρισίου (1920) Σεβρών (1920), και Λωζάνης (1923)], εδραιώθηκε σταδιακά η αναγνώριση της Ιταλικής κατοχής στα Δωδεκάνησα και τέλος η προσάρτησή τους στο Ιταλικό βασίλειο το 1923. Τα πρώτα χρόνια της Ιταλοκρατίας (1912-1923) χαρακτηρίζονταν για την στρατιωτική διοίκηση των νήσων με παράλληλη εφαρμογή των προνομίων που είχαν επί Τουρκοκρατίας. Αντίθετα, την δεύτερη περίοδο η στρατιωτική διοίκηση μετατρέπεται σε αποικιοκρατική πολιτική και επέρχεται η προσάρτηση των νήσων στην φασιστική πλέον Ιταλία. Επιχειρείται πλήρης εξιταλισμός της δημόσιας ζωής και αλλοίωση της εθνολογικής σύστασης του πληθυσμού, με παράλληλες παρεμβάσεις στην παιδεία, την οικονομία και την φορολογία⁸⁰

Οι Ιταλικές αρχές από την πρώτη στιγμή της κατοχής παρά τη προσωρινότητά τους άρχισαν να εκτελούν ορισμένα έργα που θα ανόρθωναν τον τόπο από την στασιμότητα της Τουρκοκρατίας. Επιτέλεσαν πλούσιο έργο στους τομείς της οδοποιίας, της πολεοδομίας, της προβολής των φυσικού κάλλους, της αρχαιολογίας και της προστασίας των μνημείων. Συγκεκριμένα, πραγματοποίησαν ανασκαφές, που αποκάλυψαν σημαντικά αρχαία μνημεία και οργάνωσαν εκτεταμένες αναστηλώσεις των μεσαιωνικών μνημείων. Σημαντικές παρεμβάσεις έγιναν στο εσωτερικό της μεσαιωνικής πόλης με την ανακατασκευή του παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου, τις εκτεταμένες αναστηλωτικές εργασίες σε ιπποτικά κτίσματα, τη διάνοξη της πύλης της Ακαντιάς αλλά και την κατασκευή νέων κτηρίων, ενώ πραγματοποιήθηκε συστηματική συντήρηση και αποκατάσταση των οχυρώσεων. Οι εργασίες αυτές θα θέσουν τις βάσεις για την περαιτέρω οικειοποίηση του παρελθόντος και έπειτα την αναστήλωση και επανάχρηση ολόκληρης της μεσαιωνικής πόλης.⁸¹ Στην πορεία, συντάσσονται και εφαρμόζονται νέα πολεοδομικά και ρυθμιστικά σχέδια πόλεων, όπως το «Piano regolatore». Το σχέδιο αυτό προέβλεπε την πολεοδόμηση της έκτασης που αντιστοιχεί στην αρχαία πόλη, ενώ αποσκοπούσε στην συνένωση των πολεοδομικών πυρήνων των μαρσιών σε έναν ενιαίο πολεοδομικό ιστό. Παράλληλα, οροθετείται το νέο διοικητικό, εμπορικό, πολιτιστικό και τουριστικό κέντρο, το Foro Italicο. Όσον αφορά την μεσαιωνική πόλη, στόχος ήταν να απομονωθεί με περιφερειακό δακτύλιο και να μετατραπούν τα μουσουλμανικά και εβραϊκά νεκροταφεία γύρω από το κάστρο σε χώρους πρασίνου. Μάλιστα, με το ιταλικό διάταγμα του 1929 χαρακτηρίστηκαν ως «μνημειακή ζώνη».⁸²

Ο Παπαχριστοδούλου αναφέρει χαρακτηριστικά στο σύγγραμμά του «Η Ιστορία της Ρόδου»:

«Το απέραντο Τουρκικό Νεκροταφείο, έξω από το φρούριο που άρχισε από τα Πλατανάκια και εκτεινόταν έως την Πύλη Κοσκινού και στην συνέχεια το Εβραϊκό έως τον όρμο της Ακαντιάς, έγιναν μεγάλο πάρκο με αναδάσωση και τα νεκροταφεία μεταφέρθηκαν πέρα από το Ορθόδοξο, στον δρόμο Κοσκινού. Μέσα στο πάρκο χρίστηκαν κατοικίες των Δημοσίων υπαλλήλων, ο ναός του Αγίου Φραγκίσκου και τα ξενοδοχεία «Ηλιος», «Θέρμαι» και «Πίνδος». Από τα παλαιά τουρκικά νεκροταφεία ένα μόνο διατηρήθηκε σαν ιστορικό, με το τζαμί Μουράτ Ρεϊς κοντά στο ξενοδοχείο των Ρόδων, γιατί εκεί υπάρχουν τάφοι επίσημων τουρκικών προσωπικοτήτων.»⁸³

⁸⁰ Κολώνας Βασίλης, [2002], Ιταλική αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνησα 1912-1943, εκδ. Ολκός, Αθήνα, σελ.9

⁸¹ Γιαννίου Μαρία – Αγγελική, [2005], Πολεοδομικές επεμβάσεις στην πόλη της Ρόδου από την Ιταλοκρατία έως την ενσωμάτωση (1912-1950), Πρακτικά συνεδρίου: Χωροταξικός - πολεοδομικός σχεδιασμός Κατευθύνσεις, βήματα εφαρμογής, προβλήματα & προοπτικές του νέου θεσμικού πλαισίου, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος, σελ. 154-155

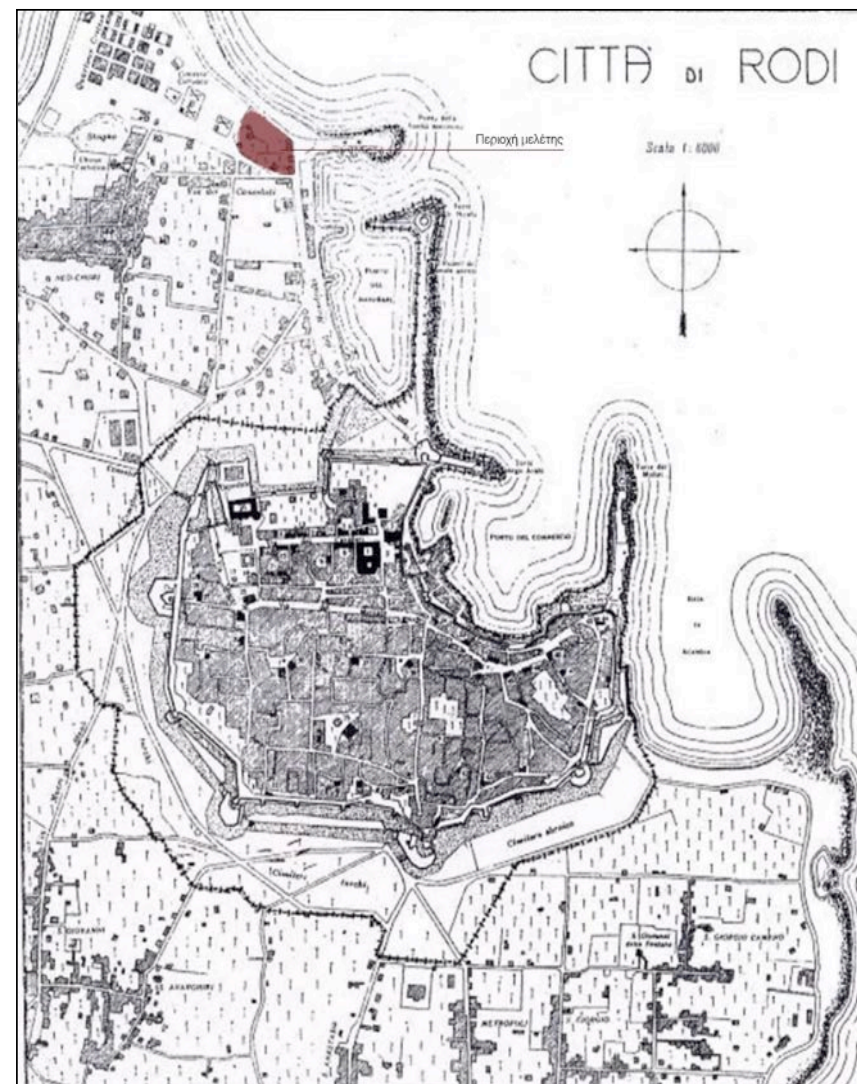
⁸² Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, [2005], Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Υπ. Πλ. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος, σελ. 30

⁸³ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, σελ.34

Γενική διάταξη της μεσαιωνικής πόλης και των προαστίων της "μαράσια" κατά την ιταλική περίοδο

ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2001], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης (1985-2000) της Ρόδου, Ρόδος, σελ.32

Η μνημειακή ζώνη της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου

ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2008], Σχέδιο προστασίας - διαμόρφωσης - ανάδειξης του μνημειακού συνόλου των μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου, Ρόδος, σελ. 45

Αεροφωτογραφία της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου με τις θέσεις που έπληξαν οι βομβαρδισμοί των Συμμάχων.

Ρυμοτομικό σχέδιο της μεσαιωνικής πόλης (1954)

ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2001], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης (1985-2000) της Ρόδου, Ρόδος, σελ.51

Γ.3.2 Ελληνική διοίκηση

Το 1943, εν μέσω του Β' παγκοσμίου πολέμου ο Μουσολίνι ανατράπηκε και οι Ιταλοί έγιναν εχθροί των Γερμανών. Αναπόφευκτα μέσα από αυτό το κλίμα, τα δεινά του πολέμου μεταφέρθηκαν και στα Δωδεκάνησα και έτσι η Ρόδος περνάει στην κυριαρχία των Γερμανών μέχρι το 1945.⁸⁴ Την περίοδο αυτή, το νησί υπέστη τεράστιες καταστροφές εξαιτίας των βομβαρδισμών των συμμαχικών στρατευμάτων. Αυτό, είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν μεγάλα κενά στον πολεοδομικό ιστό, κυρίως της μεσαιωνικής πόλης και να αφανιστούν πολλά μνημεία. Ο μεγάλος σεισμός του 1957 επιδίνωσε την κατάσταση των ιστορικών κτηρίων που σώζονταν ακόμη. Όταν η διοίκηση μεταφέρθηκε στα χέρια των Άγγλων, έγινε προσπάθεια αποκατάστασης των ζημιών και κυρίως καταγραφής της κατάστασης της αρχικής μορφής των κτηρίων με βάση χαρτογραφικά υπόβαθρα και αεροφωτογραφίες της προηγούμενης περιόδου.

Έτσι, μετά την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στην υπόλοιπη Ελλάδα, το 1948, η Ελληνική διοίκηση είχε να αντιμετωπίσει μια πληθώρα προβλημάτων. Ξεκίνησε επομένως, μία σειρά από παρεμβάσεις στη μεσαιωνική πόλη, στα μνημεία και τις οχυρώσεις, στα σημεία που επλήγησαν από τους βομβαρδισμούς, με στόχο την συντήρηση, την προστασία και την αποκατάστασή της. Παράλληλα προστάθηκε να βελτιώσει την οργάνωση της νέας πόλης προτείνοντας ένα νέο ρυμοτομικό (1950), στα χνάρια του παλιού ιταλικού του 1931, με διαπλάτυνεις και χαράξεις νέων δρόμων και πλατειών και νέους όρους δόμησης. Όσον αφορά την μεσαιωνική πόλη, το 1954 έγινε μια προσπάθεια μελέτης του ρυμοτομικού που θα λαμβάνει υπόψη της τις καταστροφές και τα κενά που δημιούργησαν οι βομβαρδισμοί το 1943. Η πόλη της Ρόδου ξεκίνησε να επεκτείνεται σταδιακά με το ρυμοτομικό σχέδιο του 1959 και τις συνεχείς αναθεωρήσεις του, για να συμπεριλάβει εν τέλει τις γύρω περιοχές. Η στρατηγική της χάραξης νέων οδών και της διαπλάτυνσης των υφιστάμενων, δυστυχώς εφαρμόστηκε και στην περίπτωση των μαρσιών, με αποτέλεσμα να αλλοιωθεί ο χαρακτήρας τους.

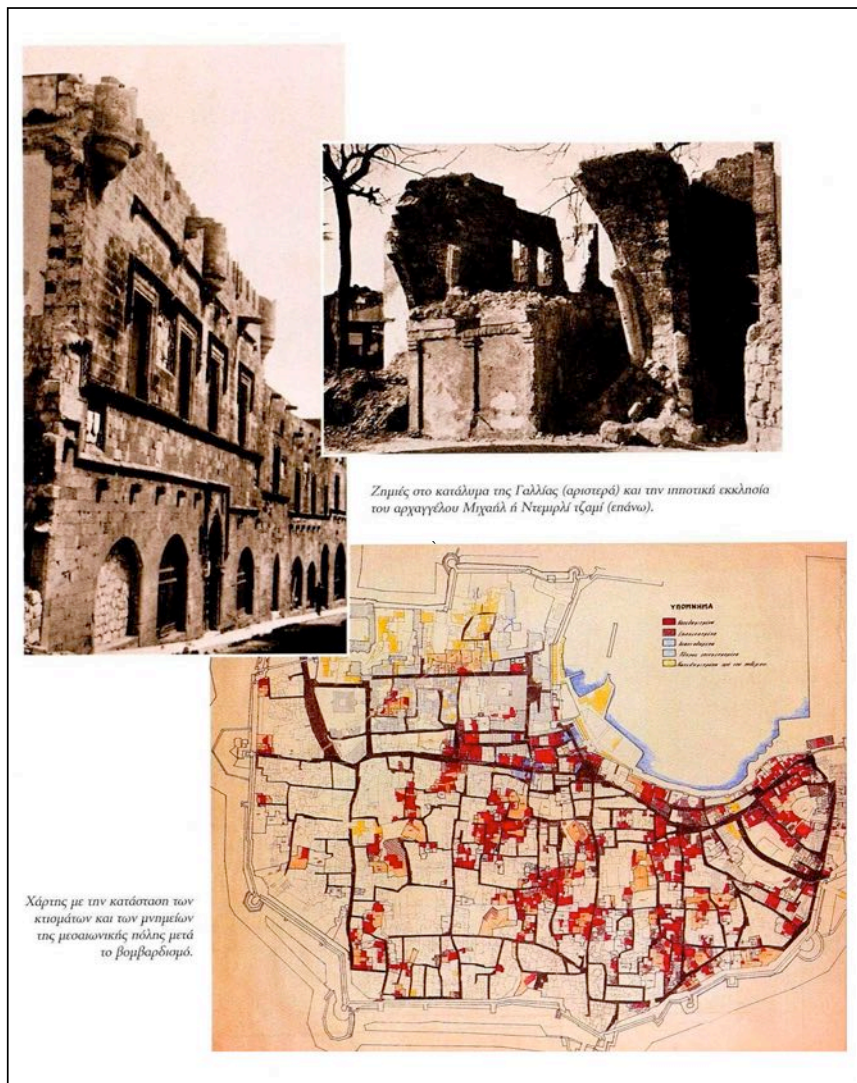
Η έντονη ανάπτυξη της Ρόδου εκείνη την περίοδο αντανακλάται και στους θεσπισθέντες όρους δόμησης. Έχοντας ως στόχο την προώθηση και την ενίσχυση του τουρισμού, εφαρμόζεται ευνοϊκή πολιτική και παροχή κινήτρων για την δημιουργία νέων ξενοδοχειακών μονάδων και καταστημάτων. Η ανέγερση πολυώροφων ξενοδοχείων στην πόλη της Ρόδου και η συνύπαρξή τους με τις διώροφες κατοικίες, δημιούργησε την εντύπωση μιας πολεοδομικής αναρχίας. Το 1968 εμφανίζεται το καθολικό φαινόμενο της υπερύψωσης, το γνωστό «πανωσήκωμα» που επικρατεί την ίδια εποχή και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Η κλίμακα της πόλης της Ρόδου αλλάζει οριστικά και αρχίζουν να εμφανίζονται τα πρώτα προβλήματα στην κυκλοφορία και τη στάθμευση, αλλά και στα έργα υποδομής (ύδρευσης και αποχέτευσης).⁸⁵

Ολοκληρωμένη πολεοδομική ανάλυση και μελέτη του ρυθμιστικού σχεδίου της πόλης της Ρόδου εκπονείται για πρώτη φορά το 1969-1970 από το γραφείο Δοξιάδη. Το 1973 θεσπίζονται η τροποποίηση, η Α' φάση επέκτασης του ρυμοτομικού σχεδίου και οι νέοι όροι δόμησης. Μερικά χρόνια αργότερα, στα πλαίσια της Επιχείρησης πολεοδομικής ανασυγκρότησης του υπουργείου περιβάλλοντος χωροταξίας και δημοσίων έργων, έπειτα από την μελέτη χωροταξικής οργάνωσης του νομού Δωδεκανήσου, συντάχθηκε το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο της πόλης της Ρόδου (1987).⁸⁶ Την ίδια χρονιά χαρακτηρίζεται και ως παραδοσιακός οικισμός το μαράσι Νεοχωρίου. (ΦΕΚ 161/Δ/1987) Το 2005 αποφασίστηκε η τροποποίηση του πολεοδομικού σχεδίου της πόλης της Ρόδου προκειμένου να προσαρμοστεί στις νέες απαιτήσεις που επέβαλλε η ραγδαία τουριστική και πληθυσμιακή ανάπτυξη που ακολούθησε τα επόμενα χρόνια. Σήμερα το νησί της Ρόδου αποτελεί διεθνή τουριστικό προορισμό που δέχεται πάνω από δύο εκατομμύρια επισκεπτών ετησίως, με αποτέλεσμα να αυξάνεται ο πληθυσμός του νησιού κατά τους θερινούς μήνες κατά 72%.

⁸⁴ Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, σελ.581-582

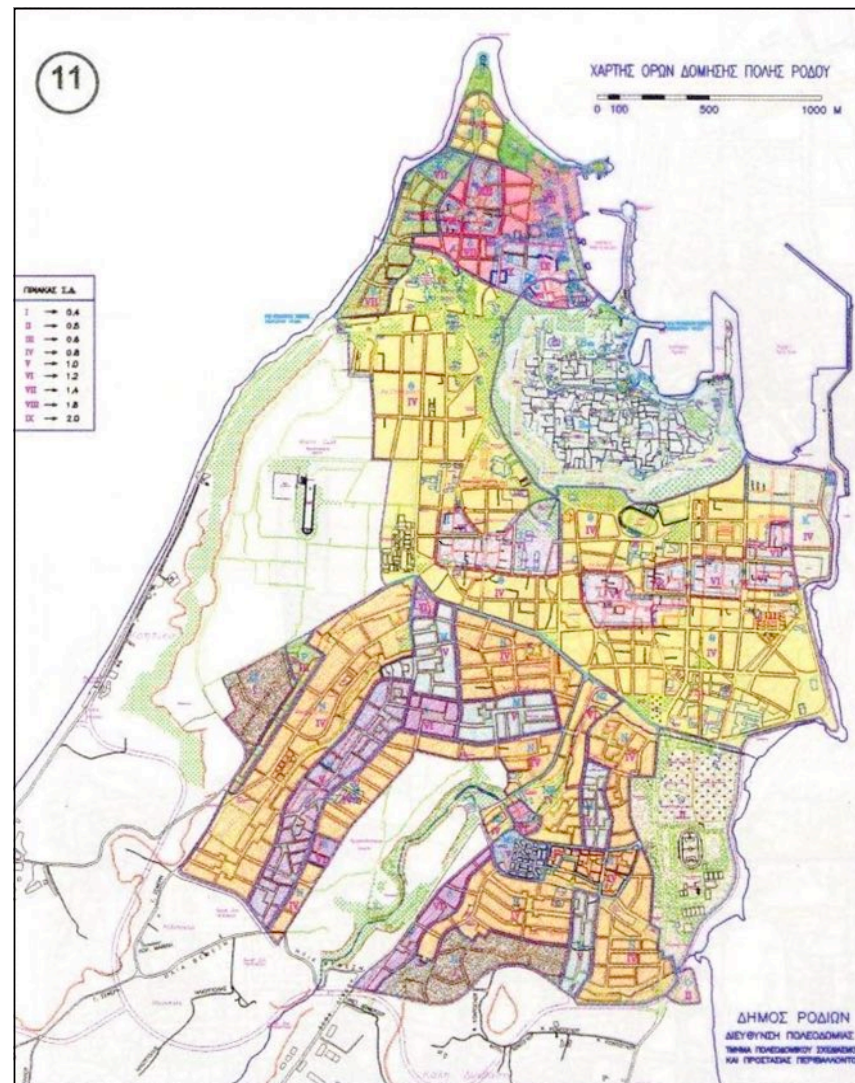
⁸⁵ Ντέλλας Γιώργος, [2001], «Η πολεοδομία της Ρόδου τον 20ο αϊ», Περιοδική έκδοση τοπικής ένωσης Δήμων & Κοινοτήτων Δωδ/νήσου, τ.20, σελ. 31-36

⁸⁶ Υ.Α. 2736/197/26-1-87, (ΦΕΚ 193/Δ/11-3-87) «Έγκριση Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου οικισμού Ρόδου Ν. Δωδ/σου»

Κατάσταση των κτιριών της μεσαιωνικής πόλης μετά τους βομβαρδισμούς.

ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2001], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης (1985-2000) της Ρόδου, Ρόδος, σελ.45

Χάρτης ωρών δόμησης πόλης Ρόδου από την πολεοδομική ανάλυση και μελέτη του ρυθμιστικού σχεδίου 1969-1970

Ντέλλας Γιώργος, [2001], «Η πολεοδομία της Ρόδου τον 20ο αι», Περιοδική έκδοση τοπικής ένωσης Δήμων & Κοινοτήτων Δωδ/νησου, τ.20, σελ. 34

Γ.3.2.1 Η αντιμετώπιση των Οθωμανικών μνημείων

Τα πρώτα χρόνια που ακολούθησαν την απελευθέρωση, πολλά οθωμανικά μνημεία καταστρέφονται. Το νέο κράτος προσπαθώντας να αποβάλει τα σύμβολα των κατακτητών καταστρέφει τους θρησκευτικούς χώρους των μουσουλμάνων ξεκινώντας από τα πιο χαρακτηριστικά τμήματά τους που αποτελούν οι μιναρέδες και τα προστώα, όπως έγινε στην περίπτωση του τζαμιού Σουλτάν Μουσταφά. Από το εσωτερικό των τεμενών αφαιρείται όλος ο κινητός εξοπλισμός, απομακρύνονται τα διακοσμητικά στοιχεία και επιχρίονται οι τοιχογραφίες με τα αραβουργήματα. Εκτός από την τμηματική αποξήλωση πολλές φορές κατεδαφίζονται και ολόκληρα τα μνημεία. Μεγάλες καταστροφές προκλήθηκαν και από φυσικά αίτια κυρίως στους μιναρέδες που αποτελούν τα πιο ευπαθή τμήματα των μουσουλμανικών τεμενών. Ακόμα κύριες αιτίες κατεδάφισης μιναρέδων είναι και η ιδιαίτερα δύσκολη επίσκεψη, οι χρόνιες βλάβες και η επικινδυνότητα που πολλές φορές οδηγούν σε σημαντική καθυστέρηση της συντήρησή τους, όπως έγινε στην περίπτωση του μιναρέ του τεμένους του Σουλεϊμάν.⁸⁷

Η προστασία, διαφύλαξη και ανάδειξη των μνημείων που προέρχονται από την οθωμανική περίοδο κατάκτησης του ελλαδικού χώρου άρχισε να γίνει κοινωνικά αποδεκτή και να καθιερωθεί ως κρατική πολιτική. Τα τέλη του 20^{ου} αιώνα οι αποσπασματικές ενέργειες για την προστασία των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα, αρχίζουν να γίνονται πιο συχνές και αποτελεσματικές και να παίρνουν πιο επίσημο χαρακτήρα, ενώ κοινωφελείς διεθνείς οργανισμοί προσπαθούν να συμβάλουν στην συντήρηση των οθωμανικών μνημείων. Το Ελληνικό και Τουρκικό τμήμα του ICOMOS συναποφασίζουν για τη διάσωση και αναστήλωση μουσουλμανικών μνημείων που βρίσκονται στην Ελλάδα και χριστιανικών μνημείων που βρίσκονται στην Τουρκία, με χρηματοδότηση από τα αντίστοιχα υπουργεία πολιτισμού. Τα μνημεία της Δωδεκανήσου, μεταξύ αυτών και τα οθωμανικά, κηρύσσονται διατηρητέα το 1948, μετά την οριστική ενσωμάτωσή τους στο Ελληνικό κράτος. Η κήρυξη δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Γενικής Διοικήσεως Δωδεκανήσου. Γίνεται με βάση τον Ν547/1945 «Περί Διοικήσεως Δωδεκανήσου» και την προκήρυξη της τέως Στρατιωτικής Διοικήσεως.⁸⁸ Αρμόδιες υπηρεσίες για την προστασία οθωμανικών μνημείων παλαιότερων του 1830 είναι οι περιφερειακές Εφορείες Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και των νεωτέρων (εκτός των εκκλησιαστικών) οι Εφορείες Νεωτέρων Μνημείων, καθώς και μετά το 2002 οι προβλεπόμενες αλλά ανενεργές Υπηρεσίες Νεωτέρων Μνημείων και Τεχνικών Έργων του ΥΠΠΟ.

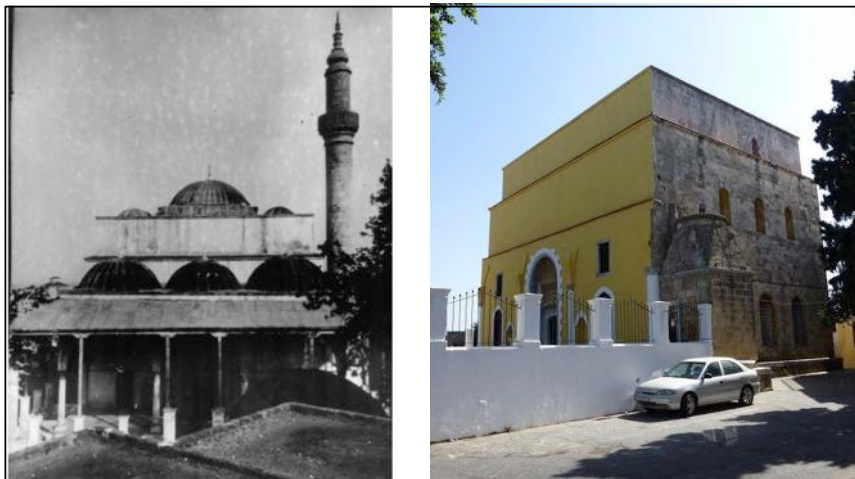
Ο πρώτος Έλληνας μελετητής που ασχολείται συστηματικά με τα οθωμανικά μνημεία είναι ο Αναστάσιος Ορλάνδος. Ως Διευθυντής αναστηλώσεων των Μνημείων της Ελλάδας το διάστημα 1920-1958 μελετά και δημοσιεύει οθωμανικά μνημεία σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας και δίνει πληροφορίες για τις μετατροπές των εκκλησιών της Ρόδου σε τζαμιά (1948).⁸⁹ Επίσης, αρκετοί ξένοι μελετητές ασχολούνται με τα Οθωμανικά μνημεία. Μερικοί μελετούν συγκεκριμένα μνημεία όπως ο Ιταλός επόπτης των μνημείων και ανασκαφών της Δωδεκανήσου G. Jacori που δημοσιεύει το χαμιάμ Σουλεϊμάν (1930). Άλλοι μελετούν τα μνημεία που απαρτίζουν την πόλη στο σύνολό της, όπως ο καθηγητής και μέλος του Γαλλικού Ινστιτούτου Albert Gabriel που δημοσιεύει τα μνημεία της πόλης της Ρόδου και ο Ιταλός αρχιτέκτονας Hermes Balducci (1932) που δημοσιεύει μόνο τα οθωμανικά. Ο περιορισμένος αριθμός των μελετητών, ως την δεκαετία του 1980 - και ειδικά των Ελλήνων - που ασχολούνται με τα οθωμανικά μνημεία, οφείλεται στις δυσκολίες ανάγνωσης της παλαιάς οθωμανικής γραφής και προσέγγισης των οθωμανικών αρχείων. Η ανασκόληση με τα οθωμανικά μνημεία αυξάνεται από τη δεκαετία του 1980 με τις περισσότερες μελέτες και αποκαταστάσεις οθωμανικών μνημείων να αφορούν τα τρία αστικά κέντρα: τα Ιωάννινα την Θεσσαλονίκη και τη Ρόδο.⁹⁰

⁸⁷ Στεφανίδου Αιμιλία – Εμμάβτ Αϊμος, [2009], Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα, University studio press, Θεσσαλονίκη, σελ. 28-30

⁸⁸ ο.π. σελ. 33-35

⁸⁹ Βυζαντινά και μεταβυζαντινά Μνημεία της Ρόδου, [1948], Δελτίο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρίας, ΑΒΜΕ 6

⁹⁰ Στεφανίδου Αιμιλία – Εμμάβτ Αϊμος, [2009], Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα, University studio press, Θεσσαλονίκη, σελ. 44-45

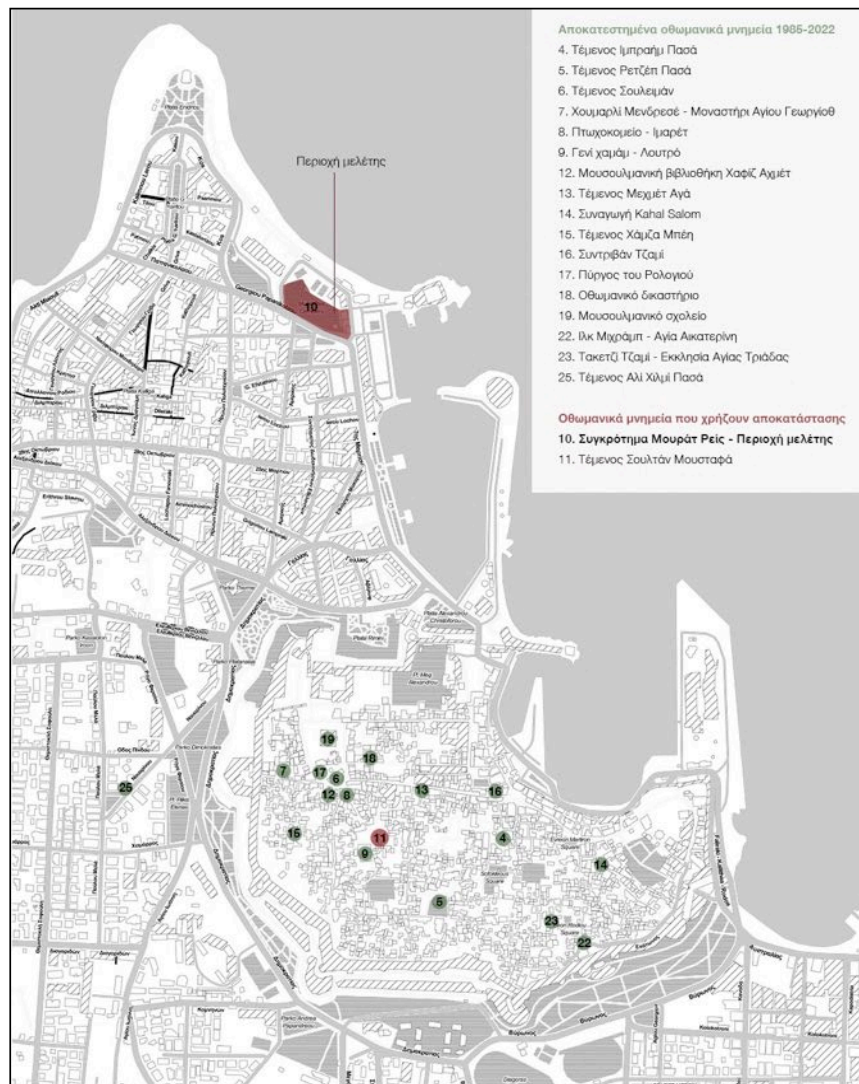
Τέμενος Σουλτάν Μουσταφά - καταστροφή του Μιναρέ και του Προστώου κατά την απελευθέρωση

Ιταλικό και νεώτερο φωτογραφικό αρχείο αρχαιολογικού Ιδρύματος Δωδεκανήσου

Το τέμενος Σουλεϊμάν σε καρτ ποστάλ της δεκαετίας του 1930

Ο μιναρές του τεμένους Σουλεϊμάν κατά την αποξήλωσή του

Χάρτης με οθωμανικά μνημεία δημοσίου χαρακτήρα που έχουν αποκατασταθεί από το 1985 μέχρι σήμερα.
Υπόβαθρο χάρτη: Google maps επεξεργασμένο από την Α. Χρυσίδη

-ΥΠΠΟ – Επιτροπή παρακολούθησης έργων στα μνημεία της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, [2008], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης 2000-2008, Ρόδος

- ΥΠΠΟ – Επιστημονική επιτροπή μνημείων της Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, [2017], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης 2011-2016, Ρόδος, σελ.22

Η Ρόδος είναι από τις πρώτες πόλεις όπου εφαρμόζεται σε ευρεία κλίμακα ο θεσμός της Προγραμματικής Σύμβασης μεταξύ του ΥΠΠΟ, του ΤΑΠΑ και του Δήμου (1984), σύμφωνα με την οποία η τοπική αυτοδιοίκηση εμπλέκεται και έχει συναρμοδιότητα στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Το Γραφείο της Μεσαιωνικής Πόλης που δημιουργείται το 1985 αναπτύσσει δραστηριότητα στη συντήρηση και ανάδειξη των μνημείων της πόλης, μεταξύ αυτών και οθωμανικών. Το 1998 το κατεχόμενη έργο των αποκαταστάσεων επανεπενδύεται στην αρμόδια Εφορεία του ΥΠΠΟ καθώς και στο νέο φορέα συντήρησης, το τεχνικό γραφείο της Επιτροπής Παρακολούθησης Έργων στα Μνημεία της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου (ΕΠΕΜΠΡ) που υπάγεται στο Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων (ΤΔΠΕΑΕ). Στα σημαντικά και μεγάλης κλίμακας έργα που αναλαμβάνει η Εφορεία και κυρίως η Επιτροπή περιλαμβάνονται μελέτες και αποκαταστάσεις οθωμανικών μνημείων.⁹¹

Τα πρώτα χρόνια που ιδρύθηκε το Γραφείο της Μεσαιωνικής πόλης πραγματοποιούνται κυρίως τοπικές επεμβάσεις στα τεμένη, όπως η αποκατάσταση της μολύβδινης κάλυψης του κεντρικού τρούλου του τεμένους του Ιμπραήμ Πασά, επισκευές στα επιχρίσματα του Σουλτάν Μουσταφά και η αποκατάσταση του μιναρέ του Μουράτ Ρεϊς. Ένα από τα πρώτα τεμένη που έγιναν εκτεταμένες μελέτες και εργασίες αποκατάστασης είναι το τέμενος του Σουλεϊμάν, καθώς παρουσιάστηκαν σοβαρά προβλήματα από την κατάρρευση του μιναρέ και την καταστροφή των τοιχών των τρούλων. Από το 1998 μέχρι το 2005 προχώρησαν οι εργασίες και ολοκληρώθηκε η αποκατάσταση του τεμένους και η διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου του μνημειακού συγκροτήματος Την ίδια περίοδο ολοκληρώνονται και οι εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης στα τεμένη Μεχμέτ Αγά (2004), Χαμίζα Μπέη και Συντριβάν Τζαμί (2004) οι οποίες ξεκίνησαν το 2003.⁹² Εκτός των τοιχών των Ιανουάριου του 2006 ξεκίνησαν οι εργασίες στο τέμενος Αλί Χιλμί Πασά της οδού Πλίνδου. Η μελέτη αποκατάστασης του κτηρίου εντάχθηκε στο πρόγραμμα του INTERREG IIIA, Ελλάδα - Κύπρος, με χρηματοδότηση κατά 75% από την Ευρωπαϊκή ένωση.⁹³ Τα επόμενα χρόνια αποκαταστάθηκε και το πέμπτο μουσουλμανικό τέμενος στην μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, το τέμενος του Ρετζέπ Πασά. Το έργο της στερέωσης και αποκατάστασης του εντάχθηκε στο ΕΣΠΑ Νοτίου Αιγαίου, με φορέα υλοποίησης το τότε Γραφείο της Επιστημονικής Επιτροπής Ρόδου του Τ.Δ.Π.Ε.Α.Ε. του τότε Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού το 2012. Καθώς το ΤΔΠΕΑΕ καταργήθηκε στις αρχές του 2013, οι εργασίες στο τέμενος σταμάτησαν και ξεκίνησαν εκ νέου στις αρχές του 2014.⁹⁴

Έτσι, μετά από σχεδόν τέσσερις δεκαετίες αναστηλωτικού έργου, η πλειοψηφία των θρησκευτικών μνημείων της οθωμανικής περιόδου είναι διαθέσιμη στο κοινωνικό σύνολο. Εξάιρεση αποτελεί το τέμενος Μουράτ Ρεϊς, του οποίου η επισφαλής κατάσταση δεν επιτρέπει την χρήση του χώρου. Σημαντική προσπάθεια για την επανένταξη του μνημειακού συνόλου του συγκροτήματος Μουράτ Ρεϊς στην ζωή της πόλης ήταν η αποκατάσταση των κτιρίων του "τεκέ" και η στέγαση του Δημοτικού Ωδείου σε αυτά. Παρόλα αυτά η συνολική έκταση του συγκροτήματος Μουράτ Ρεϊς, με το τέμενος, τα βοηθητικά κτίσματα και τους τουρμπέδες να βρίσκονται σε ερειπίωδη κατάσταση, παραμένει μέχρι και σήμερα ένα μεγάλο αστικό κενό στο κέντρο της νέας πόλης της Ρόδου που χρήζει συνολικής αντιμετώπισης προκειμένου να ενταχθεί λειτουργικά στην καθημερινή ζωή των πολιτών. Η παρούσα διπλωματική εργασία πέραν της τεκμηρίωσης και πρότασης αποκατάστασης του τεμένους και των βοηθητικών κτισμάτων, επιχειρεί να εστιάσει και στην λειτουργική ένταξη της συνολικής έκτασης του συγκροτήματος στην πόλη.

⁹¹ Στεφανίδου Αιμιλία – Εμμάβτ Αιμος, [2009], Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα, University studio press, Θεσσαλονίκη, σελ. 50

⁹² ΥΠΠΟ – Επιτροπή παρακολούθησης έργων στα μνημεία της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, [2008], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης 2000-2008, Ρόδος, σελ. 17,85,91,97

⁹³ Άρνα Ευφημία, Βλαχίδης Κώστας, Κακά Ευαγγελία, Τσίγκρας Ηλίας, [2009], Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα: Αποκατάσταση τεμένους Αλί Χιλμί Πασά και πάρκου στην οδό Πλίνδου 1 στη Ρόδο, University studio press, Θεσσαλονίκη, σελ. 322

⁹⁴ ΥΠΠΟ – Επιστημονική επιτροπή μνημείων της Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, [2017], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης 2011-2016, Ρόδος, σελ. 172

Δ. ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ - ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΜΟΥΡΑΤ ΡΕΪΣ

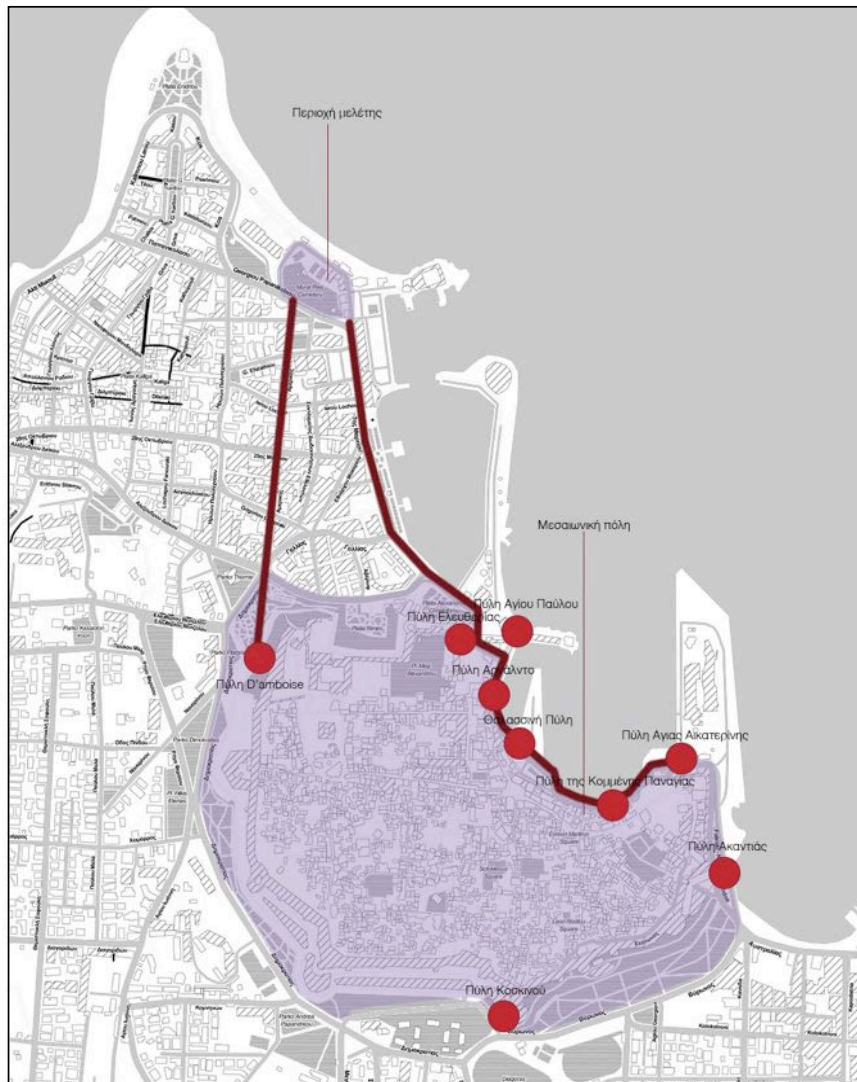
Δ. Περιοχή μελέτης – Συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς

Δ.1 Γεωγραφική θέση – διοικητικό πλαίσιο

Το συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς βρίσκεται στην θέση Qum Burnu ή Punta della Sabbia, εκτός των μεσαιωνικών τειχών, στο βόρειο άκρο της πόλης της Ρόδου. Βρίσκεται επί της κεντρικής οδού Γεωργίου Παπανικολάου, προέκταση της οδού Εβδόμης Μαρτίου που διαπερνάει το διοικητικό κέντρο της πόλης (Foro Italico). Ξεκινώντας δίπλα από το κάστρο, ακολουθούν δημόσια κτίρια όπως η τράπεζα, τα δικαστήρια, το λιμεναρχείο, η εκκλησία του Αγίου Ιωάννη, το ταχυδρομείο, το δημαρχείο, το νομαρχιακό μέγαρο και το θέατρο της πόλης. Στο τέλος του Foro Italico βρίσκεται το συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς, κατέχοντας πολύτιμη θέση στον πολιτιστικό και κοινωνικό άξονα της πόλης. Συνορεύει στα ΒΑ με το κτίριο Έλλη, ΝΑ με το μέγαρο της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου, στα νότια με το Εθνικό Θέατρο και ΒΔ με το Ξενοδοχείο των Ρόδων (σημερινό Καζίνο). Πρόκειται για μια "νεκρή" έκταση 8 στρεμμάτων στο κέντρο της νέας πόλης που γίνεται αντιληπτή από όλους τους επισκέπτες.

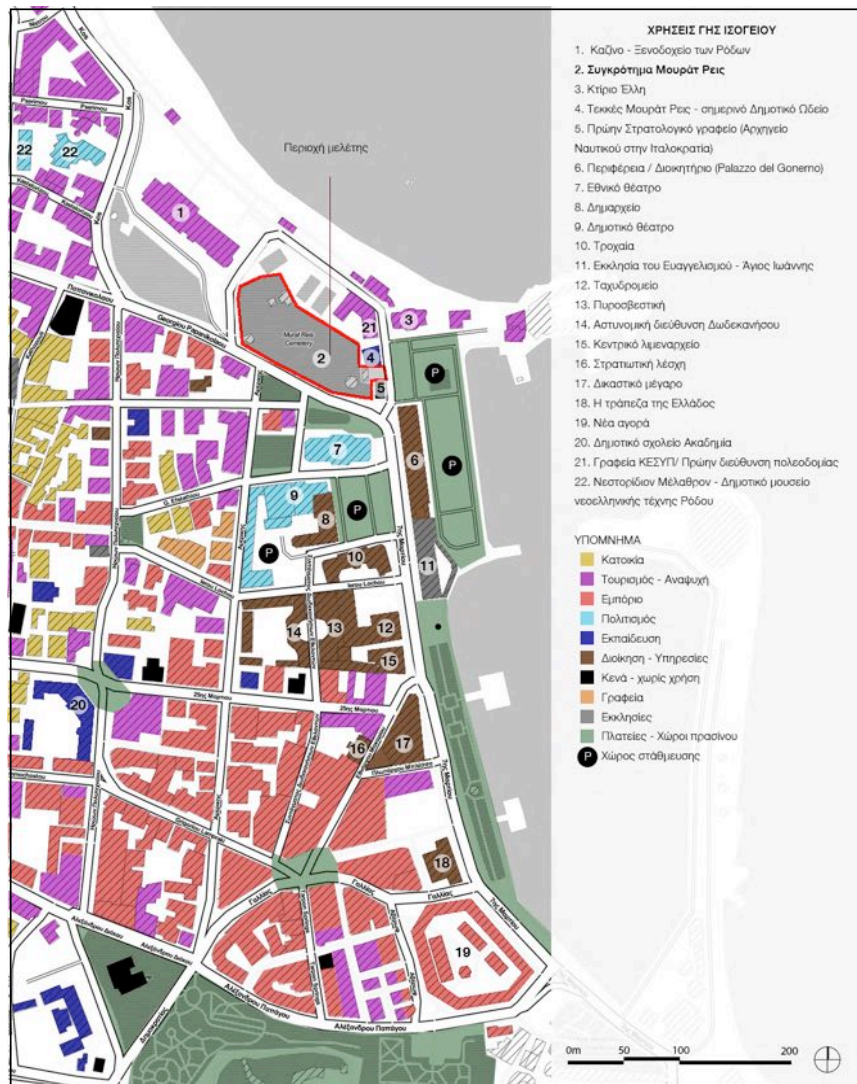
Αν και η περιοχή σήμερα δεν είναι προσβάσιμη, η είσοδος του συγκροτήματος βρίσκεται επί της πλατείας Κουντουριώτη στην Ανατολική πλευρά, ενώ υπάρχει και δευτερεύουσα είσοδος στην δυτική πλευρά επί της οδού Σάββα Νικολάου. Ως προς τη σύνδεση του με την μεσαιωνική πόλη, απέχει 800μ. από την πύλη ντ'Αμπουάζ, 1,2 χλμ. από την θαλασινή πύλη, και 2 χλμ. από την πύλη Αγίου Ιωάννου (Κοσκινού).

Ενώ η έκταση προσελκύει το ενδιαφέρον των κατοίκων και των επισκεπτών, υπάρχει μια γενική παρανόηση για "τη φύση" του Μουράτ Ρεϊς. Αυτό που βλέπουν όλοι καθώς περνούν είναι αυτό που θεωρούν το προφανές, ότι είναι ένα νεκροταφείο. Στην πραγματικότητα το Μουράτ Ρεϊς είναι ένα külliye, ένα συγκρότημα κτιρίων με διάφορες λειτουργίες που επικεντρώνονται γύρω από ένα κεντρικό ίδρυμα (συνήθως τέμενος). Συνεπώς, οι επισκέπτες μη γνωρίζοντας τι αντικρίζουν εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στο εάν κάποιος σημαντικός ήταν θαμμένος εκεί.

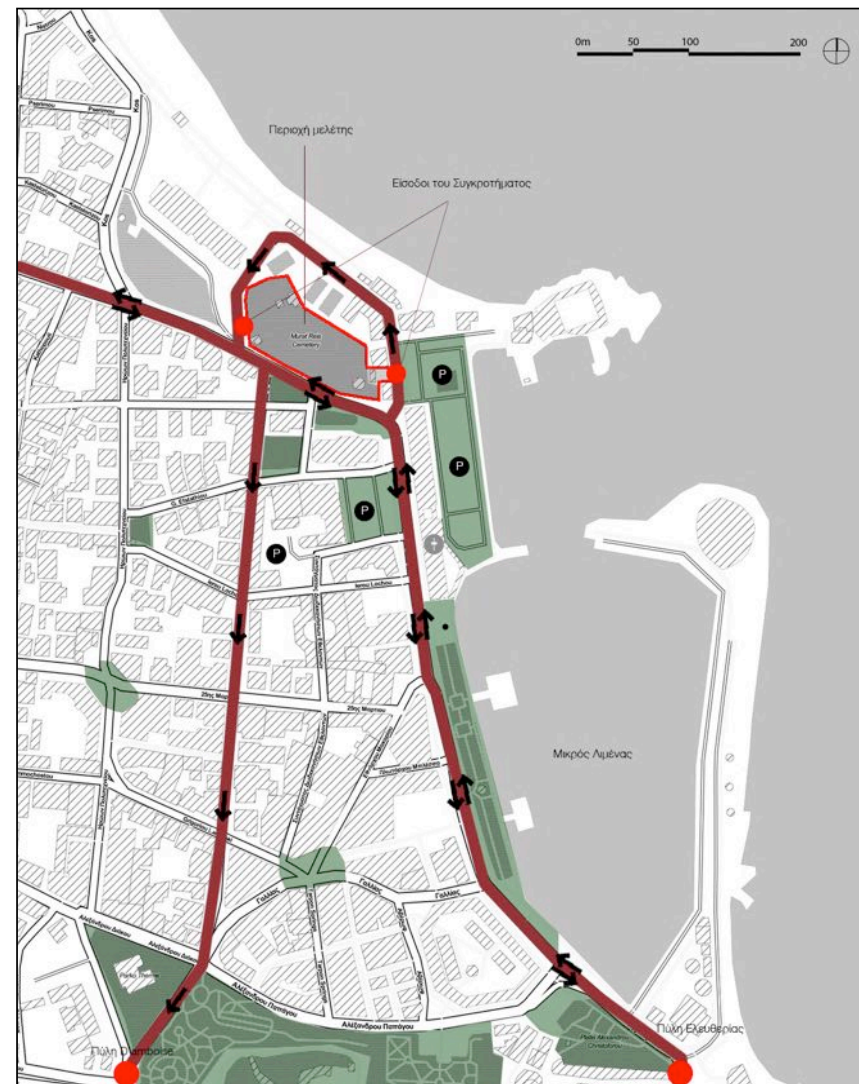
Η περιοχή μελέτης σε σχέση με την μεσαιωνική πόλη και της πύλες εισόδου της.

Υπόβαθρο χάρτη: Google maps

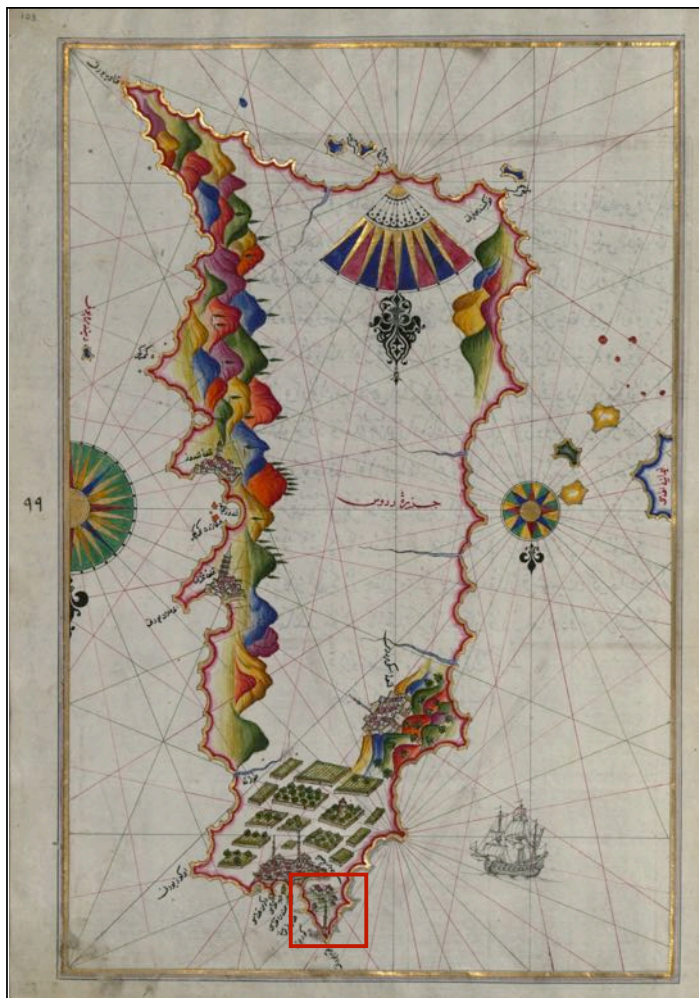
Χάρτης της ευρύτερης περιοχής μελέτης με τις χρήσεις γης ισογείου.

Υπόβαθρο χάρτη: Google maps

Χάρτης με τις προσβάσεις της έκτασης του συγκροτήματος Μουράτ Ρεϊς σε σχέση με τους χώρους στάθμευσης και τους χώρους πρασίνου.

Υπόβαθρο χάρτη: Google maps

Στο Μουσείο Walters της Βαλτιμόρης διατηρείται ο χάρτης του Piri Reis που χρονολογείται μεταξύ 17ου-18ου αιώνα μ.Χ.⁹⁵ Στον χάρτη απεικονίζεται το τζαμί στην ίδια θέση του σημερινού νεκροταφείου έξω από τις οχυρώσεις του κάστρου.

⁹⁵ Ο χάρτης αποτελεί μέρος του σπουδαίου έργου του Piri Reis, σχετικά με την ναυσιπλοία που γράφτηκε το 1525 μ.Χ. και ήταν αφιερωμένο στον σουλτάνο Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή. Αργότερα το έργο αναθεωρήθηκε και επεκτάθηκε από τον Walters στα τέλη του 17ου αιώνα μ.Χ. περιλαμβάνοντας περίπου 240 εξαιρετικά εκτελεσμένους χάρτες και πορτολάν χάρτες.

Δ.2 Ιστορικά στοιχεία

Ο Μουράτ Ρεΐς ο Πρεσβύτερος⁹⁶ (τουρκικά: Koca Murat Reis), από τον οποίο πήρε το όνομά του το συγκρότημα, ήταν ένας από τους σημαντικούς κουρσάρους που υπηρέτησαν το Οθωμανικό Ναυτικό την περίοδο του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς. Σε πολύ νεαρή ηλικία συνόδευσε τον Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα πασά στην Κωνσταντινούπολη το 1534, όπου έγιναν δεκτοί από τον Σουλεϊμάν Α' και διορίστηκαν να αναλάβουν τη διοίκηση του οθωμανικού στόλου. Ενώ βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη, ο Μουράτ Ρεΐς συμμετείχε στην κατασκευή νέων πολεμικών πλοίων στο ναυτικό οπλοστάσιο στον Κεράτιο Κόλπο. Στην Ναυμαχία της Πρέβεζας (1538), συμμετείχε με τον βαθμό του «Ρεΐς» στο πλευρό του Τουργκούτ Ρεΐς (Turgut Reis), ενός από τους πιο διάσημους καπετάνιους εκείνης της περιόδου. Το 1552, μετά την αποτυχία του Πίρι Ρεΐς (Piri Reis) στην Ινδική εκστρατεία, διορίστηκε διοικητής της Αιγύπτου και διατήρησε αυτή τη θέση για τα επόμενα δύο χρόνια. Σε μια ναυμαχία εναντίον ενός πορτογαλικού στόλου στην είσοδο του Περσικού Κόλπου, ηττήθηκε, και επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη. Ο Σουλτάνος είχε ενημερωθεί για τον ηρωισμό που επέδειξε απέναντι στον εχθρό και παρά την ήττα του, εξακολούθησε να τον περιβάλλει με την εμπιστοσύνη του. Το 1569, στην εκστρατεία που έγινε για την κατάκτηση της Κύπρου, το Οθωμανικό Ναυτικό χωρίστηκε σε τρεις στόλους και ο Μουράτ Ρεΐς ανέλαβε την διοίκηση του πρώτου.⁹⁷ Αργότερα του ανατέθηκε το έργο του ελέγχου των κερδοφόρων εμπορικών οδών μεταξύ της Αιγύπτου και της Ανατολίας, οι οποίες δέχονταν συχνά επιδρομές από τους Ενετούς, τους Γάλλους και τους Ιππότες της Μάλτας. Το 1609, άκουσε για την παρουσία ενός Γαλλο-Μαλτεζικού στόλου δέκα γαλέρων ανοιχτά της Κύπρου και έπλευσε εκεί για να τους δεσμεύσει. Αφού χτύπησε επιτυχώς τα εχθρικά πλοία με κανόνια, έξι από τις δέκα γαλέρες καταλήφθηκαν. Κατά τη διάρκεια της μάχης ο Μουράτ Ρεΐς τραυματίστηκε σοβαρά. Λίγο αργότερα πήρε μέρος στην πολιορκία του Αυλώνα στην Αλβανία, κατά την οποία πέθανε.⁹⁸ Η σορός του ετάφη στο οίκημά του στη Ρόδο.

Λίγο καιρό μετά τον θάνατό του, δεν είναι σαφές πώς και γιατί, προέκυψε η πεποίθηση ότι ο τάφος του κατείχε τον Baraka (ευλογία) και ο Μουράτ Ρεΐς απέκτησε την ιερότητα του Αγίου. Εκείνοι που προσευχήθηκαν στον τάφο του και άφησαν ένα υπόλειμμα, όπως ένα κομμάτι ύφασμα, συχνά απαντώνταν οι προσευχές τους.⁹⁹ Τα επόμενα χρόνια αποτέλεσε αντικείμενο λατρείας των Μουσουλμάνων της Ρόδου και της απέναντι μικρασιατικής ακτής που τον επισκέπτονταν για προσκύνημα, φέρνοντας λαμπάδες και τάματα. Μάλιστα, ήταν συνήθεια να σφάζουν κριάρια ή όρνιθες κοντά στον τάφο και να μοιράζοντο το κρέας στους φτωχούς.¹⁰⁰ Το μαυσωλείο του Μουράτ Ρεΐς διατηρεί την ιδιότητα του στον χρόνο και πολλές οικογένειες τον επισκέπτονται αφήνοντας κάποιο δώρο (συνήθως ρούχο) μέχρι και σήμερα.¹⁰¹

⁹⁶ Γεννήθηκε στο νησί της Ρόδου στις αρχές του 16ου αιώνα σε μία μουσουλμανική οικογένεια Αλβανικής καταγωγής που ήταν εγκατεστημένη στο νησί. Η ακριβής ημερομηνία γέννησής του δεν είναι γνωστή, αλλά πιθανότατα ήταν γύρω στο 1506, αφού ήταν γνωστό ότι ήταν 103 ετών όταν πέθανε το 1609.

⁹⁷ Celikkol Zeki, [1992], Rodos'taki Türk Eserleri Ve Tarihçe, TTK, Ankara, σελ. 28

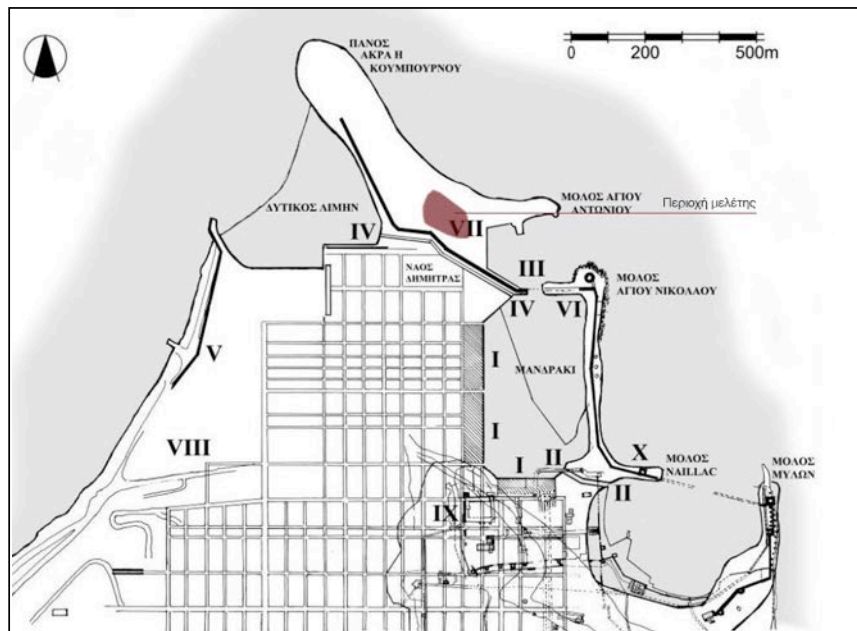
⁹⁸ Konstam Angus, [2008], Piracy: the complete history, Osprey Publishing, σελ. 89

⁹⁹ Mohamed Abd el-wadood Abd el-azim Abd el-wahab, [2010], The Ottoman Mosques in the Old Town of Rhodes Island, National and Kapodistrian university of Athens – Department of archaeology and the history of art, Athens, σελ. 52

¹⁰⁰ Βρούχος Γιώργος, [Νοέμβριος 2006], Το νεκροταφείο και το Τζαμί Μουράτ Ρεΐς, Εφημερίδα Ροδιακή

¹⁰¹ Το 1900 μ.Χ., ο Βασιλιάς της Ιταλίας Vittorio Emanuele ερχόμενος στο νησί της Ρόδου επισκέφθηκε το Μουράτ Ρεΐς για να αντλήσει πληροφορίες σχετικά με το συγκρότημα και τους τάφους. Από τον Ρώτησε τον Σείχη Abdullah Efendi για το θαύμα και τη σημασία του Μουράτ Ρεΐς, τον οποίο τιμούσαν άνθρωποι από όλα τα έθνη και ο Σείχης απάντησε: «Ο Μουράτ Ρεΐς είναι τόσο σημαντικό πρόσωπο που ακόμη και λίγους αιώνες μετά τον θάνατό του, έφερε από την Ιταλία στη Ρόδο έναν διάδοχο σαν εσάς για να επισκεφτεί τον τάφο του». Τότε, ο Ιταλός Πρίγκιπας έδωσε το κεντημένο μεταξωτό μαντήλι, σύμβολο των δυναστειών της Ιταλίας Duca di Savoia, το οποίο κουβαλούσε στην τσέπη του, στον τάφο του Μουράτ Ρεΐς.

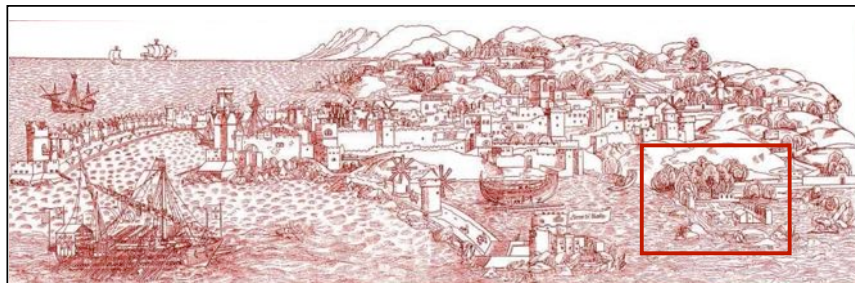
Μια άλλη προσωπικότητα της αιγυπτιακής βασιλικής οικογένειας, η Ιντζί Χανούμ, χήρα του Ισμαήλ Πασά, δώρισε το πράσινο κάλυμμα του τάφου, που σώζεται ακόμη, στο οποίο είναι καλλιτεχνικά κεντημένη, εκτός από μερικούς στίχους του Κορανίου, μια επιγραφή στην αραβική γλώσσα που λέει: Το σεντόνι αυτό προορίζεται για τον Μουράτ Ρεΐς. Το κέντημά του έγινε κατόπιν παραγγελίας της Ιντζί Χανούμ. Είθε το σεντόνι αυτό να καλύπτει αιώνια τον τάφο του Μουράτ Ρεΐς 1289 (1872-1873).

Σχέδιο γενικής διάταξης της διαχρονικής εξέλιξης του βορείου άκρου της πόλης της Ρόδου

VII. Πιθανή θέση εκκλησίας αγίου Αντωνίου - Νεκροταφείο Ιπποτών
 Σημερινή θέση Μουράτ Ρεϊς

Μανούσου – Ντέλλα Κατερίνα, [2000], Ρόδος: Στοιχεία πολεοδομικής ανάλυσης μιας μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης, σελ. 84

Απεικόνιση της πόλης της Ρόδου από τον Breydenbach (1483)

Πιθανή ταύτιση νεκροταφείου Ιπποτών με την σημερινή θέση του νεκροταφείου και του Τεμένους

ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2001], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης (1985-2000) της Ρόδου, Ρόδος, σελ.25

Αν και η ανάπτυξη του νεκροταφείου χρονολογείται ουσιαστικά από τον θάνατο του Μουράτ Ρεϊς το 1609 μ.Χ. και την ίδρυση του μουσουλείου του, η περιοχή αποτελούσε νεκροταφείο πριν ταφεί εκεί ο Μουράτ Ρεϊς. Τρεις από τους διοικητές του Kanuni Suleiman που συμμετείχαν στην πολιορκία για την κατάκτηση της Ρόδου το 1522, αναφέρονται στον κατάλογο του Celalettin Rodoslu¹⁰² ως θαμμένοι στο Μουράτ Ρεϊς: ο Borazan Ali Deda, ο Abdulcelil Bey και ο Cafer Bey. Αν υποθέσουμε ότι πέθαναν στη μάχη, οι τάφοι τους προηγήθηκαν του Μουράτ Ρεϊς σχεδόν έναν αιώνα. Συνεπώς είναι πολύ πιθανόν η περιοχή να χρησιμοποιήθηκε ως μουσουλμανικό νεκροταφείο από την αρχή της οθωμανικής κατάκτησης, το 1522 μ.Χ.¹⁰³, ενώ εικάζεται ότι μπορεί να αποτελούσε χώρο ταφής των μουσουλμάνων της πρώιμης αραβικής κατάκτησης το 672-3 μ.Χ.¹⁰⁴ Τα χρόνια της Ιπποτοκρατίας είναι γνωστό ότι υπήρχε στην ευρύτερη περιοχή η εκκλησία του Αγίου Αντωνίου, ίχνη της οποίας δεν έχουν σωθεί, αλλά και το νεκροταφείο των Ιπποτών¹⁰⁵, στοιχεία που μας γεννούν ερωτήματα για την πιθανή τους ταύτιση με την σημερινή θέση του νεκροταφείου και του τεμένους.

Σήμερα στον περιβολό του κοιμητηρίου Μουράτ Ρεϊς εμπεριέχεται μόνο μια μικρή μερίδα, περίπου 237 επιτύμβιων στηλών, καθώς οι περισσότεροι τάφοι αφαιρέθηκαν από τους Ιταλούς και μεταφέρθηκαν σε νέα τοποθεσία το 1925. Οι τάφοι που απέμειναν φανερώνουν ότι το Μουράτ Ρεϊς ήταν τόπος ταφής των θρησκευτικών, κρατικών, και στρατιωτικών Οθωμανών αξιωματούχων και Χαν της Κριμαίας καθώς επίσης και των οικογενειών τους.¹⁰⁶ Αντίθετα, στο νεκροταφείο του Gani Ahmed οι εναπομείνουσες επιγραφές υποδηλώνουν το χαμηλό κοινωνικό επίπεδο των θαμμένων εκεί.¹⁰⁷ Έπειτα από τις καταγραφές που έγιναν κατά την διάρκεια του 20ου αιώνα επικράτησε η άποψη ότι οι προσωπικότητες που έχουν ταφεί στο νεκροταφείο Μουράτ Ρεϊς ήταν εξορίστοι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι που εκτελέστηκαν στην Ρόδο. Όμως, οι έρευνες επικεντρώθηκαν στους 20 τάφους που θεωρήσαν πιο σημαντικούς, γεγονός που αφήνει 217 επιτύμβιες στήλες εκτός έρευνας. Στην πραγματικότητα, δεν θα μπορούσε να γίνει γνωστό αν στους υπόλοιπους τάφους είναι θαμμένοι άνθρωποι που υπηρέτησαν ή εξορίστηκαν στην Ρόδο, καθώς στις επιτύμβιες στήλες αναγράφεται μόνο το όνομα και η ημερομηνία. Το μόνο σίγουρο είναι ότι ανήκαν στην οθωμανική αριστοκρατία.¹⁰⁸

¹⁰² Rodoslu Celalettin, [2015], Rodos ve Istandkõy Adalarında Gõmüli Tarihi Simalar (Ιστορικά πρόσωπα θαμμένα στην Ρόδο και την Κω), Biyografi Net Yayinlan İlkinci Baski, Ankara

¹⁰³ Τα μουσουλμανικά νεκροταφεία με τις χαρακτηριστικές νεκρικές στήλες (μεζάρια) βρίσκονταν συνήθως εκτός των τειχών των πόλεων και εξαπλώνονταν διαρκώς, καθώς σύμφωνα με τα ισλαμικά έθιμα δεν γίνονταν εκταφή νεκρών.

¹⁰⁴ Mohamed Abd el-wadood Abd el-azim Abd el-wahab, [2010], The Ottoman Mosques in the Old Town of Rhodes Island, National and Kapodistrian university of Athens – Department of archaeology and the history of art, Athens, σελ. 51

¹⁰⁵ "Η θέση της εκκλησίας του Αγίου Αντωνίου είναι δυνατόν να προσδιοριστεί στην ευρύτερη περιοχή του μουσουλμανικού νεκροταφείου και του Τεμένους Μουράτ Ρεϊς."

Μανούσου – Ντέλλα Κατερίνα, [2013], Δ.Δ. Η πόλη της Ρόδου κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους: Ο μετασχηματισμός των οχυρώσεων από την ύστερη αρχαιότητα έως την Ιπποτική οχυρωμένη πόλη, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο – Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αθήνα, σελ. 88

¹⁰⁶ Η πλειονότητα των τάφων ανήκει σε Οθωμανούς αξιωματούχους και Χαν της Κριμαίας που είναι θαμμένοι εκεί. Πολλά εναπομείναντα μαυσωλεία ανήκουν σε Οθωμανούς αξιωματούχους που εξορίστηκαν στη Ρόδο και πέθαναν εκεί, μεταξύ των οποίων οι Sadr-I a'zam Mehemt Rami Pasha (1707), Shah Safi Mirza II (1756) , Sencar Hanvas Bey (1896), και Mehmed Radif Pasha (1905) και οι Χαν της Κριμαίας Fetih Giray I (1595), (1663), Khan Saadet Han- I II (1694), Canbeg Giray (1636). Μερικοί από αυτούς εκτελέστηκαν, όπως ο Khan Sahin Giray της Κριμαίας (1640), ο Sadr-I a'zam Gurcu Yusuf pasha (1718), ο Sari 'Abdullah Pasha (1734), ο Abdul Kerim Pasha (1761) και ο Sadr-I a'zam Kara Ibrahim Pasha (1687). Αυτά είναι μόνο τα ονόματα των οποίων οι τάφοι εξακολουθούν να υπάρχουν στο νεκροταφείο σύμφωνα με τον κατάλογο του Celalettin Rodoslu.

¹⁰⁷ Το νεκροταφείο Gani Ahmed διαμορφώθηκε στην περιοχή Kannamat από τους Ιταλούς το 1928 προκειμένου να μεταφερθεί το παλιό Οθωμανικό νεκροταφείο που βρισκόταν στην θέση "Çimenlik" και καταλάμβανε την περίμετρο της τειχομησίας πόλης. Με τη μεταφορά του Οθωμανικού νεκροταφείου, τα άγνωστα οστά θάφθηκαν μαζί σε ένα μικρό μνημείο στο νεκροταφείο Gani Ahmed, ενώ πολλές επιτύμβιες στήλες καταστράφηκαν ή χάθηκαν κατά τη μεταφορά, με αποτέλεσμα να χαθούν οι τάφοι πολλών σημαντικών προσωπικοτήτων.

¹⁰⁸ Barnes John Robert, [2014] Some Cases of Mistaken Identity in the Ottoman Epigraphy of Murad Reis on Rhodes, σελ. 2

Μετάφραση στα Τουρκικά του Εγγράφου που ιδρύματος σε ημερομηνία 20 Ραμαζανιού 1287, που ανήκει στο «Ίδρυμα Κυβερνητική του Μεχμέτ ογλου Τζεαβίρ Μπακρί Σεφίν, Αχμέτ Πασά», που καταχωρήθηκε στη σελίδα 144 του βιβλίου με αριθμό 988.

Ibrahimgil Ammer, [2012], Rodos, Murat Reis Kulliyesi belgelerime ve restorasyon onerisi, Ankara, σελ. 485

988 Numaralı defterin 144.sayfa 60.sirasında kayıtlı “Meşhed oğlu Cezâyir Bahri sefid Valisi Ahmed Paşa Vakfı”na aid 20 Ramazan 1287 tarihli Vakfiyyenin yeni harflere çevirisiidir.

Sâmini Rumeli 237.

Vakf-ı bağ kut'a-i der Cezire-i Rodos sâhibu l-hayratı devletlu es-Seyyid Ahmet Paşa Vali-i Vilayet-i cezayir-i bahr-i sefid berâ-yi İlevazim-ı dergah ve tamir-i mescid-i şerif der derûn-u dergah-ı şerif Borazalı Ali Paşa Baba der dahil-i husin der mezir-i m(ezkûr) kayıt şad vakfiyye-i ma'mûlin bîha be kaleim-i cihat müccedden kayd şad fermide bâ inhâ-i vâkıf-i müşârunileyh ve ba l'İmam-ı faziletlu es-Seyyid Mustafa Nazîf Efendi müfettiş-i evkâf ve bâ defter-i hulasa 260/8766 ve ba telhis-i devletlu Mehmed Cevdet Paşa Nâzır-i Evkâf-ı hümayun ve ba fermân-ı dîli Fi 18/M/sene/1290.

El-emr-u kema zükire fihî Münir Beyzade Mehmet Ragıb el-müvellâ hilâfe bi cezire-i Rodos nemekahû'l-Fakuru ileyhi azze şanühü üfiye anühüm.

Hezarân-ı hezar hamd u sena ol vâkıf-ı himaye-i mecmua-i güllüstân-ı dünya ve kaşif-i hakâyik-i ve dekâyiki ulum-ü alem-i balâ hazretlerine ref olunurki bostan sarayı cihanda insani rayiha-i reyhani hayat ile güya ve illisim-i İslâm sûk-ü nimet firvan ile nerma sera eyledi ve cevahir-i salât ve zavaahir-i tahiyat ol gonce-i gûlzar-ı envar nisari risalet ve sünbülü bostani feyzi nübüvveti yani Muhammedî'nî-Mustafa sallallahu Te'âla aleyhî vesellem hazretlerine ihda olunurki ümmeti şâri meyyed-â hayrallahâ ve meclis-i bağ-i cinana davet eyledi binâen âlâ zalik bu kitab-ı müşkin nisabın tahriire bais ve badî ve bu anberin nikabın imla ve tastirine âdi öldürki mahmiyye-i İstanbul mütemekkinlerinden olup vilayet-i cezayir-i bahri-i sefid valisi müşir-i müfihham devletlü Ahmet paşa hazretleri ibni Mehmet bu gûlşen-ü dünüyanin hazanı ve sebzeczerin muhibbi fani olmağla eşcari na payidar esmani bi-karar olduğın mülahaza kıtlup bülbül-ü hazan did-e-i ruhu kafestende tayaran ve riyaz-hayati aşşayan tulmahan “es-sadakâtü fidyetün li'l-measi yevme yuhazıl mücirüme binnevass” mefhumuna âlim olup hullu's-niyyet-i sadika ve safayı taviiyyet-i halisa ile meclis-i şer'î sen'i-ahmedi ve mahfel-i dnm-i müni'i'l-Muhammedi sallahu Te'âlâ alâ şârihâda vakf-ı atî l-Beyana li-celi'l-tescil vel-i itmani emri'l-tekmil mütevellî nasb ve tayin eylediği Rodos ceziresi mahallatından Hidayet mahallesî sakinlerinden olup mahalle-i mezkûrede kain mefzurünleri borazan Ali baba dergahının post-nişini reşadetlü Cafer Efendi ibni Mustafa mahzarında İkrar-ı sahih-i şer'î ve itiraf-ı sarih-i mer'î edup vakf-ı atî l-Beyannı sudunma değün yedimde şîraen mülk ve hakim olup Cezire-i mezkûrede sünbüllü nam mehalde vâkı' etraf-ı erbaadan bir tarafi Torunc Abdullâh ceytlanı bağı ve bazen Maçizâ damadı bahçevan Hüseyin bağı ve bir tarafi dere ve tarafeyn-i tarik-i âmi ile mahdud derununda bir havuz ve bir oda ve üç sak zeytin eşcarnı müstemil tahminen kırk dönüm mikdarı bir kit' a müb başımı bi cümleti ma yeştilimulu ve yahvihi hasbetin lillahi'l-dinim ve taleben li-cennatinnamin vakf-ı sahih-i mütebedd ve habs-i sarih-i muhalled ile vakf ve habs edüp söyle şart eyledim ki;

Zikrolunan bağ mayımlığını islah ve mütevellî marifetile ziraat ve haraset olunup menaf-ı semerat ve hububatın her ne hasıl olur ise ösr-ü şer'î esdi olunduktan sonra bakı kalân rayic-i vakit üzere bilbeyt'i hasıl esmanndan servi üeyüz kuruş mârûrî z-zikr Borazan Ali baba dergahında vâkı' olup bu kerre tamir ve yeniden ihyasına kudret-i ilahiyi ile muvaffak olduğum mescid-i şerifin mihrabında ikad olunnak üzere beheri üçer kiyye olmak şartı ile beher sene iki adet mûm dökürtülüp ve mescid-i şerifin kandilleriçün şehriye ikiser okka ruğan-i zeyt ikad oluna ve bunlardan fazla kaldıkta Ali babanın türbe-i şerifinde ikad olunmakta olan kanadile ruğan-zeyt ile masarif-i sairesine sarf oluna ve daha fazla kalur ise dergaha gelen fukanaya it'am oluna ve vakf-i mezkûrin tebdil ve tağyiri her kerrede yedimde ola ve vakf-i merkûm canım tende öldükte kendim mütevellî olup vefâtından sonra dergah-ı sahiñi l-Beyannı post-nişini olan Efendiler hasbi mütevellî olup evlad ve evlad-ı evladım batnen ba'de batnin hasbi Nâzır olalar deyu bağı mahdûd-u mezkûru mukaddema mütevellî-i mütümâileyhe teslim oldahi ber-vech-i muharrer vakfiyyet üzere tesellüm eyledi dedikde gibbe't-tasdikî ş-şer'î vâkıf-i müşârun ileyh vakf-i mezkûrdan rucu ve iptali hayra şuru' edüb vakf-ı akâr imam-ı Azam ve humam-ı eřham Ebu Hanife rahimehullâh hazretleri katında menzile-i âriyette olmağla rucu'u meşru' olduğuna binâen vakf-i mezkûrdan ve bağı mahdûd-u mezkûru ke'l-ı evvel mülküme istirdâd ederim diyecek mütevellî-i mütümâileyh Cafer Efendi cevaba mütesaddid edüb eğerci hal bast olunan minvâl üzere lakin arif-i samani Ebu Yusuf eş-şehir bi'l-imam-ı s-sâni hazretleri katında teslim ile l-mütevellî olmağla vakf-i mezbûr sahih ve lazim oldu deyu red ve teslimden imtina" ile hâkim-i muvakkil-i sadr-i kitab tûba lehu ve husn-u meâb hazretleri huzurunda müterafân her biri mütebagasına fasl u hasma talibin olduklarında hâkim-i mütümâileyh esbeğallahü niamehu aleyhi hazretleri dahi tarafının edilesine nazar ve muhtl-i hayr olmaksın hazer edüb âlilimin bi'l-hilâf-ı l-cârî Beyne l-immetti'l-eslâf vakf-i mezbûrun sâhih ve lüzûmuna hüküm etmeğün min ba'd vakf-i mezbûr sahih ve lazim oldu “femen beddelcuhü ba'dema seni'atü fe-innemâ ismuhu alelezzine yubeddilunehü innallahü semî'un alim" ve ceru'l-vâkıhi ale'l-Hayyi'l-Cevâdi'l-Karim cerâ zâlike ve hurrire fi'l-yevmi'l-isrin şehr-i Ramazân-ı'l-mubârek li-sene seb'a ve semânine ve meteyn ve elf.(20 Ramazan 1287)

Ş U H U D ' L - H A L İ ;
-Müfti'î belde Ahmed Efendi. -İdare meclisi azalarından Ragıb Ağa. -Murad baba post-nişini reşadetlü Hacı İshak Efendi. -Şeyh Talib Efendi. -Eyüb zade Hacı Hüseyin Efendi. -Eyübzade Edhem Efendi. Mısırlı Ali Efendi. -Kara Hacı Halil zade Hacı Mehmed Ağa. -Alâiyeti Hüseyin Efendi. -Ataullah Efendi. -Muvakkıt Mahmud Efendi. Ve gayruhum.

Μετά την κατάκτηση της Ρόδου (1522μ.Χ.), άρχισαν να λειτουργούν στο νησί ορισμένα τάγματα, όπως των Μεβλεβήδων δερβίσηδων και των Nakşibendi. Οι Οθωμανοί ακολουθώντας το πρότυπο της Αδριανούπολης, της Κωνσταντινούπολης και άλλων μεγάλων πόλεων της οθωμανικής επικράτειας, θέλησαν να προσαρμόσουν τους τάφους τους σε φιλανθρωπικές και θρησκευτικές εγκαταστάσεις με τη μορφή συγκροτήματος. Έτσι, λίγο μετά τον θάνατο του Μουράτ Ρεϊς ακολούθησε η ίδρυση του τεμένους και της κρήνης καθαριμών, ενώ ανατέθηκε σε έναν Σείχη να κατοική σε χώρο εντός του νεκροταφείου και έτσι ιδρύθηκε το dergâh ή tekke. Ο όρος dergâh βρίσκεται περιστασιακά στη βιβλιογραφία, και συγκατεκρίμενα σε μια σειρά από έγγραφα που αναφέρονται στο ιερό. Μια άλλη έκφραση που χρησιμοποιείται συχνότερα είναι το “teké”. Το τεκέ είναι η κατοικία όσων συνδέονται με το τάγμα των δερβίσηδων και συνήθως περιλαμβάνει ένα μοναστήρι για τον σείχη και κελιά για τους μουρίδες του (δερβίσηδες μαθητές). Το τεκέ του Μουράτ Ρεϊς διαφέρει από αυτή τη συνηθισμένη διάταξη στο ότι δεν υπήρχαν κελιά για μόνιμους δερβίσηδες. Υπάρχει, ωστόσο, ένας ξενώνας για την επίσκεψη αξιωματούχων που πληροί τις προϋποθέσεις για τον χαρακτηρισμό του τεκέ ως χάνι ή ξενώνα. Ενώ ο όρος dergâh περιγράφει με μεγαλύτερη ακρίβεια τον τύπο του θεσμού που αντιπροσωπεύει το συγκρότημα Murad Rejs, η έκφραση που εμφανίζεται πιο συχνά στη βιβλιογραφία είναι ο όρος tekke.¹⁰⁹

Τα συγκροτήματα των τεκέδων περιλάμβαναν εκτός από το τέμενος και τα μαουσουλεία, μια σειρά κελιών, ξενώνες καθώς και διάφορα βοηθητικά κτίρια, όπως μαγειρεία, στάβλους, φούρνους.¹¹⁰ Η ζωή του τεκέ επικεντρωνόταν γύρω από την τήρηση των θρησκευτικών αγιασμών, την υποδοχή προσκεκλημένων από το εξωτερικό από τα διάφορα τάγματα σουφί, την εκτέλεση λιτανιών και τελετουργιών δερβίσηδων και επισκέψεις από τους μουσοουλμάνους πιστούς που έρχονταν να προσευχηθούν στο τζαμί και στο μαουσουλείο του Μουράτ Ρεϊς.

Ενώ το τεκέ ήταν μια μικρή δομή όταν ιδρύθηκε για πρώτη φορά, στην πορεία μεγάλωσε και αναπτύχθηκε και πήρε τη σημερινή του μορφή. Ωστόσο, μετά τον θάνατο του τελευταίου σείχη, το οίκημα ερήμωσε και στις αρχές της δεκαετίας του 2000, λόγω των διαφωνιών μεταξύ της μουσοουλμανικής κοινότητας, το ανέλαβε ο δήμος. Το 2008 ξεκίνησαν οι εργασίες αποκατάστασης και σήμερα το κτίριο στεγάζει το δημοτικό ωδείο της πόλης.¹¹¹

¹⁰⁹ Barnes John Robert, [2014] Some Cases of Mistaken Identity in the Ottoman Epigraphy of Murad Reis on Rhodes, σελ. 2

¹¹⁰ Ανδρούδης Πασχάλης, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Κοσμική Οθωμανική αρχιτεκτονική της Ελλάδας, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 58

¹¹¹ Η μελέτη αποκατάστασης εκπονήθηκε από την Διεύθυνση Μεσαιωνικής Πόλης και υποβλήθηκε στην 4η ΕΒΑ προς έγκριση στις 18/8/2006. Το έργο εντάχθηκε στο πρόγραμμα ΘΗΣΕΑΣ για την προγραμματική περίοδο 2007-2009. Η χρήση του ως Δημοτικό Ωδείο προτάθηκε στο ΥΠΠΟ στις 26/2/2004. Τα συγκεκριμένα κτίρια κρήθηκαν κατάλληλα για την προτεινόμενη χρήση, καθώς η τυπολογία της κάτοψής τους με τα μικρά συνεχόμενα δωμάτια ευνοεί την λειτουργία Ωδείου.

Οικονομίδου Ρεγγίνα, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 378-379

Murat Reis mezarı yanında bu camii Murur-ı vakitle her canibi olup viran Hasan Beyin ibni Murabıt o merd gazinin Hilali malı ganayimle hasbetallah Görünce tarhını salim dedi ona tarih

Yapılmış idi mukaddem meşal-ı cenneti hür Garabe zar idi manende hatır mekpur Hulus-ı pakı ile oldu haliyen mamur Bu resmi yaptı Huda se'ini ede meşkür "Hasan Bey etti ne âla bu ma'bedi mamur" sene 1212

Μετάφραση της επιγραφής της εισόδου στα Τουρκικά. Αναφέρεται ότι το τέμενος ανοικοδομήθηκε το 1212 έτος Εγίρας από τον Μουραμπίντ Χασάν Μπέη

Ibrahimgil Ammar, [2012], Rodos, Murat Reis Kulliyesi belgemesi ve restorasyon onerisi, Ankara, σελ. 151

Όσον αφορά το Τζαμί, στις αρχές της δεκαετίας του 1930, από έγγραφα που βρέθηκαν στον Οργανισμό Διαχείρισης Βακούφ¹¹² έγινε γνωστό ότι κατασκευάστηκε από τον Ebu Bekr Pasha. Το έτος ιδρύσεως δεν φαίνεται πουθενά στο τέμενος, είναι όμως δυνατό με βεβαιότητα να προσδιορισθεί γύρω στο 1046 έτος Εγίρας, δηλαδή το 1636 μ.Χ.¹¹³ Ο Ebu Bekr Pasha υπήρξε σημαντικό πρόσωπο στην ιεραρχία του Οθωμανικού ναυτικού. Αφού ολοκλήρωσε την εκπαίδευσή του στο ναυτικό οπλοστάσιο (fersane- I amire) στην Κωνσταντινούπολη, έγινε Μπέης, αργότερα Διοικητής του Αιγαίου και της Μεσογείου και το 1644 μ.Χ. Μέγας Ναύαρχος. Ένα χρόνο αργότερα, πέρασε στο ραμαζάνι του 1055 (Οκτώβριος/Νοέμβριος 1645 μ.Χ.). Ο τάφος του βρισκόταν μέχρι το 1930 στην πλατεία στην είσοδο της πύλης του κάστρου που οδηγεί από το μανδράκι στο παλιό παζάρι.¹¹⁴ Μέχρι τώρα, αν και ο Ebu Bekr Pasha αναγνωρίζεται δεόντως ως ιδρυτής και ευεργέτης, το τέμενος εξακολουθεί να φέρει το όνομά του Μουράτ Ρεϊς, καθώς η ταυτότητα του ιδρυτή προσδιορίστηκε τα τελευταία χρόνια.

Μια επιγραφή σε εντοχισμένο μάρμαρο βεβαιώνει ότι το τέμενος με το πέρασμα του χρόνου καταστράφηκε και ανοικοδομήθηκε από "σχεδόν ερείπιο", το 1212 έτος Εγίρας (1797-8 μ.Χ.)¹¹⁵ από τον Μουραμπίντ Χασάν Μπέη.¹¹⁶ Ποιοι ήταν ο Μουραμπίντ Χασάν Μπέης και ποιοι ήταν ο ρόλος του στην ιστορία παρέμεινε μέχρι τώρα κάτι σαν μυστήριο. Ο τάφος του είχε βρεθεί κάποτε δίπλα στην πύλη Ελευθερίας, αλλά μεταφέρθηκε στο νέο νεκροταφείο του Ganı Ahmed λίγο μετά το 1936 μ.Χ.¹¹⁷

Το τέμενος Μουράτ Ρεϊς υπέστη καταστροφές και από τους βομβαρδισμούς κατά την κατάληψη της Ρόδου από τους Ιταλούς. Η ιταλική διοίκηση στην αρχή σκόπευε να αφαιρέσει εντελώς το νεκροταφείο και τον τεκέ, όμως η μουσουλμανική κοινότητα έπεισε τον κυβερνήτη Μάριο Λάγκο ότι ήταν προς όφελός τους να τα διαφυλάξουν, καθώς υπήρχαν αρκετοί άνθρωποι ιστορικής σημασίας θαμμένοι στο Μουράτ Ρεϊς. Έτσι, ο κυβερνήτης συμφώνησε να αποκαταστήσει το τέμενος και το νεκροταφείο αλλά όχι όπως ακριβώς ήταν κάποτε. Ο μιναρές που αρχικά είχε κωνική απόληξη όπως συνηθιζόταν στα μουσουλμανικά τεμένη της Ρόδου, ανακατασκευάστηκε στην μορφή που τον ξέρουμε σήμερα. Εκείνη την περίοδο τα στοιχεία οριενταλισμού χρησιμοποιήθηκαν άφθονα ως προς την αρχιτεκτονική, λόγω του ενδιαφέροντος των Ιταλών για τη Μέση Ανατολή και την Αφρική. Επιπλέον, οι τάφοι που ήταν διάσπαρτοι σε όλο το νεκροταφείο μετακινήθηκαν και τοποθετήθηκαν σε σειρές με πυκνές αποστάσεις, μεταξύ του τεμένους και του τάφου του Μουράτ Ρεϊς. Στην υπόλοιπη έκταση του νεκροταφείου φυτεύτηκαν ευκάλυπτοι για να δημιουργηθεί μια περιοχή που μοιάζει με πάρκο προκειμένου να ταιριάζει περισσότερο στην αισθητική του τότε νεοκλασικού των Ρόδων (σημερινό Καζίνο).¹¹⁸

¹¹² Το συγκρότημα Murat Reis αναφέρεται ως Murat Baba στα αρχεία του Οργανισμού Διαχείρισης Βακούφ.

¹¹³ Σύμφωνα με τον Βιτάλι Στρούμτζα, η χρονολογία επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι μία βρύση που βρισκόταν πλάι στο Circolo d'Italia, το σημερινό Ακταίον, και ήταν και αυτή αφιερωμα (Βακούφ) του Εμπόλου Μπεκίρ Πασά, είχε χρονολογία 1046. Ο Βιτάλι Στρούμτζα ήταν Εβραίος λόγιος από την Κωνσταντινούπολη, που υπηρέτησε στην Ιταλική Διοίκηση και δημοσίευσε ένα άρθρο σχετικά με το συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς στην «Επιθεώρηση των Ιταλικών Αποικιών», Έτος 8 (1934) αριθ. 1

Βρούχος Γιώργος, [Νοέμβριος 2006], Το νεκροταφείο και το Τζαμί Μουράτ Ρεϊς, Εφημερίδα Ροδιακή

¹¹⁴ Çelikkol Zeki, [1992], Rodos'taki Türk Eserleri Ve Tarihçe, TTK, Ankara, σελ. 317

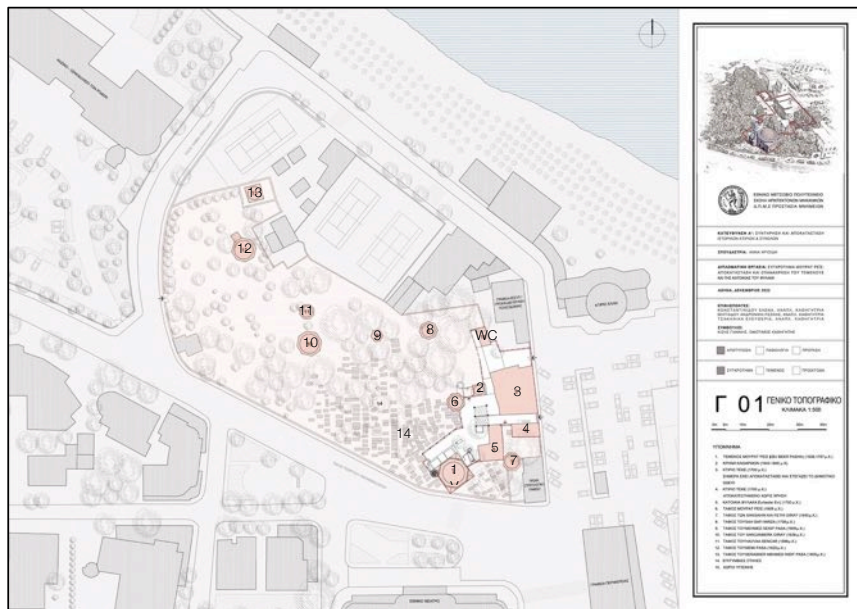
¹¹⁵ Εγίρα (χίζρα στα αραβικά) είναι η μετανάστευση του Μωάμεθ από την Μέκκα στην Μεδίνα το έτος 0 της μουσουλμανικής εποχής που αντιστοιχεί στο έτος 622 μ.Χ. Για την ακριβή αντιστοίχιση των ετών ανάμεσα στο ισλαμικό (ι) και το γρηγοριανό (γ) ημερολόγιο χρησιμοποιείται ο τύπος: $\gamma = (0.97023 \cdot \iota) + 621,57$

Όταν παραλείπεται η ημερομηνία από τις χρονολογίες της Εγίρας, η αντιστοίχιση με το γρηγοριανό ημερολόγιο μπορεί να προσδιοριστεί μόνο κατά προσέγγιση.

¹¹⁶ Ο Μουραμπίντ Χασάν Μπέης έπαιξε σημαντικό ρόλο σε ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα της ιστορίας, την εισβολή του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο, όπου υπηρέτησε στο πλευρό του ναυάρχου Νέλσον. Ένα χρόνο πριν ενταχθεί στον στόλο του Νέλσον στην Αλεξάνδρεια, αποκατέστησε το τέμενος στο Μουράτ Ρεϊς.

¹¹⁷ Mohamed Abd el-wadood Abd el-azim Abd el-wahab, [2010], The Ottoman Mosques in the Old Town of Rhodes Island, National and Kapodistrian university of Athens – Department of archaeology and the history of art, Athens, σελ. 53-54

¹¹⁸ Barnes John Robert, [2014] Some Cases of Mistaken Identity in the Ottoman Epigraphy of Murat Reis on Rhodes, σελ. 5

Τοπογραφικό της έκτασης του συγκροτήματος Μουράτ Ρεϊς

Άποψη της περιοχής μελέτης από το Google Earth PRO

Δ.3 Το μνημειακό σύνολο του συγκροτήματος Μουράτ Ρεϊς

Το συγκρότημα (Kulliyeye) Μουράτ Ρεϊς, απαρτίζεται από ένα πλούσιο μνημειακό σύνολο που εκτείνεται γύρω από το μαυσωλείο του Μουράτ Ρεϊς και περιλαμβάνει εκτός αυτού το τέμενος με την κρήνη καθαρμών, τον τεκέ, τον ξενώνα, την κατοικία του φύλακα (Türbedar Evi), τα μαυσωλεία (τουρμπέ) και τις επιτύμβιες στήλες. Στην έκταση του συγκροτήματος, υπάρχουν και δύο ανεξάρτητα αρχοντικά που χρησιμοποιούνται σήμερα το ένα ως Στρατιωτικό Παράρτημα Ρόδου και το άλλο ως κτίριο υπηρεσιών του Καζίνο και του ξενοδοχείου.

Λόγω της μεγάλης έκτασης του μνημειακού συνόλου, το αντικείμενο της παρούσας εργασίας περιορίζεται στην ανάλυση και τεκμηρίωση του **τεμένους** και της **κατοικίας του φύλακα** (Türbedar Evi). (βλ. κεφάλαιο Ε) Παρόλα αυτά, στην ενότητα αυτή θα γίνει μια σύντομη αναφορά στο σύνολο του μνημειακού πλούτου προκειμένου να γίνει πιο αντιληπτή η φύση και η λειτουργία του συγκροτήματος (Kulliyeye) καθώς και η σημασία του ως μια ενιαία ενότητα.

1. Τέμενος Μουράτ Ρεϊς (Ebu Bekr Pasha) (1636, 1797 μ.Χ.)

Το τέμενος Μουράτ Ρεϊς βρίσκεται στην νοτιοανατολική πλευρά της έκτασης του συγκροτήματος, επί της οδού Γεωργίου Παπανικολάου. Κατέχει εμβληματική θέση στον αστικό ιστό και γίνεται αντιληπτό από όλους τους περπατητές. Το τέμενος, σύμφωνα με την μαρμάρινη επιγραφή της εισόδου, αναοικοδομήθηκε το 1797-1798 μ.Χ. από τον Μουραμπίντ Χασάν Μπέη στην σημερινή μορφή που το ξέρουμε.¹¹⁹ Ακολουθώντας το πρότυπο της προύσας, το τέμενος αποτελείται από μια τρουλόσκηπη σάλα προσευχής με τετράγωνη κάτοψη, το λίθινο προστώο το οποίο σήμερα έχει καταρρεύσει, δεύτερο διαδοχικό ξύλινο προστώο που απεικονίζεται σε σχέδια του Balducci (1931) και τον μιναρέ. (Για την λεπτομερή ανάλυση του τεμένους βλ. κεφάλαιο Ε) Το 1991 Το Υπουργείο Πολιτισμού και το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Ροδίων, ενέκριναν την μελέτη της υπηρεσίας για την καθαίρεση και ανακατασκευή του μιναρέ του τεμένους, ο οποίος παρουσίαζε εκτεταμένες φθορές. Το έργο αφορούσε καθαυρές των ετοιμόρροπων και βλαφθέντων στοιχείων του μιναρέ και ανακατασκευή του με παράλληλη εσωτερική του ενίσχυση με λάμες, μηχανικά βλήτρα και ειδική τσιμεντοκονία καθώς και απομάκρυνση επισκευή και επανατοποθέτηση του ανώτερου τμήματος (μπάλα), λήψη εκμαγείων των διακοσμητικών στοιχείων και κατασκευή νέων, κλπ.¹²⁰ Η επισφαλής κατάσταση του τεμένους επέβαλλε την διακοπή λειτουργίας. Έτσι, το τέμενος είναι κλειστό για λατρεία από το 2000 μέχρι και σήμερα.

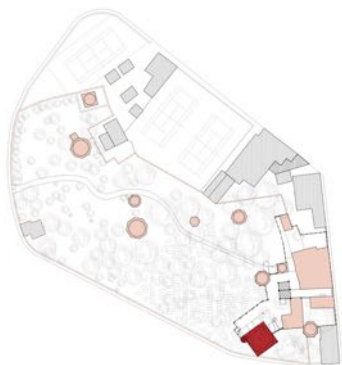
2. Κρήνη καθαρμών (1845-1846 μ.Χ.)

Στην αυλή μεταξύ του τεκέ και του τάφου του Μουράτ Ρεϊς, βρίσκεται η κρήνη, η οποία χτίστηκε από τον Mabeyinci Hamdi Bey το 1845-46 μ.Χ. με τη δωρεά του σουλτάνου Abdülmecid. Είναι κατασκευασμένη από λαξευμένο πωρόλιθο, σε τετράγωνη κάτοψη με τρούλο. Το νερό καταλήγει στην ανατολική όψη της κρήνης, σε τρεις μαρμαρινούς ρόδακες με τα φυτικά μοτίβα που πλαισιώνονται από τρία οξυκόρυφα τόξα. Σήμερα το νερό δεν έχει πλέον φυσική ροή και ρυθμίζεται με την βοήθεια μιας βρύσης που είναι συνδεδεμένη στο κεντρικό σύστημα ύδρευσης. Εκτός από αυτό την κρήνη καθαρμών, υπάρχει μια δεύτερη κρήνη στην εξωτερική όψη του συγκροτήματος επί της πλατείας Κουντουριώτη, ακριβώς δίπλα στην Πύλη **Selamlık**. Σύμφωνα με την μαρμάρινη επιγραφή, η κρήνη χτίστηκε επίσης από τον Mabeyinci Hamdi Bey την ίδια περίοδο με την κρήνη καθαρμών (1845-1846).¹²¹

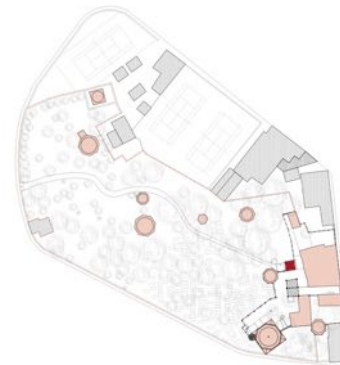
¹¹⁹ Mohamed Abd el-wadood Abd el-azim Abd el-wahab, [2010], The Ottoman Mosques in the Old Town of Rhodes Island, National and Kapodistrian university of Athens – Department of archaeology and the history of art, Athens, σελ. 53-54

¹²⁰ Παρασκευαστούλου Άννα, [2006], Υπάρχει μελέτη για το Μουράτ Ρεϊς, Εφημερίδα Ροδιακή

¹²¹ Ibrahimgil Ammar, [2012], Rodos, Murat Reis Kulliyesi belgelemesi ve restorasyon onerisi, Ankara, σελ. 22

(1) Τέμενος Μουράτ Ρεϊς - Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

(2) Κρήνη Καθαρών - Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

(3,4) Τεκές, κτίρια καταλυμάτων - Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

3 & 4. Τεκές - Κτίρια καταλυμάτων (1700 μ.Χ.)

Ο πυλώνας της πρόσοψης επί της πλατείας Κουντουριώτη, οδηγεί σε μια διάβαση ανάμεσα στα δύο κτίρια που αποτελούν τον τεκέ του συγκροτήματος Μουράτ Ρεϊς. Βόρεια της εισόδου βρίσκεται το κτίριο των καταλυμάτων που περιλαμβάνει επίσης και την κατοικία του Σεΐχη, ενώ νότια της εισόδου βρίσκονται οι ξενώνες για την επίσκεψη δερβίσηδων κα σουφί αξιωματούχων που έρχονταν από το εξωτερικό.¹²² Τα αρχικά κτίσματα έχουν δεχθεί πολλές προσθήκες κατ' επέκταση και καθ' ύψος, καθώς και μετατροπές στην εσωτερική διαρρύθμιση. Το κτίριο καταλυμάτων εσωτερικά χωρίζεται στο selamlık (χώρος υποδοχής των καλεσμένων) και το haremlık (χώρος για την οικογένεια). Στον όροφο όπου υπάρχει οντάς, οδηγούσαν δύο ξύλινες κλίμακες. Στο ισόγειο υπάρχουν τρεις εστίες μέσω των οποίων γινόταν η σίτιση των φτωχών τις μέρες των θρησκευτικών εορτών, ενώ στο ΒΑ τμήμα του κτιρίου υπάρχει λουτρό.

Στο κτίριο του ξενώνα υπάρχει στην βόρεια όψη η εξωτερική κλίμακα ανόδου που οδηγεί στον πρώτο όροφο, ενώ νότια το κτίριο εκτονώνεται στην εσωτερική αυλή που βρίσκεται και ο τάφος των Χαν Şahin και Fethi Giray. Στα κτίρια του τεκέ έχουν καταγραφεί μέχρι σήμερα οκτώ διαφορετικές ιστορικές φάσεις περίπου από το 1700 έως το 1925. Το 2009 τα κτίρια αποκαταστάθηκαν και σήμερα στεγάζουν το Δημοτικό ωδείο της πόλης της Ρόδου.¹²³

5. Κατοικία φύλακα - Türbedar Evi (1700 μ.Χ.)

Στο κέντρο της αυλής, απέναντι από τον τάφο του Μουράτ Ρεϊς και δίπλα στον ξενώνα του τεκέ, βρίσκεται η κατοικία του φύλακα (Türbedar). Αποτελείται από 3 χώρους που σχηματίζουν σε κάτοψη ένα Γ και εκτονώνονται στον χώρο της αυλής. Το κτίσμα διαθέτει συνολικά δύο τζάκια και έναν φούρνο. (Για την λεπτομερή ανάλυση βλ. κεφάλαιο Ε) Αν και μέχρι πριν μια δεκαετία ήταν κατοικήσιμο, σήμερα είναι υπό κατάρρευση.

6. Τάφος Murat Reis (1609 μ.Χ.)

Ο τάφος του Μουράτ Ρεϊς βρίσκεται στο κέντρο της αυλής του συγκροτήματος και ακολουθεί τον τύπο της οκταγωνικής κάτοψης με τρούλο. Η είσοδος βρίσκεται στην ανατολική πλευρά του τάφου. Στην προέκταση της ανατολικής πλευράς ορθώνεται ένας αυλότοχος που ενώνεται με την νότια πλευρά της κρήνης καθαρμών. Στο τοξωτό άνοιγμα του αυλότοχου υπάρχει μια ξύλινη πόρτα που χωρίζει την αυλή του συγκροτήματος από τον ταφικό χώρο. Η πλειονότητα των ανοιγμάτων του τουρμπέ αποτελείται από ορθογώνια ανοίγματα με οξυκόρυφο τόξο στο υπέρθυρο. Ωστόσο παρουσιάζουν αρκετές διαφοροποιήσεις λόγω των μεταγενέστερων επεμβάσεων, όπως στην περίπτωση του παραθύρου της δυτικής όψης που σήμερα έχει κλείσει.

Στο εσωτερικό του τάφου βρίσκεται η μαρμάρινη σαρκοφάγος του Μουράτ Ρεϊς μήκους 1,97μ, πλάτους 0,97μ και ύψους 1,30μ. Μέχρι πρότινος, η σαρκοφάγος ήταν επενδυμένη με τα κεντητά υφάσματα που δώρισε η χήρα του Ισμαήλ Πασά, Ιντζί Χανούμ της αιγυπτιακής βασιλικής οικογένειας. Στο πράσινο κάλυμμα του τάφου εκτός από μερικοί στίχοι του Κορανιού, είναι κεντημένη μια επιγραφή στην αραβική γλώσσα που λέει: "Το σεντόνι αυτό προορίζεται για τον Μουράτ Ρεϊς. Το κέντημά του έγινε κατόπι παραγγελίας της Ιντζί Χανούμ. Είθε το σεντόνι αυτό να καλύπτει αιώνια τον τάφο του Μουράτ Ρεϊς 1289 (1872-1873)".¹²⁴ Ο τάφος του Μουράτ Ρεϊς, στην διάρκεια των χρόνων αποτέλεσε αντικείμενο λατρείας των Μουσουλμάνων της Ρόδου και της απέναντι μικρασιατικής ακτής που τον επισκέπτονταν για προσκύνημα, φέρνοντας λαμπάδες και τάματα.

¹²² Σε βιβλιογραφικές πηγές το συγκεκριμένο κτίριο αναφέρεται και ως κτίριο "Kütlüphanesi", δηλαδή κτίριο βιβλιοθήκης.

Ibrahimgil Ammar, [2012], Rodos, Murat Reis Kulliyesi belgelemesi ve restorasyon onerisi, Ankara, σελ. 143
Ageev V.V., [2014], Погребения Гераев в архитектурном комплексе Мурад Реица (The Gerays Burial In The Architectural Complex Of Murad Reis), published in Materialy po Arheologii i Istorii Antichnogo i Srednevekovogo Kryma, σελ.247

¹²³ Οικονομίδου Ρεγγίνα, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 378-379

¹²⁴ Βρούχος Γιώργος, [Νοέμβριος 2006], Το νεκροταφείο και το Τζαμί Μουράτ Ρεϊς, Εφημερίδα Ροδιακή

(5) Κατοικία Φύλακα (Türbedar Evi) - Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Το ύφασμα που δώρισε η χήρα Ιντζι Χανούμ της αιγυπτιακής βασιλικής οικογένειας.

Φωτογραφία από το άρθρο: Rodos'ta Serasker Mehmet Redif Paşa'nın türbesi restore edilecek! (2017)

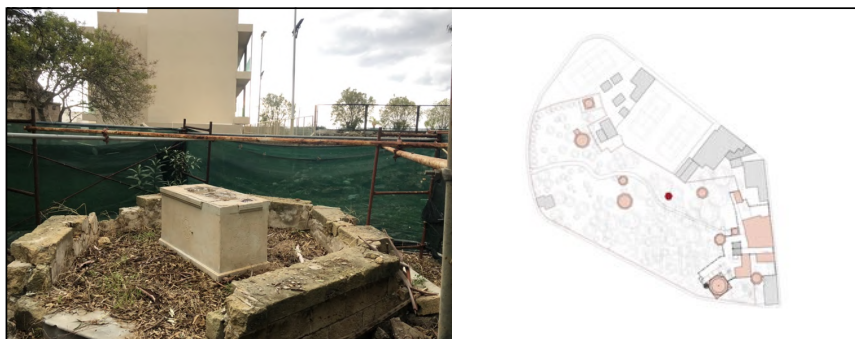
(6) Τάφος Μουράτ Ρεϊς - Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

(7) Τάφος των χάν Sahin και Fethi Giray

(8) Τάφος του Sah Safi Mirza

(9) Τάφος του Mehmed Sekir Pasa

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

7. Τάφος των χάν Sahin και Fethi Giray (1640 μ.Χ.)

Ο τουρμπές των χάν Sahin και Fethi Giray συνορεύει με την κατοικία του φύλακα, ενώ ένα τμήμα του βρίσκεται εντός της ιδιοκτησίας του Στρατιωτικού Παραρτήματος. Σήμερα αποτελεί ένα από τα πιο παραμελημένα μωσαλεία του συγκροτήματος.

Ο Fethi Giray είναι ο γιος ενός από τους Χάν της Κριμαίας, του Devlet Giray. Μαζί με τον στρατιώτη της Κριμαίας Σουλτάνο Γ', πήγε στην εκστρατεία της Eğri (Εγέρο-Ουγγαρία) και κέρδισε τον έπαινο του Σουλτάνου και την αγάπη του μεγάλου βεζίρη Σινάν Πασά, ενώ μετά την επιστροφή του έγινε Χαν. Μετά από μερικά χρόνια ο Fethi Giray εξορίστηκε πρώτα στο Der-Saadet και μετά στη Ρόδο. Ενώ ήταν εξοριστός στη Ρόδο, πέθανε σε ηλικία 39 ετών το 1663-1664 μ.Χ. Ο τάφος του βρίσκεται στο ίδιο μωσαλείο με τον Sahin Giray Han στο συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς.¹²⁵

Ο τουρμπές ακολουθεί τον τύπο της οκταγωνικής κάτοψης με τρούλο. Είναι κατασκευασμένος από λαξευμένο πωρόλιθο και σήμερα βρίσκεται σε ερειπιώδη κατάσταση. Καταλαβαίνουμε ότι ακριβώς μπροστά από την πόρτα της εισόδου υπήρχε ένα προστώο, του οποίου μόνο ίχνη σώζονται σήμερα. Ο τάφος του έχει την μορφή σαρκοφάγου με δύο επιτύμβιες στήλες - στο κεφάλι και στα πόδια. Η μαρμάρινη σαρκοφάγος είναι διακοσμημένη στις τέσσερις πλευρές της με ρόδακες από φυτικά μοτίβα. Η στήλη στην περιοχή του κεφαλιού αποτελείται από ένα τετράγωνο τμήμα που περιέχει το κείμενο του επιταφίου σε εννέα σειρές καλλιγραφίας taliq και στεφανώνεται με ένα μαρμάρινο σκαλιστό τουρμπάνι.

Η επιτύμβια στήλη του Sahin Giray είναι σχεδόν πανομοιότυπη με αυτή του Fethi. Και οι δύο σαρκοφάγοι είναι παράλληλες μεταξύ τους, επιμήκειες κατά μήκος του άξονα ανατολής-δύσης.

8. Τάφος του Sah Safi Mirza (1756 μ.Χ.)

Ο Sah Safi Mirza είναι ο γιος του Sah Hussein Safavid, του ένατου και τελευταίου ηγεμόνα της δυναστείας των Σαφαβιδών που βασίλευσε στο Ιράν. Αφού ο Nadir Sah κατέλαβε τον θρόνο με τη βία, ο Sah Safi Mirza κατέφυγε στο Οθωμανικό Κράτος. Σύμφωνα με την επιγραφή του τάφου του, ο Sah Safi Mirza εξορίστηκε στη Ρόδο και πέθανε εκεί το 1755-56 μ.Χ.¹²⁶

Το μωσαλείο ακολουθεί τον τύπο της οκταγωνικής κάτοψης με τρούλο. Ανοιγματα παραθύρων υπάρχουν μόνο σε 3 τοίχους, συμπεριλαμβανομένης της πόρτας της εισόδου. Μέσα στον τουρμπέ βρίσκεται η μαρμάρινη σαρκοφάγος με τους διακοσμητικούς ρόδακες από φυτικά μοτίβα. Στην επιτύμβια στήλη υπάρχει η επιγραφή και το τουρμπάνι.

9. Τάφος του Mehmed Sekir Pasa (1909 μ.Χ.)

Ο Mehmed Sekir Pasa, ο οποίος ήταν αξιωματικός του αιγυπτιακού κράτους, γεννήθηκε στον Καύκασο το 1824. Ολοκλήρωσε την πρωτοβάθμια εκπαίδευση στην Κωνσταντινούπολη και σε νεαρή ηλικία πήγε στην Αίγυπτο, όπου φοίτησε στην Αιγυπτιακή Στρατιωτική Ακαδημία. Λίγα χρόνια αργότερα διορίστηκε από τον Σαΐντ Πασά ως Υπουργός Πολέμου. Ο Mehmed Sekir Pasa όταν εγκατέλειψε τα καθήκοντά του έπειτα από χρόνια, εγκαταστάθηκε στη Ρόδο, όπου πέθανε το 1909 και θάφτηκε μαζί με την σύζυγό του Ayfle Hanım¹²⁷. Αν και η ημερομηνία που πέθαναν είναι η ίδια, δεν υπάρχουν πληροφορίες για την αιτία θανάτου στα ληξιαρχεία.

Λόγω της μεγάλης πλημμύρας που σημειώθηκε στην Ρόδο τον Νοέμβριο του 2013, το μωσαλείο του Mehmed Sekir Pasa κατέρρευσε. Ωστόσο, σώζονται φωτογραφίες που τεκμηριώνουν την μορφή του. Ήταν χτισμένος σε εξαγωνική κάτοψη (της οποίας σώζονται τα θεμέλια) και στυλ μπαλντακίν (baldaaken). Πρόκειται για ανοιχτή κατασκευή στην οποία έξι μαρμάρινοι κίονες, σχηματίζονταν οξυκόρυφα τόξα έφεραν τον τρούλο. Η λίθινη εξαγωνική βάση που έφερε όλη την κατασκευή, βρισκόταν περίπου 1 μέτρο πάνω από το έδαφος. Μέσα στον τουρμπέ υπήρχε η σαρκοφάγος, της οποίας σώζεται μόνο το μαρμάρινο τμήμα του σώματος χωρίς τις επιτύμβιες στήλες. Ο τάφος του Sah Safi Mirza είναι ο μοναδικός που χτίστηκε σε στυλ μπαλντακίν στην περιοχή.

¹²⁵ Nasuhoglu, Sadi, [2008], Rodos-Anilar ve Tarihçe 2 baski, Mugla Universitesi, Mugla, 75-82

¹²⁶ Ibrahimgil Ammar, [2012], Rodos, Murat Reis Kulliyesi belgelemesi ve restorasyon onerisi, Ankara, σελ. 26

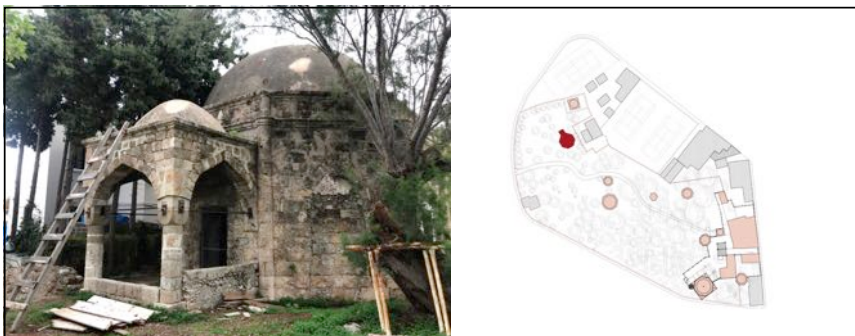
¹²⁷ Nasuhoglu, Sadi, [2008], Rodos-Anilar ve Tarihçe 2 baski, Mugla Universitesi, Mugla, 75-82

(10) Τάφος του Χάν Canberk Giray

(11) Τάφος του Havva Sencar

(12) Τάφος του Memi Pasa

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

10. Τάφος του Χάν Canberk Giray (1636 μ.Χ.)

Ο Canberk Giray έγινε ο πρώτος Χάν της Κριμαίας το 1610. Στη συνέχεια, μέχρι το 1623, ο Mehmed Giray και ο αδελφός του Sahin Giray βρίσκονταν σε συνεχή σύγκρουση με τον Χάν για το Χανάτο της Κριμαίας. Είναι γνωστό ότι οι χαν της Κριμαίας άλλοτε τάχθηκαν στο πλευρό των Οθωμανών και συμμετείχαν σε εκστρατείες με τον Οθωμανικό στρατό, όπως στην ιρανική εκστρατεία, και άλλοτε τάχθηκαν στο πλευρό των Ρώσων οργανώνοντας επιδρομές κατά των Οθωμανών. Έτσι, ο Χαν Canberk Giray εξορίστηκε στη Ρόδο λόγω της ανυπακοής του προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου πέθανε το 1636.¹²⁸

Το μαυσωλείο του Χάν Canberk Giray είναι το μεγαλύτερο του συγκροτήματος. Έχει οκταγωνική κάτοψη που καλύπτεται με τρούλο χωρίς τύμπανο. Η είσοδος γίνεται από την βόρεια πλευρά και ακριβώς απέναντι υπάρχει η μαρμαρίνη κόγχη μικράμπ. Στις υπόλοιπες έξι πλευρές του οκταγώνου υπάρχουν παράθυρα. Στο κέντρο του τουρμπέ βρίσκεται η σαρκοφάγος του Χαν Canberk Giray, με τις δύο μαρμαρίνες στήλες στην θέση του κεφαλιού και των ποδιών. Η στήλη στα πόδια μοιάζει με κανονικό πολύγωνο σε κάτοψη, ενώ η στήλη στο κεφάλι είναι ορθογώνια και καλύπτεται από μαρμαρίνο τουρμπάνι. Η σαρκοφάγος είναι διακοσμημένη με φυτικά μοτίβα που αντικατοπτρίζουν τα καλλιτεχνικά χαρακτηριστικά της περιόδου. Οι επιγραφές και τα διακοσμητικά στοιχεία είναι επιχρυσωμένα. Σήμερα η σαρκοφάγος έχει σπάσει και τα μέλη της συνδέθηκαν πρόχειρα με υφασμάτινους μάντες. Παρόλα αυτά, ο τουρμπές του Χάν Canberk Giray είναι ένα από τα κτίσματα που έχουν διατηρηθεί καλύτερα στην αρχική τους κατάσταση.

11. Τάφος του Havva Sencar (1896 μ.Χ.)

Η Havva Bey εξορίστηκε στη Ρόδο ως αποτέλεσμα μιας εξέγερσης στην Ανατολία της Μικράς Ασίας. Στην επιτύμβια στήλη φαίνεται ότι απεβίωσε το 1314 έτος Εγίρας (1896-97 μ.Χ.). Ο τάφος ήταν κτισμένος από λαξευμένο πωρόλιθο σε οκταγωνική κάτοψη με τρούλο. Ωστόσο, αποτελεί μια από τις περιπτώσεις ταφικών μνημείων που έχουν χάσει την αυθεντικότητά τους λόγω των πρόσφατων επεμβάσεων με την χρήση τσιμεντοειδών υλικών στον τρούλο και τους τοίχους.

12. Τάφος του Memi Pasa (1620 μ.Χ.)

Ο Memi Pasa υπηρέτησε για πολλά χρόνια στο Οθωμανικό Ναυτικό και το 1610 μ.Χ. επί Σουλτάνου Αχμέτ Α΄ διορίστηκε Μπέης της Ρόδου. Το 1621 μ.Χ. πέθανε και θάφτηκε στο νεκροταφείο Μουράτ Ρεϊς. Δεδομένου ότι ο Memi Pasa ήταν ναύτης, ήταν επίσης γνωστός ως «Zincirli Dede» στον κόσμο λόγω των αλυσίδων που περιβάλλουν τον τάφο του.¹²⁹

Ο τάφος του Memi Pasa ακολουθεί τον τύπο της οκταγωνικής κάτοψης με τρούλο. Στην είσοδο του τάφου υπάρχει ένα προστώο που είναι επίσης κατασκευασμένο από λαξευμένο πωρόλιθο. Δύο λίθινοι κίονες φέρουν κατά το ήμισυ τα οξυκόρυφα τόξα που στηρίζουν τον θόλο του προστώου. Ανοίγματα υπάρχουν σε κάθε πλευρά του οκταγώνου. Στο εσωτερικό του τουρμπέ βρίσκεται η μαρμαρίνη σαρκοφάγος του Memi Pasa. Ο τάφος επισκευάστηκε από το Βακούφ το 1958¹³⁰, ενώ το 1998 έγινε από τον Δήμο Ροδίων επισκευή του ετοιμόρροπου προστώου. Από το 1990 και μέχρι τώρα γίνονται επανειλημμένες προσπάθειες καθαρισμών και τοποθέτησης κικλιδώματων και κλειδαριών προκειμένου να προστατευθούν τα μαυσωλεία και οι σαρκοφάγοι από τους βανδαλισμούς που έχουν υποστεί κατά καιρούς.¹³¹

¹²⁸ Ibrahimgil Ammar, [2012], Rodos, Murat Reis Kulliyesi belgelemesi ve restorasyon onerisi, Ankara, σελ. 25

¹²⁹ Nasuhoglu, Sadi, [2008], Rodos-Anilar ve Tarihçe 2 baski, Muğla Üniversitesi, Muğla, 75-82

¹³⁰ Çelikkol Zeki, [1992], Rodos'taki Türk Eserleri Ve Tarihçe, TTK, Ankara, σελ. 28

¹³¹ Παρασκευοπούλου Άννα, [2006], Υπάρχει μελέτη για το Μουράτ Ρεϊς, Εφημερίδα Ροδιακή

(13) Τάφος του Serasker Mehmed Ridif Pasa

(14) Επιτύμβιες στήλες

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

13. Τάφος του Serasker Mehmed Ridif Pasa (1905 μ.Χ.)

Γεννημένος στην Προύσα το 1834, ο Ridif Pasa έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εκθρόνιση του σουλτάνου Αμπντούλαζίζ (1861-1876), ενώ έκανε προσπάθειες να απομακρύνει από τον θρόνο και τον Σουλτάνο Μουράτ, που διαδέχθηκε τον Αμπντούλαζίζ. Διορίστηκε Υπουργός Πολέμου κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Σουλτάνου Abdulhamid (1876-1909) και προετοίμασε τα σχέδια για τον Ρωσικό Πόλεμο 1877-78, γνωστό ως Πόλεμος του 93. Μετά την ήττα του Τούρκο-ρωσικού πολέμου, απολύθηκε και εξορίστηκε στη Ρόδο. Ο τάφος του Redif Pasha, ο οποίος πέθανε 1905 μ.Χ., βρίσκεται στη βορειοδυτική γωνία του Μουράτ Ρεϊς και συνορεύει με τα γήπεδα τένις.

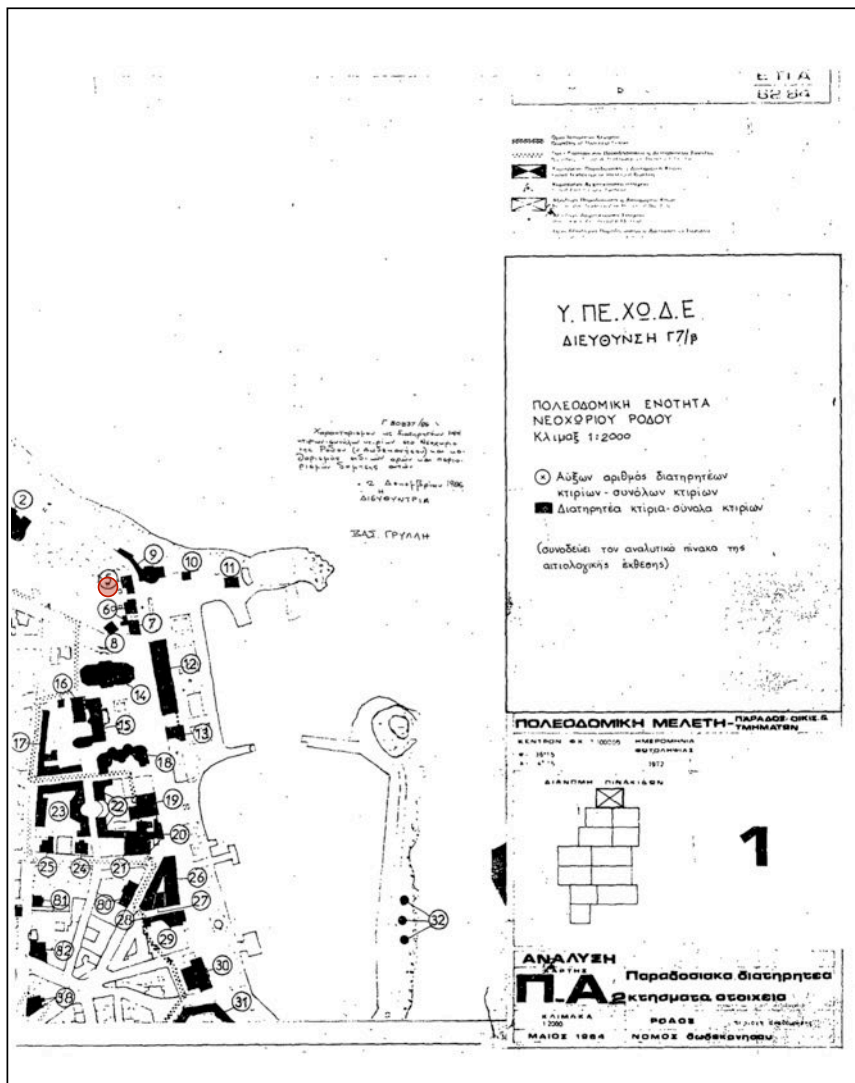
Το συγκεκριμένο μαυσωλείο έχει τετράγωνη κάτοψη και στεγάζεται με τρούλο. Στα τοξωτά ανοίγματα των όψεων είναι φανερές οι δυτικές επιρροές. Η μαρμάρινη σαρκοφάγος σήμερα έχει καταστραφεί. Το 1998 ο Δήμος Ροδίων κατασκεύασε περίφραξη ανάμεσα στο μαυσωλείο και στο ενοικιαζόμενο από τον ΡΟΑ αναψυκτήριο προκειμένου να ανακόψει την καταπάτηση του χώρου και την λειτουργία του ως χωματερής για ογκώδη απορρίμματα.¹³²

14. Επιτύμβιες στήλες

Στο νεκροταφείο Μουράτ Ρεϊς υπάρχουν σήμερα 237 επιτύμβιες στήλες που χρονολογούνται από το πρώτο μισό του 16ου αιώνα έως τον 20ο αιώνα. Είναι κατασκευασμένες από λευκό μάρμαρο και αποτελούν πολύτιμα πολιτιστικά και καλλιτεχνικά έργα της μουσουλμανικής ταφικής τέχνης. Ένας τάφος σ' αυτό το νεκροταφείο, πληρωνόταν πολύ ακριβά και οι διαχειριστές είχαν απ' αυτό μεγάλα οφέλη. Υπάρχουν οι τάφοι ανθρώπων που έχουν τίτλους όπως μεγάλος βεζίρης, βεζίρης, υπουργός ναυτικού, πασάς, κυβερνήτης, περιφερειάρχης, άνθρωπος των γραμμάτων, λόγιος και μουφτής στον ταφικό χώρο.¹³³

Οι επιτύμβιες στήλες είναι γραμμένες στα οθωμανικά, μια γλώσσα γραμμένη στην αραβική γραφή με αραβικό, περσικό και τουρκικό λεξιλόγιο και τουρκική γραμματική βάση. Αυτό αφήνει τη μετάφρασή τους σε κάποιον ειδικό στα οθωμανικά. Στην ιδανική περίπτωση, για να γνωρίζει κάποιος άπαιστα τα οθωμανικά, θα πρέπει να γνωρίζει αραβικά, περσικά και τουρκικά και να έχει κατανόηση του τρόπου με τον οποίο χρησιμοποιούνται τα αραβικά και τα περσικά σε μια δεδομένη επιτύμβια στήλη, καθώς το ύφος της έκφρασης υπόκειται σε αλλαγή χρόνου. Όπως είναι λογικό, αυτό το είδος μελετητή είναι σπάνιο. Ευτυχώς, κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα υπήρξαν αρκετοί άνθρωποι που μορφώθηκαν στην Οθωμανική γραφή και έγραψαν μελέτες στα ιταλικά και τα τουρκικά, για τον τεκέ και το νεκροταφείο του Μουράτ Ρεϊς. Δυστυχώς, όπως προαναφέρθηκε οι έρευνες επικεντρώθηκαν στους 20 τάφους που θεώρησαν πιο σημαντικούς¹³⁴, γεγονός που αφήνει 217 επιτύμβιες στήλες εκτός έρευνας.¹³⁵ Έτσι, στα πλαίσια της προσπάθειας κατανόησης του χώρου και καταγραφής της πραγματικής ιστορίας του ανατέθηκε από τον Δήμο Ρόδου και το ΥΠΠΟ (που επιβαρύνονται και την δαπάνη) σε ειδικό επιστήμονα ερευνητή η αντιγραφή (στα οθωμανικά, στην αραβική γραφή), η μεταγλώττιση (σε λατινικούς χαρακτήρες με βάση το επίσημο σύστημα) και η μετάφραση στα Ελληνικά και Τουρκικά σε πρώτη φάση όλων των στηλών που βρίσκονται στον χώρο. Παρόλ'αυτα έγινε ιστορική έρευνα στη βιογραφία και την ιστορική συμβολή των προσωπικοτήτων που είναι θαμμένοι στο Μουράτ Ρεϊς. Η μελέτη διαπίστωσε αταύτιστες στήλες, λάθη και ανακριβείς στην προηγούμενη βιβλιογραφία γεγονός που είχε οδηγήσει στην αντίληψη του χώρου και κατ' επέκταση της Ρόδου ως τόπου εξορίας κατά κύριο λόγο. Τα συμπεράσματα της μελέτης ανατρέπουν την εικόνα αυτή και αποκαθιστούν την ιστορία της Ρόδου ως σημαντικού επαρχιακού κέντρου της αυτοκρατορίας και αυτήν του χώρου ως υπερτοπικού ιερού χώρου προσκυνήματος και όχι απλά νεκροταφείου εξόριστων.¹³⁶

¹³² Παρασκευοπούλου Άννα, [2006], Υπάρχει μελέτη για το Μουράτ Ρεϊς, Εφημερίδα Ροδιακή¹³³ Ibrahimgil Ammar, [2012], Rodos, Murat Reis Kulliyesi belgelemesi ve restorasyon onerisi, Ankara, σελ. 31¹³⁴ Για παράδειγμα στην μελέτη που δημοσίευσε ο πρώην Οθωμανός πολίτης Εβραϊκής καταγωγής Vitalis Strumza (1934), παρουσιάζει τα είκοσι πρόσωπα που θεωρούσε ότι είχαν ιστορικό ενδιαφέρον, με ένα σύντομο βιογραφικό του καθενός.¹³⁵ Barnes John Robert, [2014] Some Cases of Mistaken Identity in the Ottoman Epigraphy of Murad Reis on Rhodes, σελ. 4¹³⁶ Παρασκευοπούλου Άννα, [2006], Υπάρχει μελέτη για το Μουράτ Ρεϊς, Εφημερίδα Ροδιακή

Χάρτης με επισήμανση των 144 κτισμάτων της πολεοδομικής ενότητας Νεοχωρίου που κηρύχθηκαν διατηρητέα το 1987.

ΦΕΚ 40/Δ/30-1-1987

Δ.4 Νομοθετική προστασία

Το 1948 ο τεκές του Μουράτ Ρεϊς, το Μουσουλμανικό νεκροταφείο και η κρήνη εις την πλατεία Ναυάρχου Κουντουριώτη, χαρακτηρίστηκαν μεταξύ 283 ακόμα κτιρίων, ιστορικά διατηρητέα μνημεία με την αρ.πρωτ.23084/737/25-8-1948 απόφαση Γενικού Διοικητή Δωδεκανήσου, η οποία δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα Γενικής Διοικήσεως με αρ.10/23-9-48.

Το 1986 με την Υπουργική απόφαση ΥΠΕΧΩΔΕ/80837/5125/2-12-1986 η οποία δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 40/Δ/30-1-1987, χαρακτηρίζεται διατηρητέο το τέμενος Μουράτ Ρεϊς (ΟΤ11, αρ.8), μαζί με 144 ακόμα κτίρια - σύνολα κτιρίων της πολεοδομικής ενότητας Νεοχωρίου Ρόδου που παρουσιάζουν ιδιαίτερο μορφολογικό αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον και πιστοποιούν την εν γένει πολεοδομική και κοινωνικοϊστορική εξέλιξη της περιοχής. Στην κήρυξη αναφέρονται και τα κτίρια του Τεκέ - Μουφτείο (ΟΤ11, αρ.6).

Τα 144 κτίρια - σύνολα κτιρίων αναφέρονται σε αναλυτικό πίνακα με αύξοντα αριθμό, όπου αναφέται το είδος του κτιρίου και οι φερόμενοι ως ιδιοκτήτες. Τον πίνακα συνοδεύουν (3) τοπογραφικά διαγράμματα κλίμακας 1:2000 που θεωρήθηκαν από τον Προϊστάμενο της Δ/σης Πολεοδομικών Εφαρμογών με την υπ' αρ. 80837/1986 πράξη.

Για τα 144 κτίρια - σύνολα κτιρίων, καθορίστηκαν ειδικοί όροι και περιορισμοί δόμησης που αναφέρονται στο ΦΕΚ ως εξής:

2α. Ως διατηρητέα κτίρια - σύνολα κτιρίων νοούνται όχι μόνον τα αρχικά κτίσματα - σύνολα κτισμάτων, αλλά και οι εναρμονιζόμενες με αυτά μεταγενέστερες προσθήκες, εξαιρουμένων των οιωνδήποτε κατ' έκταση ή καθ' ύψος υφισταμένων τμημάτων, που αλλοιώνουν ή είναι ξένα προς τα αρχικά κτίσματα - σύνολα κτισμάτων.

β. Ο χαρακτηρισμός των σύμφωνα με το προηγούμενο εδάφιο στοιχείων ή τμημάτων που αλλοιώνουν ή είναι ξένα προς τα αρχικά κτίσματα - σύνολα κτισμάτων εναπόκειται στην αρμόδια ΕΠΑΕ της περιοχής, με την έγκριση της οποίας επιτρέπεται, ή και σε μερικές περιπτώσεις επιβάλλεται, η καθαίρεση - αφαίρεσή τους.

3. Με την εξαίρεση του εδαφίου (β) της προηγούμενης παραγράφου, απαγορεύεται κάθε αλλοίωση - καθαίρεση και καταστροφή επιμέρους αρχιτεκτονικών και διακοσμητικών στοιχείων στα χαρακτηριζόμενα ως διατηρητέα κτίρια σύνολα κτιρίων.

4. Στα χαρακτηριζόμενα ως διατηρητέα κτίρια - σύνολα κτιρίων επιτρέπονται οι εξής εργασίες, για τις οποίες απαιτείται έγκριση της αρμόδιας για την περιοχή Επιτροπής Πολεοδομικού και Αρχιτεκτονικού Ελέγχου (ΕΠΑΕ).

α. Η επισκευή, ο εκσυγχρονισμός των εγκαταστάσεων, η ενίσχυση του φέροντα οργανισμού, εσωτερικές διαρρυθμίσεις και επεμβάσεις για λόγους λειτουργικούς εφόσον δεν αλλοιώνουν τον χαρακτήρα τους.

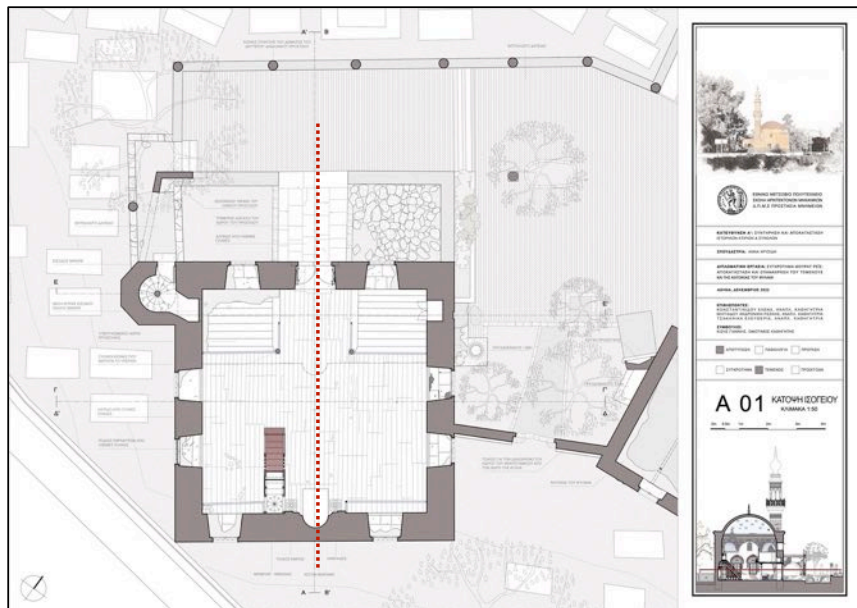
β. Εξωτερικές επεμβάσεις διαμορφώσεις μικρής σημασίας στον περιβάλλοντα χώρο για λόγους αισθητικούς-λειτουργικούς εφόσον δεν αλλοιώνουν τον χαρακτήρα τους.

5. Ομοίως με έγκριση της αρμόδιας ΕΠΑΕ επιτρέπεται: α. Η τοποθέτηση φωτεινών ή μη επιγραφών και διαφημίσεων δηλωτικών της χρήσης των κτιρίων και καθορίζονται η θέση και οι διαστάσεις τους.

β. Η τοποθέτηση προστεγαστρών -σκιαστρων και ο καθορισμός των υλικών κατασκευής της μορφής και της έκτασής τους.

6. Κάτω από ορισμένες - ειδικές προϋποθέσεις, και εφόσον δεν βλάπτεται ο χαρακτήρας τους, επιτρέπεται η ανέγερση νέων κτιρίων στους ακάλυπτους χώρους των οικοπέδων των διατηρητέων κτιρίων - συνόλων κτιρίων, καθώς και ειδικές ρυθμίσεις σε αυτά, σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 4 του Ν 1577/85, "Περί Γενικού Οικοδομικού Κανονισμού". Στις περιπτώσεις αυτές απαιτείται η έκδοση ειδικής Υπουργικής Απόφασης μετά από εισήγηση της Δ/σης Παραδοσιακών Οικισμών (Γ7), στην οποία παραπέμπει το θέμα η Πολεοδομική Υπηρεσία με την γνωμοδότηση της αρμόδιας ΕΠΑΕ.

Ε. ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΟΥ ΤΕΜΕΝΟΥΣ
ΜΟΥΡΑΤ ΡΕΪΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ ΤΟΥ ΦΥΛΑΚΑ

Κάτοψη ισογείου

Όψη τοίχου kible

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Ε. Ανάλυση και τεκμηρίωση του τεμένους Μουράτ Ρεϊς και της κατοικίας του φύλακα

Ε.1 Αρχιτεκτονική ανάλυση - Περιγραφή υφιστάμενης κατάστασης

Ε.1.1 Τέμενος Μουράτ Ρεϊς

Δεδομένου ότι οι μουσουλμάνοι είναι ελεύθεροι να προσεύχονται οπουδήποτε αρκεί να είναι στραμμένοι προς τη Μέκκα, ο ρόλος των τεμένων είναι περισσότερο κοινωνικός. Η ομαδική προσευχή μέσα στο τζαμί συμβολίζει την ένωση των πιστών και την αλληλεγγύη που πρέπει να υπάρχει ανάμεσά τους. Το τέμενος, λοιπόν, αποτελούσε το θρησκευτικό και κοινωνικό κέντρο της κάθε κοινότητας όπου βρισκόταν, όπως επίσης παρείχε μια πλατφόρμα για πολιτικές διακηρύξεις στη μεσημεριανή προσευχή της Παρασκευής. Την πρόσκληση για την προσευχή εκφωνεί ο μουεζίνης (ψάλτης) από τον εξώστη του μιναρέ, πέντε φορές την ημέρα.¹³⁷

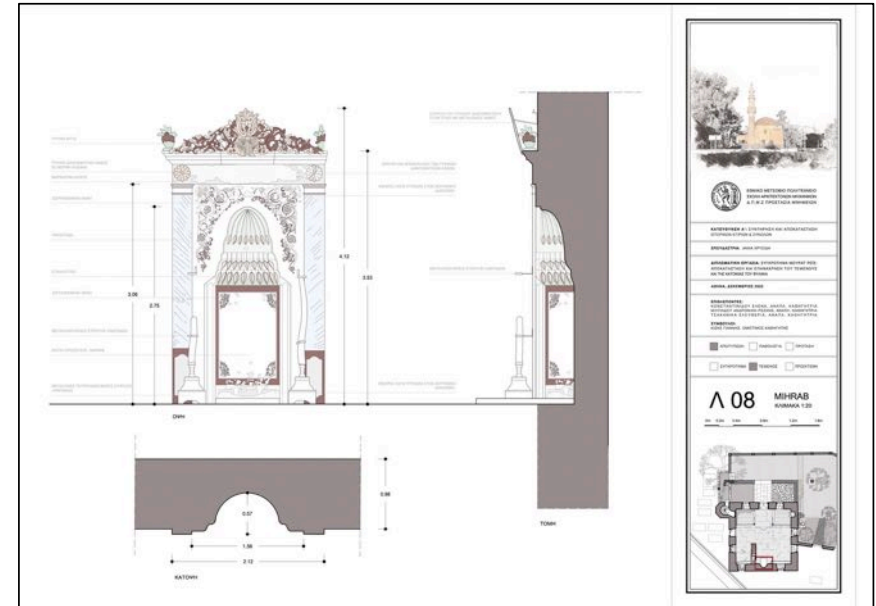
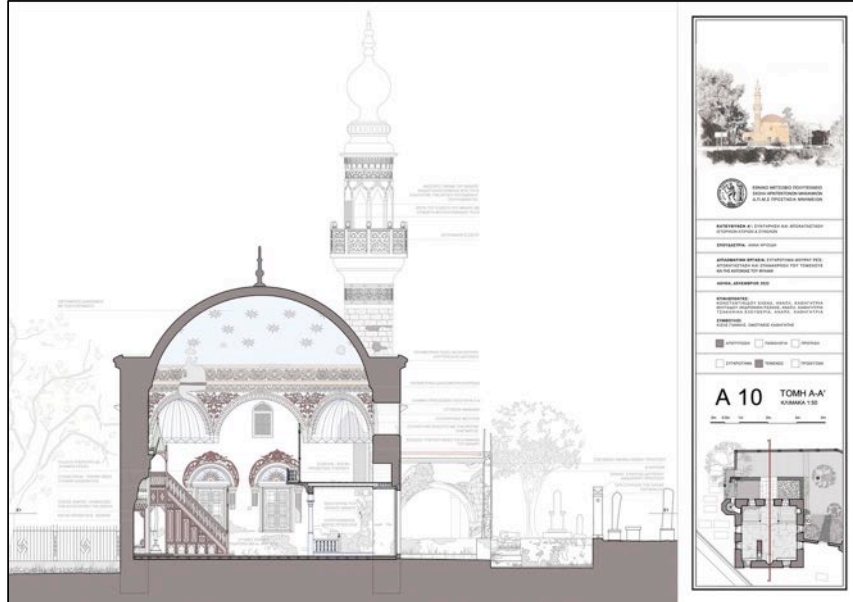
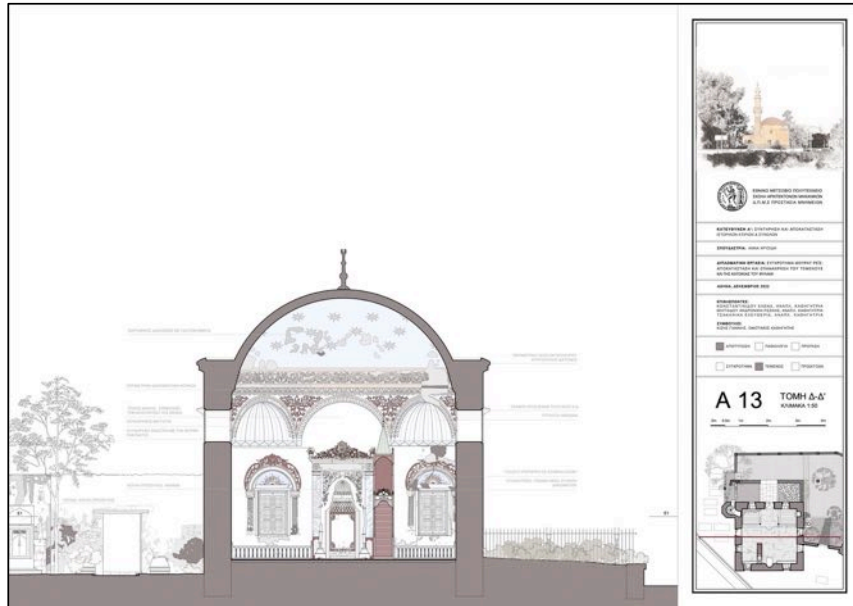
Ως χώρος προσευχής και συνομιλίας με τον Θεό, το τέμενος έχει μια προκαθορισμένη δομή με μικρές διαφορές ανάλογα με το αν βρίσκεται σε μια μικρή κοινότητα ή αν αποτελεί το κεντρικό τέμενος της πόλης. Το Μουράτ Ρεϊς ανήκει στην περίπτωση τεμένους που εξυπηρετούσε μια μικρή κοινότητα δερβίσηδων (του τεκέ), καθώς και τους πιστούς που ενίοτε επισκέπτονταν τον τάφο του Μουράτ Ρεϊς. Ακολουθώντας την τυπολογία της Προύσας στην απλή της μορφή που εφαρμόζεται στην Ρόδο από την τρίτη δεκαετία του 16ου αι., αποτελείται από μια σάλα προσευχής (χαρέμ) με τετράγωνη κάτοψη εσωτερικών διαστάσεων 7.83 x 7.83m και ύψους 9.07m από το δάπεδο. Η αίθουσα καλύπτεται με τυφλό ημισφαιρικό τρούλο εσωτερικής διαμέτρου 7.78m που στηρίζεται σε ελαφρά προεξέχοντα τόξα και σε πτυχωτά ημιχώνια (λοφία) που σχηματίζουν ένα οκτάγωνο. Στον τύπο αυτό ανήκουν τα περισσότερα από τα σωζόμενα τεμένη στην Ελλάδα, καθώς και πλήθος αντίστοιχων κτηρίων στα βαλκάνια και τη Μικρά Ασία.

ο Μιχράμπ (mihrab) - Κόγχη προσευχής

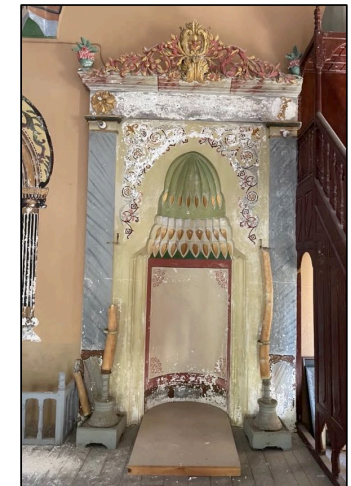
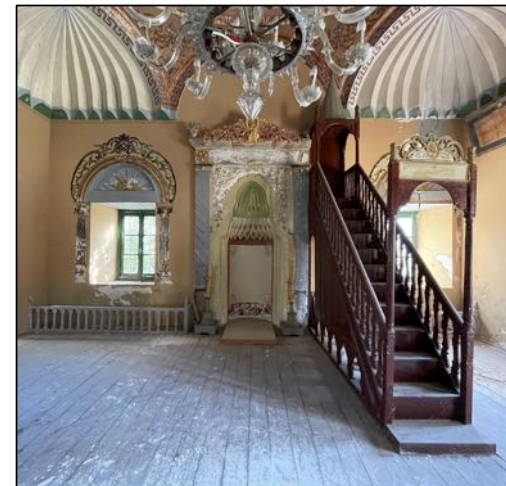
Η ανάπτυξη του εσωτερικού χώρου του χαρέμ βασίζεται στην επανάληψη στοιχείων και την συμμετρία που καθορίζεται από τον άξονα ΒΔ-ΝΑ. Ο νοτιοανατολικός τοίχος της σάλας ονομάζεται κίμπλε (kible) και συμβολίζει την κατεύθυνση προς τη Μέκκα. Στο κέντρο του βρίσκεται ενσωματωμένο στο πάχος της λιθοδομής το μιχράμπ (mihrab) προς το οποίο πρέπει να είναι στραμμένοι οι πιστοί όταν προσεύχονται. Αν και παρουσιάζει ομοιότητες προς την αψίδα του ιερού των χριστιανικών εκκλησιών, η κόγχη στα τεμένη είναι απλώς ένα σημείο αναφοράς. Συνήθως όμως, επειδή δεσπόζει μέσα στο χώρο καθώς είναι τοποθετημένη απέναντι από την είσοδο, διακοσμείται με μεγάλη επιμέλεια και με επιγραφές με στίχους του Κορανιού.

Στο Μουράτ Ρεϊς το μιχράμπ έχει ημικυκλική κάτοψη με ακτίνα 0.44m με την κόγχη να υψώνεται στα 2.75m. Οι επιφάνειες είναι διακοσμημένες με λαξευτούς πωρόλιθους με ακμές τριγωνικής διατομής σε μορφή σταλακτιτών που διαρθρώνονται σε 3 ζώνες. Η πρώτη ζώνη έχει 10 σταλακτίτες, η δεύτερη 9 και η τρίτη 8. Η κοιλότητα της κόγχης είναι διακοσμημένη με φυτικά μοτίβα και άνθη. Εκατέρωθεν της κόγχης δεσπόζουν δυο επιζωγραφισμένες παραστάδες ύψους 3.06m, οι οποίες εδέχουν ελαφρά προς το εσωτερικό του τεμένους. Οι παραστάδες φέρουν μια μαρμαρίνη δοκό με δυο γύψινα διακοσμητικά άνθη σε μορφή ρόδακα επικολημένα στις παρειές της. Πάνω στην δοκό στερεώνεται ένα γύψινο φυτικό μοτίβο με τριγωνική απόληξη, καθώς και δυο γύψινα φυτά εκατέρωθεν του μοτίβου που μοιάζουν επηρεασμένα από το ευρωπαϊκό μπαρόκ και ροκοκό. Το μιχράμπ στο σύνολό του είναι επιζωγραφισμένο. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι απουσιάζουν από το μιχράμπ γραπτά κείμενα και στίχοι από το κοράνι. Είναι πιθανόν να υπήρχαν παλαιότερα και να καταστράφηκαν κατά τις διαδικασίες ανακαίνισης που έχει υποστεί το τέμενος. Εκατέρωθεν του μιχράμπ δεσπόζουν δύο μεγάλες λαμπάδες οι οποίες είναι τοποθετημένες σε μεταλλικές τετράγωνα βάσεις και στερεώνονται συγχρόνως στις παραστάδες του μιχράμπ με μεταλλικούς κρίκους.

¹³⁷ Χουλια Σουζάνα, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Τα θρησκευτικά οθωμανικά κτήρια του Ελλαδικού χώρου, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 47

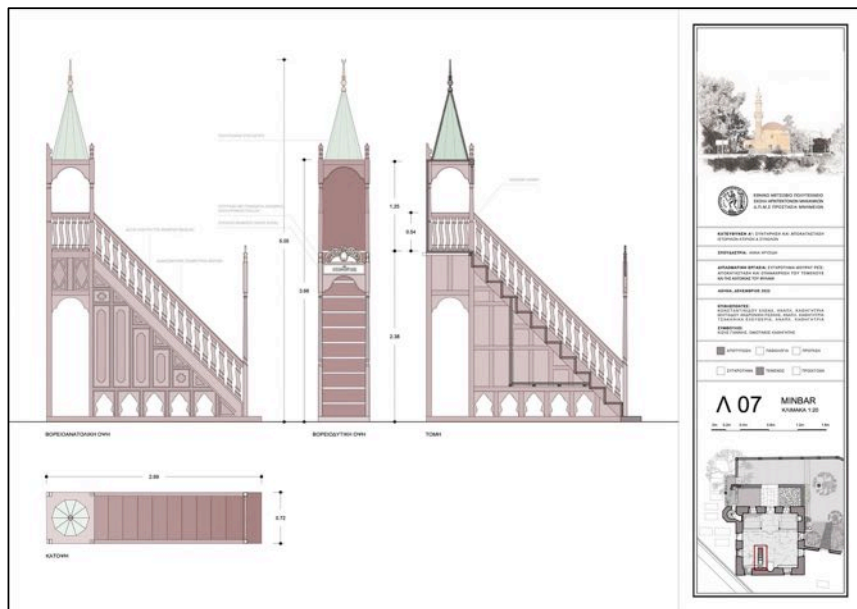

Mihrab - Κόγχη προσευχής

Όψη τοίχου kible (αριστερά) και mihrab (δεξιά)

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Minbar - Άμβωνας

Minbar βορειοανατολική όψη

Επιγραφή με γράμματα αραβικής καλλιγραφίας Thuluth στην είσοδο του minbar

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

ο Μινμπέρ (Minbar) - Άμβωνας

Δεξιά της κόγχης τοποθετείται το μινμπέρ (minbar), ο άμβωνας, όπου ανεβαίνει ο ιμάμης για το κήρυγμα. Πρόκειται για μια ξύλινη κατασκευή με βαθμίδες που καταλήγουν σε κιβώριο καλυμμένο με ένα πολυγωνικό στέγαστρο. Σε αρκετές περιπτώσεις το μινμπέρ μπορεί να είναι και λίθινο.¹³⁸

Το μινμπέρ του Μουράτ Ρεϊς είναι ένας από τους μεγάλους άμβωνες που συναντάμε στα τεμένη της Ρόδου. Οι διαστάσεις του είναι 3,00 x 0,72m και το ύψος του φτάνει τα 5,05m. Η είσοδος του μινμπέρ είναι ανοιχτή και δεν διαθέτει θύρα, όπως συνηθίζεται στους ξύλινους άμβωνες. Αποτελείται από δυο περιτεχνούς στύλους που φέρουν την ξύλινη επιζωγραφισμένη πινακίδα που στεφανώνει την είσοδο. Στην πινακίδα είναι γραμμένο με χρυσά γράμματα αραβικής καλλιγραφίας Thuluth, ο στίχος από το Κοράνι:¹³⁹

“ إذا نودي للصلاة من يوم الجمعة فاسعوا الي ذكر الله ”

Που μεταφράζεται: Ω εσείς που πιστεύετε όταν η κλήση κηρύσσεται την Παρασκευή (την ημέρα της Συνέλευσης) σπεύσατε με ζήλο στη Μνήμη του Θεού.¹⁴⁰

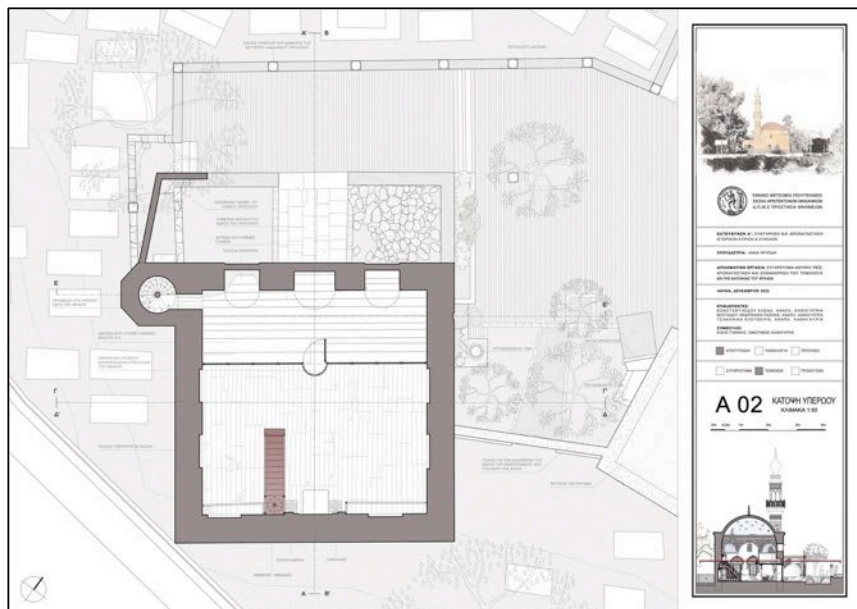
Μέσω του ανοίγματος ο ιμάμης ανέβαινε 11 σκαλιά με ξύλινα κικκλιδώματα που οδηγούσαν στο κάθισμα, όπου συνήθιζε να ξεκουράζεται ανάμεσα σε δυο κηρύγματα, όταν ζητούσε από τους πιστούς να προσκυνήσουν. Το κάθισμα στέφεται με έναν μυτερό κώνο που θυμίζει τις κορυφές των οθωμανικών μιναρέδων. Στα οθωμανικά έγγραφα η κορυφή του μινμπέρ αναφέρεται ως "Jarroush". Το μινμπέρ έχει δύο πλευρές, γνωστές στα αραβικά ως "reisha", οι οποίες είναι διακοσμημένες με ποικίλα γεωμετρικά σχήματα, όπως ορθογώνια, τρίγωνα και ρόμβους. Ακριβώς κάτω από το κάθισμα του ιμάμη οι δυο πλευρές του μινμπέρ έχουν ένα διαμπερές άνοιγμα με σύνθετο τόξο. Γενικά μπορούμε να πούμε ότι το μέγεθος του μινμπάρ έχει προσαρμοστεί στις αναλογίες του τεμένους.

Εκατέρωθεν του μικράμπ και του μινμπέρ βρίσκονται δυο παράθυρα, τα οποία φέρουν τοξωτό υπέρθυρο σε ελαφριά εσοχή. Το άνοιγμα δεξιά του μινμπέρ αποκλίνει της αυστηρής συμμετρίας που διέπει το τζαμί. Ο χώρος μπροστά από τα δυο ανοίγματα του κίμπλε περιβάλλεται από ξύλινο περιτεχνο κικκλιδώμα, ώστε να διαχωρίζονται από τον υπόλοιπο χώρο της σάλας προσευχής.

¹³⁸ ο.π., σελ. 48

¹³⁹ Είναι εμφανές ότι ο καλλιτέχνης γνώριζε καλά τους κανόνες της καλλιγραφίας Thuluth και τις γραμματικές της αραβικής γλώσσας.

¹⁴⁰ Mohamed Abd el-wadood Abd el-azim Abd el-wahab, [2010], The Ottoman Mosques in the Old Town of Rhodes Island, National and Kapodistrian university of Athens – Department of archaeology and the history of art, Athens, σελ. 60

Κάτοψη στο επίπεδο του υπερώου

Όψη υπερώου

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

ο Υπερώο

Το μήκος του βορειοδυτικού τοίχου της σάλας (7.83m) καταλαμβάνει το ξύλινο υπερώο, με το πλάτος του να φτάνει τα 2.50 m. Το μέγεθος του επιβεβαιώνει ότι οι πιστοί προσεύχονταν και στο υπερώο, το οποίο συνήθως προοριζόταν για γυναίκες. Η παρουσία της ημικυκλικής προβολής στον εξώστη του υπερώου μπορεί να ερμηνευθεί ως κόγχη προσευχής, καθώς είναι κεντραρισμένη στον άξονα του μικράμπι στην κατεύθυνση του κίμπλε. Το υπερώο χαρακτηρίζεται από ιδιαιτερότητα καθώς το διαχωριστικό ξύλινο τέμπλο, το οποίο καλύπτεται με σταυρωτές ξύλινες λωρίδες με την μορφή διχτιού, είναι τόσο ψηλό ώστε να μην μπορεί να δει κανείς τους πιστούς που προσεύχονται. Μάλιστα, η πρόσβαση στο υπερώο γίνεται μέσω της κλίμακας του μιναρέ, χωρίς οι πιστοί να εισέλθουν στο τέμενος. Συνεπώς, η πρόθεση ιδιωτικότητας και διαχωρισμού των πιστών του υπερώου από την σάλα προσευχής στο τέμενος Μουράτ Ρεϊς είναι φανερή. Αν και δεν υπάρχει κάποιο έγγραφο που να υποδεικνύει ότι ο εξώστης χρησιμοποιείται ως χώρος προσευχής αποκλειστικά για τις γυναίκες, το υπερώο του Μουράτ Ρεϊς παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με το υπερώο του τεμένους Σουλεϊμάν, το οποίο αποτελούσε συμφωνημένα χώρο προσευχής για τις γυναίκες.¹⁴¹

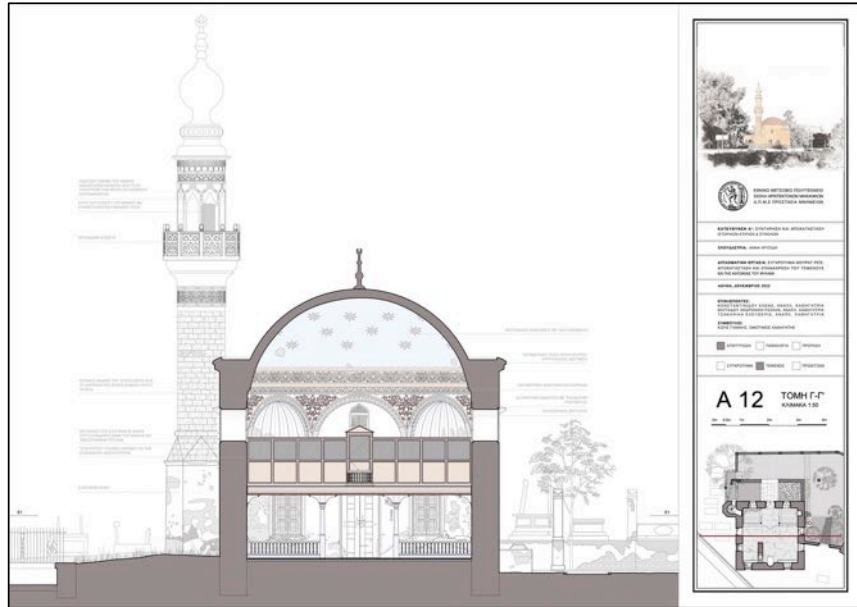
Στο ισόγειο, ο χώρος κάτω από το υπερώο είναι χωρισμένος σε τρία μέρη κατά την προέκταση των χώρων του προστώου. Εκατέρωθεν της εισόδου οι δυο χώροι περιβάλλονται κατά 12 εκατοστά πάνω από το δάπεδο του τεμένους. Οι χώροι αυτοί περιβάλλονται με ξύλινο περίτεχνο κιγκλίδωμα, ώστε να διαχωρίζονται από τον υπόλοιπο χώρο της σάλας προσευχής.

Η οροφή του υπερώου είναι διακοσμημένη με ξυλόγλυπτα τμήματα που σχηματίζουν μικρά τετράγωνα πλευράς 10εκ. Το ξύλινο δάπεδο του ισόγειου τμήματος και του εξώστη είναι λιτό, χωρίς κανένα ιδιαίτερο κατασκευαστικό ή διακοσμητικό χαρακτηριστικό.

Στο επίπεδο του ορόφου του υπερώου διακρίνουμε στην λιθοδομή 3 ανακουφιστικά τόξα βάθους 0.65-0.70m, τα οποία βρίσκονται ακριβώς πάνω από την θέση των ανοιγμάτων του ισόγειου. Το ξύλινο δάπεδο του υπερώου εκτείνεται μέχρι το βάθος των ανακουφιστικών τόξων.

Όπως προαναφέρθηκε, η πρόσβαση στο υπερώο γίνεται μέσω της κλίμακας του μιναρέ. Από την αποκόλληση του επιχρίσματος φαίνεται η μαρμάρινο πρέκι του ανοίγματος της εισόδου του υπερώου, πράγμα που φανερώνει ότι το υπερώο κατασκευάστηκε κατά την αρχική φάση του τεμένους.

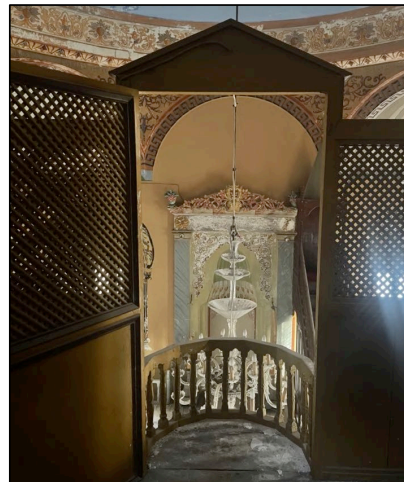
¹⁴¹ Mohamed Abd el-wadood Abd el-azim Abd el-wahab, [2010], The Ottoman Mosques in the Old Town of Rhodes Island, National and Kapodistrian university of Athens – Department of archaeology and the history of art, Athens, σελ. 62

Τομή Γ-Γ'

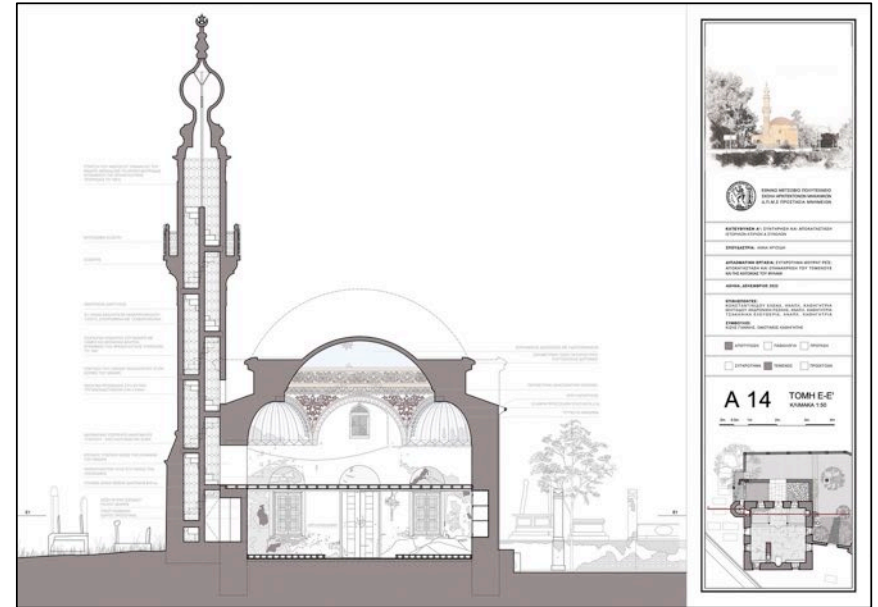

Υπεριψωμένος χώρος στο ισόγειο & Άνοψη οροφής

Ημικυκλική προβολή στον άξονα του μιχράμπ

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

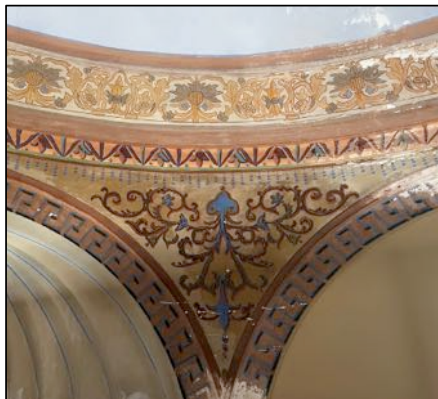

Τομή Ε-Ε'

Ανακουφιστικά τόξα των ανοιγμάτων του ισογειού

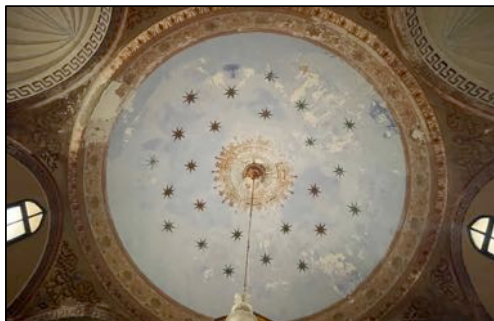
Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Ζωγραφικός διάκοσμος με φυτικά μοτίβα ενδιάμεσα από τα τόξα Διακοσμητική κορνίζα στην βάση του θόλου σε μορφή ταινίας.

Ζωγραφικός διάκοσμος παραθύρων

Φωτογραφία άνοξης ζωγραφικού διακόσμου του θόλου.

Ζωγραφικός διάκοσμος τόξων

Πανοραμική φωτογραφία του ζωγραφικού διακόσμου της βάσης του θόλου.

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

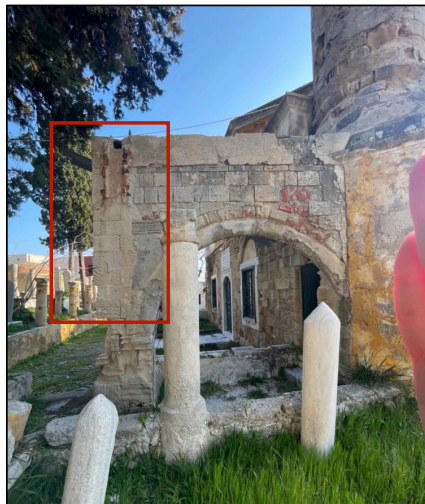
ο Ζωγραφικός Διάκοσμος

Όπως προαναφέρθηκε, στις αρχές του 18^{ου} αιώνα εμφανίστηκε μια νέα τάση στα οθωμανικά κτίσματα που χαρακτηρίζονταν από την επίδραση της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής με την εισαγωγή στοιχείων μπαρόκ και ροκοκό. Αυτή η αύξουσα εισροή μορφών της δυτικής αρχιτεκτονικής συντέλεσε στην υποχώρηση του παλιού παραδοσιακού αραβικού ή περσικού θεματολογίου και στην αντικατάστασή του από διακοσμητικά ανάγλυφα και δυτικά μοτίβα. Το τέμενος Μουράτ Ρεϊς με τον πλούσιο ζωγραφικό διάκοσμό του, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της επιρροής αυτής που είναι γνωστή ως Τουρκομπαρόκ.

Όλο το ανώτερο τμήμα του τεμένους ξεκινώντας από τα τόξα και τα ημιχώνια, είναι επιζωγραφισμένο και διακοσμημένο με γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα. Η βάση του τυμπάνου περιτρέχεται από κυκλική διακοσμητική κορνίζα στην οποία απεικονίζονται ζωγραφικά κυμάτια και σχηματοποιημένα φυτικά θέματα που μιμούνται αντίστοιχες ανάγλυφες διακοσμητικές ταινίες. Όλη η κοιλότητα του εσωραχίου μέχρι το ρόδακα είναι σε μπλε απόχρωση και υπάρχουν ζωγραφισμένα οκτάκτινα αστέρια. Τέλος, από το κέντρο του τρούλου κρέμεται με χοντρή αλυσίδα ο πολυέλαιος. Στο κέντρο του τρούλου υπάρχει ρόδακας με ζωγραφισμένα και ανάγλυφα μοτίβα.

Τα υπέρθυρα των παραθύρων είναι πλαισιωμένα από ένα ζωγραφισμένο τόξο από φυτικά μοτίβα, το οποίο στηρίζεται σε δυο κίονες που φέρουν στοιχείο ιωνικού ρυθμού (ραβδώσεις, εχίνος). Εσωτερικά του ανακουφιστικού τόξου απεικονίζεται ένα από τα λογότυπα του τουρκικού κράτους που είναι ο ήλιος με τις ακτίνες του να απλώνονται σε όλη τη γη.

Όλες αυτές οι διακοσμήσεις εκτελέστηκαν με υδατοχρώματα στη βασική βαφή στους τοίχους του τζαμιού.

Σωζόμενο τμήμα του λίθινου προστώου ΝΔ όψη. Διακρίνεται η υδρορροή.

Σωζόμενο τμήμα του λίθινου προστώου ΒΔ όψη. Διακρίνονται οι 29 δοκοθήκες κατά μήκος της όψης.

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

ο Προστώο

Στην είσοδο υπήρχε ένα λίθινο τοξωτό προστώο, ο ρεβάκ (revak), που θεωρείται η εξωτερική προέκταση της αίθουσας προσευχής. Καλείται "χώρος της τελευταίας συνάθροισης" (son cemaat yeri) και προορίζεται για όσους δεν πρόλαβαν να εισέλθουν στο τέμενος.¹⁴² Ο χώρος του προστώου διαιρείται σε τρία μέρη. Στο κέντρο που σχηματίζεται περίπου στο επίπεδο της εισόδου, διαμορφώνεται ένας διάδρομος επιστρωμένος με λίθινες πλάκες. Οι οριοθετημένες ζώνες εκατέρωθεν του διαδρόμου σήμερα δεν σώζουν κάποιο δάπεδο, όμως είναι πιθανό παλαιότερα να ήταν υπερυψωμένες σε σχέση με τον κεντρικό διάδρομο όπως συνήθίζεται σε άλλα τεμένη.

Από το τμήμα του λίθινου τοξωτού προστώου που σώζεται δυτικά της εισόδου του τεμένους, καθώς και από τη γένεση του τόξου στα ανατολικά, φαίνεται ότι η όψη του διαρθρωτόνταν επίσης σε τρία μέρη με τρία αλληλέγγυα τόξα. Το σενάριο αυτό επιβεβαιώνεται και από φωτογραφίες της εποχής.

Στο σωζόμενο τμήμα του λίθινου προστώου μπορούμε να διακρίνουμε επίσης δοκοθήκες μέσης διατομής 8.5 x 16.5 cm. Παράλληλα, κατά μήκος της βορειοδυτικής όψης σώζονται 29 δοκοθήκες της ίδιας διατομής. Συνεπώς, φαίνεται ότι μια σειρά 29 ξύλινων δοκαριών που τοποθετούνταν εγκάρσια στις δοκοθήκες της βορειοδυτικής όψης και στις δοκοθήκες του λίθινου προστώου, στήριζαν το επίπεδο δώμα του ρεβάκ. Πάνω από τα ξύλινα δοκάρια είναι πιθανόν να υπήρχαν δευτερεύουσες δοκοί και αρμοκάλυπτρα, καθώς ο Balducci αναφέρει ότι το προστώο του τεμένους με την επίπεδη οροφή ήταν ιπποτικής προέλευσης.¹⁴³

Η επίπεδη οροφή φαίνεται να είχε ρύση προς την υδρορροή που διακρίνουμε στην νοτιοδυτική όψη. Για την εξασφάλιση από την εισροή των υδάτων, γινόταν χρήση τελικής επίστρωσης με υλικό υψηλής συνεκτικότητας, που ονομάζεται στην τοπική διάλεκτο πατελί. Πρόκειται για αργιλώδες χώμα, που αναμειγνύεται συνήθως με φύκια, βούρλα ή πικροδάφνες και δίνει στεγανότητα για ορισμένο χρόνο. Συνεπώς, κάθε χρόνο υπήρχε φροντίδα προκειμένου να αφαιρεθούν οι σβόλοι και να επιστρωθεί ξανά. Το στηθαίο του δώματος του προστώου είναι επιχρισμένο με κουρασάνι, όπως συνήθίζεται σε πολλά οθωμανικά κτίρια της Ρόδου.

Σε αποτύπωση του Balducci (1931) απεικονίζεται δεύτερο διαδοχικό προστώο - πιθανότατα ξύλινο -, που εδραζόταν στην κιονοστοιχία της αυλής. Η ύπαρξή του επιβεβαιώνεται και από φωτογραφίες του Ιταλικού αρχείου. Επιπλέον, μια οπή διαστάσεων 15 x 17 εκ. που διακρίνεται στο σωζόμενο τμήμα του λίθινου προστώου ακριβώς απέναντι από τον γωνιακό κίονα της αυλής, φανερώνει ότι πιθανότατα υπήρχαν δοκοθήκες στις οποίες τοποθετούνταν εγκάρσια οι δοκοί του ξύλινου προστώου. Η οπή που σώζεται φαίνεται ότι αποτελεί διάνοιξη, γεγονός που επιβεβαιώνει το σενάριο ότι το ξύλινο προστώο κατασκευάστηκε αργότερα για να καλύψει τις ανάγκες προσευχής των πιστών.

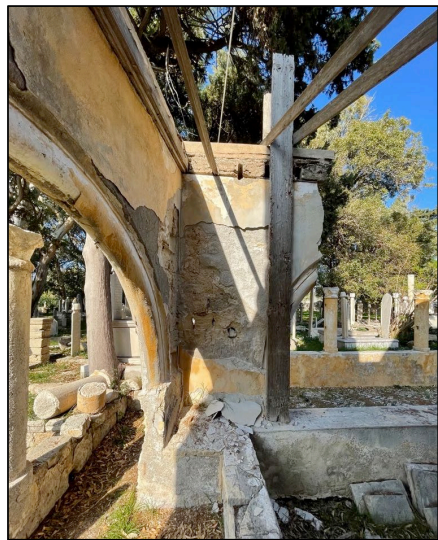
Με βάση την κιονοστοιχία της αυλής και την θέση της υφιστάμενης οπής, φαίνεται να υπήρχαν συνολικά 4 δοκοθήκες οι οποίες βρισκόνταν ανάμεσα στα τόξα. Συνεπώς, είναι πολύ πιθανό να υπήρχαν και δευτερεύοντα δοκάρια που τοποθετούνταν κάθετα στα κύρια ώστε να φέρουν το επίπεδο δώμα του ξύλινου προστώου.

¹⁴² Χουλια Σουζάνα, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Τα θρησκευτικά οθωμανικά κτίρια του Ελλαδικού χώρου, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 49

¹⁴³ Οικονομίδου Ρεγγίνα, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 378-379

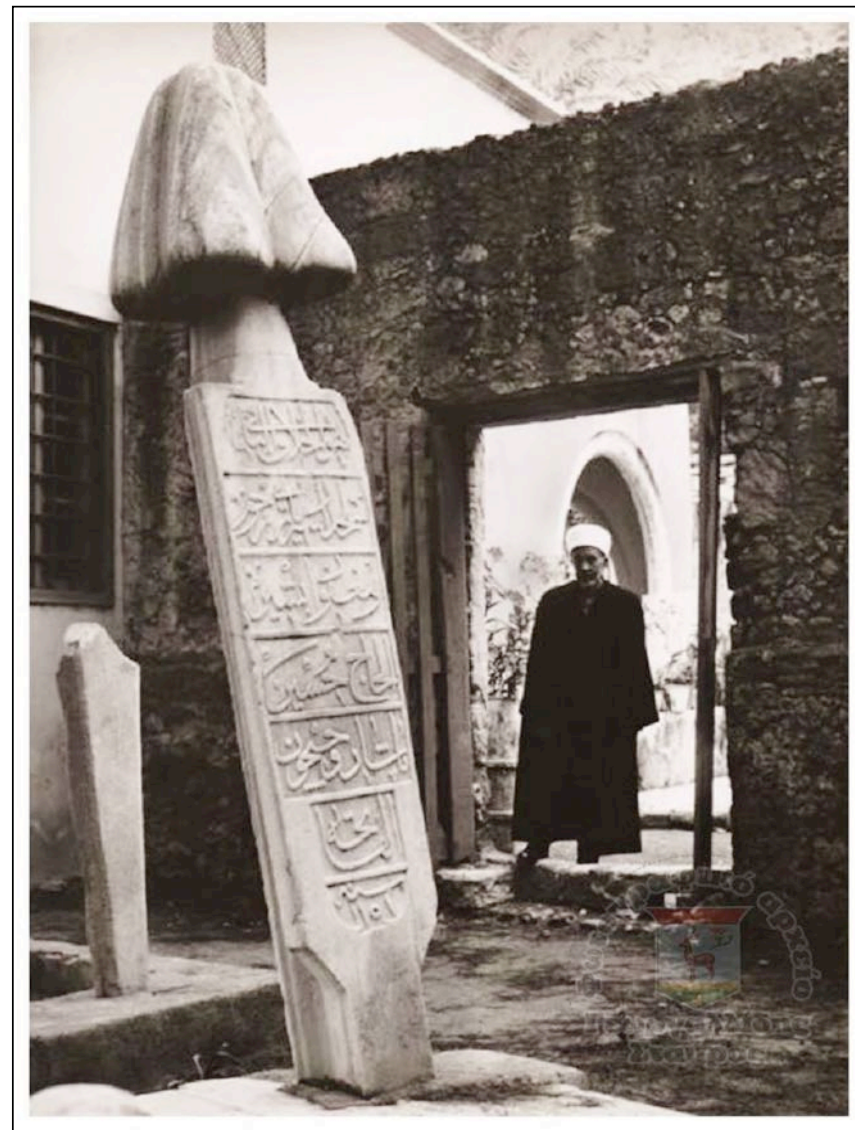

Γένεση τόξου του λίθινου προστώου στην ΒΑ όψη.

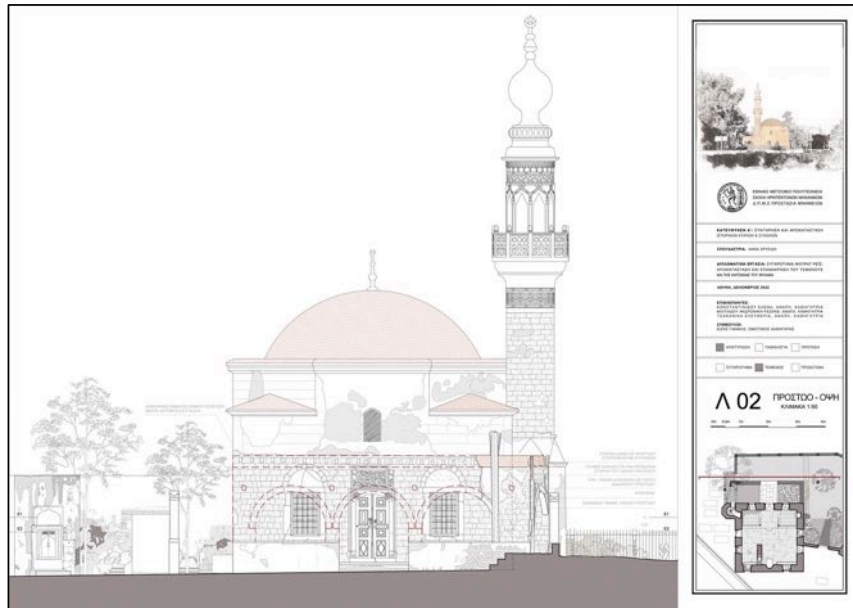
Δοκοθήκες στην εσωτερική μεριά του λίθινου προστώου. Δεξιά διακρίνονται υπολείμματα πατελιάς.

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

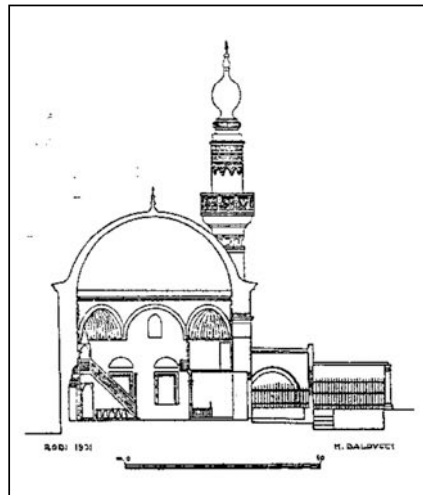

Οθωμανός Χότζας στέκεται στην Βόρεια γωνία του τεμένους. Πίσω του φαίνεται το λίθινο προστώο. Η χρονολογία της φωτογραφίας είναι άγνωστη.

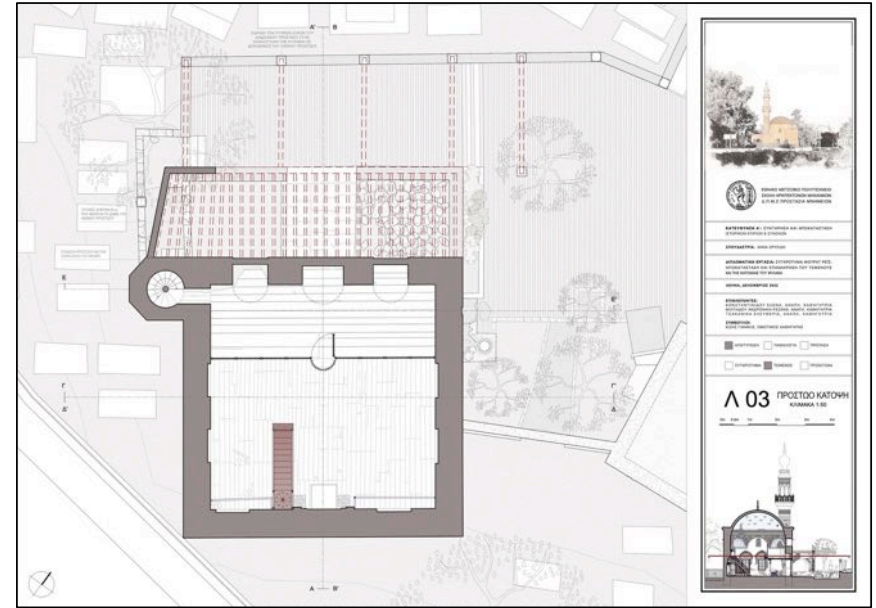
Φωτογραφικό αρχείο Σταύρου Γεωργαλίδη

Αναπαράσταση της μορφής του λίθινου προστώου

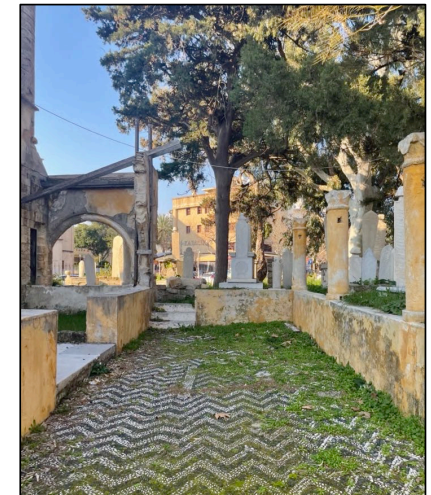
Αποτύπωση του Balducci (1931) στην οποία απεικονίζονται τα δυο διαδοχικά προστώα.

Φωτογραφία του τεμένους από το 1927. Διακρίνονται τα δυο διαδοχικά προστώα.
Φωτογραφικό αρχείο Σταύρου Γεωργαλλίδη

Αναπαράσταση της διάταξης των δοκών των δυο προστώων

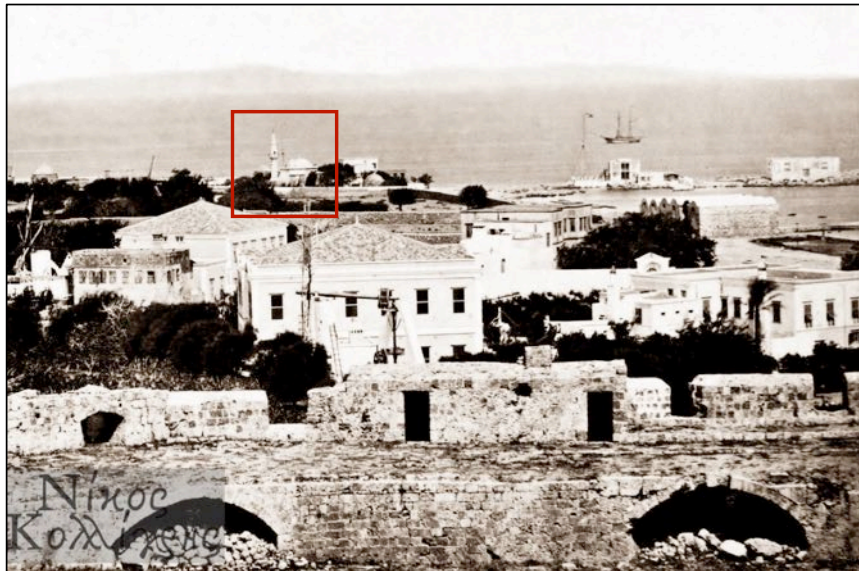

Φωτογραφία σωζόμενου τμήματος λίθινου προστώου στο οποίο διακρίνεται η στή.

Η κιονοστοιχία της αυλής.

Φωτογραφία από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Αποψη της Ρόδου στις αρχές του 20ου αιώνα. Στο βάθος το τέμενος Μουράτ Ρεϊς με τον παλιό μιναρέ.

Ο μικρός λιμένας το 1900. Στο βάθος το τέμενος Μουράτ Ρεϊς με τον παλιό μιναρέ.

Φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κολλίγρη

ο Μιναρές

Στην βορειοδυτική όψη, δίπλα στο προστώο υψώνεται ο μιναρές (minare) σε μορφή πύργου, με σκοπό να εξασφαλίζει ότι η φωνή του μουεζίνη θα μπορούσε να ακουστεί στη μέγιστη απόσταση. Αν και ένας μιναρές υπήρχε γενικά σε κάθε τέμενος, σε ορισμένες περιπτώσεις στην Οθωμανική αυτοκρατορία εμφανίζονται και σε ζεύγη για να δηλώσουν την σουλτανική προέλευσή τους. Στα αυτοκρατορικά τεμένη των Οθωμανών, οι μιναρέδες αποτελούν στοιχείο προβολής και το ύψος τους καθώς και ο εξοπλισμός τους, στοιχείο ανταγωνισμού ως έκφρασης δύναμης του εκάστοτε χορηγού τους.¹⁴⁴ Στην οθωμανική αρχιτεκτονική οι ψηλές και λεπτές αυτές κατασκευές έχουν κομψές αναλογίες σε σχέση με τις αντίστοιχες κατασκευές άλλων μουσουλμανικών λαών.¹⁴⁵

Στην περίπτωση του Μουράτ Ρεϊς, όπως προαναφέρθηκε και στην ιστορική ανάλυση του συγκροτήματος, ο μιναρές που αρχικά είχε κωνική απόληξη όπως συνθιζόταν στα μουσουλμανικά τεμένη της Ρόδου, ανακατασκευάστηκε κατά την διάρκεια της Ιταλοκρατίας στην μορφή που τον ξέρουμε σήμερα. Εκείνη την περίοδο τα στοιχεία οριενταλισμού χρησιμοποιήθηκαν άφθονα ως προς την αρχιτεκτονική, λόγω του ενδιαφέροντος των Ιταλών για τη Μέση Ανατολή και την Αφρική.

Η πρόσβαση στον αρχικό μιναρέ γινόταν μέσα από το τέμενος μέσω τοξωτού ανοίγματος, γεγονός που επιβεβαιώνουν τόσο ο αριθμός στην θέση της προηγούμενης εισόδου, όσο και η κακή ποιότητα κατασκευής με λίθους διαφόρων μεγεθών μέσου πάχους 12 εκατοστών που έχουν τοποθετηθεί πρόχειρα για να κλείσουν το προηγούμενο άνοιγμα.

Ο σημερινός μιναρές του οποίου το ύψος φτάνει τα 18.90m, θεμελιώνεται στην ΝΔ πλευρά του κτιρίου και εφάπτεται στην ΝΔ όψη χωρίς να συνδέεται με αυτήν. Η βάση του έχει εξαγωνική κάτοψη με ύψος 3.20m. και είναι χτισμένη από τοπικό πωρόλιθο σε μεγάλους δόμους. Είναι σοβατισμένη και στην απόληξή της στέφεται περιμετρικά με γείσο. Η μετάβαση της εξαγωνικής βάσης στο κυκλικό τμήμα του σώματος του μιναρέ, γίνεται με μια κωνική κατασκευή ύψους 0.85m. Ο κορμός του μιναρέ αποτελείται από 21 ομόκεντρες σειρές δόμων, ύψους 0.19-0.20m μέχρι την βάση του εξώστη. Το ανώτερο τμήμα του μιναρέ που διαμορφώνεται σε ύψος 5.30m από το γείσο της βάσης, φέρει γύψινες διακοσμώσεις με γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα. Σε ύψος 7 μ. από την βάση του μιναρέ βρίσκεται ο εξώστης, ο οποίος προβάλλεται κατά 0.50m από το κυκλικό τμήμα του μιναρέ.

Στην ΒΔ πλευρά του μιναρέ βρίσκεται η θύρα που οδηγεί στο εσωτερικό του και δίνει πρόσβαση στην κλίμακα ανόδου. Η πόρτα αυτή πλαισιώνεται από μια ορθογώνια κόσα χωρίς ιδιαίτερα μορφολογικό ενδιαφέρον. Το κατώτερο δάπεδό του μιναρέ βρίσκεται 0.57m ψηλότερα από το δάπεδο της σάλας προσευχής και 0.32m ψηλότερα από το εξωτερικό επίπεδο του προστώου.

Όσον αφορά στην κλίμακα του μιναρέ, αυτή αποτελείται από 61 λιθίνα σκαλοπάτια τα οποία έχουν επιχρισθεί με τσιμεντοκονία. Το ύψος των σκαλοπατιών ποικίλλει καθ' όλο το μήκος του κλιμακοστασίου. Τα 9 πρώτα σκαλοπάτια με ρίχτι που κυμαίνεται από 0.175 - 0.26m οδηγούν στο ξύλινο υπερύω. Στην συνέχεια τα επόμενα 14 σκαλοπάτια με ρίχτι που κυμαίνεται από 0.14-0.205m οδηγούν σε ένα άνοιγμα διαστάσεων 0.44 x 0.84m μέσω του οποίου υπάρχει πρόσβαση στο δυτικό τρίγωνο του δώματος και κατά συνέπεια στον τρούλο. Τέλος, έπειτα από 29 ακόμα σκαλοπάτια (ρ 0.145-0.185) φτάνουμε στο επίπεδο του εξώστη.

Το 1991 Το Υπουργείο Πολιτισμού και το Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Ροδίων, ενέκριναν την μελέτη της υπηρεσίας για την καθαίρεση και ανακατασκευή του μιναρέ του τεμένους, ο οποίος παρουσίαζε εκτεταμένες φθορές. Το έργο αφορούσε καθαίρεσεις των ετοιμόρροπων και βλαφθέντων στοιχείων του μιναρέ και ανακατασκευή του με παράλληλη εσωτερική του ενίσχυση με λάμες, μηχανικά βλήτρα και ειδική τσιμεντοκονία καθώς και απομάκρυνση επισκευή και επανατοποθέτηση του ανώτερου τμήματος (μπάλα), λήψη εκμαγείων των διακοσμητικών στοιχείων και κατασκευή νέων, κλπ.¹⁴⁶

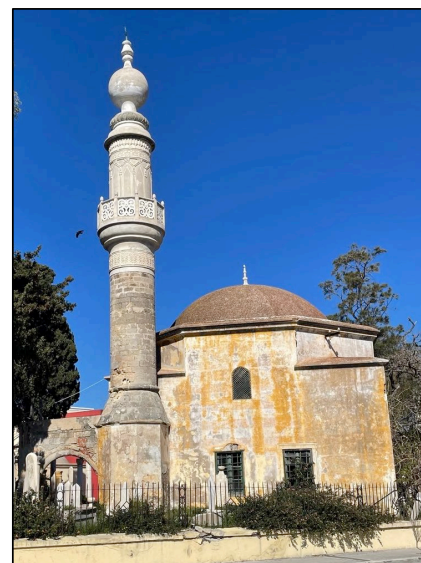
¹⁴⁴ Λουκιά Μαρία, [2019], Τεχνολογία, Γλυκά δόμησης και παθολογία σε θρησκευτικά κτήρια της οθωμανικής περιόδου, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Τμήμα πολιτικών μηχανικών, Θεσσαλονίκη, σελ. 20

¹⁴⁵ Χούλια Σουζάνα, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Τα θρησκευτικά οθωμανικά κτήρια του Ελλαδικού χώρου, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 49

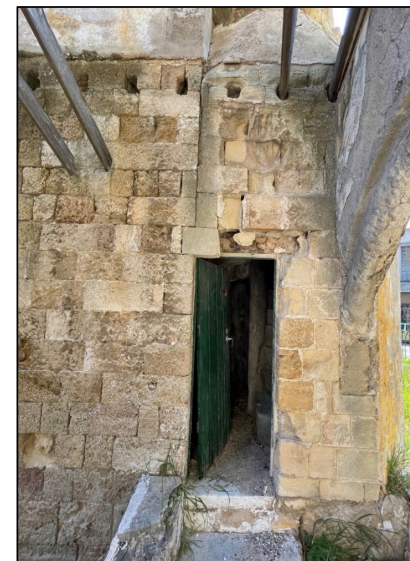
¹⁴⁶ Παρασκευοπούλου Άννα, [2006], Υπάρχει μελέτη για το Μουράτ Ρεϊς, Εφημερίδα Ροδιακή

Φωτογραφία του τεμένους με τον νέο μιναρέ το 1937 (Φωτογραφικό αρχείο Σταύρου Γεωργαλλίδη)

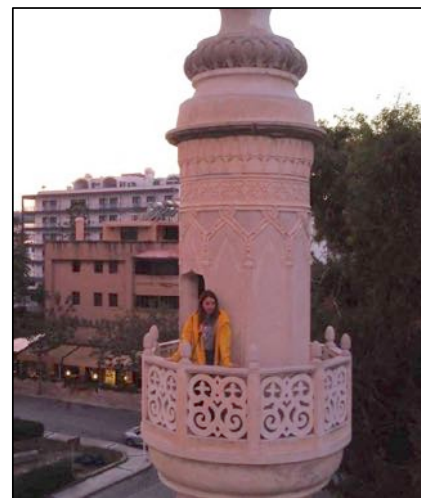
Ο νέος μιναρές εφάπτεται στην ΝΔ όψη χωρίς να συνδέεται με αυτή.

Χτίσιμο του ανοίγματος του προηγούμενου μιναρέ - Ο αρμός είναι εμφανής στον ΝΔ τοίχο της σάλας προσευχής.

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

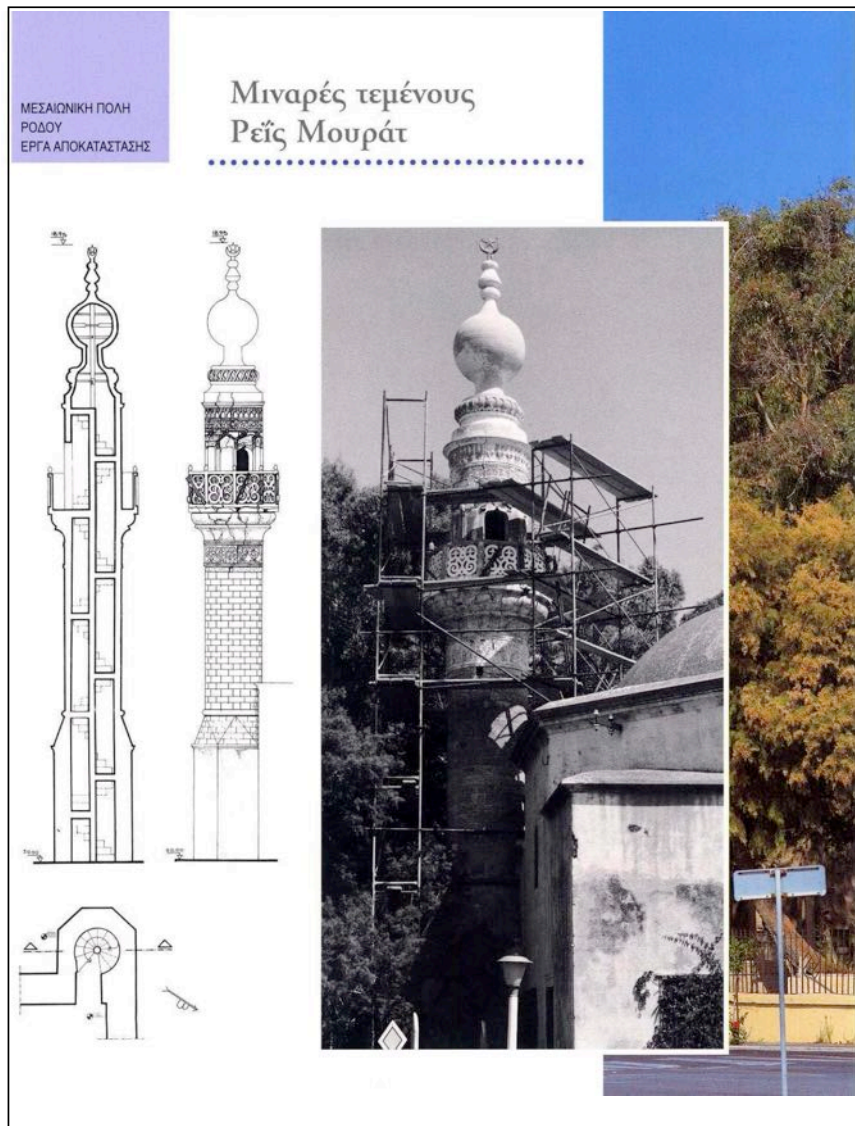

Φωτογραφία με drone του ανώτερου τμήματος του μιναρέ

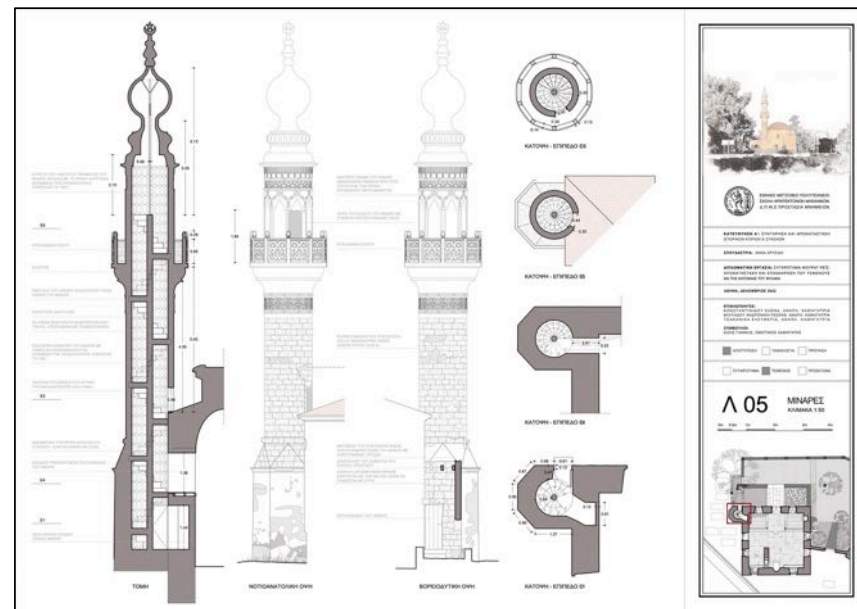
Κιγκλίδωμα εξώστη

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Ο μιναρές κατά τις εργασίες καθαίρεσης και αποκατάστασης του το 1981

ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2001], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης (1985-2000) της Ρόδου, Ρόδος, σελ.190

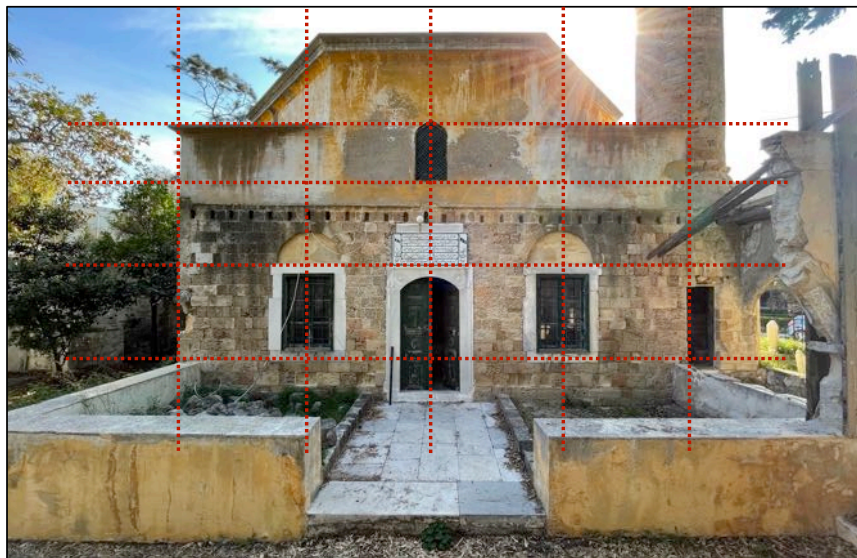

Μιναρές

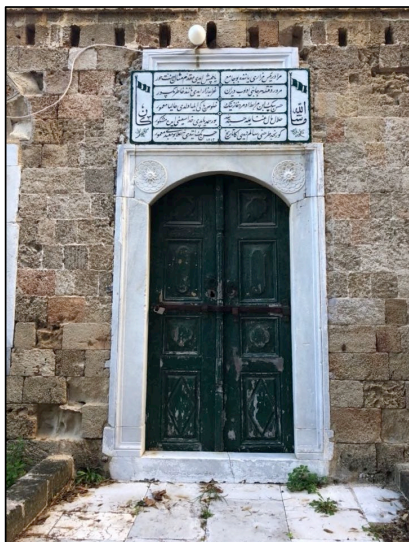

Επέμβαση ενίσχυσης με λάμες και μηχανικά βλήτρα. Σήμερα έχουν διαβρωθεί.

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Η πρόσοψη του τεμένους (ΒΔ όψη)

Θύρα εισόδου

Παράθυρο με τοξωτό υπέρθυρο και μαρμαρίνο πλαίσιο

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

ο Όψεις

Εξωτερικά το μνημείο αποκαλύπτει μέχρι ένα βαθμό, την αυστηρή εσωτερική του δομή. Οι εξωτερικές διαστάσεις του είναι 9.72 x 9.72 m. Ο κεντρικός ορθογώνιος χώρος υψώνεται μέχρι την στάθμη όπου ένα οκτάπλευρο ψευδοτύμπανο οδηγεί στην μετάβαση του ημισφαιρικού σχήματος του τρούλου. Η παρουσία ψευδοτύμπανου έχει ως αποτέλεσμα τη μείωση της έντασης του ημισφαιρικού στοιχείου σε σύγκριση με το εσωτερικό, τονίζοντας έτσι το συμπαγές κυβικό σχήμα. Οι όψεις είναι επιχρισμένες και χρωματισμένες πλην της πρόσοψης (ΒΔ όψη) που παραμένει ανεπίχριστη μέχρι την στάθμη του δώματος του προστώου. Το επίχρισμα γίνεται σε δύο στρώσεις και αποτελείται κατά κύριο λόγο από χονδρόκοκκη άμμο και ασβέστη. Οι απολήξεις της τοιχοποιίας που στέφονται με περιμετρικά γείσα κυρτόκοιλης διατομής και η τεχνοτροπία του επίχρισματος με την επίπλαστη διαμόρφωση οριζώντιας διαγράμμισης σε ζώνες κατά μήκος της όψης και τον τονισμό των ακμών του κτιρίου με κατακόρυφες ζώνες, φανερώνει τις νεοκλασικές επιρροές του Μουράτ Ρεϊς.

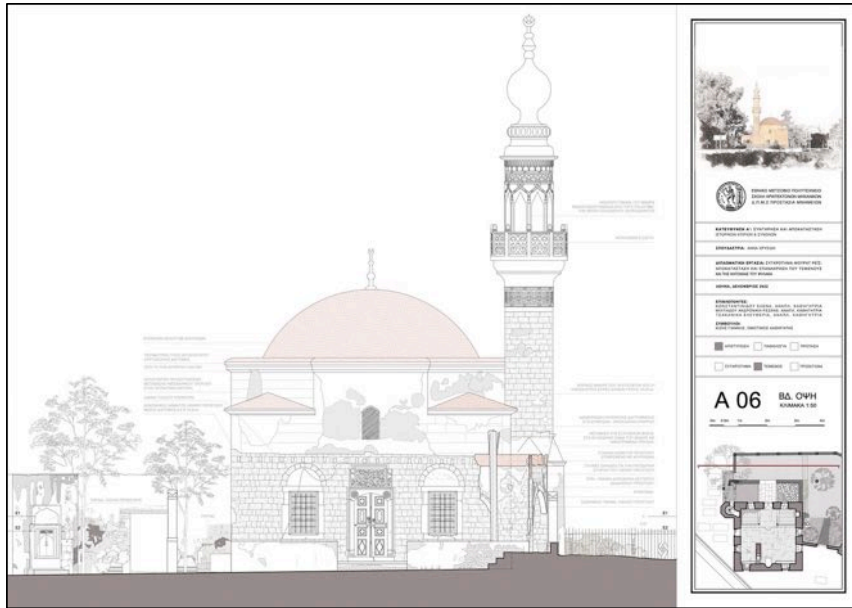
Η διάρθρωση των όψεων και των μορφολογικών στοιχείων ακολουθούν αυστηρή λογική συμμετρίας με τα ανοίγματα του τεμένους να οργανώνονται σε δύο επίπεδα. Η κάθε όψη έχει στην κατώτερη στάθμη σε απόσταση 0.83m από το εσωτερικό δάπεδο, 2 μεγάλα ανοίγματα με τοξωτό υπέρθυρο (εμφανές μόνο εσωτερικά) μέσω διαστάσεων 0.55 x 1.00m. Σε ψηλότερη στάθμη με απόσταση 4.18m από το εσωτερικό δάπεδο, στον κεντρικό άξονα της κάθε όψης πλην της ΝΑ όψης που είναι ο τοίχος του κίμπλε, υπάρχει ένας οξυκόρυφος φεγγίτης ο οποίος τοποθετείται κάτω από το κεντρικό τόξο του τρούλου. Όλα τα παράθυρα της κατώτερης στάθμης έχουν ξύλινα ανοιγόμενα κουφώματα τα οποία βρίσκονται στην εξωτερική περασιά του τοίχου. Τα κουφώματα δεν φέρουν σκούρα, παρά μόνο τζαμλίκια. Η προστασία των εξωτερικών παραθύρων με μεταλλικά κικλιδώματα αναδεικνύει επίσης τα νεοκλασικά στοιχεία του Μουράτ Ρεϊς.

Στην Βορειοδυτική όψη που αποτελεί και την πρόσοψη του τεμένους, παρατηρούμε ότι τα μορφολογικά στοιχεία διαμορφώνονται με τέτοιο τρόπο ώστε να αναδείξουν την σημασία της. Χαρακτηριστική είναι η απουσία σοβά μέχρι το ύψος του λίθινου προστώου που φανερώνει το ισόδομο σύστημα της λιθοδομής με την χρήση λαξευμένου τοπικού παρόλιθου. Τα ορθογώνια παράθυρα της πρόσοψης φέρουν στο πάνω μέρος τοξωτά υπέρθυρα σε εσοχή και πλαισιώνονται από μαρμαρίνους λίθους. Η θύρα εισόδου του τεμένους είναι περίτεχνα διακοσμημένη εξωτερικά με σκαλιστά μοτίβα και πλαισιώνεται από ένα μαρμαρίνο πλαίσιο με χαμηλωμένο τόξο, στο οποίο διακρίνουμε δύο σκαλιστούς ρόδακες με άνθη. Πάνω από το μαρμαρίνο πλαίσιο βρίσκεται και η εντοχισμένη μαρμαρίνη επιγραφή στην οποία αναφέρεται ότι το τέμενος ανοικοδομήθηκε από "σχεδόν ερείπιο", το 1212 έτος Εγίρας (1797-8 μ.Χ.) από τον Μουραμπίντ Χασάν Μπέη. Αντιθέτως, στην εσωτερική όψη της θύρας η διακόσμηση απουσιάζει πλήρως. Η κατασκευή της πύλης προς το τέμενος λειτουργούσε και για ψυχολογικούς λόγους στους πιστούς, διότι συχνά η πλούσια διακόσμησή της προορίζονταν για να αποδώσει φόρο τιμής στην παρουσία του Θεού αλλά και να τονίσει τη γενναιοδωρία αυτού που έδωσε τα χρήματα για την ανέγερσή του τεμένους.¹⁴⁷

Ενώ οι υπόλοιπες όψεις σε γενικές γραμμές παρουσιάζουν ομοιογένεια στα ανοίγματα, εντύπωση προκαλεί το άνοιγμα στην Νότια πλευρά της ΝΔ όψης, στο οποίο διαμορφώνεται ένα μαρμαρίνο πλαίσιο με κυμάτια. Κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να συνέβαινε στα υπόλοιπα ανοίγματα του τεμένους. Στο δεύτερο άνοιγμα της ίδιας όψης διαγράφεται ένα ίχνος πλαισίου στον σοβά. Παρατηρώντας στο πάνω μέρος του ανοίγματος, στο σημείο που έχει αποκολληθεί το επίχρισμα διακρίνουμε το μαρμαρίνο πρέκι. Αυτό μας επιβεβαιώνει την υποψία ότι το τέμενος αρχικά κατασκευάστηκε για να παραμείνει ανεπίχριστο και το επίχρισμα με την διαμόρφωση οριζώντιας διαγράμμισης αποτελεί μεταγενέστερη επέμβαση (πιθανόν του 19ου αιώνα) επηρεασμένη από τα νεοκλασικά πρότυπα.

Τέλος, στην ΒΑ όψη του τεμένους διακρίνουμε μια οπή στο γείσο του τρούλου μέσω της οποίας μεταβιβάζονται τα όμβρια ύδατα από το επίπεδο του τρούλου στο τρίγωνο του ημιγώνιου και έπειτα μέσω της υδρορροής καταλήγουν στην δεξαμενή υδάτων που εφάπτεται της όψης.

¹⁴⁷ Λουκιά Μαρία, [2019], Τεχνολογία, Υλικά δόμησης και παθολογία σε θρησκευτικά κτίρια της οθωμανικής περιόδου, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Τμήμα πολιτικών μηχανικών, Θεσσαλονίκη σελ. 20

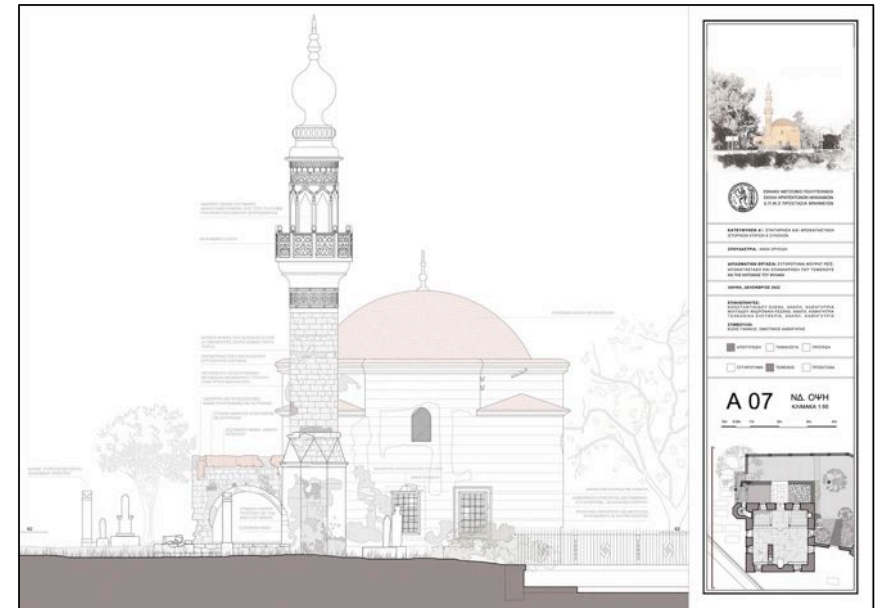

Βορειοδυτική όψη

Βορειοδυτική όψη από την θέση του νεκροταφείου

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Νοτιοδυτική όψη

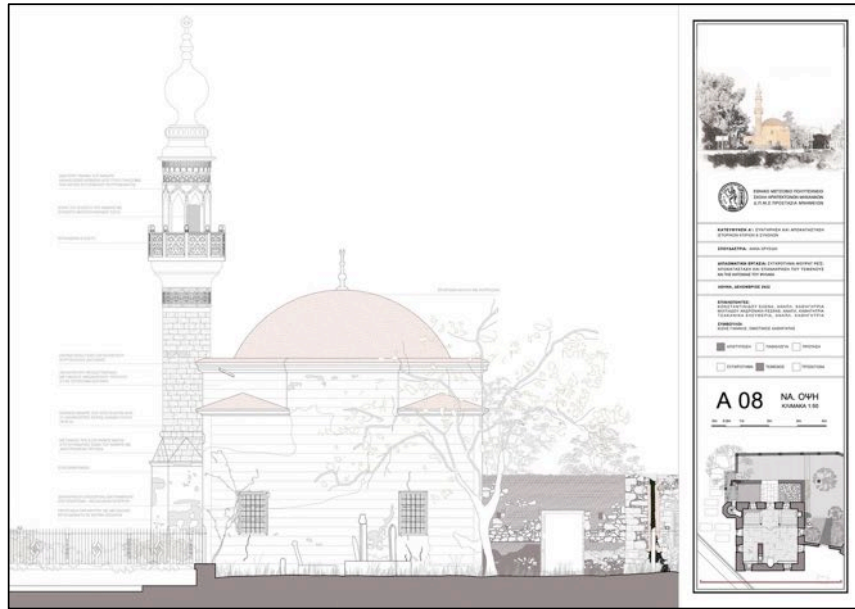

Νοτιοδυτική όψη

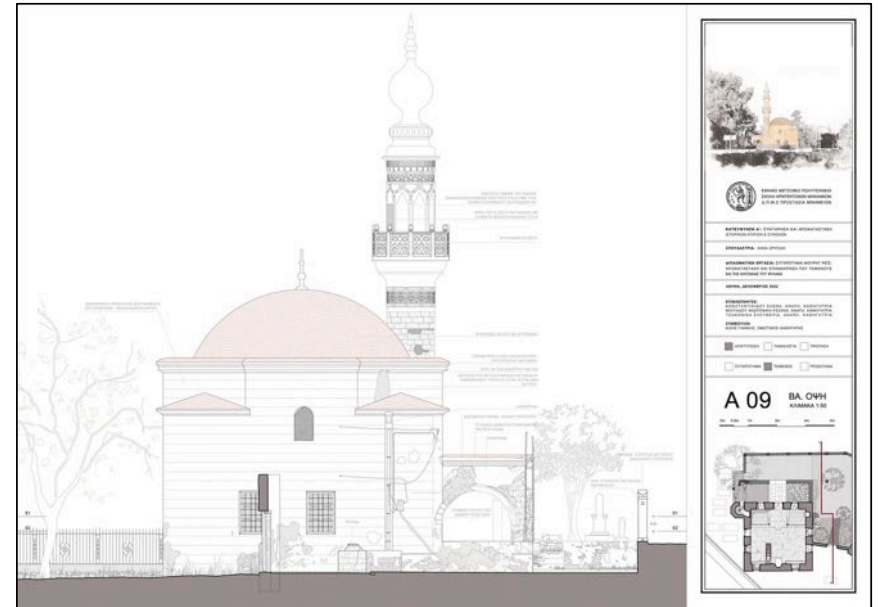

Δεξιά βλέπουμε το παράθυρο με το μαρμάρινο πλαίσιο με κυμάτια. Στο αριστερό παράθυρο διακρίνουμε το ίχνος του μαρμαρίνου πλαισίου που βρίσκεται κάτω από τον σοβά.

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Νοτιοανατολική όψη

Βορειοανατολική όψη

Νοτιοανατολική όψη

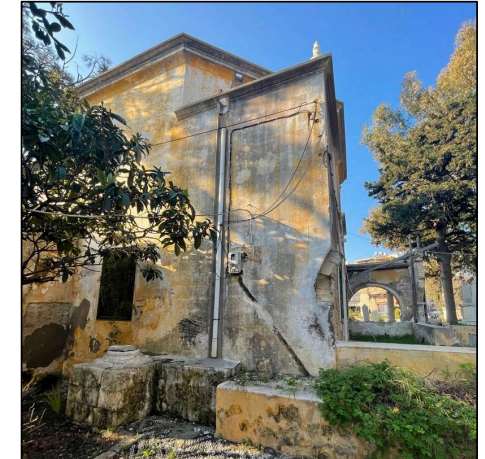

Διαγράμμιση επιχρίσματος

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Βορειοανατολική όψη

Διευθέτηση των όμβριων υδάτων στην δεξαμενή

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Κάτοψη συγκροτήματος

Οι εισοδοί του συγκροτήματος επί της πλατείας Κουντουριώτη

Ο αυλότοιχος του νεκροταφείου

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Ε.1.2 Περιβάλλον χώρος

Όπως προαναφέρθηκε, το μνημειακό σύνολο του συγκροτήματος αναπτύχθηκε γύρω από τον τάφο του ναυάρχου Μουράτ Ρεϊς. Για λειτουργικούς σκοπούς η έκταση χωρίζεται σε δυο μέρη: τον χώρο του νεκροταφείου και τον χώρο του τεκέ. Ο χώρος του νεκροταφείου είναι περιφραγμένος και διαχωρίζεται από τον χώρο του τεκέ μέσω ενός ψηλού αυλότοιχου που εφάπτεται στον τάφο του Μουράτ Ρεϊς και στην κρήνη καθαριμών.

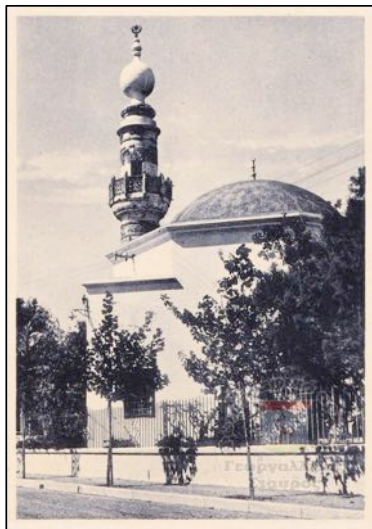
Για την πρόσβαση στο συγκρότημα χρησιμοποιούνται δυο εισοδοί μέσω της πλατείας Κουντουριώτη, επί της οποίας υψώνεται ένας ψηλός αυλότοιχος που τη διαχωρίζει πλήρως οπτικά από τον χώρο του συγκροτήματος. Η κύρια είσοδος αποτελείται από μια μεγάλη δίφυλλη ξύλινη θύρα νεοκλασικού τύπου με χαμηλωμένο τόξο, ενώ η δευτερεύουσα είσοδος από μια μικρή ξύλινη πόρτα χωρίς ιδιαίτερο μορφολογικό ενδιαφέρον. Στην δυτική άκρη του συγκροτήματος επί της οδού Σάββα Νικολάου, υπάρχει μια καγκελόπορτα που οδηγεί στον χώρο του νεκροταφείου. Σήμερα για την εξυπηρέτηση της χρήσης του δημοτικού ωδείου χρησιμοποιείται μόνο η δευτερεύουσα είσοδος επί της πλατείας Κουντουριώτη.

Στην υπόλοιπη έκταση του νεκροταφείου εκτείνεται μια χαμηλή περίφραξη με μεταλλικά κικλιδιώματα που αποτελούν μια από τις προσθήκες που έγιναν επί Ιταλοκρατίας. Είναι γεγονός ότι παλαιότερα το συγκρότημα περικλυζόταν στο σύνολο του από ψηλό κτιστό τοίχωμα (αυλότοιχο), καθότι η απόκρυψη του εσωτερικού από την εξωτερική θέα, αποτελεί ένα γενικό χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής στον μουσουλμανικό κόσμο.

Το τέμενος Μουράτ Ρεϊς χωροθετείται νοτιοανατολική πλευρά της έκτασης του συγκροτήματος, με την νότια ακμή της ΝΑ όψης του να εφάπτεται της οδού Γεωργίου Παπανικολάου. Οι ΝΔ και ΝΑ καθώς και ένα κομμάτι της ΒΑ όψης συνορεύουν με τον χώρο του νεκροταφείου, ενώ η πρόσοψη του τεμένους συνορεύει με τον αυλό χώρο του συγκροτήματος. Για τον διαχωρισμό της αυλής από τον χώρο του νεκροταφείου στα Νοτιοανατολικά του τεμένους έχει χτιστεί εγκάρσια της ΝΑ όψης ένας ψηλός τοίχος ύψους 3.50m που ενώνεται με την κατοικία του φύλακα. Αντίστοιχα, σε συνέχεια της βόρειας όψης της κατοικίας του φύλακα ορθώνεται ένας τοίχος ύψους 2.70m, ο οποίος ενώνεται με το κτίριο του τεκέ και διαχωρίζει τον χώρο ταφής των χάν Sahin και Fethi Giray από τον χώρο της αυλής. Συνεπώς, διακρίνουμε μια πρόθεση πλήρους διαχωρισμού του χώρου του νεκροταφείου από το συγκρότημα του Τεκέ.

Η αυλή είναι στο σύνολο της στρωμένη με βοτσαλωτό δάπεδο και διακοσμείται από ροζέτες με γεωμετρικά μοτίβα και άνθη. Την διαφορά κάνει το βοτσαλωτό στην είσοδο του τάφου του Μουράτ Ρεϊς που απεικονίζει δυο άγκυρες και ένα άνθος στην μέση, καθώς και το βοτσαλωτό μπροστά από την κρήνη καθαριμών που απεικονίζει ένα αιλουροειδές δεμένο με μια αλυσίδα. Τον χώρο στεγάζει μια ξύλινη πέργκολα που στηρίζεται στους κίονες της αυλής.

Όπως προαναφέρθηκε, ο τεκές του συγκροτήματος που περιλαμβάνει τα δυο κτίρια επί της πλατείας Κουντουριώτη αποκαταστάθηκε το 2008 προκειμένου να στεγάσει το Δημοτικό ωδείο της πόλης. Παρόλα αυτά, το κτίριο νότια της κεντρικής εισόδου δεν στεγάζει κάποια χρήση σήμερα, με αποτέλεσμα τα προβλήματα συντήρησης να είναι ήδη εμφανή. Προβλήματα παρουσιάζει και η κρήνη καθαριμών με την κατάπτωση τμημάτων του θόλου της, καθώς και η κατοικία του φύλακα με την πτώση τμημάτων της οροφής.

Το τέμενος το 1948 - Περιήραξη της Ιταλοκρατίας με μεταλλικά Κιγκλιδώματα

Φωτογραφικό αρχείο Σταύρου Γεωργαλλίδη και Φωτογραφία από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Ο μικρός λιμένας το 1900. Στο βάθος το τέμενος Μουράτ Ρεϊς με τον παλιό αυλότοχο

Φωτογραφικό αρχείο Νίκου Κολλίγρη

Οι αυλότοχοι που εφάπτεται στην ΒΑ όψη του τεμένους και στην ανατολική όψη της κατοικίας του φύλακα.

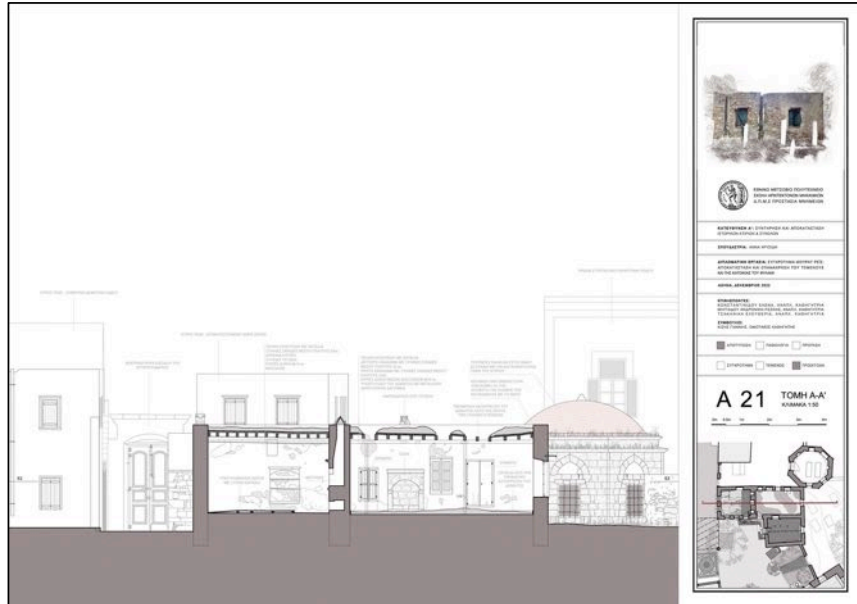
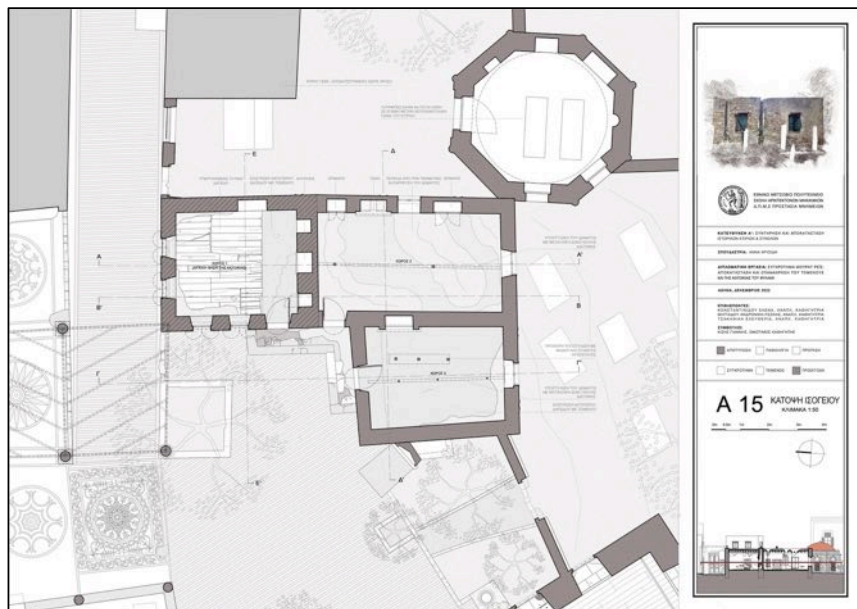

Οι αυλότοχοι που εφάπτεται στην βόρεια όψη της κατοικίας του φύλακα και στην βόρεια όψη του τεκέ.

Μερικά από τα βοτσαλωτά σχέδια της αυλής.

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Ε.1.3 Κατοικία φύλακα (Türbedar Evi)

Η κατοικία του φύλακα αποτελείται από 3 αυτόνομους χώρους που οργανώνονται σε σχήμα Γ με επίκεντρο την αυλή. Ο χώρος 1 αποτελούσε την κατοικία του ζευγαριού Saban Kargıçlıoğlu και Süheyla Hanım, οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για την συντήρηση του ταφικού χώρου. Εσωτερικά ο χώρος έχει διαστάσεις 4.22 x 3.62m και ύψος 2.73m. Το κατώτερο δάπεδο του χώρου βρίσκεται 0.40m ψηλότερα από την εξωτερική στάθμη της αυλής και είναι επιστρωμένο με τσιμέντο. Πάνω από το κατώτερο δάπεδο υπάρχει ένας περυσωμένος χώρος κατά 10 εκ. με ξύλινο δάπεδο, το οποίο πιθανότατα χρησίμευε παλαιότερα ως χώρος ύπνου. Συνολικά υπάρχουν 4 παράθυρα στον χώρο, δυο ανοιγόμενα στον βόρειο τοίχο και δυο συρόμενα προς τα πάνω στον δυτικό στον οποίο βρίσκεται και η θύρα εισόδου. Στον νότιο τοίχο υπάρχει ο φούρνος και εκατέρωθεν του φούρνου δυο ντουλάπια, καθώς και άλλο ένα ντουλάπι στον ανατολικό τοίχο. Στον ανατολικό και στον δυτικό τοίχο υπάρχουν δυο εσοχές σε υψηλότερη στάθμη μέσων διαστάσεων 0.40 x 0.45m, οι οποίες πιθανότατα χρησίμευαν ως αποθηκευτικοί χώροι. Ο χώρος στεγάζεται με επίπεδη οροφή που αποτελείται από 13 ξύλινες δοκούς μέσης διατομής 8 x 14 εκ. που εδράζονται στην λιθοδομή πάνω στις οποίες εδράζονται ξύλινες τεγίδες στις οποίες καρφώνεται απευθείας το πέτσωμα με τα αρμοκάλυπτρα. Κάτω από τις κύριες δοκούς υπάρχει ένα κεντρικό δοκάρι που διατρέχει τον χώρο 1 κατά το μέσον του προκειμένου να αντιμετωπιστεί η κάμψη των δοκών. Η τελική επίστρωση του δώματος γίνεται με αργιλώδες χρώμα γνωστό στην τοπική διάλεκτο ως πατελιά.

Ο χώρος 2 αποτελούσε τον ξενώνα όπου φιλοξενούνταν οι επισκέπτες. Κατά την διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης του τεκέ, ο χώρος αυτός χρησιμοποιήθηκε ως γραφείο του εργοταξίου. Οι διαστάσεις του χώρου είναι 6.38 x 3.43m. Η είσοδος βρίσκεται στον δυτικό τοίχο, δίπλα στην θύρα εισόδου του χώρου 1. Στον νότιο τοίχο υπάρχει ένα παράθυρο και στον ανατολικό υπάρχουν δυο εντοιχισμένα ντουλάπια, το τζάκι με εμφανείς πωρόλιθους και ένα παράθυρο που κοιτάζει προς τον χώρο ταφής των χαν Sahin και Fethi Giray. Ο χώρος στεγάζεται με επίπεδη οροφή που αποτελείται από 15 κύριες δοκούς μέσων διαστάσεων 8 x 14 εκ πάνω στις οποίες καρφώνεται απευθείας το ξύλινο πέτσωμα. Για την αντιμετώπιση της κάμψης των δοκών της οροφής έχει τοποθετηθεί στον χώρο 2 μια κεντρική μεταλλική δοκός που συγκολλάται σε δυο τετράγωνα μεταλλικά υποστυλώματα διαστάσεων 8 x 8 εκ. Λόγω της απουσίας συντήρησης της τελικής επίστρωσης που είχε ως αποτέλεσμα την διάβρωση των ξύλινων στοιχείων, η οροφή έχει καταρρεύσει τμηματικά.

Στον χώρο 3 με εσωτερικές διαστάσεις 4.73 x 3.36m στεγαζόταν η κουζίνα της κατοικίας του ζευγαριού. Στον βόρειο τοίχο βρίσκεται η είσοδος του χώρου, στον νότιο ένα παράθυρο του χώρου και στον ανατολικό ένα τζάκι. Το δάπεδο έχει επιστρωθεί με τσιμέντο και η στέγαση του χώρου γίνεται με επίπεδη οροφή που αποτελείται από 15 κύριες δοκούς μέσων διαστάσεων 8 x 14 εκ. πάνω στις οποίες εδράζονται ξύλινες τεγίδες στις οποίες καρφώνεται απευθείας το πέτσωμα. Η οροφή έχει υποστυλωθεί πρόχειρα σε δύο σημεία με μια επιπλέον μεταλλική δοκό κοίλης διατομής που τοποθετήθηκε στο κέντρο του ανοίγματος της οροφής και στηρίζεται με τρεις πτυσσόμενους ορθοστάτες διαμέτρου 5 εκατοστών, καθώς και με μια ξύλινη σανίδα (μαδέρλι) που στηρίζεται σε τρία ξύλινα υποστυλώματα τα οποία δεν εδράζονται πλέον στο δάπεδο.

χώρος 1: Νότιος τοίχος

χώρος 1: Ανατολικός τοίχος

χώρος 1: Βόρειος τοίχος

χώρος 1: Δυτικός τοίχος

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

χώρος 2: Δυτικός τοίχος

χώρος 2: Νότιος τοίχος

χώρος 2: Ανατολικός τοίχος

χώρος 2: Βόρειος τοίχος

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

A 23 ΤΟΜΗ Γ-Γ'
ΚΥΜΑΚΙΑ 1:20

A 24 ΤΟΜΗ Δ-Δ'
ΚΥΜΑΚΙΑ 1:20

χώρος 3: Ανατολικός τοίχος

χώρος 3: Βόρειος τοίχος

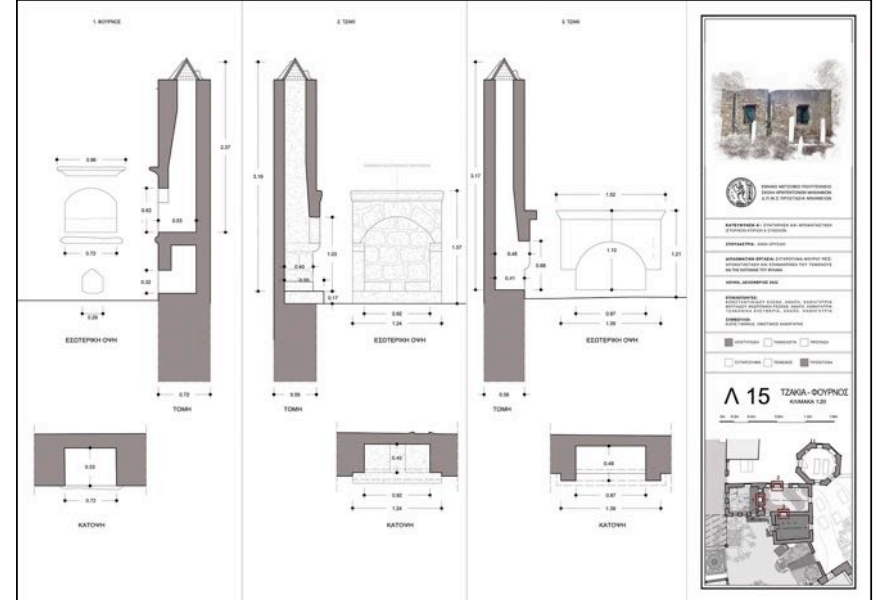

χώρος 3: Δυτικός τοίχος

χώρος 3: Νότιος τοίχος

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

A 15 ΤΖΑΜΑ-ΦΟΥΡΝΟΣ
ΚΥΜΑΚΙΑ 1:20

Βόρεια όψη

Βόρεια όψη - Συνορεύει με την αυλή

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Η βόρεια και η δυτική όψη της κατοικίας του φύλακα συνορεύουν με τον χώρο της αυλής, ενώ η ανατολική και η νότια όψη συνορεύουν με τον χώρο του νεκροταφείου. Αυτό εξηγεί το γεγονός ότι οι δύο όψεις που συνορεύουν με την αυλή είναι περισσότερο επιμελημένες.

Η βόρεια όψη οργανώνεται σε πρώτο επίπεδο από τα δυο ανοίγματα του χώρου 1 και σε δεύτερο επίπεδο από την θύρα εισόδου του χώρου 3 με το τοξωτό περιθύρωμα. Στην προέκταση του βόρειου τοίχου του χώρου 1 ορθώνεται ένας τοίχος ύψους 2.70 m, ο οποίος ενώνεται με το κτίριο του τεκέ και διαχωρίζει τον χώρο ταφής των χάν Sahin και Fethi Giray από την αυλή. Ο τοίχος περιλαμβάνει το τοξωτό άνοιγμα της εισόδου καθώς και ένα παράθυρο με χαμηλωμένο τόξο πάνω από το οποίο υπάρχει μαρμάρινη επιγραφή αραβικής καλλιγραφίας. Αντίστοιχα στην προέκταση του πίσω τοίχου της βόρειας όψης ορθώνεται ένας τοίχος ύψους 3.50 m, ο οποίος διαχωρίζει τον χώρο του νεκροταφείου από την αυλή.

Αντίστοιχη οργάνωση χαρακτηρίζει και την δυτική όψη, η οποία διαρθρώνεται από τα δυο παράθυρα και τη θύρα εισόδου του χώρου 1 και από την θύρα εισόδου του χώρου 2. Οι δυο θύρες πλαισιώνονται με λιθινό περιθύρωμα με χαμηλωμένο τόξο και στεγάζονται με ένα ξύλινο στέγαστρο με γαλλικά κεραμίδια. Όλα τα παράθυρα των όψεων επί της αυλής διαθέτουν σκούρα και ξύλινο προστατευτικό πλέγμα διακοσμημένο με πολυεδρικούς κόμβους. Για την αποφυγή της επαφής με το νερό έχει τοποθετηθεί πάνω από τα παράθυρα μια ξύλινη σανίδα υπό κλίση, η οποία προεξέχει από την λιθοδομή κατά 10 εκ. Στο μπροστινό επίπεδο της δυτικής όψης που αποτελείται από τον τυφλό τοίχο του χώρου της κουζίνας βρίσκεται η δεύτερη δεξαμενή του συγκροτήματος βάθους 3.53 m., η οποία είναι διακοσμημένη με μια εξωτερική κόγχη προσευχής. Στο κέντρο της κόγχης βρίσκεται η μαρμάρινη επιγραφή. Πάνω από την κόγχη υπάρχει ένα σκαλιστό σύνθετο μουσουλμανικό τόξο διπλής καμπυλότητας σε εσοχή.

Σε αντίθεση με την βόρεια και την Δυτική όψη οι οποίες είναι σοβατισμένες σε μια προσπάθεια να δείχνουν πιο προσεγμένες, η ανατολική όψη που συνορεύει με τον χώρο ταφής των χάν Sahin και Fethi Giray έχει απλώς ασβεστωθεί ενώ η νότια όψη που συνορεύει με τον χώρο του νεκροταφείου παραμένει ανεπίχριστη. Η νότια όψη διαρθρώνεται από τα δυο ορθογώνια ανοίγματα του χώρου 3 και του χώρου 2 τα οποία είναι συμμετρικά τοποθετημένα, καθώς και από δυο υδρορροές που είναι έκκεντρα τοποθετημένες και αλλοιώνουν την συμμετρία της όψης. Οι υδρορροές ξεκινούν από το στηθαίο του δώματος και έχουν προεξέχουσες ακμές κατασκευασμένες από κεραμικά θραύσματα και επιχρισμένες με κουρασάνι. Στην απόληξη των υδρορροών οι ακμές στρέφονται προς τα πάνω, μορφολογικό στοιχείο που διέπει πολλά οθωμανικά αρχοντικά και κτίρια της εποχής (πχ. Αρχοντικό Χασάν Μπέη).

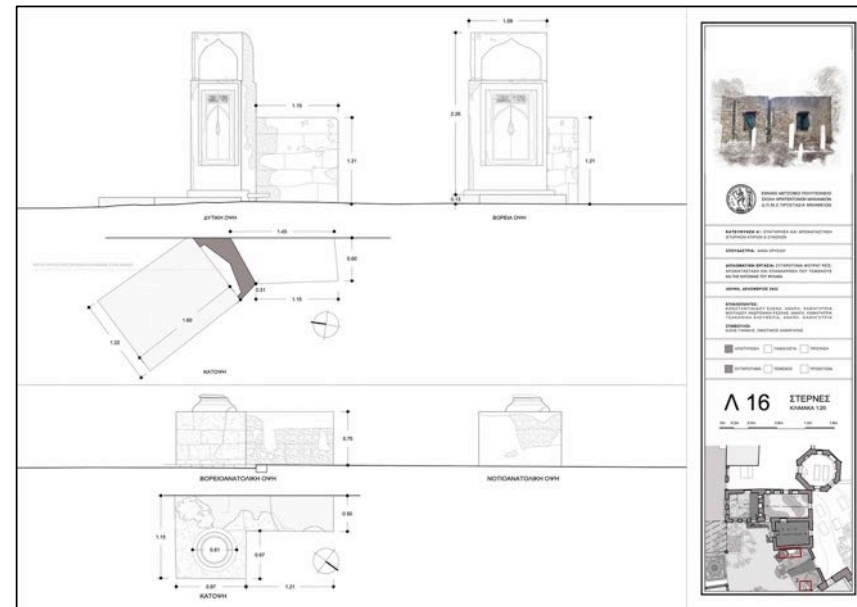
Η ανατολική όψη της κατοικίας του φύλακα βρίσκεται σε επαφή στην ΝΑ γωνία της με το μαυσωλείο των χάν Sahin και Fethi Giray. Ακολουθώντας μια αντίστοιχη οργάνωση με την νότια όψη, η ανατολική έχει 3 υδρορροές με προεξέχουσες ακμές καθώς και μια ακόμα χωρίς ακμές στα δεξιά (πιθανόν μεταγενέστερη διάνοιξη για λειτουργικούς σκοπούς). Το μοναδικό άνοιγμα της όψης αποτελεί το παράθυρο του χώρου 2. Στην συγκεκριμένη όψη η απόληξη των ακμών των υδρορροών δεν στρέφεται προς τα πάνω. Μάλιστα, παρατηρούμε ότι οι ακμές της μεσαίας υδρορροής σταματούν σε ψηλότερη στάση, στο επίπεδο της ποδιάς του ανοίγματος. Μια άλλη διαφοροποίηση που διέπει τις όψεις του νεκροταφείου αφορά τα ανοίγματα, τα οποία δεν φέρουν σκούρα και προστατευτικό πλέγμα όπως τα ανοίγματα των όψεων της αυλής.

Δυτική όψη

Δυτική όψη - Συνορεύει με την αυλή
 φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

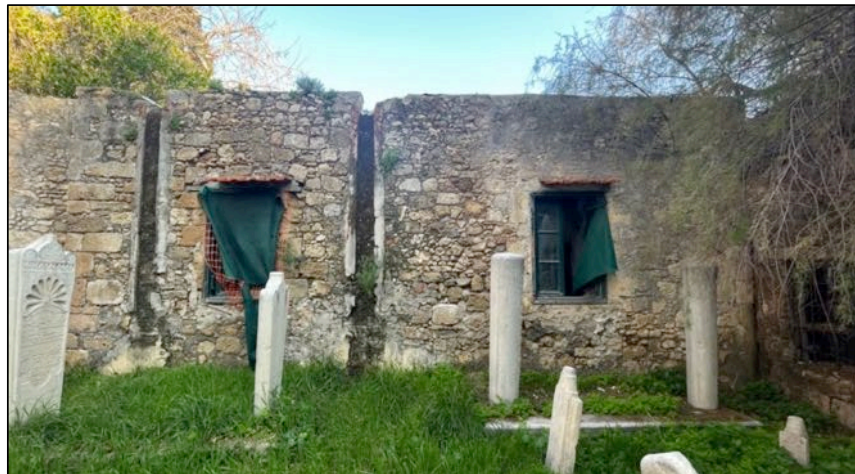
Στέρνα - Κόγχη προσευχής στην δυτική όψη της κατοικίας του φύλακα

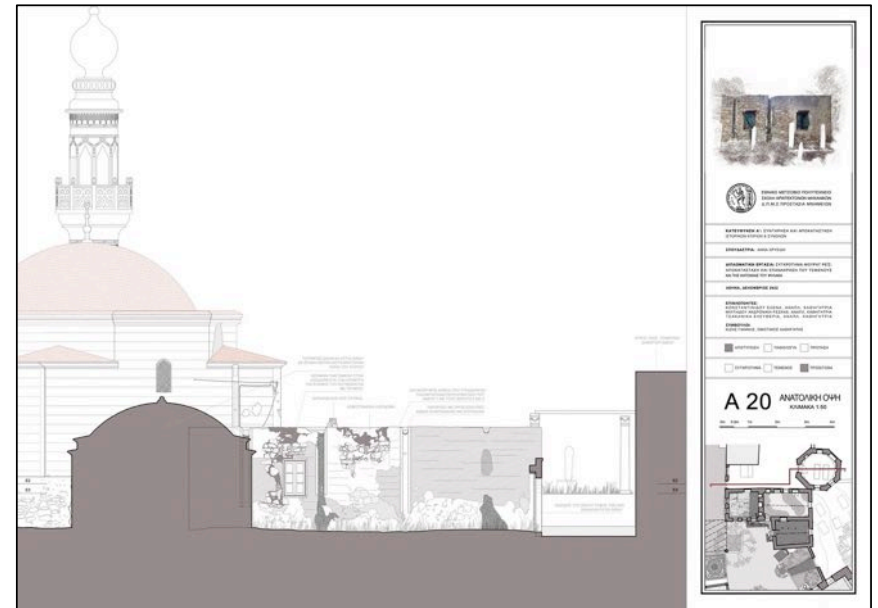
Κόγχη προσευχής στην δυτική όψη της κατοικίας του φύλακα
 φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Νότια όψη

Νότια όψη - Συνορεύει με τον χώρο του νεκροταφείου
φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Ανατολική όψη

Ανατολική όψη - Συνορεύει με τον χώρο ταφής των χάν Sahin και Fethi Giray
φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Ε.2 Κατασκευαστική ανάλυση

Ε.2.1 Τέμενος Μουράτ Ρεϊς

ο Γενικό σύστημα δόμησης

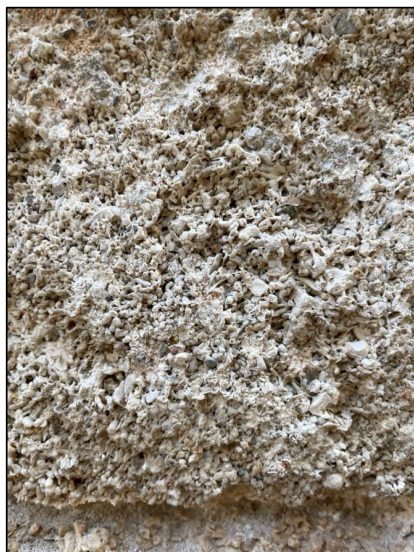
Το τέμενος Μουράτ Ρεϊς είναι κατασκευασμένο από **φέρουσα τοιχοποιία** σταθερού πάχους 0.95m. Το μεγάλο πάχος της λιθοδομής υπαγορεύτηκε από την ανάγκη εξουδετέρωσης των ωθήσεων που ασκεί ο ημισφαιρικός τρούλος. Η λιθοδομή όπως φαίνεται από το ανεπίχριστο τμήμα της πρόσοψης, αποτελείται από ορθογωνισμένους λαξευτούς πωρόλιθους σε δόμους ύψους 0.20 εκ. και διαφόρων μεγεθών με καλή εφαρμογή των αρμών μεταξύ τους. Πρόκειται για ψαμμίτικο βιοκλαστικό ασβεστόλιθο που αποτελείται κατά κύριο λόγο από αποστογγυλωμένα ανόργανα θραύσματα (απολιθώματα) και λιγότερα ημιαποστογγυλωμένα ανόργανα θραύσματα (τεμάχια πετρωμάτων), τα οποία είναι ενωμένα με λίγο, ανθρακική σύσταση συγκολλητικό υλικό. Η συγκολλητική ύλη που ενώνει τα διάφορα θραύσματα είναι σχετικά λίγη και έχει ως αποτέλεσμα την ύπαρξη κενών μεταξύ θραυσμάτων.¹⁴⁸ Από την αποκόλληση επιχρίσματος εσωτερικά του ΒΔ τοίχου φαίνεται ότι η εσωτερική παρειά της λιθοδομής στο σύνολο της δεν αποτελείτο από λαξευμένο πωρόλιθο, αλλά από αργούς λίθους. Παρόλα αυτά, στην γωνία εσωτερικά του ΝΔ τοίχου, στο σημείο που προϋπήρχε η παλιά είσοδος του μιναρέ διακρίνονται οι λαξευτοί γωνιόλιθοι που διαμορφώνουν το άνοιγμα της εισόδου. Είναι πιθανόν λοιπόν να χρησιμοποιούνταν λαξευμένοι πωρόλιθοι για την διαμόρφωση των ακμών και η υπόλοιπη παρειά της τοιχοποιίας να χιζόταν με αργούς λίθους. Το ύψος των τοιχοποιιών εξωτερικά ορίζεται από ένα γείσο που είναι επιχρισμένο με κουρασάνι.

Ο τρόπος **θεμελίωσης** του τεμένους είναι άγνωστος καθώς δεν υπήρξε τρόπος ελέγχου μέσω διερευνητικών τομών στα πλαίσια της παρούσας εργασίας. Ο συνηθέστερος τρόπος κατασκευής της θεμελίωσης σε κτίρια με φέρουσα τοιχοποιία είναι από λιθοδομή ισόπαχη με την τοιχοποιία της ανωδομής και αβαθής. Σε κάποιες περιπτώσεις η θεμελίωση έχει μικρή διαπλάτυνση μονόπλευρα προς το εσωτερικό, ανάλογα με την ποιότητα του εδάφους θεμελίωσης.

Η λιθοδομή ενισχύεται με οριζόντιο σύστημα **ξύλινων διαζωμάτων**. Συγκεκριμένα, εντοπίστηκαν 3 ξυλοδεσιές διατομής 11x9 εκ. στο επίπεδο των κύριων δοκών του υπερώου που ταυτίζεται με την στάθμη των πρεκιών των ανοιγμάτων της σάλας. Οι ξυλοδεσιές που εντοπίστηκαν έχουν υποστεί σήψη κατά το μεγαλύτερο μέρος τους. Λόγω του επιχρίσματος δεν ήταν εφικτό να διαπιστωθεί η ύπαρξη ξύλινων διαζωμάτων σε άλλες στάθμες. Σαφέστερη εικόνα για τη θέση τους στην κατασκευή θα δοθεί με την έναρξη διερευνητικών εργασιών και αποκατάστασης. Οι πιθανές θέσεις ξυλοδεσιών πέραν των πρεκιών των ανοιγμάτων είναι στην έδραση της λιθοδομής και στη βάση του ημισφαιρικού θόλου του τρούλου.

Ανεπίχριστο τμήμα της ΒΔ όψης από λαξευμένο πωρόλιθο σε δόμους

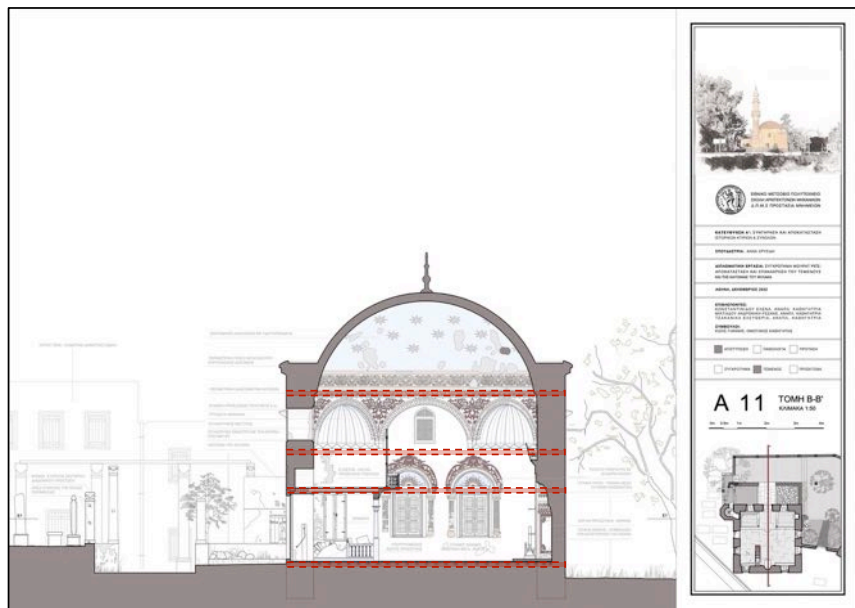
Φωτογραφία πωρόλιθου της όψης

Λίθοι στην εσωτερική παρειά της λιθοδομής

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

¹⁴⁸ Th. Skoulikidis, P. Theoulakis, A. Moropoulou and N. Beloyannis, [1992], The sandstone of Rhodes. Decay patterns - prevention means, Proceedings of the 1st International Colloquium on Restoration History and Problems of the Medieval City of Rhodes, TAPA, Athens, σελ. 209-223

Πιθανές θέσεις ξυλοδεσιών

Ξύλινο πρέκι ανοιγμάτων.- πιθανή ταύτιση με σύστημα ξυλοδεσιών

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

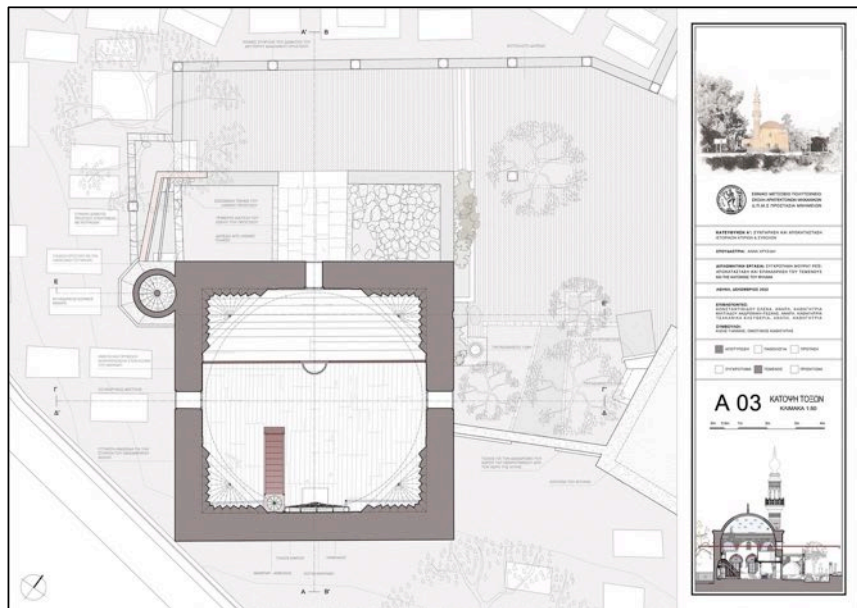

Ξυλοδεσιές 11x9 εκ. στο επίπεδο του υπερώου και των πρεκιών των ανοιγμάτων

Σήψη των ξυλοδεσιών εντός της λιθοδομής

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Κάτοψη στο επίπεδο των τόξων και των πτυχωτών ημιχώων

Σύστημα στήριξης του ημισφαιρικού θόλου με τόξα και πτυχωτά ημιχώνια.

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

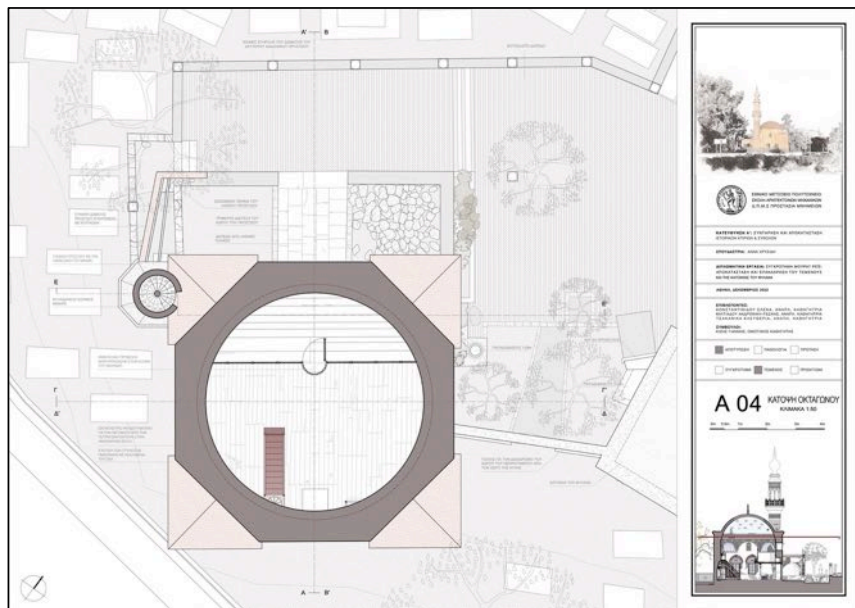

Οθωμανικά λουτρά Γενί χαμμά - Μεσαιωνική πόλη

Δάπεδο ισογείου - Πλήρωση κενού ανάμεσα στις τειγίδες με βότσαλα

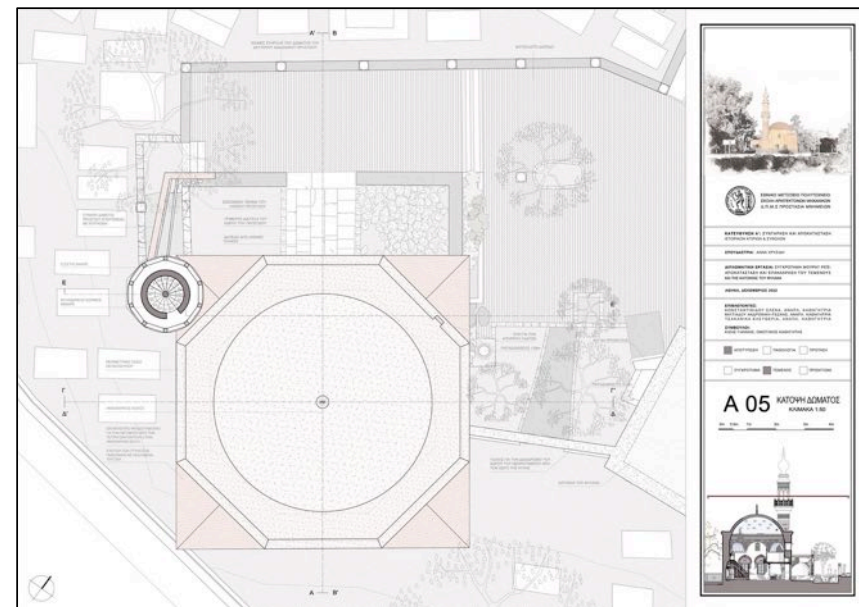
φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

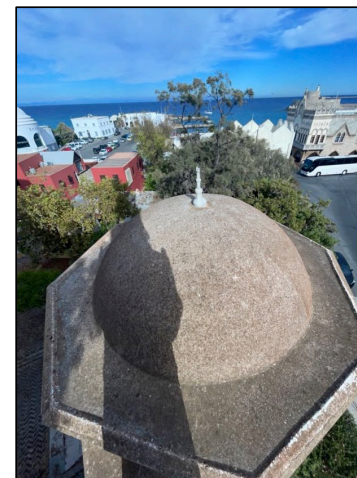
Κάτοψη στο επίπεδο του οκταγωνικού ψευδοτύμπανου

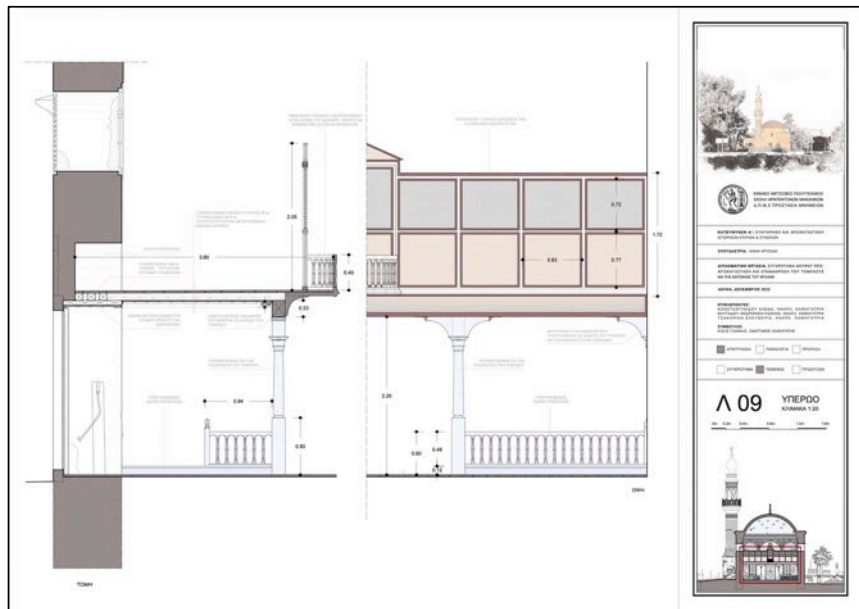
Ξύλινο πρέκι ανοιγμάτων.- πιθανή ταύτιση με σύστημα ξυλοδεσιών
 φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

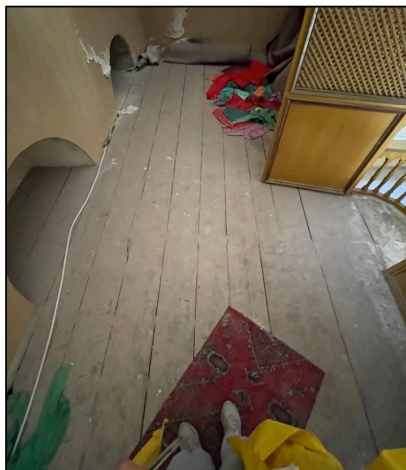
Κάτοψη δώματος

Ο ημισφαιρικός θόλος - επιχρισμένος με κουρασανί
 φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Κατασκευαστική λεπτομέρεια υπερώου

Δάπεδο υπερώου από σανίδες μήκους 7.83 m.

Φουρούσια πακτωμένα στην λιθοδομή

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

ο Υπερώο

Το υπερώο διαστάσεων 7.83 x 2.50 m είναι κατασκευασμένο από ξύλινο φέροντα οργανισμό που αποτελείται από 25 ξύλινες δοκούς μέσης διατομής 8 x 10 εκ., οι οποίες είναι τοποθετημένες ανά ίσες αποστάσεις παράλληλα στην μικρή πλευρά. Οι δοκοί εδράζονται κατά το ένα άκρο τους στην τοιχοποιία και κατά το άλλο άκρο τους σε μια μεγάλη δοκό διαστάσεων 18 x 23 εκ., η οποία πακτώνεται στην λιθοδομή. Η μεγάλη δοκός υποβαστάζεται από δυο ξύλινους κίονες εκατέρωθεν της κεντρικής ζώνης εισόδου και δυο φουρούσια ή κιλίβαντες στις δυο άκρες τα οποία είναι επίσης πακτωμένα στους εγκάρσιους τοίχους.

Εντύπωση προκαλεί το δάπεδο του υπερώου που αποτελείται από ενιαίες ξύλινες σανίδες που καλύπτουν όλο το μήκος του υπερώου (7.83 m). Το πλάτος των ενιαίων ξύλινων σανίδων ποικίλλει από 22-31 εκ. με εξαίρεση το Νότιο τμήμα του δαπέδου που φαίνεται να έχει αποκατασταθεί από δυο σανίδες πλάτους 46-48 εκ. και μήκους 3.77m. Το κυπαρίσι ήταν το συνηθισμένο ξύλο για τα δώματα, τα μεσοπατώματα και τα κουφώματα, ενώ το «κατράνι», είδος κωνοφόρου δένδρου, με άριστες ιδιότητες και ευχάριστο άρωμα, που ευδοκίμει στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας, είχε άριστη εφαρμογή στα διακοσμητικά μέρη και στον εξοπλισμό.

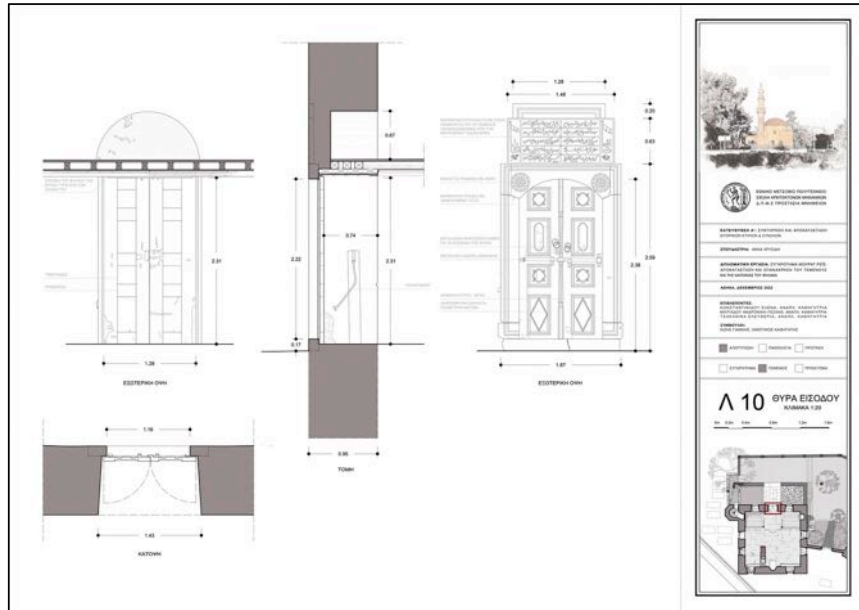
Η οροφή του υπερώου στο επίπεδο του ισογείου καλύπτεται από σανίδωμα και είναι διακοσμημένη με φαντώματα που διαμορφώνονται από ξύλινες λωρίδες πάχους 1.5 - 2 εκ. Η δοκός που υποστηρίζει το υπερώο έχει σκαλιστά κολόκυρτα κυμάτια και ξύλινα διακοσμητικά μοτίβα επικολημένα στο τελείωμα των κίωνων και των φουρούσιων.

ο Ανοίγματα

Η θύρα εισόδου του τεμένους αποτελείται από δυο ξύλινα φύλλα διαστάσεων 0.64 x 2.30 m, τα οποία είναι τοποθετημένα μέσα από το μαρμάρινο περιθώρισμα με χαμηλωμένο τόξο και περιστρέφονται γύρω από τον άξονα της παρεϊάς τους. Το κάθε φύλλο αποτελείται από δυο ολόσωμα πλαινά μπόγια, και πέντε τραβέρσες διαστάσεων 26 x 175 εκ, οι οποίες χωρίζουν τους ταμπλάδες μεταξύ τους. Οι ταμπλάδες φέρουν διακοσμητικά σκαλιστά γεωμετρικά μοτίβα και πλαισιώνονται από διακοσμητικά κυμάτια, γλυπτά στις άκρες. Στην ακμή του αριστερού φύλλου καρφώνεται ένα κατακόρυφο σκαλιστό περίτεχο αρμοκάλυπτρο, πάχους 6 εκ. και ύψους 2.20 m Εσωτερικά καρφώνονται μονοκόμματα ξύλινα φύλλα ίδιων διαστάσεων με τα μπόγια, τους ταμπλάδες και τις τραβέρσες. Το συνολικό πάχος της πόρτας φτάνει τα 6 εκ. Εσωτερικά η θύρα κατά το άνοιγμα της στερεώνεται για ασφάλεια στον τοίχο με ένα "κολντεμίρι" (σιδερένιο γάντζο).

Όσον αφορά την κατασκευή των παραθύρων, υπάρχει μια τυποποίηση. Τα 8 ανοίγματα του τεμένους με διαστάσεις 1.02 x 1.54 m. είναι τοποθετημένα στην εξωτερική παρεϊά της τοιχοποιίας. Το κατώφλι των παραθύρων βάθους 81 εκ. αποτελείται από λίθινες πλάκες. Στα ανοίγματα του ΒΑ και του ΝΔ καθώς και στο ανατολικό άνοιγμα του κίμπλε, στο εσωτερικό τελείωμα του κατωφλιού τοποθετείται μια ξύλινη διατομή πλάτους 8 εκ. και πάχους 2.5 εκ. η οποία πακτώνεται στην τοιχοποιία. Το πρέκι των ανοιγμάτων είναι ξύλινο και καλύπτεται με ξυλόγλυπτη οροφή, αντίστοιχης μορφολογίας με την οροφή του υπερώου. Πιθανότητα το πρέκι των ανοιγμάτων αποτελεί στάθμη ξύλινων διαζωμάτων ενίσχυσης της τοιχοποιίας. Πάνω από το ξύλινο πρέκι, τα ανοίγματα φέρουν ανακουφιστικό τόξο σε ελαφρά εσοχή για την μεταφορά των φορτίων της υπερκείμενης τοιχοποιίας στους πλευρικούς τοίχους. Τα κουφώματα των παραθύρων είναι δίφυλλα, ξύλινα με υαλοστάσια. Το τζαμιλί χωρίζεται με κάρπα σε επιμέρους τμήματα διαστάσεων 31 x 40 εκ. Μπροστά από το τζαμιλί στα κουφώματα του ισογείου είναι ενσωματωμένη προστατευτική σιδερένια σε μορφή εσχάρας. Οι οριζόντιες σιδερέριες διέρχονται των κατακόρυφων μέσω οπών.

Οι φεγγίτες, σε αντίθεση με τα ανοίγματα του ισογείου, τοποθετούνται στην εσωτερική παρεϊά της λιθοδομής. Το κούφωμα αποτελείται από τον σταθερό φεγγίτη σε σχήμα οξυκόρυφου τόξου στο άνω τμήμα και από το ανοιγόμενο φύλλο διαστάσεων 59 x 80 εκ. Στην εξωτερική παρεϊά της λιθοδομής τοποθετείται οξυκόρυφο σκίαστρο στο σχήμα του φεγγίτη με την μορφή πλέγματος. Το σκίαστρο της ΒΔ όψης φέρει κάσα, ενώ στις ΒΑ και ΝΔ όψεις οι σταυρωτές ξύλινες λωρίδες με την μορφή διχτιού είναι χωρίς κάσα, απευθείας τοποθετημένες στην εγκοπή που διαμορφώνει ο σοβάς της όψης.

Θύρα εισόδου

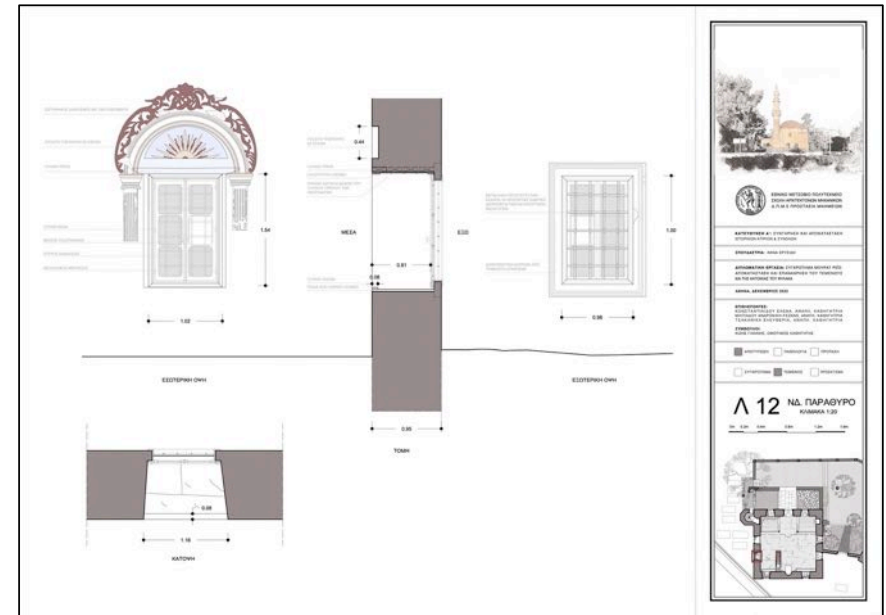

Εσωτερική όψη θύρας εισόδου

Εξωτερική όψη θύρας εισόδου

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Νοτιοδυτικό παράθυρο

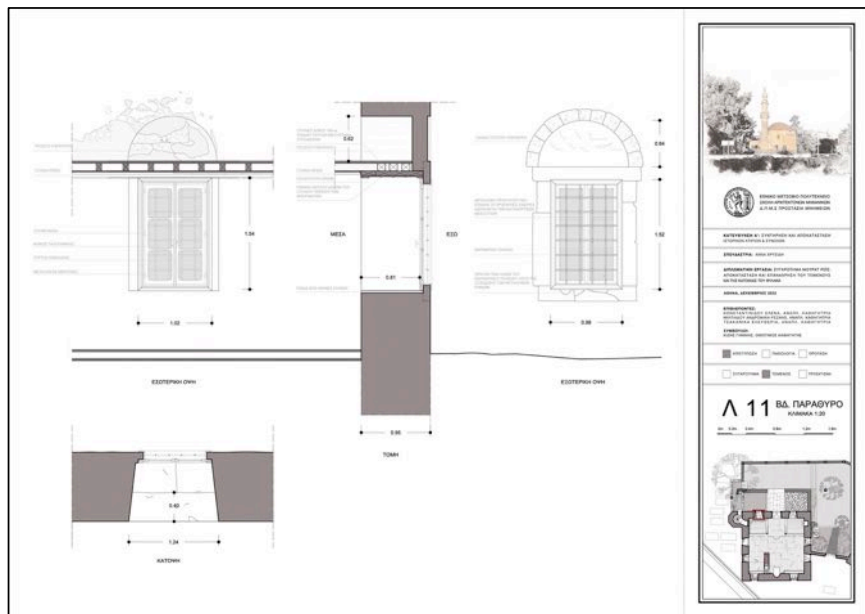

Εσωτερική όψη παραθύρου

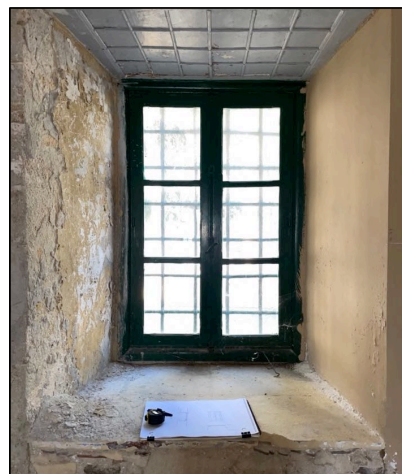

Εξωτερική όψη παραθύρου

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Βορειοδυτικό παράθυρο

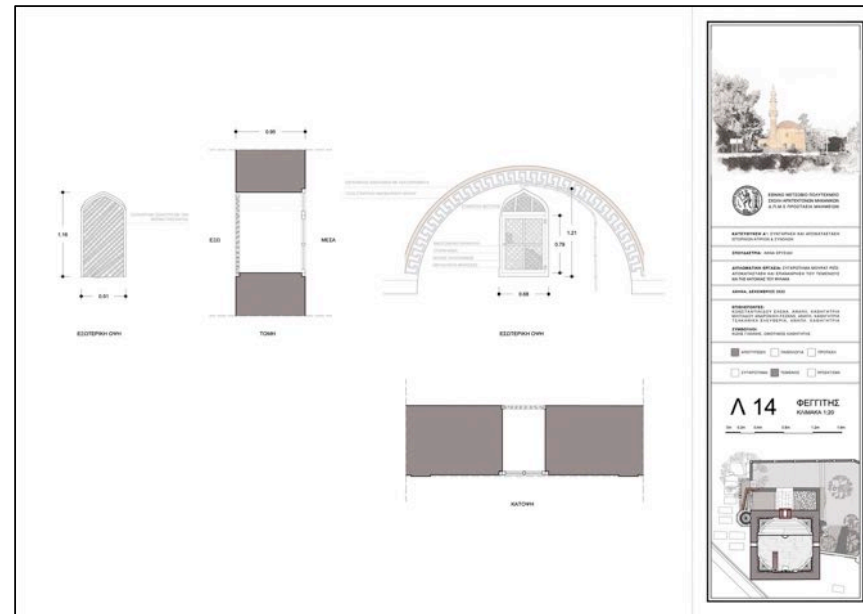

Εσωτερική όψη παραθύρου

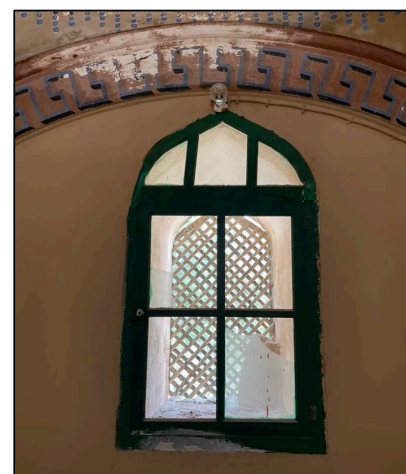

Εξωτερική όψη παραθύρου

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Φεγγίτης βορειοδυτικής όψης

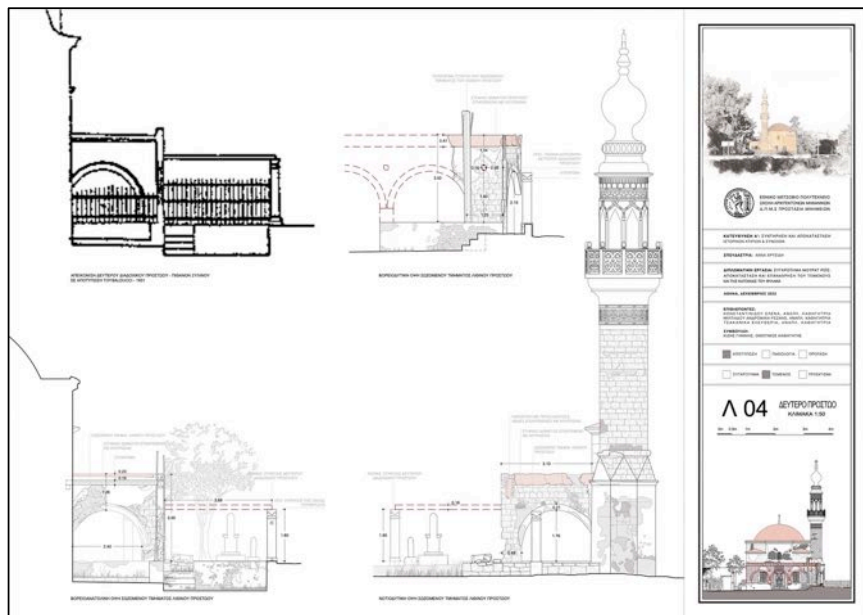

Εσωτερική όψη φεγγίτη

Εξωτερική όψη φεγγίτη

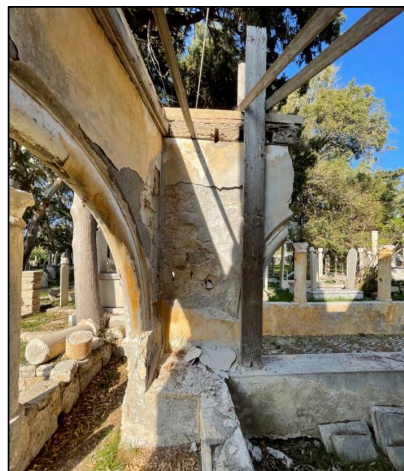
φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Αναπαράσταση του διαδοχικού προστώου

Στήριξη δοκών του δώματος στις δοκοθήκες της ΒΔ όψης

Στήριξη των δοκών του δώματος στις δοκοθήκες του γείσου του προστώου

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

ο Προστώ

Από το τμήμα του λίθινου τοξωτού προστώου που σώζεται δυτικά της εισόδου του τεμένους, καθώς και από τη γένεση του τόξου στα ανατολικά, φαίνεται ότι ήταν κατασκευασμένο από μονή σειρά δόμων λαξευμένου παωρόλιθου ύψους 20 εκ. που ακολουθούσαν την ίδια τεχνική δόμησης με τις περιμετρικές τοιχοποιίες του τεμένους. Τα τόξα ήταν κατασκευασμένα με εκφορικό σύστημα και συνδέονταν στην ΒΑ όψη με την φέρουσα λιθοδομή του τεμένους και στην ΝΔ όψη με την βάση του μιναρέ.

Το προστώ στην πρόσοψη του τεμένους φαίνεται να ήταν στο σύνολο του επιχρισμένο. Αντίθετα, στην ΝΔ όψη δεν υπάρχει κάποιο ίχνος επιχρίσματος πλην του τόξου ώστε να επιτευχθεί η επιθυμητή καμπυλότητα. Σε ορισμένα σημεία του σωζόμενου τμήματος του λίθινου προστώου παρατηρούμε επεμβάσεις επισκευής με την χρήση κεραμιδιών και κονιάματος στις θέσεις των φθαρμένων λίθων.

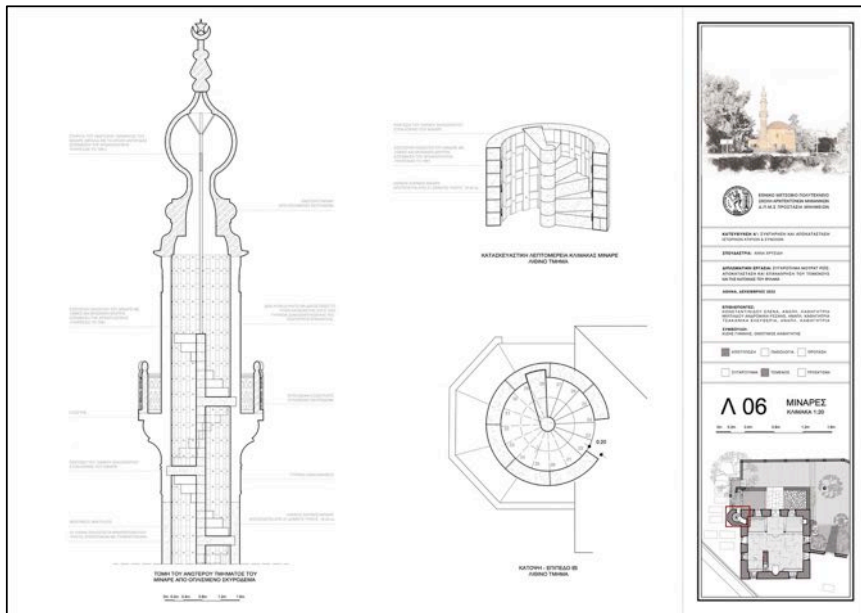
Το επίπεδο δώμα του προστώου ήταν κατασκευασμένο από 29 ξύλινα δοκάρια μέσω διαστάσεων 8x16 εκ. που εδράζονταν στις δοκοθήκες της ΒΔ όψης του τεμένους και στις δοκοθήκες του προστώου. Για την καλύτερη σύνδεση των δοκών με το λίθινο προστώο υπήρχε κάτω από οπές των δοκών μια ξύλινη σανίδα (στρωτήρας) πάχους 3 εκ. Κάτι αντίστοιχο δεν συμβαίνει στις δοκοθήκες της ΒΔ όψης.

Η επίπεδη οροφή φαίνεται να είχε ρύση προς την υδρορροή που διακρίνουμε στην νοτιοδυτική όψη. Η υδρορροή είναι κατασκευασμένη από κεραμικά θραύσματα που διαμορφώνουν προεξέχουσες ακμές για την διευθέτηση του νερού στο έδαφος. Οι ακμές της υδρορροής καθώς και το στηθαίο του δώματος επιχρίονταν με υδραυλικό κονίαμα (κουρασάνι). Για την εξασφάλιση από την εισροή των υδάτων, γινόταν χρήση τελικής επίστρωσης με υλικό υψηλής συνεκτικότητας, που ονομάζεται στην τοπική διάλεκτο πατελιά. Πρόκειται για αργίλωδες χρώμα, που αναμειγνύεται συνήθως με φύκια, βούρλα ή πικροδάφνες και δίνει στεγανότητα για ορισμένο χρόνο. Συνεπώς, κάθε χρόνο υπήρχε φροντίδα προκειμένου να αφαιρεθούν οι σβόλοι και να επιστρωθεί ξανά.

Για να εμποδιστεί η εισροή πατελιάς από τους αρμούς του σανιδώματος ήταν σύνηθες να τοποθετούνται αρμοκάλυπτρα ενδιάμεσα των σανίδων, όπως συμβαίνει και στην οροφή της κατοικίας του φύλακα (βλ. κατασκευαστική ανάλυση κατοικίας του φύλακα). Η άποψη αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι ο Balducci αναφέρει ότι η οροφή του προστώου ήταν ιπποτικής προέλευσης.¹⁴⁹

Το διαδοχικό προστώο αποτελούνταν από ξύλινες δοκούς που εδράζονταν στην κιονοστοιχία της αυλής και σε δοκοθήκες διαστάσεων 15 x 17 εκ. στο λίθινο προστώο. Με βάση την κιονοστοιχία της αυλής και την θέση της υφιστάμενης οπής, φαίνεται να υπήρχαν συνολικά 4 δοκοθήκες οι οποίες βρίσκονταν ανάμεσα στα τόξα. Συνεπώς, είναι πολύ πιθανό να υπήρχαν και δευτερεύοντα δοκάρια που τοποθετούνταν κάθετα στα κύρια ώστε να φέρουν το επίπεδο δώμα του ξύλινου προστώου.

¹⁴⁹ Οικονομίδου Ρεγγίνα, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα: Συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, σελ. 378-379

Κατασκευαστικές λεπτομέρειες μιναρέ

Κλίμακα ανόδου μιναρέ.

Άνοψη του ανώτερου τμήματος του μιναρέ (μπάλα)

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

ο Μιναρές

Ο μιναρές με συνολικό ύψος 18.90 m. θεμελιώνεται στην ΝΔ πλευρά του κτιρίου και εφάπτεται στην ΝΔ όψη χωρίς να συνδέεται με αυτήν. Η βάση του έχει εξαγωνική κάτοψη με ύψος 3.20m. και είναι χτισμένη από λαξευμένο τοπικό πωρόλιθο σε μεγάλους δόμους, ακολουθώντας τον τρόπο δόμησης του τεμένους. Η μετάβαση της εξαγωνικής βάσης στο κυκλικό τμήμα του σώματος του μιναρέ, γίνεται με μια κωνική κατασκευή ύψους 0.85m. Στην ΝΔ όψη το προστώο συνδέεται με την λίθινη βάση του μιναρέ. Συνεπώς είναι πιθανόν η σημερινή βάση να αποτελεί την βάση του παλιού μιναρέ με την κωνική απόληξη και οι Ιταλοί να ανακατασκεύασαν μόνο το ανώτερο τμήμα του μιναρέ.

Ο κορμός του μιναρέ αποτελείται από 21 ομόκεντρες σειρές δόμων, ύψους 19-20 εκ. μέχρι την βάση του εξώστη. Κάθε σειρά αποτελείται από λιθοσώματα με πάχος 0.20m, όσο το πάχος της λιθοδομής του μιναρέ. Είναι πιθανόν σε ορισμένες από τις σειρές του λαξευμένου πωρόλιθου που φτιάχνουν το κυλινδρικό σώμα του μιναρέ, να υπάρχουν μεταλλικοί σύνδεσμοι που να συγκρατούν τους λίθους μεταξύ τους, όπως συνηθίζονταν σε άλλα τεμένη. Η βάση του μιναρέ είναι επιχρισμένη, ενώ το κυλινδρικό σώμα του μιναρέ παραμένει ανεπίχριστο. Την συνοχή της κατασκευής ενισχύει η χρήση κονιάματος μεταξύ των αρμών των λίθων.

Σε ύψος 7m από το γείσο της βάσης βρίσκεται ο εξώστης, ο οποίος προεξέχει κατά 0.50m από το κυκλικό τμήμα του μιναρέ. Σε αντίθεση με το ανεπίχριστο τμήμα του κορμού, το οποίο είναι εμφανώς κατασκευασμένο από δόμους πωρόλιθων, στο άνω τμήμα που διαμορφώνεται σε ύψος 5.30m από το γείσο της βάσης, δεν ήταν δυνατό να διαπιστωθεί το υλικό δόμησης εξαιτίας των γύψινων διακοσμήσεων που φέρει εξωτερικά και της επέμβασης του μεταλλικού νάρθηκα στο εσωτερικό.

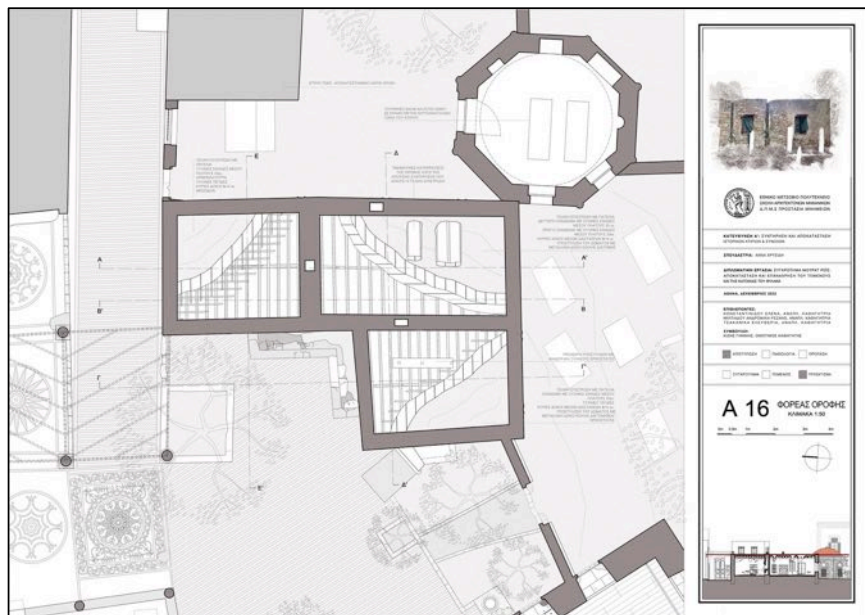
Λαμβάνοντας υπόψη ότι η κορυφή του μιναρέ που περιλαμβάνει την "μπάλα", καθώς επίσης και τα κικλιδώματα του εξώστη, είναι κατασκευασμένα από οπλισμένο σκυρόδεμα υπάρχουν δυο πιθανά σενάρια:

- A) Το κυλινδρικό σώμα του άνω τμήματος είναι κατασκευασμένο από δόμους πωρόλιθων μέχρι το ύψος του γείσου που διαμορφώνει την κορυφή από οπλισμένο σκυρόδεμα
- B) Όλο το άνω τμήμα του μιναρέ (ανακατασκευή των Ιταλών) είναι κατασκευασμένο από οπλισμένο σκυρόδεμα

Όσον αφορά στην κλίμακα του μιναρέ, αυτή αποτελείται από 61 λίθινα σκαλοπάτια τα οποία έχουν επιχρισθεί με τσιμεντοκονία. Η σκάλα αποτελεί πολύ σημαντικό δομικό στοιχείο για την ευστάθεια της κατασκευής του μιναρέ λόγω του σημαντικού βάρους που προσθέτει προς το κέντρο βάρους της κατασκευής, όσο και του καθ' ύψους δεσίματος της λιθοδομής που πραγματοποιεί. Κάθε πάτημα αποτελείται από ένα λίθο, ο οποίος έχει σχήμα 'τραπέζιου' με την μια πλευρά να καταλήγει σε κυκλικό σχήμα και από την άλλη να καταλαμβάνει λίγο περισσότερο από το τεταρτοκύκλιο του εσωτερικού κύκλου. Το 'τραπέζιο' αυτό μετατοπίζεται κυκλικά κατά ένα πάτημα ανά μια στάθμη. Το κυκλικό σχήματος τμήμα αντιστοιχεί στο κέντρο του κλιμακοστασίου. Με αυτόν τον τρόπο διαμορφώνεται ο κεντρικός δακτύλιος, ο οποίος συνδέεται με την προηγούμενη και την επόμενη σειρά με έναν κεντρικό γόμφο. Το ύψος των λίθινων σκαλοπατιών ποικίλλει καθ' όλο το μήκος του κλιμακοστασίου. Ο τρόπος διάκτωσης των σκαλιών στον μιναρέ δεν ήταν δυνατόν να διαπιστωθεί με ακρίβεια. Ωστόσο, ο συνηθέστερος τρόπος κατασκευής μιναρέδων είναι το σκαλοπάτι να σχηματίζει ένα δόντι όπου "πατάει" σε δόμο του κορμού. Παρόλα αυτά, υπάρχει περίπτωση κάποια σκαλοπάτια να αποτελούν δόμο του κορμού. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν είναι ευδιάκριτο στις όψεις.

Ο εσωτερικός νάρθηκας από λάμες και μηχανικά βλήτρα αποτελεί επέμβαση της δεκαετίας του 1990 από την αρχαιολογική υπηρεσία, σε μια προσπάθεια ενίσχυσης του κορμού του μιναρέ. Η τσιμεντοκονία που έχουν επιχρισθεί τα σκαλοπάτια αποτελεί κατά πάσα πιθανότητα επέμβαση της ίδιας περιόδου. Παράλληλα, επισκευάστηκε και επανατοποθετήθηκε το ανώτερο τμήμα του μιναρέ (μπάλα). Μετά το τέλος της κλίμακας και για να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της ευστάθειας του ανώτερου τμήματος, πάνω στο τελευταίο σκαλοπάτι, στο κέντρο του μιναρέ, πακτώθηκε μεταλλικός σωλήνας από ανοξείδωτο χάλυβα, συνολικού του ύψους περίπου 4,70 m.

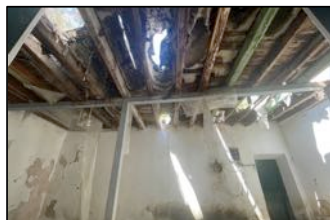
Τέλος, στον κορμό του μιναρέ διακρίνονται ίχνη μεταγενέστερων επεμβάσεων με το τσιμεντάρισμα των έντονα ρηγματωμένων περιοχών.

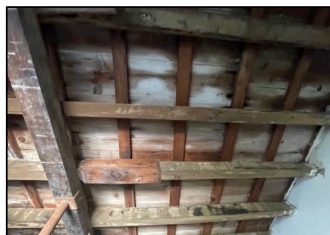
Διάταξη φορέα οροφής στο οριζόντιο επίπεδο

Οροφή χώρου 1

Οροφή χώρου 2

Οροφή χώρου 3

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Ε.2.2 Κατοικία φύλακα (Türbedar Evi)

Η κατοικία του φύλακα είναι κατασκευασμένη από **φέρουσα τοιχοποιία** σταθερού πάχους 0.51m. Εξάιρεση αποτελεί ο ενδιάμεσος διαχωριστικός τοίχος των χώρων 1 και 2 ο οποίος έχει πάχος 0.72m εξαιτίας του φούρνου.

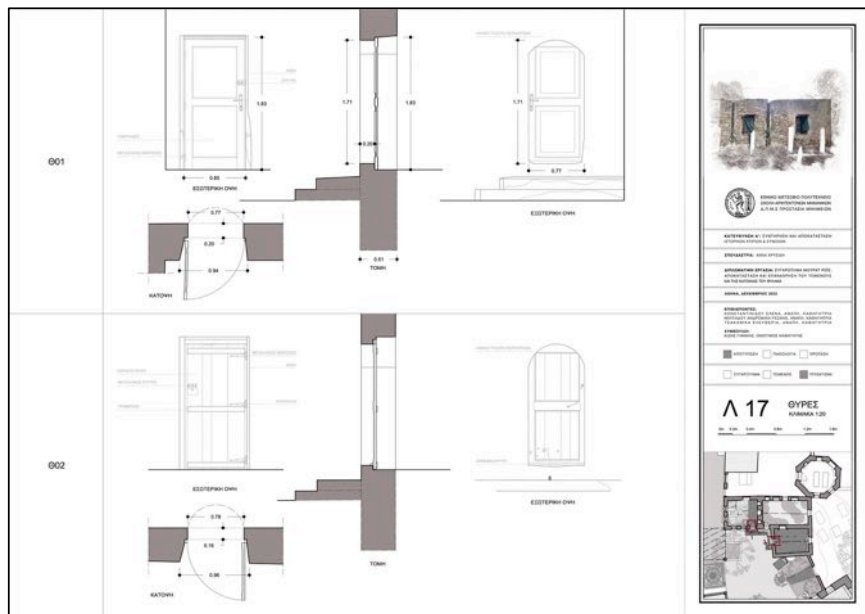
Η **λιθοδομή** όπως φαίνεται από το ανεπίχριστο τμήμα της Νότιας και της Ανατολικής όψης, αποτελείται από ένα μίγμα λίθων, λαξευμένων και ημιλαξευτών ποικίλλου μεγέθους και ποιότητας. Εντύπωση προκαλεί η εκτεταμένη χρήση πολύ μικρών λίθων που διέπτε την λιθοδομή. Από λαξευμένο πωρόλιθο διαμορφώνονται οι γωνίες του κτιρίου και τα πλαίσια των ανοιγμάτων των όψεων. Από την ποιότητα της λιθοδομής φαίνεται ότι η κατοικία του φύλακα ανεγέρθηκε με τα διαθέσιμα υλικά που βρίσκονταν στην περιοχή. Στην λιθοδομή παρατηρούνται σε διάφορα σημεία επεμβάσεις συντήρησης με την ανάμιξη κεραμικών στοιχείων και κονιάματος, καθώς και τοπικές συμπληρώσεις με την χρήση τσιμέντου. Λόγω της ύπαρξης διαφόρων ειδών λίθων και κονιαμάτων καθίσταται δύσκολος ο καθορισμός των μηχανικών χαρακτηριστικών της τοιχοποιίας.

Ο τρόπος **θεμελίωσης** είναι άγνωστος καθώς δεν υπήρξε τρόπος ελέγχου μέσω διερευνητικών τομών στα πλαίσια της παρούσας εργασίας. Ο συνηθέστερος τρόπος κατασκευής της θεμελίωσης σε κτίρια με φέρουσα τοιχοποιία είναι από λιθοδομή ισόπαχη με την τοιχοποιία της ανωδομής και αβαθής. Σε κάποιες περιπτώσεις η θεμελίωση έχει μικρή διαπλάτυση μονόπλευρα προς το εσωτερικό, ανάλογα με την ποιότητα του εδάφους θεμελίωσης.

Κατά πάσα πιθανότητα δεν υπάρχουν ξύλινα διαζώματα για την ενίσχυση της λιθοδομής στις ενδιάμεσες στάθμες, παρά μόνο στην στέψη του κτιρίου. Η **στέγαση** της κατοικίας του φύλακα γίνεται με ξύλινη επίπεδη οροφή, της οποίας η δομή διαφοροποιείται στον κάθε χώρο. Ο χώρος 1 στεγάζεται με επίπεδη οροφή που αποτελείται από 13 ξύλινες δοκούς μέσης διατομής 8 x 14 εκ. που εδράζονται στην λιθοδομή πάνω στις οποίες εδράζονται ξύλινες τεγίδες στις οποίες καρφώνεται απευθείας το πέτσωμα με τα αρμοκάλυπτρα. Κάτω από τις κύριες δοκούς υπάρχει ένα κεντρικό δοκάρι που διατρέχει τον χώρο 1 κατά το μέσον του προκειμένου να αντιμετωπιστεί η κάμψη των δοκών. Ο χώρος 2 στεγάζεται με επίπεδη οροφή που αποτελείται από 15 κύριες δοκούς μέσων διαστάσεων 8 x 14 εκ πάνω στις οποίες καρφώνεται απευθείας το ξύλινο πέτσωμα. Για την αντιμετώπιση της κάμψης των δοκών της οροφής έχει τοποθετηθεί στον χώρο 2 μια κεντρική μεταλλική δοκός που συγκολλάται σε δυο τετράγωνα μεταλλικά υποστυλώματα διαστάσεων 8 x 8 εκ. Η στέγαση του χώρου 3 γίνεται με επίπεδη οροφή που αποτελείται από 15 κύριες δοκούς μέσων διαστάσεων 8 x 14 εκ. πάνω στις οποίες εδράζονται ξύλινες τεγίδες στις οποίες καρφώνεται απευθείας το πέτσωμα. Η οροφή έχει υποστυλωθεί πρόχειρα σε δύο σημεία με μια επιπλέον μεταλλική δοκό κοίλης διατομής που τοποθετήθηκε στο κέντρο του ανοίγματος της οροφής και στηρίζεται με τρεις πτυσσόμενους ορθοστάτες διαμέτρου 5 εκατοστών, καθώς και με μια ξύλινη σανίδα (μαδέρλι) που στηρίζεται σε τρία ξύλινα υποστυλώματα τα οποία δεν εδράζονται πλέον στο δάπεδο. Η τελική επιστρωση του δώματος γίνεται με αργιλώδες χύμα που αναμειγνύεται συνήθως με φύκια, βούρλα ή πικροδάφνες, γνωστό στην τοπική διάλεκτο ως πατελιά. Η τεχνοτροπία αυτή δίνει στεγανότητα για ορισμένο χρόνο. Συνεπώς, η απουσία συντήρησής του οδηγεί στην διάβρωση των ξύλινων στοιχείων με αποτέλεσμα την τμηματική κατάρρευση της ξύλινης οροφής.

Το κατώτερο **δάπεδο** της κατοικίας του φύλακα βρίσκεται 0.40m ψηλότερα από την εξωτερική στάθμη της αυλής και είναι επιστρωμένο με τσιμέντο, με εξάιρεση τον χώρο 2 που έχει επιστρωθεί με πλακάκι. Στον χώρο 1, το ξύλινο βάθρο είναι δομείται από στρωτήρες διατομής 8x5 εκ. πάνω στους οποίους καρφώνεται το ξύλινο πέτσωμα.

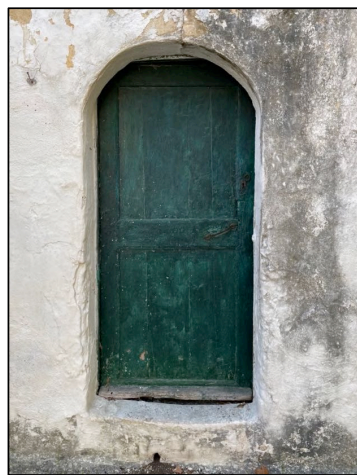
Στο εσωτερικό, όλες οι επιφάνειες είναι **επιχρισμένες**, ενώ από τις όψεις της κατοικίας του φύλακα επιχρίονται μόνο αυτές που συνορεύουν με τον χώρο της αυλής.

Θύρες

Ταμπλαδοτή θύρα χώρου 1

Καρφωτή θύρα χώρου 3

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

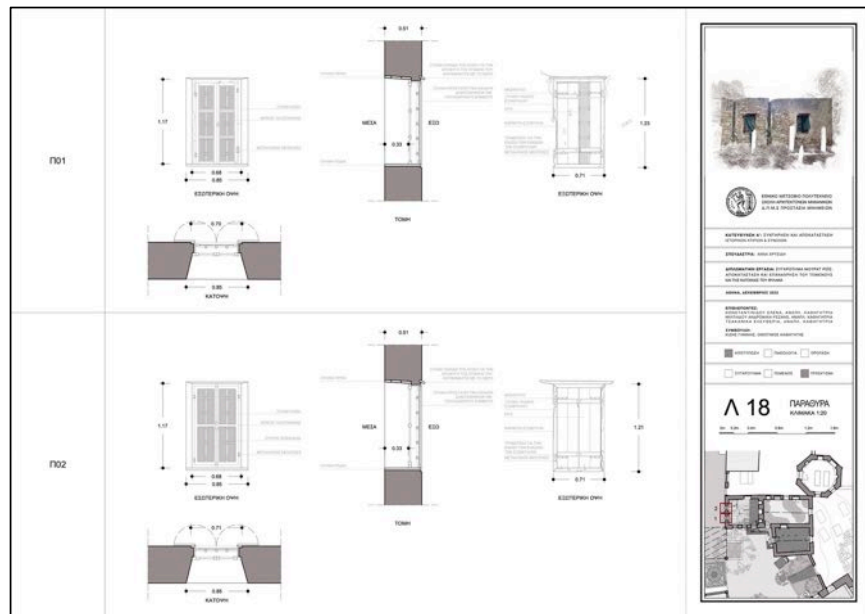
Η **θύρα** εισόδου του χώρου 3 είναι καρφωτή, κατασκευασμένη από όρθιες σανίδες δεμένες με τρεις τραβέρσες στην πλευρά της εσωτερικής όψης. Το πλαίσιο της κάσας της θύρας έχει πάχος 6.5 εκ. Στην πλευρά της εξωτερικής όψης καρφώνεται ένα επιπλέον πλαίσιο με μια τραβέρσα κατά το μέσον του ύψους της θύρας. Στο κάτω μέρος της θύρας καρφώνεται ένα ξύλινο στοιχείο που χρησιμεύει ως αρμοκάλυπτρο. Η θύρα διαθέτει κλειδαριά και εσωτερικό σύρτη.

Οι θύρες εισόδου του χώρου 1 και του χώρου 2 είναι ταμπλαδοτές νεότερου τύπου. Το φύλλο και των δυο θυρών αποτελείται από δυο ολόσωμα πλαίσια μπόγια και τρεις τραβέρσες που χωρίζουν τους ταμπλάδες μεταξύ τους. Στην εξωτερική όψη καρφώνεται στον ταμπλά ένα επιπλέον ορθογώνιο ξύλινο φύλλο και στην βάση της θύρας ένα αρμοκάλυπτρο. Οι θύρες έχουν κλειδαριές και χειρολαβή νεότερου τύπου.

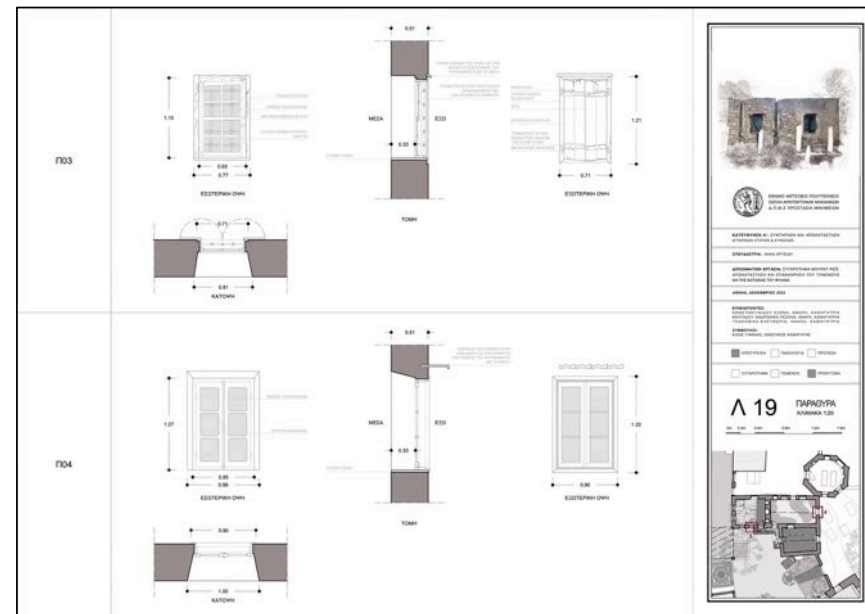
Όσον αφορά την κατασκευή των **παραθύρων**, στους χώρους 2 και 3 τα κουφώματα των παραθύρων είναι δίφυλλα, ξύλινα με υαλοστάσια με μέσες διαστάσεις 80 x 1.25 m. Τα κουφώματα δεν φέρουν σκούρα ούτε προστατευτική εσχάρα και τοποθετούνται στην εξωτερική παρειά της τοιχοποιίας. Το τζαμιλίκι χωρίζεται με καίτια σε τρία επιμέρους τμήματα μέσω διαστάσεων 25 x 31 εκ. Το πάχος του φύλλου του κουφώματος είναι 4 εκ. Στην βάση των δυο φύλλων καρφώνεται εξωτερικά νεροσταλάκτης.

Στον χώρο 1 συναντάμε 2 είδη ανοιγμάτων. Στον βόρειο τοίχο υπάρχουν δυο δίφυλλα **ανοιγόμενα** κουφώματα με τζαμιλίκι. Το τζαμιλίκι χωρίζεται με καίτια σε 3 επιμέρους τμήματα στο Π01 παράθυρο και σε 2 τμήματα στο Π02. Το πλαίσιο της κάσας που φέρει τα κουφώματα έχει πάχος 3 εκ. Στο Π01 δεν υπάρχει κάσα στην βάση του παραθύρου και τα φύλλα ανοίγουν απευθείας στην ποδιά. Τα κουφώματα εξωτερικά έχουν ξύλινο προστατευτικό πλέγμα διακοσμημένο με πολυεδρικούς κόμβους. Έξω από το πλέγμα έχει τοποθετηθεί σίτα σε ένα ορθογώνιο ξύλινο πλαίσιο, το οποίο δεν έχει στερεωθεί. Τέλος, στην εξωτερική παρειά της όψης ενσωματωμένα στο πάχος του σοβά είναι τοποθετημένα τα δίφυλλα σκούρα του κουφώματος. Τα φύλλα είναι καρφωτά και αποτελούνται από δυο σανίδες που είναι δεμένες με δυο οριζόντιες τραβέρσες στην εξωτερική πλευρά. Στο κάθε φύλλο καρφώνονται οι δυο μεταλλικές λάμες του μεντεσέ που περιστρέφουν τα σκούρα γύρω από τον άξονα της κάσας.

Στον δυτικό τοίχο του χώρου 1, τα ανοιγματα είναι **ανασυρόμενα** (συρόμενα προς τα πάνω). Αποτελούνται από το σταθερό άνω φύλλο και το μεταβλητό φύλλο που σέρνεται επάλληλα στο σταθερό κατά τον κατακόρυφο άξονα. Τα δύο φύλλα ορίζονται από ξύλινο ορθογώνιο πλαίσιο που χωρίζεται με καίτια σε 4 επιμέρους τμήματα που προσεγγίζουν τετράγωνες διαστάσεις. Τα δυο φύλλα πλαισιώνονται από αρμοκάλυπτρα, τα οποία χρησιμεύουν και ως οδηγό του μετακινούμενου φύλλου. Τα κουφώματα εξωτερικά έχουν ξύλινο προστατευτικό πλέγμα διακοσμημένο με πολυεδρικούς κόμβους. Στην εξωτερική παρειά της όψης ενσωματωμένα στο πάχος του σοβά είναι τοποθετημένα τα δίφυλλα σκούρα του κουφώματος τα οποία είναι αντίστοιχα με τα σκούρα των ανοιγμάτων της βόρειας όψης. Οι ποδιές καθώς και τα πρέκια όλων των ανοιγμάτων του χώρου 1 αποτελούνται από ξύλινες σανίδες. Για την αποφυγή της επαφής με το νερό έχει τοποθετηθεί πάνω από τα παράθυρα μια ξύλινη σανίδα υπό κλίση, η οποία προεξέχει από την λιθοδομή κατά 10 εκ.

Παράθυρα

Παράθυρα

Ανοιγόμενα παράθυρα του χώρου 1

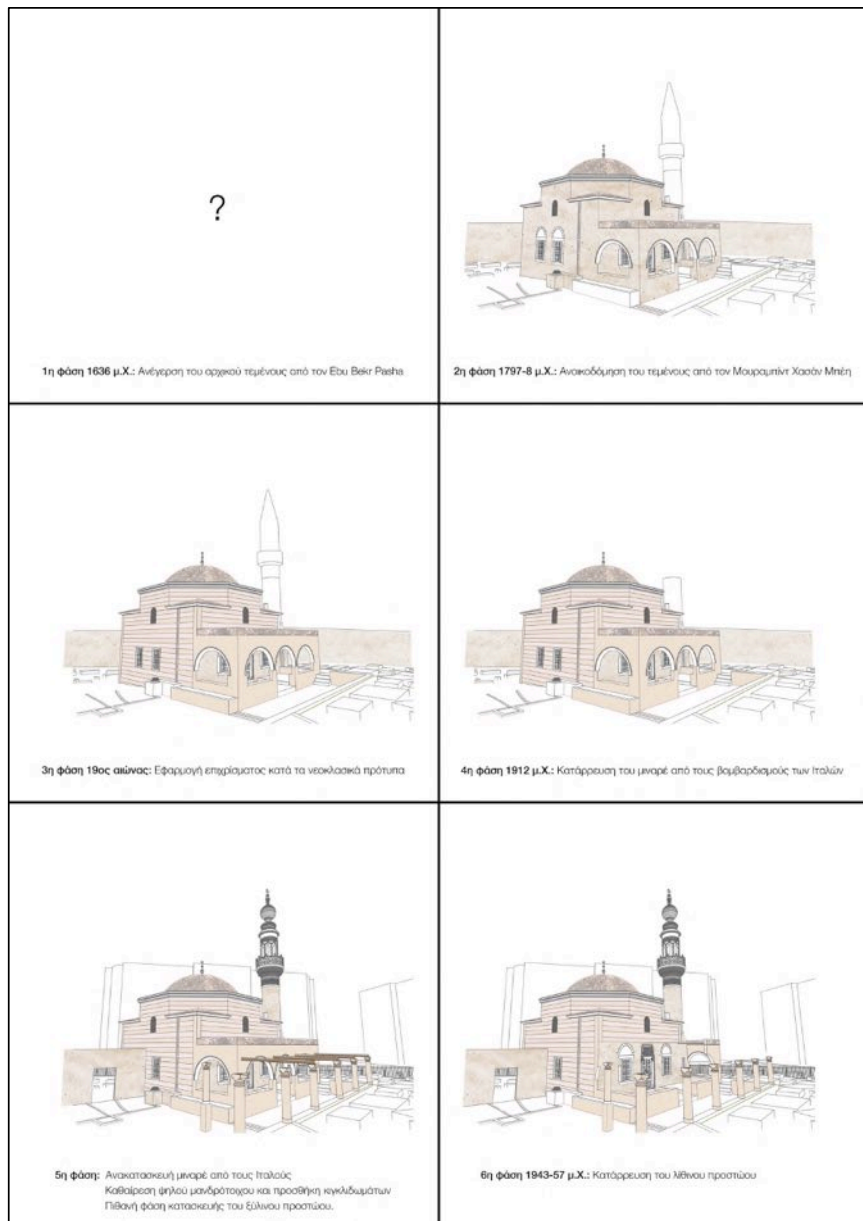
φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Ανασπόμενα παράθυρο του χώρου 1

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Ε.3 Αρχιτεκτονικές και οικοδομικές φάσεις

Σύμφωνα με την ιστορική την αρχιτεκτονική και την κατασκευαστική ανάλυση που προηγήθηκε γίνεται μια προσπάθεια αποσαφήνισης και ανάλογης ταξινόμησης των κατασκευαστικών φάσεων του τεμένους και της κατοικίας του φύλακα.

Ε.3.1 Τέμενος Μουράτ Ρεΐς

- ο 1η φάση 1636 μ.Χ.: Ανέγερση αρχικού τεμένους από τον Ebu Bekr Pasha
- ο 2η φάση 1797-1798 μ.Χ.: Ανοικοδόμηση τεμένους το από τον Μουραμπίντ Χασάν Μπέη στην σημερινή μορφή που το ξέρουμε.

Το τέμενος φαίνεται ότι διατηρεί το δομικό χαρακτήρα που είχε όταν κατασκευάστηκε. Προκειμένου να διαπιστωθεί η πιθανή ταύτιση της θέσης του υφιστάμενου τεμένους με το τέμενος της προηγούμενης φάσης είναι απαραίτητο να πραγματοποιηθούν εκσκαφές και διερευνητικές τομές. Από αυτό το στάδιο κατασκευής σώζονται σήμερα ο χώρος προσευχής, τμήμα του λίθινου προστώου και η βάση του μιναρέ.

Το τέμενος κατασκευάστηκε για να μείνει ανεπίχριστο και με την εισαγωγή των νεοκλασικών στοιχείων που επικρατούσε τον 19ο και τον 20ο αιώνα να επιχρίστηκε με την τεχνοτροπία που συναντάμε στην σημερινή του μορφή.

- ο 3η φάση 1912 μ.Χ.: Κατάρρευση του άνω τμήματος του μιναρέ από τους βομβαρδισμούς των Ιταλικών στρατευμάτων.
- ο 4η φάση 1912-1920 μ.Χ.: Ανακατασκευή του άνω τμήματος του μιναρέ με την χρήση οπλισμένου σκυροδέματος από τους Ιταλούς στην σημερινή του μορφή.

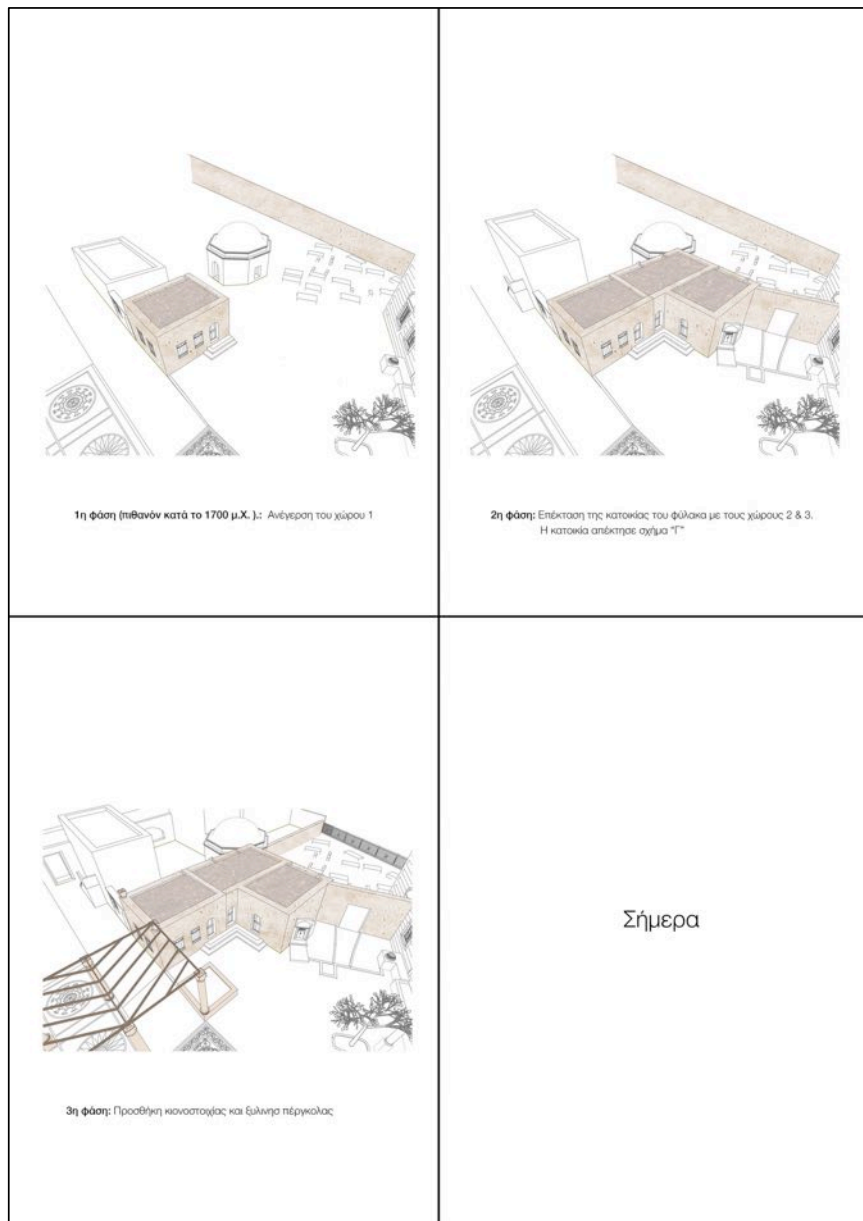
Η ιταλική διοίκηση στην αρχή σκόπευε να αφαιρέσει εντελώς το νεκροταφείο και τον τεκέ, όμως η μουσουλμανική κοινότητα έπεισε τον κυβερνήτη Μάριο Λάγκο ότι ήταν προς όφελός τους να τα διαφυλάξουν, καθώς υπήρχαν αρκετοί άνθρωποι ιστορικής σημασίας θαμμένοι στο Μουράτ Ρεΐς. Έτσι, ο κυβερνήτης συμφώνησε να αποκαταστήσει το τέμενος και το νεκροταφείο αλλά όχι όπως ακριβώς ήταν κάποτε. Εκείνη την περίοδο τα στοιχεία οριενταλισμού χρησιμοποιήθηκαν άφθονα ως προς την αρχιτεκτονική, λόγω του ενδιαφέροντος των Ιταλών για τη Μέση Ανατολή και την Αφρική.

- ο 5η φάση 1921-1927 μ.Χ.: Καθαίρεση του μαντρότοιχου περίφραξης και προσθήκη κηκλιδωμάτων.

Επιπλέον, οι τάφοι που ήταν διάσπαρτοι σε όλο το νεκροταφείο μετακινήθηκαν και τοποθετήθηκαν σε σειρές με πυκνές αποστάσεις, μεταξύ του τεμένους και του τάφου του Μουράτ Ρεΐς. Στην υπόλοιπη έκταση του νεκροταφείου φυτεύτηκαν ευκάλυπτοι για να δημιουργηθεί μια περιοχή που μοιάζει με πάρκο προκειμένου να ταιριάζει περισσότερο στην αισθητική του τότε νεόκτιστου ξενοδοχείου των Ρόδων (σημερινό Καζίνο).

Υποθετικό σενάριο: Είναι πιθανό με την καθαίρεση της περίφραξης και την κατασκευή νέας να τοποθετήθηκε και η κιονοστοιχία της αυλής με το δεύτερο διαδοχικό προστώο.

1932: αποτύπωση του τεμένους με τα δυο διαδοχικά προστώα από τον Hermes Balducci.

- ο 6η φάση 1943-1957 μ.Χ.: Κατάρρευση προστώου πιθανόν εξαιτίας των βομβαρδισμών των συμμαχικών στρατευμάτων είτε λόγω του σεισμού του 1957.

Το 1943, εν μέσω του Β' παγκοσμίου πολέμου ο Μουσολίνι ανατράπηκε και έτσι η Ρόδος περνάει στην κυριαρχία των Γερμανών μέχρι το 1945. Την περίοδο αυτή, το νησί υπέστη τεράστιες καταστροφές εξαιτίας των βομβαρδισμών των συμμαχικών στρατευμάτων. Αυτό, είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν μεγάλα κενά στον πολεοδομικό ιστό, κυρίως της μεσαιωνικής πόλης και να αφανιστούν πολλά μνημεία. Ο μεγάλος σεισμός του 1957 επιδείνωσε την κατάσταση των ιστορικών κτιρίων που σώζονταν ακόμη. Είναι πιθανόν η κατάρρευση του λίθινου προστώου του τεμένους να συνέβη σε αυτό το διάστημα

- ο 7η φάση 1991-1998 μ.Χ.: Καθαιρέσεις των ετοιμόρροπων και βλαφθέντων στοιχείων του μιναρέ και ανακατασκευή του με παράλληλη εσωτερική του ενίσχυση με λάμες, μηχανικά βλήτρα και ειδική τσιμεντοκονία καθώς και απομάκρυνση επισκευή και επανατοποθέτηση του ανώτερου τμήματος (μπάλα), λήψη εκμαγείων των διακοσμητικών στοιχείων και κατασκευή νέων, κλπ.

Περισσότερα στοιχεία για τη χρονολογία των επεμβάσεων είναι δυνατόν να προκύψουν από την συγκριτική μελέτη των υπόλοιπων τεμενών της Ρόδου.

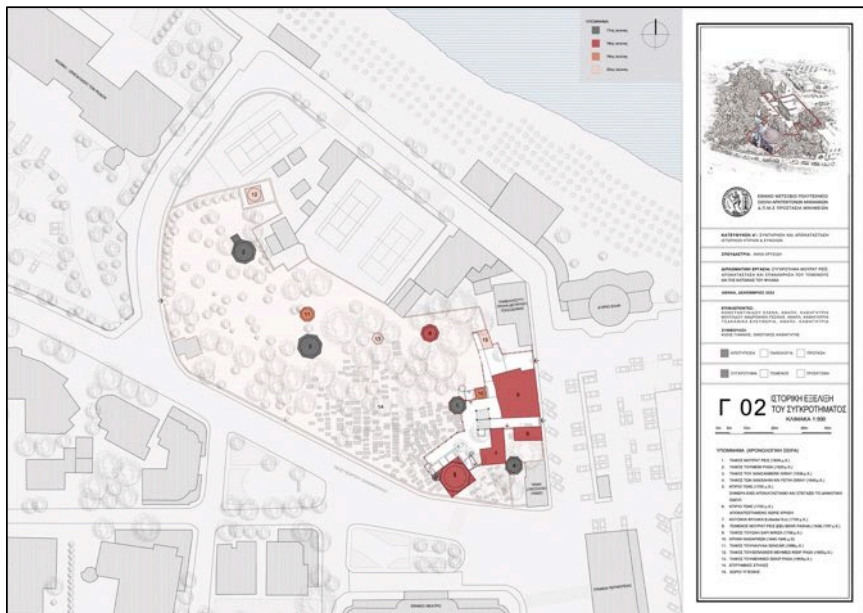
Ε.3.2 Κατοικία του φύλακα

Από τον κατακόρυφο αρμό που διακρίνουμε στην ανατολική όψη φαίνεται ότι η κατοικία του φύλακα χτίστηκε σε 2 φάσεις.

- ο 1η φάση (πιθανόν το 1700 μ. Χ.): Ανέγερση του χώρου 1 της κατοικίας του φύλακα. Είναι πιθανό η χρονολογία κατασκευής να ταυτίζεται με την ανέγερση των καταλυμάτων του τεκέ.
- ο 2η φάση: Επέκταση της κατοικίας του φύλακα με τους χώρους 2 και 3 μέχρι το μαυσιωλείο των χαν Sahin και Fethi Giray.

Αυτό εξηγεί το γεγονός ότι ο ανατολικός τοίχος του χώρου 3 έχει μια ελαφριά κλίση σε σχέση με τον ανατολικό τοίχο του χώρου 1.

- ο 3η φάση: Προσθήκη κιονοστοιχίας και ξύλινης πέργκολας

Χρονολογική ανάπτυξη του συγκροτήματος

Γκραβούρα του Bartlett (1836-38). Διακρίνεται η περιοχή του νεκροταφείου

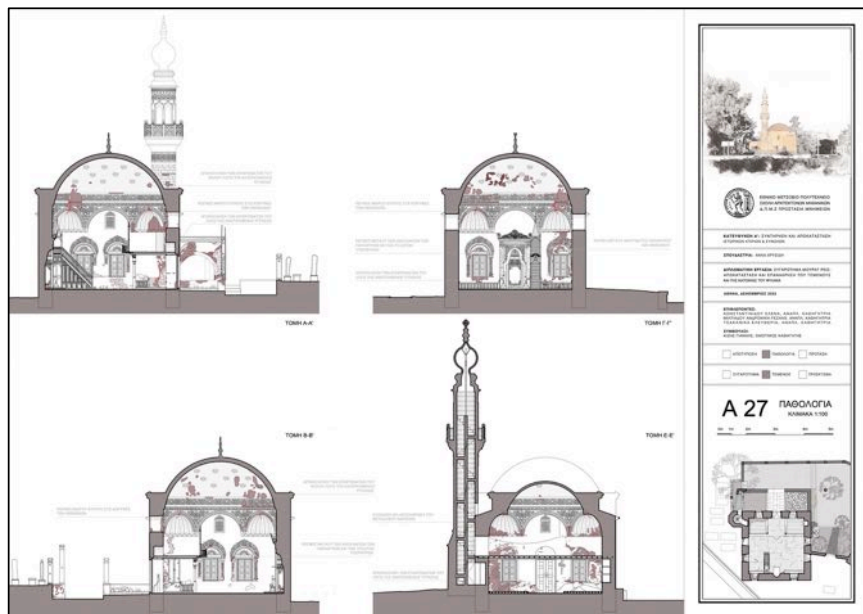
Ε.3.3 Ιστορική εξέλιξη του συγκροτήματος

Σύμφωνα με την ιστορική την αρχιτεκτονική και την κατασκευαστική ανάλυση που προηγήθηκε γίνεται μια προσπάθεια χρονολογικής ταξινόμησης της ανάπτυξης του συγκροτήματος.

- ο 1609 μ.Χ.: Τάφος Murat Reis
- ο 1620 μ.Χ.: Τάφος του Memi Pasa
- ο 1636 μ.Χ.: Τάφος του Χάν Canberk Giray, Ανέγερση αρχικού τεμένους από τον Ebu Bekr Pasha
- ο 1640 μ.Χ.: Τάφος των χάν Sahin και Fethi Giray
- ο 1700 μ.Χ.: Ανέγερση των καταλυμάτων του τεκέ, τα οποία αναπτύχθηκαν σε 8 ιστορικές φάσεις από το 1700 έως το 1925. Στην ίδια περίοδο είναι πιθανόν να ανήκει και η αρχική φάση της κατοικίας του φύλακα (χώρος 1)
- ο 1797-1798 μ.Χ.: Ανοικοδόμηση τεμένους το από τον Μουραμπίντ Χασάν Μπέη στην σημερινή μορφή που το ξέρουμε.
- ο 1756 μ.Χ.: Τάφος του Sah Safi Mirza
- ο 1845-1846 μ.Χ.: Κατασκευή της κρήνης καθαρισμών από τον Mabeyinci Hamdi Bey με τη δωρεά του σουλτάνου Abdülmecid
- ο 1896 μ.Χ.: Τάφος του Hawaa Sencar
- ο 1905 μ.Χ.: Τάφος του Serasker Mehmed Ridif Pasa
- ο 1909 μ.Χ.: Τάφος του Mehmed Sekip Pasa
- ο 1921-1927 μ.Χ.: Καθαίρεση του μαντρότοχου περιφράξης και προσθήκη κικλιδιωμάτων. Μεταφορά των επιτύμβιων στηλών και φύτευση των ευκαλύπτων..

E.4 Παθολογία

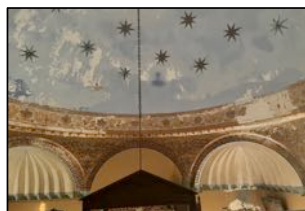
E.4.1 Τέμενος Μουράτ Ρεϊς

Σχέδια παθολογίας

Προβλήματα ανερχόμενης υγρασίας

Προβλήματα κατερχόμενης υγρασίας

ρηγμάτωση μεταξύ τοξωτού υπέρθουρου και πτυχωτού ημιχώνιου

φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

Η επισφαλής κατάσταση του τεμένους επέβαλλε την διακοπή λειτουργίας του. Έτσι, το τέμενος είναι κλειστό για λατρεία από το 2000 μέχρι και σήμερα με αποτέλεσμα οι φθορές λόγω της έλλειψης χρήσης και συντήρησης να αυξάνονται. Η σάλα προσευχής δεν αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα δομικού χαρακτήρα που να απειλούν άμεσα την ευστάθεια της κατασκευής. Συγκεκριμένα, παρατηρούνται κάθετες ρωγμές μικρού εύρους στις κορυφές των ημιχώνιων. Οι ρωγμές αυτές συνδέονται με τη λειτουργία του ημισφαιρικού τρούλου καθ' εαυτή, ο οποίος ασκεί ομοιόμορφα οριζόντιες ωθήσεις στη βάση του. Επιπλέον, εμφανίζονται κάθετες ρωγμές μεταξύ των ανοιγμάτων των παραθύρων και των τοξωτών υπέρθουρων, λόγω της μεταφοράς φορτίων από το τόξο στην υπερκεκλιμένη τοιχοποιία. Οι σοβαρότερες ρωγμές της σάλας προσευχής εντοπίζονται στον ΝΑ τοίχο του τεμένους (κίμπλε) και συγκεκριμένα στην νότια γωνία όπου παρατηρείται μια λοξή ρωγμή που ξεκινάει από την γωνία του ανοίγματος και καταλήγει στην βάση του ημιχώνιου. Η ρωγμή αυτή έχει ταμνωθεί σε μια προσπάθεια επισκευής της. Πιθανότατα πρόκειται για αστοχίες που προκλήθηκαν από σεισμικές καταπονήσεις. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι, παρά τις βλάβες, τα κτίσματα δεν έχουν καταρρεύσει, ούτε παρουσιάζουν αποκλίσεις. Αυτό καταδεικνύει ότι το δομικό σύστημα των κτισμάτων έχει πολύ καλή συμπεριφορά.

Τα κυριότερα προβλήματα που αντιμετωπίζει η σάλα προσευχής σχετίζονται με τη **γήρανση των υλικών**, την ανερχόμενη **υγρασία** από το έδαφος στην τοιχοποιία, αλλά και κατερχόμενη από την ανωδομή με αποτέλεσμα τμηματικές καταρρεύσεις επιχρισμάτων και κονιαμάτων δομής και του ζωγραφικού διάκοσμου του θόλου.

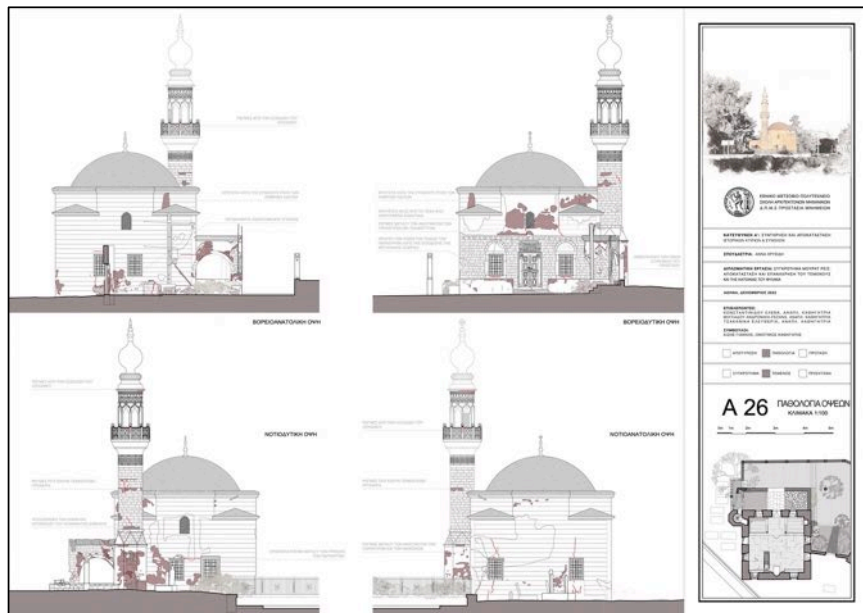
Η μακροχρόνια έκθεση των λιθοδομών στις καιρικές συνθήκες και η συσσώρευση υγρασίας είχε ως αποτέλεσμα την **σήψη των ξύλινων ενισχύσεων**, με αμφίβολη πλέον την λειτουργία τους. Ως προς τα ξύλινα φέροντα στοιχεία του υπερώου, η κατάσταση διατήρησης είναι καλή χωρίς στατικά προβλήματα, ενώ δεν φαίνεται να έχει προσβληθεί από βιολογικούς παράγοντες (έντομα, μύκητες). Επίσης δεν φέρει ίχνη μηχανικής καταπόνησης και φθοράς. Το ξύλινο δάπεδο φέρει ίχνη φθοράς από τη χρήση, η οποία δεν καθιστά την κατάσταση διατήρησης ανησυχητική.

Όπως προαναφέρθηκε, οι συχνές σεισμικές δονήσεις είχαν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ρηγματώσεων σε μια από τις πιο αδύναμες θέσεις της κατασκευής, που είναι η ζώνη ανάμεσα στα ανοίγματα του ισόγειου και τους φεγγίτες. Συνεπώς, παρατηρούμε μια λοξή ρωγμή στην πρόσοψη του τεμένους που ξεκινάει από την αριστερή γωνία του φεγγίτη του υπερώου και καταλήγει στην μαρμαρίνη επιγραφή της θύρας εισόδου. Επίσης, παρατηρούμε ότι τα μαρμάρια πλαίσια των δυο ανοιγμάτων της ΒΑ όψης έχουν ρηγματωθεί στο επίπεδο της ποδιάς. Αυτό οφείλεται στην οξειδωση των μετάλλων της προστατευτικής εσχάρας λόγω των καιρικών συνθηκών που προκάλεσε την διόγκωσή τους με αποτέλεσμα την θραύση των μαρμαρίνων λίθων.

Οι εξωτερικές επιφάνειες των όψεων παρουσιάζουν **γενικευμένη προσβολή από οργανικές επικαθίσεις και μαύρες κρούστες** με τις ακόλουθες μορφές:

- Λεπτές κρούστες στις επιφάνειες που ήταν εκτεθειμένες στη βροχή
- Κρούστες που σχηματίζονται σε επιφάνειες προφυλαγμένες από την συνεχή ροή του νερού της βροχής (πχ. κάτω από τα γείσα), οι οποίες δημιουργούνται από αιωρούμενα σωματίδια που παράγονται από ανθρώπινες δραστηριότητες και εγκλείονται στις επιφάνειες του μνημείου.
- Κρούστες αποτελούμενες από σκόνη και ξηρές αποθέσεις, οι οποίες είχαν συσσωρευτεί για πολύ χρόνο, σχηματίζοντας ένα συμπαγές στρώμα.
- Βιολογικές αναπτύξεις σε θέσεις όπου οι λίθοι συγκρατούσαν το νερό, λόγω της δομής τους και της επιφανειακής διάβρωσης
- Επεμβάσεις χρωματισμού της τοιχοποιίας με ασβεστοχρώματα.

Για τον ακριβή προσδιορισμό της κατάστασης των δομικών υλικών και των διακοσμητικών στοιχείων του μνημείου θα ήταν χρήσιμη η φυσικοχημική ανάλυση των υλικών κατασκευής μέσω της οποίας θα μπορούσαν να μελετηθούν οι παράγοντες και οι μηχανισμοί της φθοράς των υλικών, να αναγνωριστούν και να τεκμηριωθούν προηγούμενες επεμβάσεις συντήρησης και να διατυπωθούν τεκμηριωμένες προτάσεις για την συντήρησή τους.

Σχέδια παθολογίας

Επέμβαση ενίσχυσης με λάμες και μηχανικά βλήτρα. Σήμερα έχουν διαβρωθεί.

Αμμοποίηση των λίθων του προστώου

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

ο Προστώο

Τα σημαντικότερα προβλήματα δομικού χαρακτήρα που αντιμετωπίζει το τέμενος εντοπίζονται στον χώρο του προστώου, το οποίο έχει καταρρεύσει και έχει υποστυλωθεί προσωρινά με ξύλινα στοιχεία. Από τη φύση του το προστώο είναι μια κατασκευή ευπαθής σε σύγκριση με το τέμενος και υπόκειται στη φθορά του χρόνου με ταχύτερους ρυθμούς. Τα λιθώσιμα της βάσης του προστώου, με την απώλεια του επιχρίσματος, υφίστανται λόγω κατερχόμενης υγρασίας και μεταφοράς διαλυτών αλάτων από τη θάλασσα, επιφανειακή διάβρωση υπό τη μορφή της ομοιόμορφης αμμοποίησης, η οποία εξελίσσεται από την εξωτερική επιφάνεια προς το εσωτερικό φθάνοντας σε μεγάλο βάθος. Αποτέλεσμα είναι, πέρα από την αποδυνάμωση της μηχανικής αντοχής των λίθων, να αναπτύσσεται ανομοιόμορφα η φθορά μεταξύ γειτονικών λίθων.

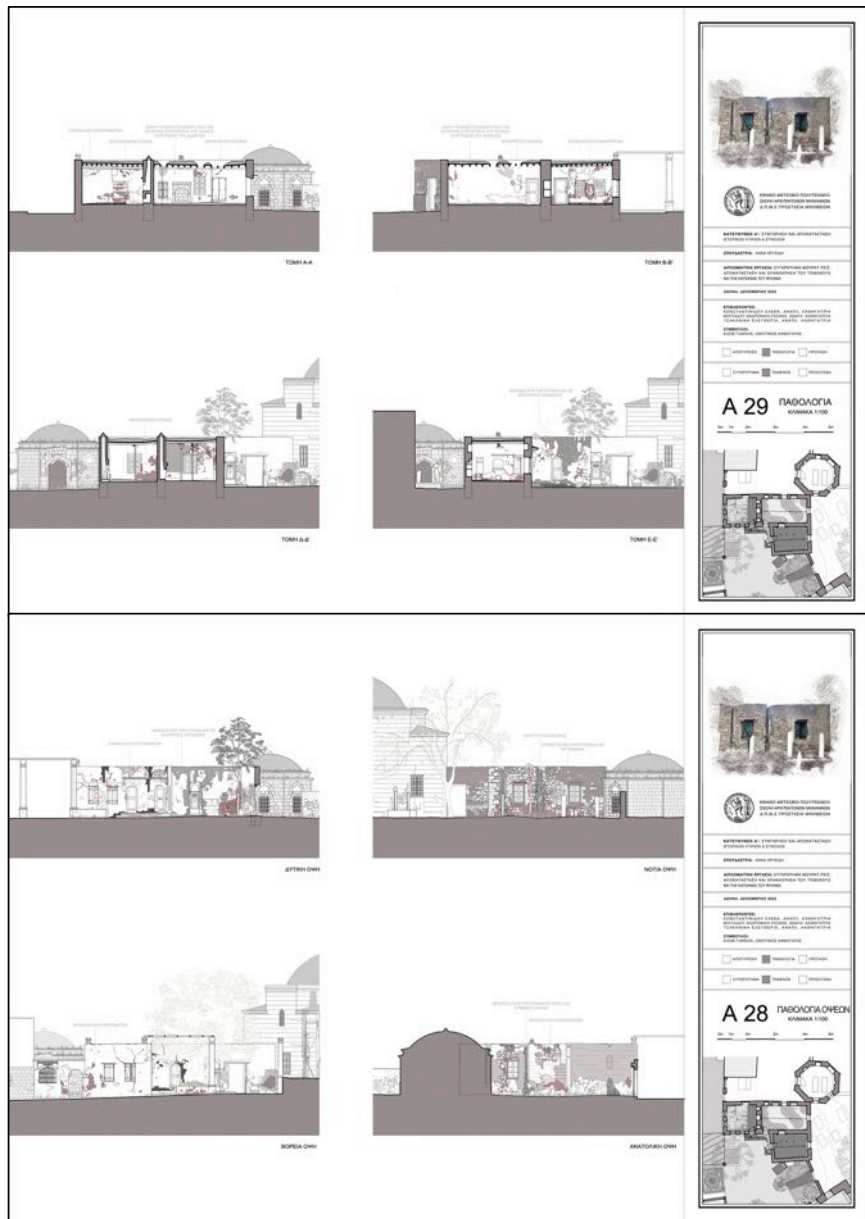
ο Μιναρές

Ο μιναρές λόγω του ύψους του και των ραδινών αναλογιών αποτελεί την πιο ευπαθή κατασκευή του τεμένους. Στον κυλινδρικό κορμό του μιναρέ παρατηρείται αποσάθρωση των λίθων και σε ορισμένα σημεία απομείωση του κονιάματος δόμησης. Παράλληλα παρατηρούνται κάθετες ρωγμές, κάποιες από τις οποίες έχουν τσιμεντωθεί πρόχειρα.

Όπως προαναφέρθηκε, ο μιναρές την δεκαετία του 1990 έχει υποστεί επεμβάσεις από την αρχαιολογική υπηρεσία, η οποία πραγματοποίησε εσωτερική του ενίσχυση του κορμού του μιναρέ με λάμες, μηχανικά βλήτρα και ειδική τοιμεντοκονία. Η είσοδος του νερού της βροχής στο εσωτερικό του μιναρέ μέσω του εξώστη και των ανοιγμάτων, καθώς και η ελεύθερη κίνηση του αέρα και ο στροβιλισμός του οδήγησαν στην οξείδωση και την αποσάθρωση του μεταλλικού νάρθηκα, η οποία είναι πιθανόν να προκαλέσει θραύση των λίθων του κορμού μέσω των βλήτρων που αγκυρώνονται στην λιθοδομή. Συγχρόνως, λόγω του μεταλλικού νάρθηκα δεν μπορούμε να έχουμε εικόνα της κατάστασης των λίθων από την εσωτερική παρειά του μιναρέ.

Τέλος, στο ανώτερο τμήμα του μιναρέ αναπτύσσονται ρωγμές στα γείσα και στα στηθαία του εξώστη. Οι ρωγμές αυτές προκλήθηκαν από την οξείδωση του σπλισμού που οδήγησε στην διόγκωσή του, με αποτέλεσμα την ρηγματώση και κατ' επέκταση στην θραύση των στοιχείων.

Η αποτύπωση της παθολογίας του κτιρίου πραγματοποιήθηκε με συμβατικές μεθόδους αποτύπωσης χωρίς χρήση ενόργανων μεθόδων. Σε επόμενη φάση μελέτης και οριστικής εφαρμογής των προτάσεων ενίσχυσης του κτιρίου κρίνεται αναγκαία η αποτύπωση των ζημιών με μη καταστροφικούς ελέγχους όπως υπερηχομετρήσεις, καθώς και καταστρεπτικών όπως λήψη πυρήνων, διερευνητικές τομές στο πάχος της τοιχοποιίας για εξακριβωση ύπαρξης οριζόντιων στοιχείων ενίσχυσης του κτιρίου (ξύλοδεσιές), δείγματος κονιάματος, κ.λπ. για την εκτίμηση της εναπομείνουσας φέρουσας ικανότητας του κτιρίου. Επίσης σημαντική είναι η συνεχής παρακολούθηση των μεταβολών των ρωγμών, των κλίσεων κ.λπ. Τέλος κρίνεται απαραίτητη η πραγματοποίηση εδαφικών ερευνών (τοπικές εκσκαφές περιμετρικά του κτιρίου στη θεμελίωση, γεωτρήσεις) για την αναγνώριση της δομής και την εκτίμηση του βάθους της θεμελίωσης.

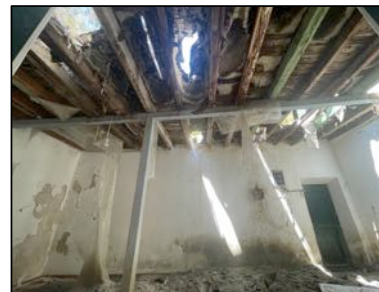
Ε.4.2 Κατοικία του φύλακα

Όσον αφορά την κατοικία του φύλακα, η διαδικασία φθοράς της κατασκευής ξεκίνησε εξαιτίας της εγκατάλειψης και της έλλειψης συντήρησης της τελικής επίτρωσης του δώματος. Η ανεξέλεγκτη είσοδος του νερού της βροχής οδήγησε αφενός στην βλάβη και εν πολλοίς απώλεια των ξύλινων στοιχείων των δωμάτων και την τμηματική κατάρρευση της οροφής, αφετέρου στη δημιουργία συνθηκών αυξημένης υγρασίας μέσα στις τοιχοποιίες.

Η διαβροχή των τοίχων και η κατερχόμενη υγρασία προκαλεί αποσάθρωση, ρωγμές και πτώση των επιχρισμάτων στο εσωτερικό. Εντοπίζονται, επιπλέον, λεκέδες από την υγρασία και τις βιολογικές αποθέσεις (μούχλα, μύκητες κλπ.) στα ανώτερα και κατώτερα τμήματα των χώρων καθώς και έντονη αποκόλληση των επιχρισμάτων.

Στις εξωτερικές όψεις τα επιχρίσματα είναι, επίσης, αποσπασμένα και αποκολλημένα από τις λιθοδομές. Στην νότια όψη παρατηρούνται επεμβάσεις συμπλήρωσης της λιθοδομής με σκυρόδεμα στο επίπεδο της βάσης του κτιρίου. Επιπλέον, η ύπαρξη υγρασίας στην περιοχή των υδρορροών και του δώματος εννοούν την ανάπτυξη βλάστησης στις όψεις της λιθοδομής, η οποία μπορεί μακροπρόθεσμα να επηρεάσει την αντοχή της τοιχοποιίας.

Παρά τις εκτεταμένες φθορές οι οποίες επιδρούν αρνητικά στην μηχανική αντοχή των υλικών, η κατοικία του φύλακα δεν παρουσιάζει σοβαρές ρηγματώσεις. Το κτίριο έφτασε μέχρι τις μέρες μας χωρίς βλάβες, παρά την απώλεια διαφραγμάτων του δώματος. Αυτό καταδεικνύει ότι το δομικό σύστημα των κτισμάτων έχει πολύ καλή συμπεριφορά.

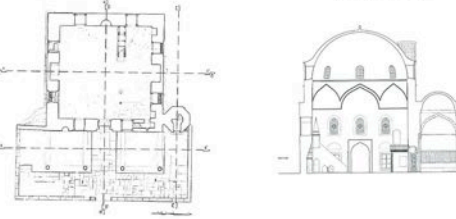
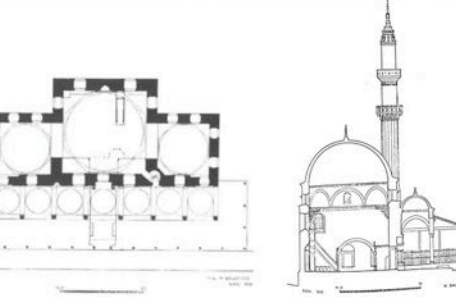
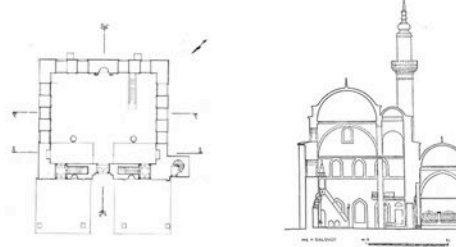

Σήψη ξύλινων στοιχείων και τμηματική κατάρρευση οροφής

Έντονα προβλήματα υγρασίας και αποκόλλησης επιχρισμάτων

Φωτογραφίες από την επιτόπια έρευνα (Μάρτιος 2022)

<p>Ορθογώνια αίθουσα με τετράριχτη στέγαση Τέμενος Μεχμέτ Αγά</p>	
<p>Τετράγωνη αίθουσα με τρούλο Τέμενος Μουράτ Ρεϊς</p>	
<p>Τέμενος Ρετζέπ Πασά</p>	
<p>Ορθογώνια αίθουσα με παρακείμενες αίθουσες Τέμενος Σουλεϊμάν</p>	
<p>Τετράγωνη αίθουσα με πολλαπλούς θόλους Τέμενος Σουλτάν Μουσταφά</p>	

Πίνακας τυπολογίας τεμενών της Ρόδου

E.5 Συμπεράσματα

Η οθωμανική αρχιτεκτονική που αναπτύχθηκε στην πόλη της Ρόδου εφάρμοζε μορφές σύμφωνα με τους κανόνες της πρωτεύουσας της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Συνεπώς, δεν θα ήταν σκόπιμο να περιμένουμε πρωτότυπες τυπολογικές λύσεις και αναζητήσεις. Τα τεμένη της Ρόδου ως επί το πλείστον ακολουθούσαν την τυπολογία της Προύσας προσαρμοσμένη στις παραδοσιακές τεχνικές, τον εργαλειοκό εξοπλισμό, τα διαθέσιμα υλικά και τις κλιματολογικές συνθήκες του νησιού. Οι μορφολογικές παραλλαγές τους σχετίζονται με τις αρχιτεκτονικές τάσεις της εποχής ανέγερσης του κάθε τεμένους ή με τις κατά καιρούς ανακατασκευές των μιναρέδων, τόσο στην οθωμανική όσο και στην ιταλική περίοδο.

Είναι γεγονός ότι ο χώρος του τεμένους δεν θεωρείται ιερός χώρος, παρά εξυπηρετεί την ανάγκη της συνεύρεσης των πιστών στις κοινές λειτουργίες και προσευχές. Για τη θεμελιώδη αυτή αρχή ήταν απαραίτητο η τυπολογική διάρθρωση και οργάνωση να επιτρέπει στους πιστούς την απρόσκοπτη, όσο το δυνατόν, και από όλα τα σημεία του χώρου, θέαση προς τον ιερέα (μάμη). Η απλοποίηση της κάτοψης, η ορθογώνια διάταξη και η συμμετρική οργάνωση του χώρου ήταν ένας τρόπος για να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός. Όπως προαναφέρθηκε, στην πόλη της Ρόδου κτίστηκαν επτά νέα τεμένη, τα οποία σε μια προσπάθεια κατάταξής τους με βάση τα χαρακτηριστικά τους στοιχεία, θα μπορούσαμε να τα ομαδοποιήσουμε στους παρακάτω τύπους:¹⁵⁰

1. Ορθογώνια αίθουσα με τετράριχτη στέγαση
Μεχμέτ αγά τζαμί
- 2 Τετράγωνη αίθουσα με τρούλο
Χαμζά μπέη τζαμί, Ιμπραήμ Πασά τζαμί, Ρετζέπ πασά τζαμί, τέμενος Μουράτ Ρεϊς
- 3 Ορθογώνια αίθουσα με παρακείμενες αίθουσες
Σουλεϊμάν τζαμί
- 4 Τετράγωνες αίθουσες με πολλαπλούς θόλους
Σουλτάν Μουσταφά τζαμί

Το υπό εξέταση μνημείο ανήκει στον τύπο της τετράγωνης αίθουσας με τρούλο χωρίς ανοίγματα. Συγκριτικά με τα άλλα τζαμιά της πόλης, το Μουράτ Ρεϊς αποτελεί ένα ιδιαίτερο δείγμα με χαρακτηριστικά της εποχής του οθωμανικού μπαρόκ με εισαγωγή νεοκλασικών στοιχείων. Επιπλέον, το τέμενος ξεχωρίζει για την μορφολογία του μιναρέ του, που δεν συναντάται σε κανένα από τα υπόλοιπα τεμένη της Ρόδου. Η αποκατάσταση του θεωρείται επιβεβλημένη, καθώς αποτελεί μια από τις ελάχιστες περιπτώσεις τεμενών που υφίστανται ακόμη εκτός των ορίων της μεσαιωνικής πόλης.

Καθότι το τέμενος αποτελεί μονάχα ένα μέρος του συνόλου του συγκροτήματος Μουράτ Ρεϊς, στην παρούσα διπλωματική εργασία έγινε μια προσπάθεια προσέγγισης και αντιμετώπισης της συνολικής έκτασης του νεκροταφείου και του τεκέ προκειμένου να ανακτηθεί η οντότητα του και να λειτουργήσει ξανά ως ένα ενιαίο σύνολο με στόχο την ένταξή του στο σύγχρονο αστικό τοπίο και στην ζωή της πόλης.

¹⁵⁰ Ζερλάντης Μιχάλης - Στεφανής Αλέξης, [2009], Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα: Επεμβάσεις αποκατάστασης του τεμένους Χαμζά μπέη στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, University studio press, Θεσσαλονίκη, σελ.277

ΣΤ. ΠΡΟΤΑΣΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

Τέμενος Μουράτ Ρεϊς 1929

Φωτογραφικό αρχείο Σταύρου Γεωργαλλίδη

ΣΤ. Πρόταση αποκατάστασης

ΣΤ.1 Στόχοι και αρχές της επέμβασης

Όπως προαναφέρθηκε, το συγκρότημα του Μουράτ Ρεϊς αποτελεί ένα ενιαίο σύνολο με κοινωνικό - θρησκευτικό χαρακτήρα που αναπτύχθηκε γύρω από τον τάφο του ομώνυμου Μουράτ Ρεϊς. Συνεπώς, πρωταρχικός στόχος της επέμβασης είναι να μπορέσει το συγκρότημα να ανακτήσει την οντότητά του ως ενιαίο σύνολο και να επαναλειτουργήσει συνολικά προκειμένου να ενταχθεί στο σύγχρονο αστικό τοπίο και στην ζωή της πόλης. Η συνολική αντιμετώπιση της έκτασης κρίνεται απαραίτητη και για λειτουργικούς λόγους, καθώς η επισφαλής κατάσταση του μνημειακού συνόλου δεν επιτρέπει την μαζική χρήση του χώρου.

Πέραν της ανάδειξης του χαρακτήρα του συγκροτήματος ως σύνολο, βασικός στόχος αποτελεί και η διάσωση και η ανάδειξη της ιστορίας και της αξίας του κάθε μνημείου ξεχωριστά. Το τέμενος Μουράτ Ρεϊς αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα της Τουρκοκρατίας, η οποία έχει απωλέσει τα περισσότερα ίχνη της πέρα από τα κλειστά όρια της μεσαιωνικής πόλης. Η συγχώνευση οθωμανικών και νεοκλασικών στοιχείων και η συνύπαρξή τους με την ξεχωριστή μορφολογία του μιναρέ της Ιταλοκρατίας, προσέδωσαν στο τέμενος μια μοναδική ταυτότητα, η οποία πρέπει να προστατευθεί.

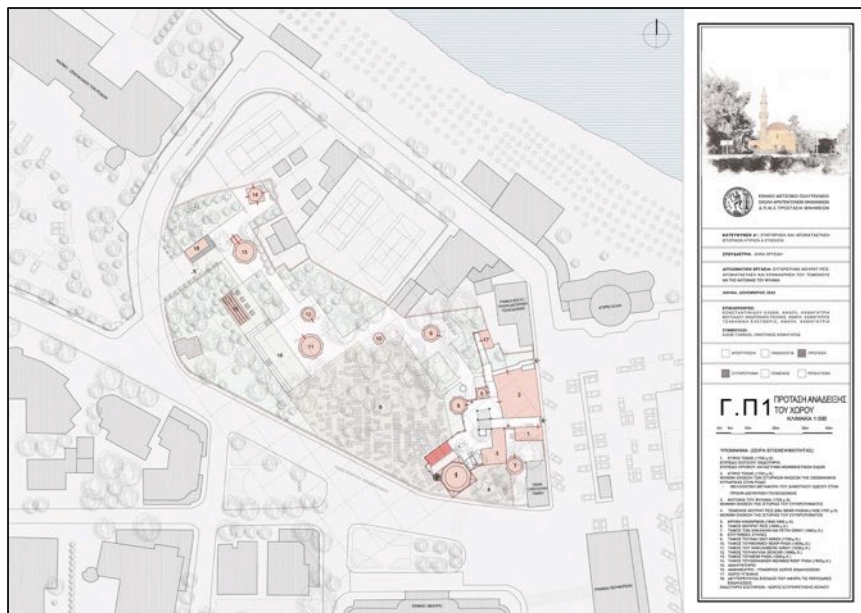
Το κτίριο αντιμετωπίζει ποικίλα προβλήματα, που συμβάλλουν στην σταδιακή αποδόμηση του. Η αποκατάστασή του κρίνεται απαραίτητη όχι μόνο για τη διάσωση της ιστορικής, αρχιτεκτονικής και οικοδομικής του αξίας αλλά και για τον επαναπροσδιορισμό της σχέσης μας με τις κοινωνικές δομές, που συνεβαλλαν στην εξέλιξη του περιβάλλοντος της Ρόδου.

Οι στόχοι της πρότασης αποκατάστασης του τεμένους και της κατοικίας του φύλακα είναι:

- Η αντιμετώπιση των δομικών προβλημάτων, που δημιουργήθηκαν με την πάροδο του χρόνου και η διόρθωση του υφιστάμενου συστήματος ενίσχυσης των κατασκευών με περαιτέρω σκοπό την ενίσχυση της στατικής επάρκειας για την παραλαβή της μελλοντικής χρήσης.
- Η άρση των οικοδομικών προβλημάτων, ώστε να σταματήσει η φθορά και να επανορθωθούν οι ζημιές που έχουν υποστεί
- Η αποκατάσταση της ιστορικής και αρχιτεκτονικής τους αξίας, η ανάδειξη της ταυτότητάς τους αλλά και η λειτουργία τους ως τοπόσημα στην περιοχή
- Η επανάχρηση και η λειτουργική αξιοποίηση τους, που συν τοις άλλοις θα προσδώσει διδακτική αξία

Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων η προτεινόμενη επέμβαση επιδιώκει την εφαρμογή των παρακάτω αρχών:

- Τη διάσωση, συντήρηση και ανάδειξη όσο το δυνατό περισσότερων αυθεντικών αρχιτεκτονικών στοιχείων
- Τον σεβασμό και ανάδειξη των κυρίαρχων ιστορικών φάσεων της Τουρκοκρατίας σε ένα ενιαίο αποτέλεσμα
- Την εφαρμογή τεχνικών συμβατών με την οικοδομική του κτηρίου και την αναστρεψιμότητα των προτεινόμενων επεμβάσεων στο βαθμό που είναι εφικτή
- Τη διακριτικότητα των νέων επεμβάσεων, που συν τοις άλλοις θα υποστηρίξουν και δεν θα κυριαρχούν στο αρχιτεκτονικό περιβάλλον.
- Η απόδοση των μνημείων στο κοινωνικό σύνολο με μια ήπια χρήση, κατά το δυνατό συμβατή με την υπόστασή τους.

Η πρόταση ανάδειξης στον περιβάλλοντα χώρο της ευρύτερης περιοχής

Υπόβαθρο: Αεροφωτογραφία google maps

ΣΤ.2 Γενική παρουσίαση της πρότασης – Ένταξη νέας χρήσης

Είναι γεγονός ότι η διατήρηση ενός μνημείου είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την διαρκή χρήση του χώρου. Συνεπώς, βασικό κριτήριο για την διασφάλιση της βιωσιμότητας οποιασδήποτε επέμβασης αποκατάστασης είναι η χρήση που θα δοθεί στο μνημείο και η συμβατότητά της με τα δομικά χαρακτηριστικά, την ιστορία του αλλά και με τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας.

Μέσω της απόδοσης νέας χρήσης, πρωταρχικός στόχος είναι η ανάδειξη της "φύσης" του συγκροτήματος ως ένα ενιαίο σύνολο. Για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός, είναι απαραίτητη η **συνολική αντιμετώπιση** και επανάχρηση του συγκροτήματος και της έκτασής του, η οποία θα πρέπει να κινείται σε δύο άξονες.

- Αφενός θα πρέπει να είναι ανοιχτό στην τοπική κοινωνία, να αποτελεί ένα τοπόσημο με όλες τις ιστορικές προεκτάσεις του και να είναι προσβάσιμο από όλες τις κοινωνικές ομάδες.
- Αφετέρου θα πρέπει να διατηρεί τη διδακτικότητα του ως ένα σύνολο συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου, με ό,τι αυτή η περίοδος εκφράζει.

Με δεδομένη την ιδιαιτερότητα του χώρου, η χρήση που εξυπηρετεί καλύτερα τους παραπάνω στόχους και συγχρόνως μπορεί να αναδείξει την αξία και την πλούσια ιστορία του συγκροτήματος είναι η μετατροπή του σε **εκθεσιακό κέντρο**. Η μόνιμη έκθεση θα σχετίζεται με την μελέτη και την παρουσίαση της ιστορίας του συγκροτήματος αλλά και του κάθε μνημείου ξεχωριστά. Στο πλαίσιο αυτό μπορούν να φιλοξενοούνται ταυτόχρονα περιοδικές εκθέσεις και άλλες δραστηριότητες όπως διαλέξεις και εκπαιδευτικά προγράμματα.

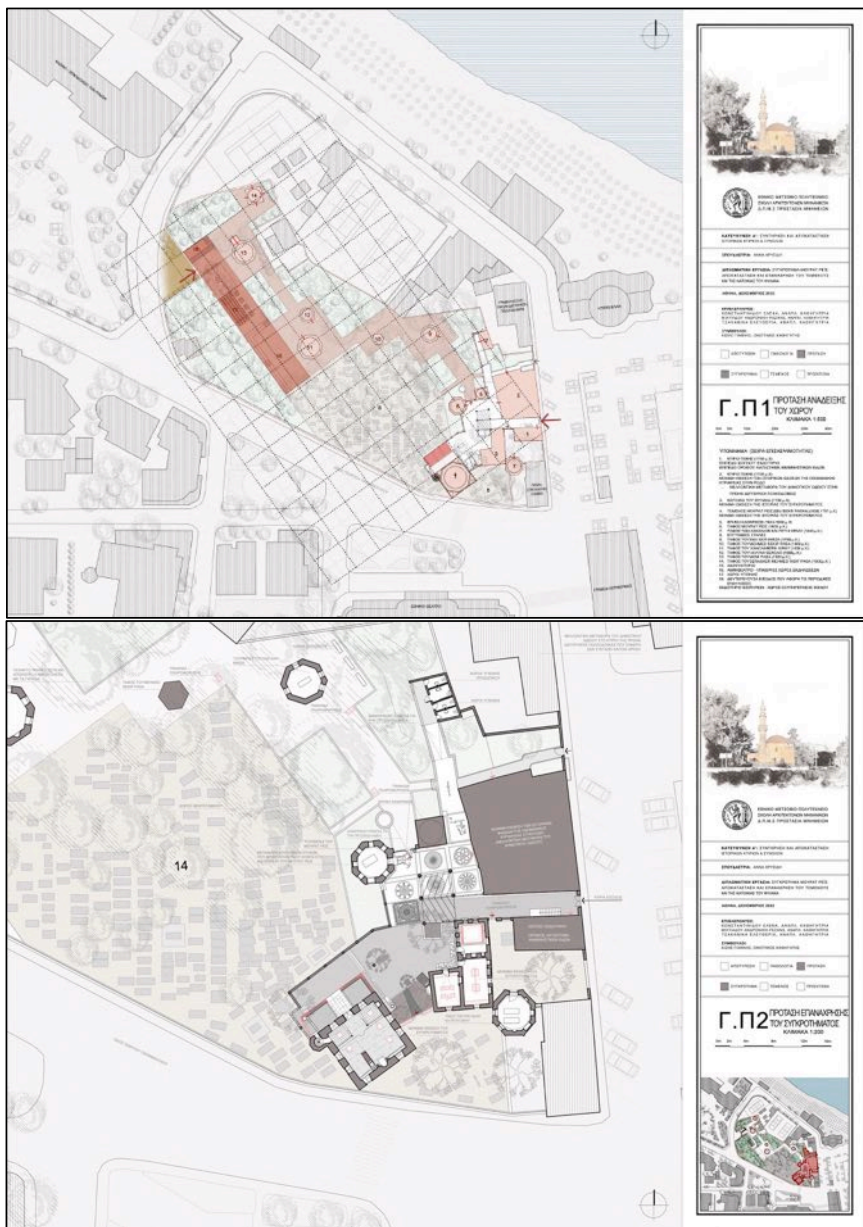
Αξιοποιώντας πλήρως το κτιριακό απόθεμα του συγκροτήματος προτείνεται αναλυτικά:

- Η διαμόρφωση της εισόδου στο ισόγειο του νότιου καταλύματος του τεκέ, το οποίο σήμερα είναι αποκατεστημένο και δεν στεγάζει κάποια χρήση. Το κτίριο θα περιλαμβάνει το εκδοτήριο ειστηρίων, καθώς και ένα γραφείο εξυπηρέτησης του κοινού.
- Η διαμόρφωση ενός καταστήματος αναμνηστικών ειδών στον όροφο του νότιου καταλύματος του τεκέ.
- Η αποκατάσταση του τεμένους και της κατοικίας του φύλακα και η διαμόρφωση της μόνιμης έκθεσης που αφορά την ιστορία του συγκροτήματος.
- Η αποκατάσταση των μασωλίων και της κρήνης καθαρισμών ως εκθέματα του εαυτού τους.
- Η διαμόρφωση της έκτασης του νεκροταφείου και η επισκευή των χώρων υγιεινής

Τέλος, λαμβάνοντας υπόψιν τις έντονες αντιδράσεις που έχουν προκύψει από την μουσουλμανική κοινότητα λόγω της χρήσης του τεκέ ως δημοτικού ωδείου, αλλά και για την καλύτερη λειτουργία του συγκροτήματος ως εκθεσιακό κέντρο, προτείνεται:

- Η μελλοντική μεταφορά του δημοτικού ωδείου στο γειτονικό κτίριο της πρώην διεύθυνσης πολεοδομίας βόρεια του συγκροτήματος και η διαμόρφωση του καταλύματος του τεκέ ως εκθεσιακού χώρου που θα σχετίζεται με την παρουσίαση των ιστορικών φάσεων της οθωμανικής περιόδου στην πόλη της Ρόδου, καθώς και τις επιπτώσεις τους στη χωροταξική διαμόρφωση και την αρχιτεκτονική της πόλης. Στα εκθέματα θα περιλαμβάνονται συλλογή από χάρτες, γκραβούρες και φωτογραφίες των οθωμανικών μνημείων της πόλης συνοδευόμενες από ανάλογο γραπτή παρουσίαση των ιστορικών τους στοιχείων και των αρχιτεκτονικών τους λεπτομερειών.

Λόγω της έκτασης του θέματος, αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η **πρόταση αποκατάστασης και επανάχρησης του τεμένους και της κατοικίας του φύλακα**, καθώς και η **διαμόρφωση της έκτασης του νεκροταφείου**.

Βασικό χαρακτηριστικό της πρότασης ανάδειξης του νεκροταφείου είναι η ενεργοποίηση της δυτικής εισόδου επί της οδού Σάββα Νικολάου που βρίσκεται απέναντι από την είσοδο του ξενοδοχείου των Ρόδων - Καζίνο και η διαμόρφωση ενός πλατώματος για την υποδοχή επισκεπτών σε υποχώρηση από την ρυμοτομική γραμμή. Η είσοδος αυτή θα εξυπηρετεί τις ανάγκες των περιοδικών εκθέσεων, διαλέξεων και εκπαιδευτικών προγραμμάτων που θα λαμβάνονται χώρα στην έκταση του πάρκου. Στόχος είναι να επαναπροσδιοριστεί η ιδιότυπη σχέση του συγκροτήματος με αξίες πνευματικές, κοινωνικές και αρχιτεκτονικές του παρελθόντος. Όπως στο παρελθόν το συγκρότημα ήταν χώρος συγκέντρωσης πιστών, έτσι στην εποχή μας το κοινό θα συγκεντρώνεται για πολιτιστικές και εκπαιδευτικές εκδηλώσεις που θα μπορούν να λάβουν χώρα εκεί. Με τον τρόπο αυτό αξιοποιείται ένας μεγάλων διαστάσεων χώρος και θα μπορεί να βιώνεται από το κοινό η ατμόσφαιρα των μνημείων εστιάζοντας στη σύνδεση τους με ένα ιστορικό τόπο.

Δεδομένου ότι μια από τις σημαντικότερες αρχές που διέπουν τα θρησκευτικά μνημεία του συγκροτήματος (τέμενος, μαουσωλεία) είναι ο προσανατολισμός τους κατά τον ΒΔ-ΝΑ άξονα με κατεύθυνση την Μέκκα, ο σχεδιασμός της πρότασης ανάδειξης του νεκροταφείου βασίστηκε στην ιδέα της ισχυροποίησης του άξονα αυτού.

Ακολουθώντας έναν κάναβο που διαμορφώθηκε από τις εξωτερικές του διαστάσεις του τεμένους (9.80x9.80m), σχεδιάστηκε στον χώρο του νεκροταφείου:

- η πορεία επίσκεψης των τουρμπέδων που ξεκινάει από το συγκρότημα και καταλήγει στην πύλη επί της οδού Σάββα Νικολάου.
- ένα υπαίθριο αμφιθέατρο που θα λαμβάνουν χώρα οι εκδηλώσεις και ομιλίες.
- ένα αναψυκτήριο
- ένα δεύτερο κτίριο υποδοχής - εκδοτήριο εισιτηρίων στην είσοδο επί της οδού Σάββα Νικολάου

Οι νέες παρεμβάσεις διαρθρώνονται σε μια ενιαία ζώνη που εκτείνεται κατά μήκος του άξονα ΒΔ-ΝΑ με στόχο να μην αποκόπτονται και να μην παρεμβαίνουν στην πορεία επίσκεψης των μνημείων. Η πρόθεση αυτή σηματοδοτείται και με την αλλαγή υλικού στην δαπεδόστρωση.

Συγκεκριμένα επιλέγεται:

- η χρήση σταθεροποιημένου κεραμικού δαπέδου στην πορεία επίσκεψης των τουρμπέδων
- η χρήση κυβόλιθων γρανίτη σε μπέζ χρώμα στην ζώνη των παρεμβάσεων

Στον χώρο του νεκροταφείου που περιέχονται οι επιτύμβιες στήλες, διατηρείται το χρώμα ως φυσικό δάπεδο.

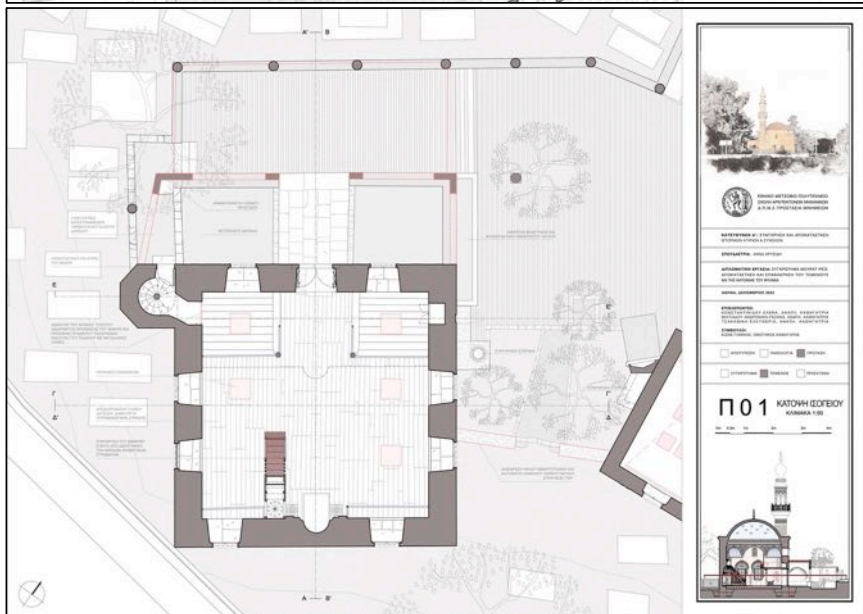
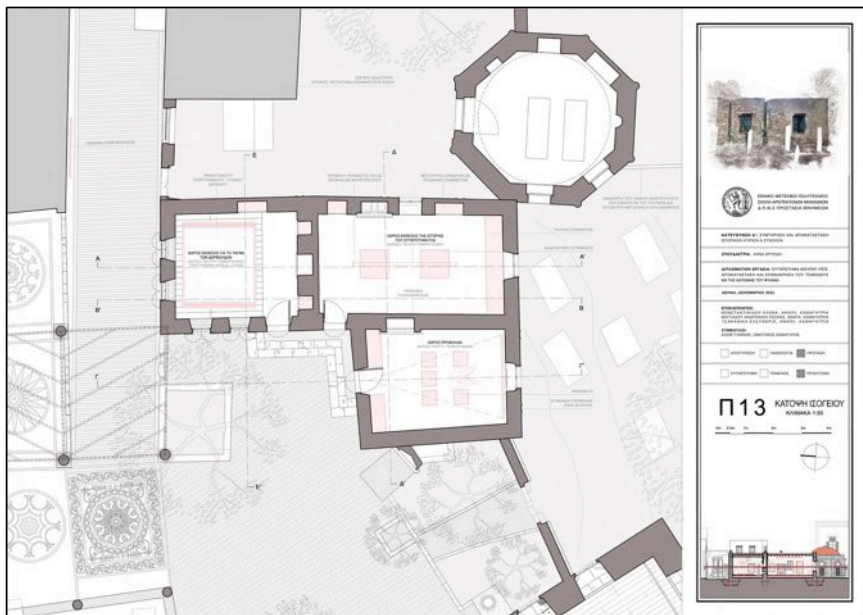
Η υπόλοιπη έκταση διαμορφώνεται ως χώρος πρασίνου στον οποίο θα φυτευτούν θαμνώδη και αρωματικά φυτά. Για την αποκοπή της άμεσης σχέσης των μαουσωλείων με τα γήπεδα τένις δημιουργούνται τεχνητά πρανή, τα οποία θα φυτευτούν επίσης με θαμνώδη φυτά.

Με το επιχείρημα ότι οι τάφοι - που αρχικά ήταν διάσπαρτοι σε όλο το νεκροταφείο -μετακινήθηκαν από τους Ιταλούς και τοποθετήθηκαν στην σημερινή τους θέση, προτείνεται οι τάφοι που βρίσκονται γύρω από τον τουρμπέ του Μουράτ Ρεΐς να μεταφερθούν σε νέα θέση εντός του νεκροταφείου προκειμένου να μην παρεμποδίζεται η θέαση του μνημείου.

Καθότι ένας από τους βασικότερους στόχους της επέμβασης είναι η προσβασιμότητα του χώρου από όλες τις κοινωνικές ομάδες, διαμορφώνονται ράμπες ανάβασης:

- στην είσοδο του νεκροταφείου από την αυλή του συγκροτήματος
 - στην πορεία προς τους χώρους υγιεινής
- προκειμένου ο χώρος να είναι προσβάσιμος σε άτομα με κινητικά προβλήματα. Για την πρόσβαση στα θρησκευτικά μνημεία του συγκροτήματος θα χρησιμοποιηθούν πτυσσόμενες ράμπες.

Τέλος, τοποθετούνται πληροφοριακές πινακίδες σε επιλεγμένα σημεία του συγκροτήματος, οι οποίες θα είναι διαθέσιμες και σε γραφή Braille.

Συμπερασματικά, η προτεινόμενη πορεία του επισκέπτη αφότου έχει εισέλθει στο συγκρότημα από την κεντρική είσοδο της πλατείας Κουντουριώτη, ξεκινάει με το κατάλυμα του τεκέ στο οποίο στεγάζεται το εκδοτήριο εισιτηρίων, το γραφείο εξυπηρέτησης κοινού και το κατάστημα αναμνηστικών ειδών. Στην συνέχεια επισκέπτεται την κεντρική έκθεση στο βόρειο κατάλυμα του τεκέ, η οποία σχετίζεται με την παρουσίαση των ιστορικών φάσεων της οθωμανικής περιόδου στην πόλη της Ρόδου, καθώς και τις επιπτώσεις τους στη χωροταξική διαμόρφωση και την αρχιτεκτονική της πόλης.

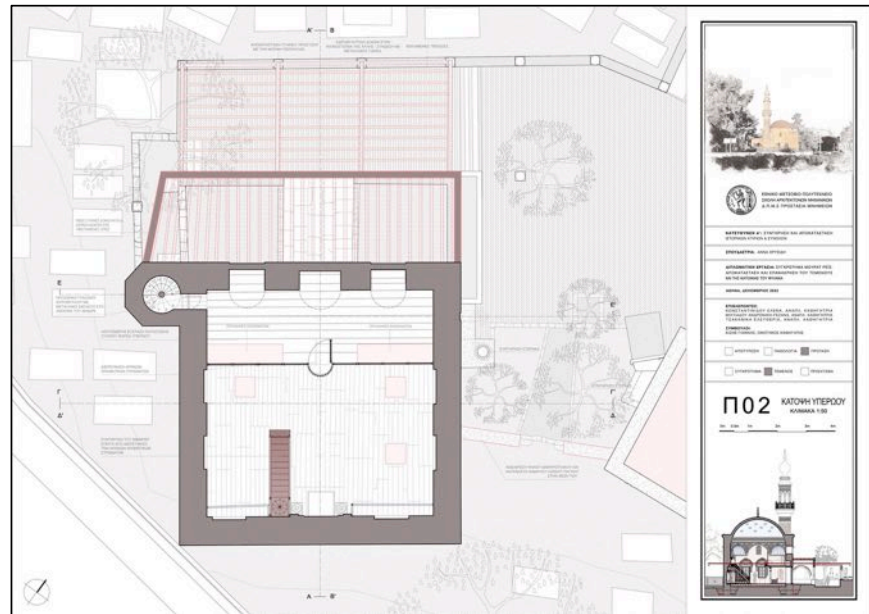
Έπειτα, βρίσκεται στην κατοικία του φύλακα στην οποία διαμορφώθηκε η μόνιμη έκθεση της ιστορίας του συγκροτήματος ως εξής:

- Ο χώρος 1 αποτελεί την έκθεση για το τάγμα των Δερβίσηδων που κατοικούσαν τον τεκέ. Η έκθεση περιλαμβάνει σκηνή αναπαράστασης της καθημερινότητας και της ενδυμασίας τους, η οποία χωροθετείται στο υπερυψωμένο ξύλινο δάπεδο.
- Ο χώρος 2 στεγάζει την έκθεση της ιστορίας του συγκροτήματος. Η έκθεση οργανώνεται με πινακίδες παρουσίασης, πάγκους εκθεμάτων και διαδραστικές επιφάνειες.
- Ο χώρος 3 περιλαμβάνει την αίθουσα προβολών.

Συνεχίζοντας στο τέμενος, ο επισκέπτης συναντά εκθέματα που αφορούν την λειτουργία του συγκροτήματος όπως βιβλία, χαρακτηρισικά αντίγραφα και υφάσματα. Τα έργα θα εκτίθενται σε φορητά έπιπλα που θα τοποθετηθούν κατάλληλα στο χώρο, ώστε να μην εμποδίζουν την θέαση των επιμέρους τμημάτων του μνημείου.

Τελειώνοντας πλέον το κομμάτι της μόνιμης έκθεσης της ιστορίας του συγκροτήματος, ο επισκέπτης μπορεί να συνεχίσει την επίσκεψη του στην κρήνη καθαρωμών και στα ταφικά μνημεία του συγκροτήματος, ξεκινώντας από τον τάφο του Μουράτ Ρεϊς.

Η πορεία της επίσκεψης καταλήγει στο αναψυκτήριο του πάρκου και έπειτα στην έξοδο της οδού Σάββα Νικολάου.

ΣΤ.3 Γενική παρουσίαση της πρότασης – Κύριες αναστηλωτικές επιλογές

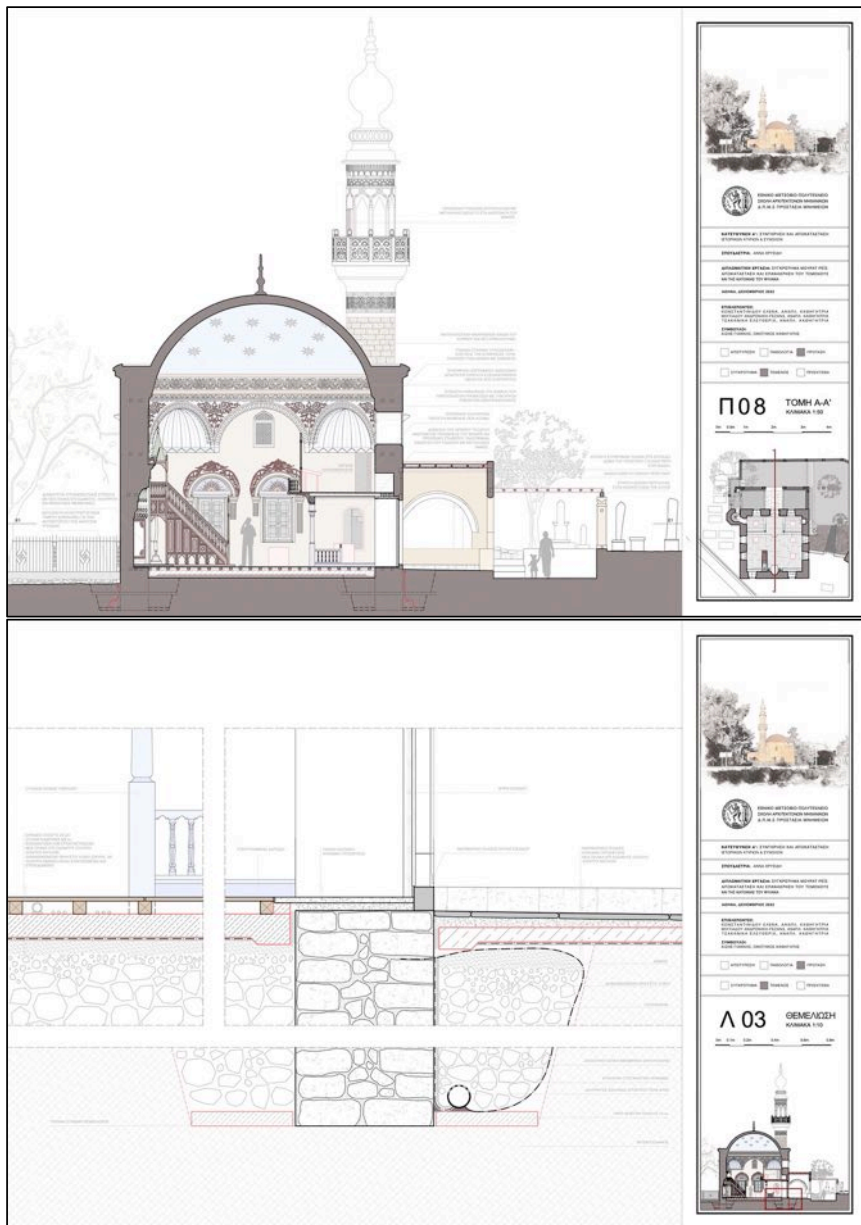
Βασική αρχή για τις προτάσεις αποκατάστασης είναι η διαθέτουν ευελιξία και προσαρμοστικότητα. Απαιτούνται επεμβάσεις συντήρησης που να μην αλλοιώνουν τη δομή και το χαρακτήρα του κτιρίου. Όλες οι επεμβάσεις θα πρέπει να υπακούν στον κριτήριο της ανιστρεψιμότητας και να υποδηλώνουν την εποχή τους. Στόχος είναι να αναδειχθούν οι αρχιτεκτονικές και μορφολογικές αξίες του κτιρίου, καθώς και τα στοιχεία που υποδηλώνουν τις σημαντικότερες φάσεις και την εξέλιξη του στο χρόνο.

Αναλυτικά, για το τέμενος Μουράτ Ρεϊς προτείνεται:

- α) Η διατήρηση της φάσης του νεοκλασικού επιχρίσματος.
- β) Η αποκάλυψη των μορφολογικών στοιχείων των ανοιγμάτων στις όψεις που έχουν καλυφθεί με το νεοκλασικό επίχρισμα (πλαίσινα παραθύρων, τοξωτά υπέρθυρα).
- γ) Η αφαίρεση του αυλότοιχου που εφάπτεται της ΒΑ όψης προκειμένου να αποκαλυφθούν τα μορφολογικά στοιχεία του παραθύρου. Κατασκευή χαμηλού λίθινου καθίσματος στην θέση του.
- γ) Η διάνοιξη της εσωτερικής πρόσβασης του αρχικού μιναρέ στον νοτιοδυτικό τοίχο της σάλας και η προσθήκη σταθερού πλαισίου με τζάμι στο σχήμα του τοξωτού ανοίγματος.
- δ) Η προσθήκη θυρόφυλλων στα ανοίγματα του μιναρέ.
- ε) Η διατήρηση και εξυγίανση της μεταγενέστερης επέμβασης του μεταλλικού νάρθηκα του μιναρέ.
- στ) Η ανακατασκευή του λίθινου προστώου σύμφωνα με την αρχική του μορφή που έχει τεκμηριωθεί.
- ζ) Η ανακατασκευή του ξύλινου διαδοχικού προστώου με την μορφή πέργκολας, καθώς δεν μπορούσε να τεκμηριωθεί πλήρως η αρχική του μορφή.

Για την κατοικία του φύλακα προτείνεται:

- α) Η εφαρμογή επιχρίσματος στις όψεις προς το νεκροταφείο με αποκάλυψη των γωνιόλιθων και των πλαισίων των παραθύρων της β' φάσης της κατοικίας του φύλακα.
- β) Η αποκατάσταση της μορφής των υδρορροών και εφαρμογή επιχρίσματος από κουρασάνι
- γ) Η αφαίρεση της πατελιάς και η αποκατάσταση της τελικής επίστρωσης των δωματίων με σύγχρονα υλικά.
- δ) Η προσθήκη υαλοπίνακα στα ερμάρια και η χρήση τους ως προθήκες εκθεμάτων.
- β) Η αντικατάσταση των κουφωμάτων του χώρου 1 με νέα ανασυρόμενα σύγχρονων προδιαγραφών σύμφωνα με τις διαστάσεις των σωζόμενων του δυτικού τοίχου.
- γ) Η διατήρηση των νεότερων κουφωμάτων στους χώρους 2 και 3 που αποτελούν νεότερη φάση της κατοικίας.
- δ) Η αντικατάσταση των νεότερων ταμπλαδωτών θυρών με καρφωτές σύμφωνα με την σωζόμενη θύρα του χώρου 3.

ΣΤ.4 Αναλυτική παρουσίαση της πρότασης και τεχνική περιγραφή των επεμβάσεων

ΣΤ4.1 Τέμενος Μουράτ Ρεΐς

Πρώτο στάδιο της επέμβασης πρέπει να είναι η διενέργεια προκαταρκτικών εργασιών (αποξηλώσεις σοβάδων, εκσκαφές στην περίμετρο του μνημείου κ.λπ.) με στόχο τη διάγνωση της κατάστασης διατήρησης του και των φθορών που παρουσιάζει αλλά και την περαιτέρω διερεύνηση στοιχείων που δεν είναι εμφανή. Σε περίπτωση που δεν προκύψει μέσω των διερευνητικών τομών κάποιο παλαιότερο στρώμα ζωγραφικού διάκοσμου στην σάλα προσευχής, είναι απαραίτητο προτού ξεκινήσουν οι εκτεταμένες εργασίες αποκατάστασης να στερεωθεί η υφιστάμενη ζωγραφική επιφάνεια και ιδιαίτερα τα σημεία που παρουσιάζουν έντονη αποκόλληση του υποστρώματος από την τοιχοποιία.

Επειτα απαιτείται η σύνταξη δομικής και στατικής μελέτης που θα καθορίσει τις απαιτούμενες επεμβάσεις ενίσχυσης του φορέα.

Κάθε επέμβαση θα πρέπει να προηγείται η λήψη προσωρινών μέτρων – υποστήλωσης και αντιστήριξης, ενώ για τις εργασίες αποκατάστασης απαιτείται η κατασκευή ικριωμάτων περιμετρικά και στο εσωτερικό του κτιρίου.

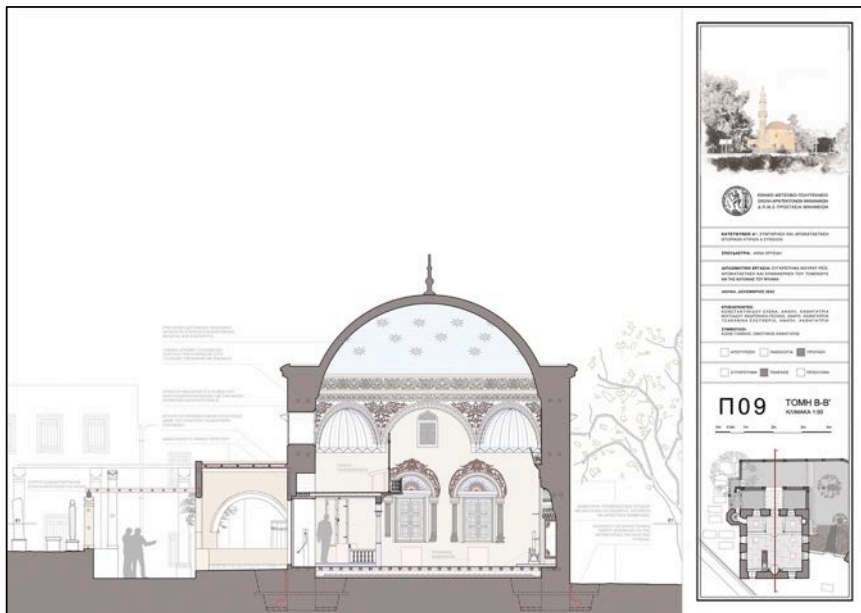
Τέλος, θα πρέπει να απομακρυνθεί η βλάστηση που έχει αναπτυχθεί καθώς μπορεί να έχει καταστροφικές συνέπειες στην τοιχοποιία. Με την ολοκλήρωση των παραπάνω εργασιών θα υπάρχει μια πλήρη κατανόηση του μνημείου και θα πρέπει να υπάρχει η ευελιξία για τον επαναπροσδιορισμό των προτεινόμενων επεμβάσεων αποκατάστασης.

Με βάση τα στοιχεία που υπάρχουν από την διαδικασία της αποτύπωσης και την ιστορική τεκμηρίωση του μνημείου προτείνονται αναλυτικά οι παρακάτω επεμβάσεις ανά οικοδομικό στοιχείο:

ο Θεμέλια

Από την διαδικασία της αποτύπωσης δεν προέκυψαν συμπεράσματα που να υποδεικνύουν την ενίσχυση της θεμελίωσης. Είναι αναγκαία η πραγματοποίηση ελέγχου της επάρκειας της θεμελίωσης με διερευνητικές τομές για τυχόν ανάγκη εξυγίανσης τοπικά με την εφαρμογή ενεμάτων ομογενοποίησης και βαθιών αρμολογημάτων.

Για την αντιμετώπιση της ανιούσας υγρασίας στους περιμετρικούς τοίχους προτείνεται η κατασκευή αποστραγγιστικής τάφρου (drainage) ως εξής: η λιθοδομή δέχεται ενισχυμένο πατητό επίχρισμα υδραυλικής άσβεστου, στεγανωτική επάλειψη σε δύο χέρια (το πρώτο αραιωμένο και το δεύτερο παχύρρεστο) και αποστραγγιστική / προστατευτική μεμβράνη («αουλιέρα»). Κατόπιν διαστρώνεται στον πυθμένα του ορύγματος άοπλο σκυρόδεμα, και στη συνέχεια διαστρώνεται στο εσωτερικό του ορύγματος γεωύφασμα. Στον πυθμένα του ορύγματος τοποθετείται σύστημα αποστραγγίσεως από διάτρητους σωλήνες PVC ή τσιμεντοσωλήνες διαμέτρου 16 εκ. Οι σωλήνες τοποθετούνται σε στάθμη ψηλότερα από την κατώτατη στάθμη της θεμελίωσης, με σύγκλιση των ρύσεων των στραγγιστηρίων και ελεύθερη εξωτερική απορροή νοτιοδυτικά (φυσικό ανάγλυφο). Ακολουθεί η πλήρωση του ορύγματος σε τρεις διαδοχικές στρώσεις με κροκάλα, χαλίκι και άμμο. Η επίχωση καλύπτεται με το γεωύφασμα, επάνω από το οποίο τοποθετείται χύμα.

Διαδικασία τοποθέτησης νέων ξυλοδεσιών κατά την αποκατάσταση του τεμένους Χαμζά Μπέη στην Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου.

Ζεράντης Μιχάλης - Στεφανής Αλέξης, [2009], Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα: Επεμβάσεις αποκατάστασης του τεμένους Χαμζά μπέη στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, University studio press, Θεσσαλονίκη, σελ.280

ο Τοιχοποιία

Για να διαπιστωθεί η κατάσταση των λίθων της τοιχοποιίας αλλά και για την ολοκληρωμένη ενίσχυση της προτείνεται η απομάκρυνση του νεοκλασικού επιχρίσματος των όψεων αποκαλύπτοντας συγχρόνως τα αρχιτεκτονικά στοιχεία που έχουν καλυφθεί (μαρμάρινα πλαίσια παραθύρων, τοξωτά υπέρθυρα κ.λπ.)

Έπειτα, απαιτείται έλεγχος του υφιστάμενου κονιάματος μεταξύ των λίθων και η απομάκρυνση τυχών μεταγενέστερων αρμολογημάτων από τσιμεντοκονία. Ακολουθεί ο καθαρισμός των λίθων σε βάθος με αέρα υπό πίεση για την απομάκρυνση των υπολειμμάτων και ενδεχόμενων βιολογικών επικαθήσεων στις τοιχοποιίες με απώλεια κονιάματος. Οι λίθοι που παρουσιάζουν μεγάλη φθορά θα αντικατασταθούν με νέους ίδιας ποιότητας και σύστασης. Η προμήθεια του υλικού γίνεται από την περιοχή «Στεγνά» του Δήμου Αρχαγγέλου Ρόδου, η οποία διαθέτει τα καλύτερα φυσικοχημικά χαρακτηριστικά των τοπικών πετρωμάτων. Για την στερέωση των λίθων, εφαρμόζεται υδατική κολλοειδής διασπορά πυριτίας, καθώς και διάλυμα αλκοολής πυριπτικού αιθυλεστερά, που υδρολυόμενος εναποθέτει άμορφο SiO₂162. Για την υδροφοβίωση των λίθων χρησιμοποιούνται ολκονικές ρητίνες, μη διασπώμενες π.χ. Rhodorsil Resin. Αντικατάσταση θα γίνει και στους ρηγματωμένους λίθους των μαρμάρινων πλαισίων των παραθύρων που έχουν υποστεί φθορά λόγω της οξείδωσης της μεταλλικής σιδηριάς.

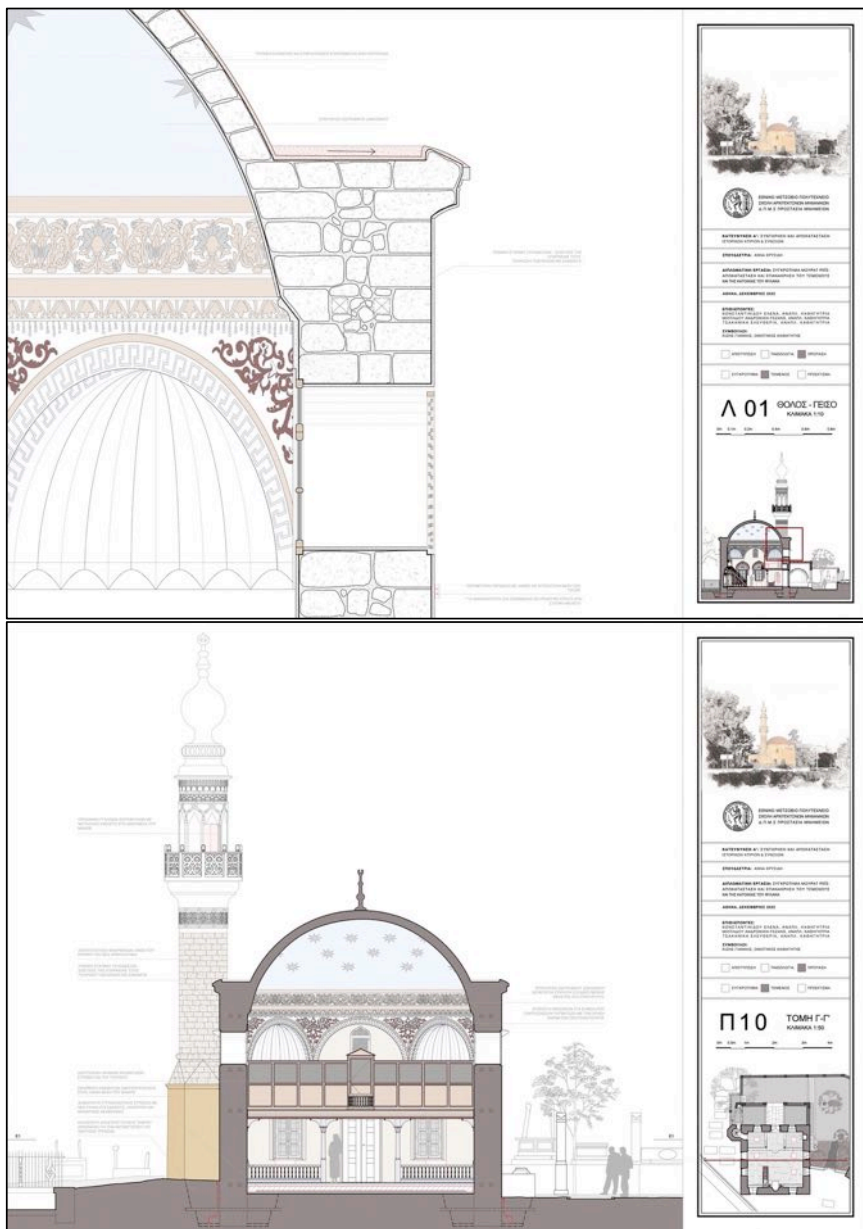
Με την απομάκρυνση του επιχρίσματος της όψης θα αποκαλυφθούν συγχρόνως και οι ξύλινες ενισχύσεις της τοιχοποιίας. Στην περίπτωση σήψης των ξυλοδεσιών προτείνεται - όπου είναι εφικτό - να επανατοποθετηθούν ξύλινα δοκάρια (κατράνια), τα οποία θα συνδέονται μεταξύ τους με εντορμίες και ανοξείδωτους συνδέσμους. Οι νέες δοκοί θα επανατοποθετηθούν από τις γωνίες του τεμένους έπειτα από τη σποραδική αφαίρεση των πωρόλιθων, ώστε να διευκολυνθεί η διείσδυσή τους στην οπή που αφήνει η ξυλοδεσιά μετά τη σήψη της. Μετά την ολοκλήρωση της "χειρουργικής" διαδικασίας, το μεγαλύτερο μέρος των κενών που απομένουν γεμίζει με μολύματα και κονίαμα και επανατοποθετούνται οι πωρόλιθοι.¹⁵¹ Σε περίπτωση που δεν εντοπιστούν ξύλινες ενισχύσεις στις ανώτερες στάθμες, θα εφαρμοστεί εξωτερική περίδεση των λιθοδομών.

Στη συνέχεια εφαρμόζεται νέο αρμολόγημα. Απαραίτητος είναι ο έλεγχος τόσο του υπάρχοντος υλικού αρμολόγησης όσο και του προτεινόμενου, σχετικά με την αντοχή, τη συμβατότητα και τη συγκλίνουσα αισθητική τους. Στόχος του αρμολογήματος είναι η βελτίωση της θλιπτικής αντοχής της τοιχοποιίας μέσω της αύξησης της θλιπτικής αντοχής του κονιάματος. Κατά τη διάρκεια των αρμολογημάτων γίνεται έμπηξη σωληνίσκων στις ζώνες των ξυλοδεσιών, στερεωμένων με κονίαμα σε αρμούς ανά 45 εκ. εναλλάξ σε δύο σειρές σε απόσταση καθ' ύψος 15 εκ., με βάθος 30 εκ. στην κάτω σειρά και 40 εκ. στην άνω. Τα κενά στις θέσεις των ξυλοδεσιών καθώς και οι περιοχές που παρουσιάζουν ρηγματώσεις πληρώνονται με ενέματα ομοιοποίησης. Με βάση τα στοιχεία που έχουμε μέχρι στιγμής δεν προκύπτει ανάγκη ενίσχυσης του συνόλου της τοιχοποιίας με ενέματα, παρά μόνο σε επιλεγμένες θέσεις. Ωστόσο, είναι πολύ πιθανόν να μην είναι αντιπροσωπευτική η εικόνα της φθοράς εξαιτίας του επιχρίσματος. Πιο ορθά συμπεράσματα θα προκύψουν μετά την αφαίρεση του.

Η κατάλληλη σύνθεση του ενέματος θα αποφασισθεί αφού γίνει έλεγχος και τεκμηρίωση των υλικών δομήσεων, ώστε να εξασφαλισθεί η ικανοποίηση των απαιτήσεων ενεσιμότητας, αντοχής και ανθεκτικότητας. Τα ενέματα θα πρέπει να διατηρούν την ομοιογένειά τους κατά τη διάρκεια των ενέσεων και μέχρι το τέλος της πήξεως, να διεισδύουν με ευκολία, κατά τη διέλευσή τους στη λιθοδομή να συγκρατούν το νερό που χρησιμοποιήθηκε στην ανάμιξη και τέλος, μετά την στερεοποίησή τους να προσδίδουν στο αρχικό κονίαμα βελτιωμένα μηχανικά χαρακτηριστικά.

Τόσο τα αρμολογήματα δομής όσο και τα ενέματα προτείνεται να περιέχουν υδραυλική άσβεστο, ποζολάνη, ποταμιαία άμμο από την περιοχή της Ρόδου και ίνες υάλου, με ακριβή σύσταση, που θα προκύψει έπειτα από εργαστηριακή ανάλυση των δειγμάτων του κονιάματος για τη παρασκευή νέου συμβατού με το παλιό.

¹⁵¹ Η διαδικασία αυτή εφαρμόστηκε από την αρχαιολογική υπηρεσία στο τέμενος Χαμζά Μπέη.

ο Θόλος

Η κατερχόμενη υγρασία που συσσωρεύεται στο εσωράχιο του θόλου οφείλεται στην φθορά και στις τοπικές αστοχίες του κονιάματος από κουρασάνι. Δεδομένου ότι το κουρασάνι έχει αποδεδειγμένη υψηλή αντοχή στην υγρασία και στις δύσκολες καιρικές συνθήκες, προτείνεται η συντήρηση και τοπική επισκευή των φθαρμένων τμημάτων του υφιστάμενου κονιάματος. Η ακριβής σύσταση των κονιαμάτων συμπλήρωσης θα προκύψει έπειτα από εργαστηριακή ανάλυση των δειγμάτων του υφιστάμενου για τη παρασκευή νέου συμβατού με το παλιό.

Ο θόλος δεν παρουσιάζει σημαντικές ρηγματώσεις. Συνεπώς, κατά την αποκατάσταση του κονιάματος θα γίνει τοπική επισκευή ρηγματωμένων περιοχών με λεπτόρρευστα ενέματα των οποίων η σύνθεση θα αποφασιστεί έπειτα από αναλύσεις.

Για την αντιμετώπιση των πλευρικών ωθήσεων που ασκεί ο θόλος αλλά και για την σταθεροποίηση του πάχους των ρωγμών που παρουσιάζονται στα ημιχώνια, δεδομένου ότι δεν έχει επιβεβαιωθεί η ύπαρξη ξύλινων ενισχύσεων, προτείνεται η περίσφιξη με ντίζες στην στάθμη της βάσης των τόξων. Σε περίπτωση που βρεθεί σύστημα ξύλινων ενισχύσεων στο επίπεδο του θόλου, θα αποκατασταθεί με νέες (κατράνια) κατά την μέθοδο που προαναφέρθηκε και δεν θα εφαρμοστεί η εξωτερική περίσφιξη με ντίζες. Τέλος, θα πληρωθούν οι ρωγμές στα ημιχώνια με ενέματα ομογενοποίησης.

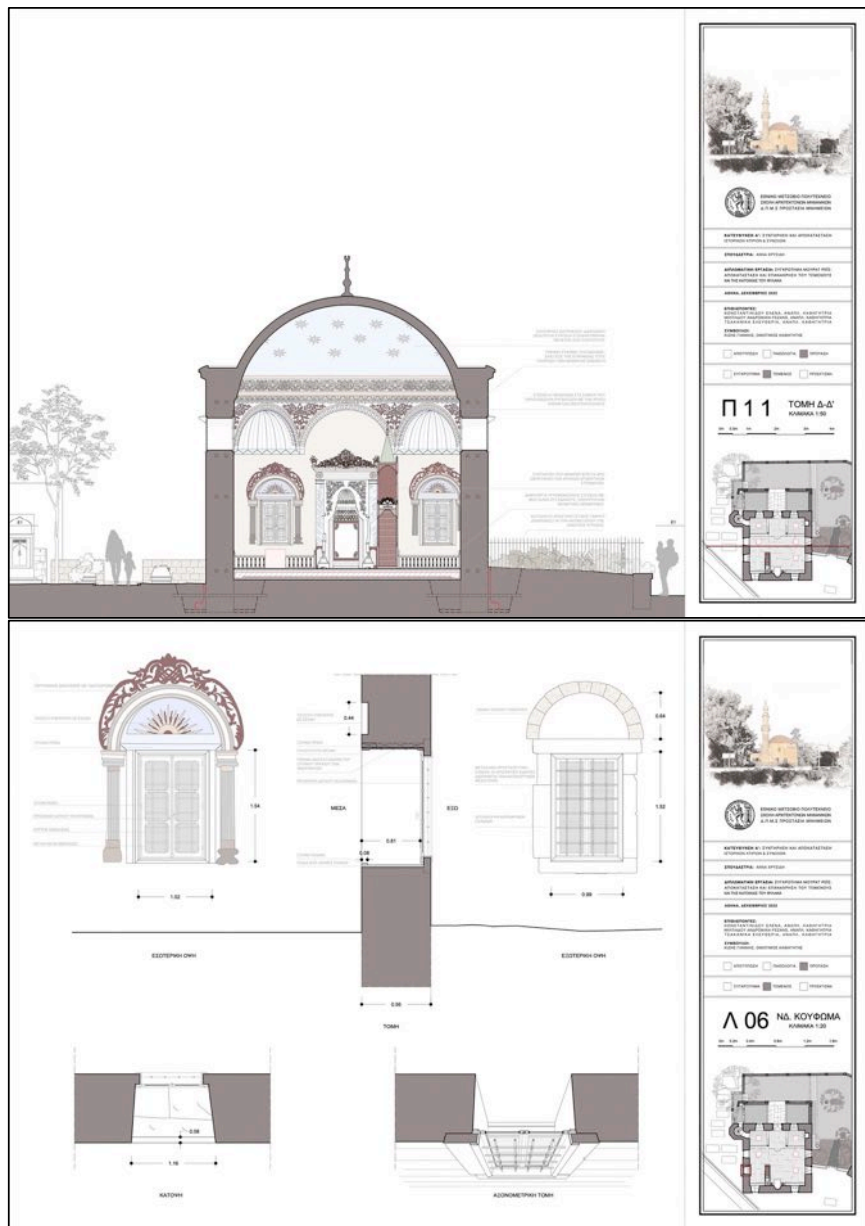
ο Δάπεδο

Προτείνεται αρχικά η αποδιοργάνωση του ξύλινου δαπέδου και η εφαρμογή διερευνητικών τομών προκειμένου να προσδιοριστεί τυχόν παλαιότερη φάση στο δάπεδο του τεμένους. Στην συνέχεια προτείνεται η κατασκευή νέας πλάκας επί εδάφους (πλωτής) και η δημιουργία υδρομωντικής στρώσης με λιθορριπή και μονωτικές μεμβράνες για την αντιμετώπιση της εκτεταμένης ανιούσας υγρασίας στις λιθοδομές. Οι ηλεκτρομηχανολογικές εγκαταστάσεις θα τοποθετηθούν υποδαπέδια χωρίς να τραυματίσουν τις επιφάνειες του τεμένους.

ο Υπερώο

Στο ξύλινο υπερώο είναι απαραίτητη η λεπτομερής εξέταση της κατάστασης του ξύλινου φορέα. Σε περίπτωση φθοράς των ξύλινων δοκών προτείνεται η συντήρηση των υγιών τμημάτων τους, με τοπικές αντικαταστάσεις των σαθρών περιοχών. Η σύνδεση των παλαιών και νέων τεμαχίων θα πραγματοποιείται μισοχαρακτά ενώ οι υφιστάμενες συνδέσεις των μελών με λοξότμητα άκρα θα ενισχυθούν με την προσθήκη γαλβανισμένων μεταλλικών ελασμάτων στην άνω παρειά. Προτείνεται επίσης η ενίσχυση των συνδέσεων των δοκών του υπερώου με την κύρια δοκό με μεταλλικές λάμες.

Στο σύνολο του ξύλινου υπερώου θα γίνει η διερεύνηση των αρχικών χρωματικών στρωμάτων. Σε περίπτωση που σώζεται ο αρχικός χρωματισμός των ξύλινων στοιχείων προτείνεται η αποκάλυψη του με την εφαρμογή οργανικών διαλυτών και μηχανικών μέσων. Στις προσβεβλημένες περιοχές των ξύλινων στοιχείων θα γίνει εφαρμογή εντομοκτόνων και μυκητοκτόνων.

ο Ζωγραφικός διάκοσμος

Για την συντήρηση και αποκατάσταση του ζωγραφικού διάκοσμου του τεμένους απαιτούνται διερευνητικές τομές προκειμένου να διαπιστωθούν τυχόν παλαιότερα στρώματα. Επίσης είναι απαραίτητη η χημική ανάλυση της σύστασης των κονιαμάτων και των χρωμάτων του ζωγραφικού διάκοσμου που θα συνοδεύεται από την σύνταξη εξειδικευμένης μελέτης από συντηρητές. Σε περίπτωση που δεν προκύψει μέσω των διερευνητικών τομών κάποιο παλαιότερο στρώμα ζωγραφικού διάκοσμου στην σάλα προσευχής, είναι απαραίτητο προτού ξεκινήσουν οι εκτεταμένες εργασίες αποκατάστασης να στερεωθεί η υφιστάμενη ζωγραφική επιφάνεια και ιδιαίτερα τα σημεία που παρουσιάζουν έντονη αποκόλληση του υποστρώματος από την τοιχοποιία.

Μετά το πέρας των εργασιών αποκατάστασης στο σύνολο του τεμένους θα γίνει απομάκρυνση των αλάτων, καθαρισμός και συντήρηση του ζωγραφικού διάκοσμου του εσωτερικού. Στο εσωτερικό του τεμένους στα ημιχώνια που παρουσιάζουν έντονη ρηγμάτωση θα πρέπει να γίνει καθαίρεση του ζωγραφικού διάκοσμου προκειμένου να επισκευαστούν οι ρωγμές με ενέματα και στην συνέχεια να αποκατασταθεί με όμοιο τρόπο με τον αρχικό.

ο Μιμπερ

Στο μιμπερ πριν από οποιαδήποτε επέμβαση είναι απαραίτητο να γίνει διερεύνηση των χρωματικών στρωμάτων, η μελέτη της κατάστασής τους. Φαίνεται το μιμπερ να έχει καλυφθεί με βερνίκι καφέ χρώματος το οποίο έχει εφαρμοστεί σε όλη την επιφάνειά του. Αφού διαπιστωθούν τυχόν παλαιότερες χρωματικές φάσεις πρέπει να γίνει δοκιμαστική εφαρμογή τεχνικών και μέσων επεμβατικής συντήρησης.

ο Θύρα εισόδου

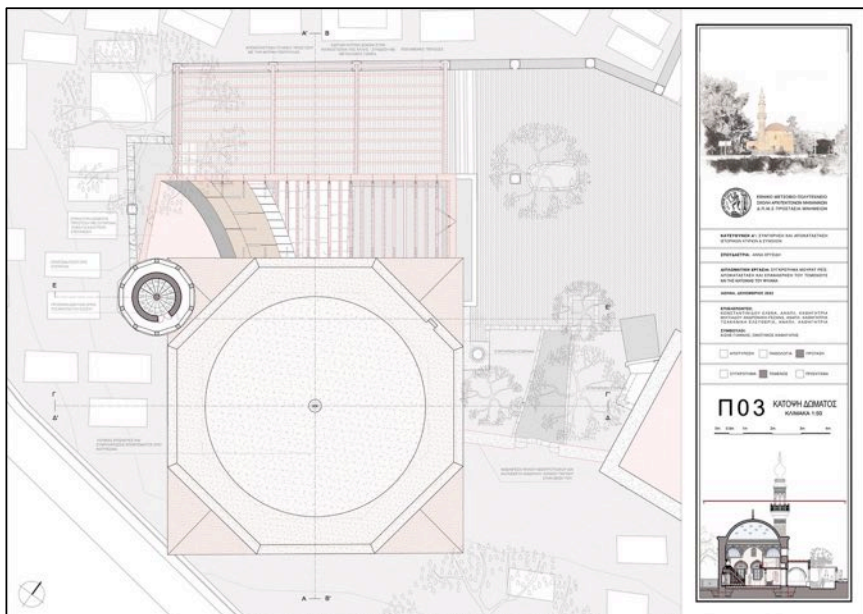
Σε περίπτωση που διαπιστωθεί φθορά των ξύλινων στοιχείων από ξυλοφάγα έντομα προτείνεται η στερέωση του ξύλου με αραιό διάλυμα ακρυλικής ρητίνης το οποίο θα εφαρμοστεί με επάλειψη και ενέματα στις οπές των εντόμων. Προτείνεται επίσης η αντικατάσταση και συμπλήρωση με νέο ξύλο των κατεστραμμένων τμημάτων.

ο Παράθυρα - φεγγίτες

Για την αποκατάσταση των ανοιγμάτων προτείνεται η συντήρηση των σωζόμενων κουφωμάτων και η αντικατάσταση των υαλοπινάκων τους με την προσθήκη διπλού υαλοστασίου. Τα πλαίσια των παραθύρων θα ενισχυθούν με σιδηρές λάμες. Τα μεταλλικά κγκλιδώματα θα συντηρηθούν, θα βαφτούν και θα επανατοποθετηθούν έπειτα από μολυβδοχόηση.

Στις εξωτερικές όψεις των φεγγιτών του ορόφου θα τοποθετηθούν ξύλινα καφασωτά διαφράγματα με ξύλινο πλαίσιο πάνω στις λίθινες πατούρες.

Το τελικό χρώμα των ανοιγμάτων του τεμένους θα προκύψει μετά από διερεύνηση των χρωματικών στρωμάτων που έχουν εφαρμοστεί κατά καιρούς στα ξύλινα στοιχεία του εσωτερικού.

ο Προστώ

Τη σημαντικότερη επέμβαση αποτελεί η ανασύσταση - ανακατασκευή του λίθινου προστώ. Λόγω του μεγάλου ποσοστού φθαρμένου λίθων και απώλειας υλικού, το σωζόμενο τμήμα θα καθαρευθεί και θα ανακατασκευαστεί. Σε πρώτη φάση θα γίνει η κατασκευή των πεσσών που αποτελούν την βάση των τόξων.

Στην συνέχεια θα κατασκευαστούν τα τόξα με λίθους εκφορικά τοποθετημένους και με λίθο - κλειδί. Τα τόξα σχεδιάστηκαν με βάση το σωζόμενο τμήμα της βόρειας γωνίας της πρόσοψης του τεμένους, καθώς και από φωτογραφίες εποχής που τεκμηριώνουν την μορφή τους. Η προμήθεια του υλικού του πυρόλιθου θα γίνει από την περιοχή «Στεγνά» του Δήμου Αρχαγγέλου Ρόδου, η οποία διαθέτει τα καλύτερα φυσικοχημικά χαρακτηριστικά των τοπικών πετρωμάτων.

Μετά την κατασκευή των τόξων θα ακολουθήσει η κατασκευή του επίπεδου δώματος του προστώ. Οι νέες ξύλινες δοκοί, οι οποίες θα εμποτιστούν σε οικολογικό βερνίκι και μυκητοκτόνο, θα επανατοποθετηθούν στις υφιστάμενες φωλιές της ΒΔ όψης. Κατά την άλλη διεύθυνση αποκαθίσταται η ξύλινη σανίδα (στρωτήρας) πάχους 3 εκ. και οι δοκοί συνδέονται μαζί της με μεταλλική λάμα πάχους 8χλ. και στριφώνια. Τα κενά ενδιάμεσα των δοκών καλύπτονται με σανίδες υπό κλίση (καθρέπτες).

Πάνω στις ξύλινες δοκούς καρφώνεται το ξύλινο πέτσωμα που αποτελείται από σανίδες ραμποτέ (25-30 χιλ.). Για την ενίσχυση της διαφραγματοποίησης πάνω στο ξύλινο πέτσωμα καρφώνεται μια στρώση από φύλλα κόντρα πλακέ θαλάσσης πάχους 22 mm.

Για την σύνδεση του διαφράγματος με τον ΒΔ τοίχο του τεμένους τοποθετείται πάνω από το επίπεδο των ξύλινων δοκών περιμετρικά και σε επαφή με την λιθοδομή, ειδική μεταλλική γωνιά («ακροδοκός») διατομής Γ 120/120 ή ανισοσκελής κατά περίπτωση. Η σύνδεση γίνεται με διαμετρείς ράβδους Φ16 mm που αγκυρώνονται στην εσωτερική παρειά της τοιχοποιίας με πλάκες Φ100 inox. Μεταξύ των πλακών και των λίθων παρεμβάλλεται κόνιαμα υψηλής θλιπτικής αντοχής, τύπου Epasco, ενώ οι ράβδοι ασφαλίζουν με παξιμάδια και ροδέλες. Η επέμβαση τοποθετείται εσωτερικά στο πάχος του επιχρίσματος. Στην προέκταση των ράβδων κατά την άλλη διεύθυνση, συγκολλώνται μεταλλικές λάμες οι οποίες ενώνονται με τις ξύλινες δοκούς με βίδες ολοκληρώνοντας την σύνδεση του διαφράγματος με τον ΒΔ τοίχο του τεμένους.¹⁵²

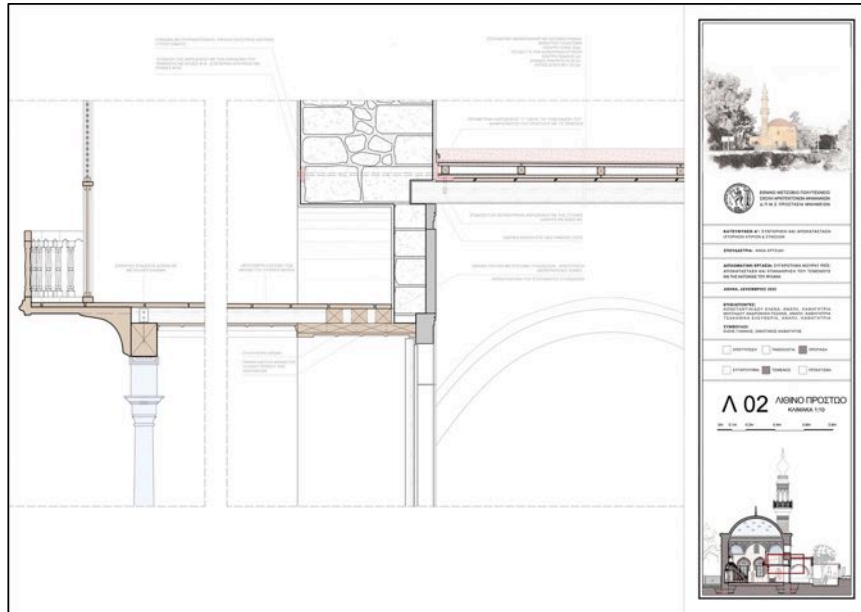
Οι ρύσεις του δώματος διαμορφώνονται με ξύλινα καθρόνια ποικίλλου ύψους πάνω στα οποία καρφώνεται μια δεύτερη στρώση από κόντρα πλακέ θαλάσσης πάχους 22mm. Η επιφάνεια αλειφεται με ασφαλτικό γαλάκτωμα και η τελική επίστρωση γίνεται με στεγανωτική μεμβράνη με κεραμίδι ψηφίδες. Στο τέλος εφαρμόζεται επίχρισμα από κουρασάνι στο στηθαίο του δώματος (γείσο) του λίθινου προστώ.

Όσον αφορά τα δάπεδα του προστώ, προτείνεται η συντήρηση των μαρμαρίνων πλακών του δαπέδου της ζώνης εισόδου και η κατασκευή βεσσαλωτού δαπέδου στις εκατέρωθεν υπερυψωμένες ζώνες.

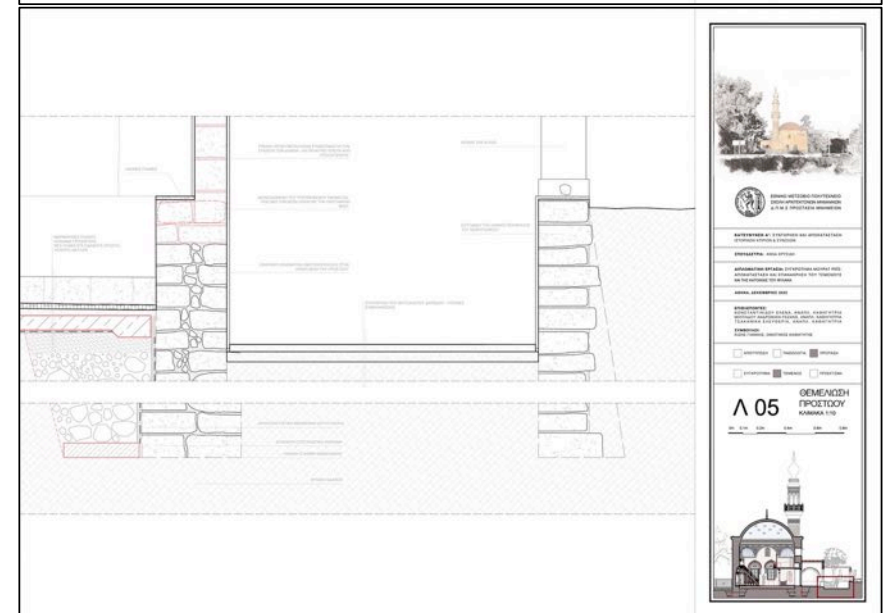
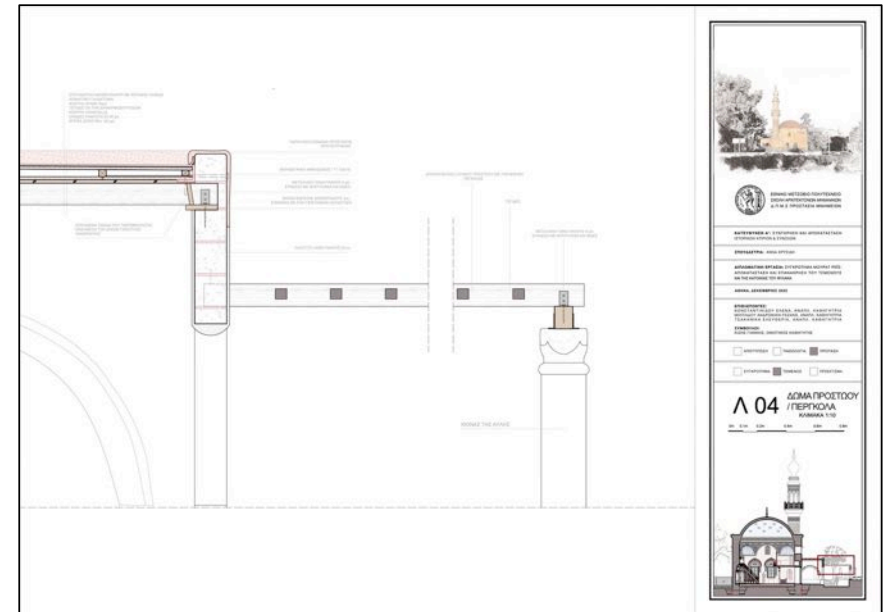
ο Ξύλινο Προστώ - πέργκολα

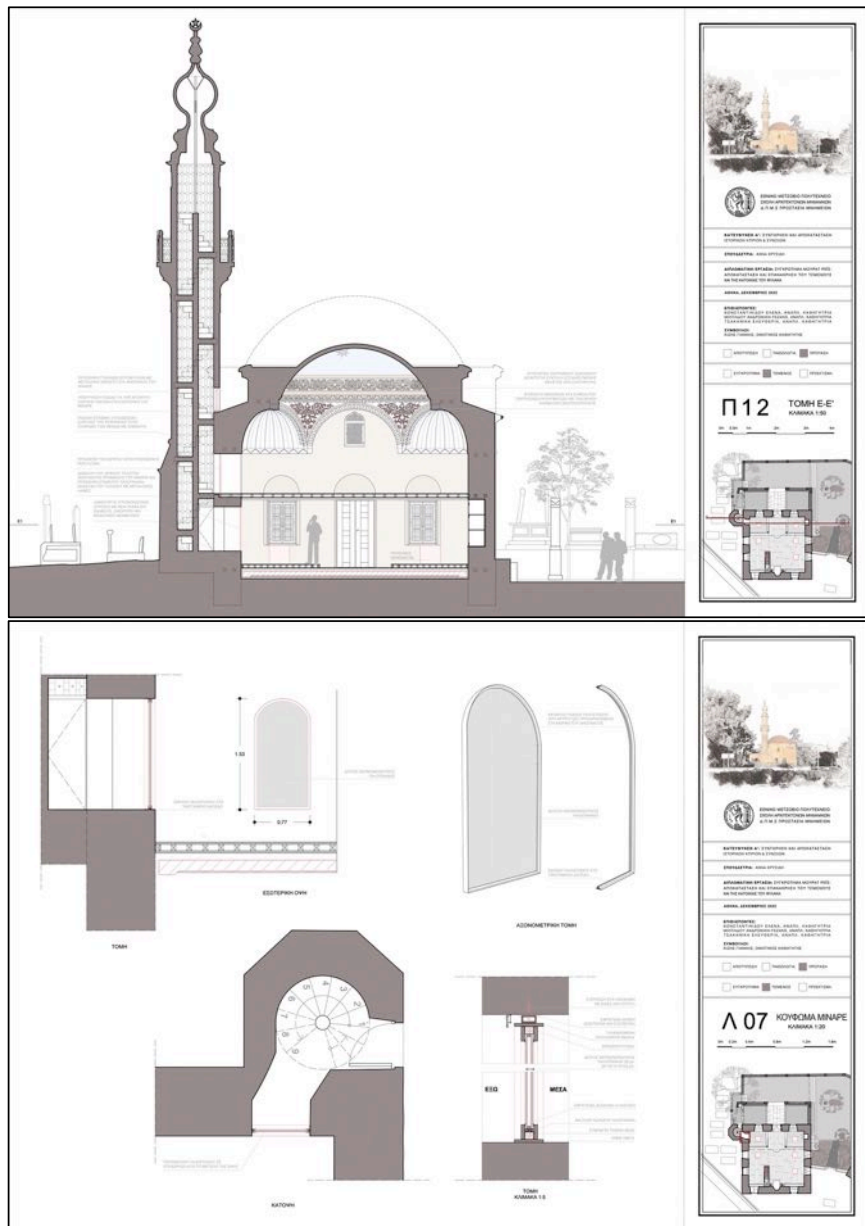
Το ξύλινο προστώ καθώς δεν υπάρχει επαρκής τεκμηρίωση και δεδομένου ότι αποτελεί "πρόσθετο" στοιχείο που κατασκευάστηκε για να καλύψει τις ανάγκες της εποχής, επιλέχθηκε να κατασκευαστεί αφαιρετικά με την μορφή πέργκολας. Για την κατασκευή του θα χρησιμοποιηθούν 4 κύριες δοκοί διατομής 15x17 εκ., οι οποίες θα εδράζονται στην κιονοστοιχία της αυλής. Η σύνδεση με τους κίονες θα ενισχυθεί με μεταλλικές λάμες σε σχήμα L. Οι νέες ξύλινες δοκοί, οι οποίες θα εμποτιστούν σε οικολογικό βερνίκι και μυκητοκτόνο. Κατά την άλλη διεύθυνση οι δοκοί τοποθετούνται στις δοκοθήκες του λίθινου προστώ. Εγκάρσια στις κύριες δοκούς καρφώνονται ανά 30 εκ. ξύλινες τεγίδες διατομής 9x8 εκ. Τέλος, θα φυτευτούν κληματαριές οι οποίες θα ολοκληρώσουν την σκίαση της πέργκολας.

¹⁵² Κανονισμός για αποτίμηση και δομητικές επεμβάσεις τοιχοποιίας - ΚΑΔΕΤ [2022], παράρτημα σελ. 21

Αναπαράσταση του προστώου - Φωτορεαλιστικό

ο Μιναρές

Για τον μιναρέ θα πρέπει αρχικά να προηγηθεί έλεγχος της στατικής συμπεριφοράς προκειμένου να καθοριστούν οι αναγκαίες επεμβάσεις για τη βελτίωσή της. Στην συνέχεια θα ακολουθήσει ο σχεδιασμός και η κατασκευή ικρίωματος.

Εκ πρώτης όψεως, η κατάσταση του μιναρέ δεν δικαιολογεί την ανάγκη αποδόμησης και ανακατασκευής του. Για την σταθεροποίηση της βάσης του μιναρέ προτείνονται ενέματα ομογενοποίησης. Στον κορμό του μιναρέ προτείνεται η αρμολόγηση σε βάθος μετά από καθαρισμό των σαθρών κονιαμάτων με ειδικά διαμορφωμένη λάμα. Οι λίθοι που έχουν υποστεί μεγάλη φθορά θα αντικατασταθούν με πωρόλιθο ίδιας προέλευσης. Για την στερέωση των λίθων, εφαρμόζεται υδατική κολλοειδής διασπορά πυριτίας, καθώς και διάλυμα αλκοόλης πυριπτικού αιθυλεστερά, που υδρολυόμενος εναποθέτει άμορφο S1O2162. Για την υδροφοβίωση των λίθων χρησιμοποιούνται σιλικονικές ρητίνες, μη διασπώμενες π.χ. Rhodorsil Resin.

Είναι γνωστό ότι οι σοβαρότεροι λόγοι καταστροφής των μιναρέδων είναι οι κεραυνοί, οι ισχυροί άνεμοι και οι σεισμοί. Για την επίλυση του προβλήματος της αλεξικεραυνικής προστασίας του μιναρέ, προτείνεται η μετατροπή της χάλκινης διακοσμητικής απόληξης στην κορυφή του μιναρέ σε ακίδα ανάληψης των ηλεκτρικών κενώσεων και μεταφοράς τους στο έδαφος. Η λύση αυτή εφαρμόστηκε στην αποκατάσταση του μιναρέ του τεμένους Σουλεϊμάν.¹⁵³

Εσωτερικά προτείνεται η αφαίρεση του τσιμεντοκονιάματος από τα λίθινα σκαλοπάτια με μηχανικές μεθόδους και ο καθαρισμός τους. Επίσης προτείνεται η εξυγίανση του μεταλλικού νάρθηκα μέσω της επάλειψής του με αντισκωριακά και αντιδιαβρωτικά υλικά. Στην συνέχεια θα ασταρωθεί και θα ξαναβαφτεί.

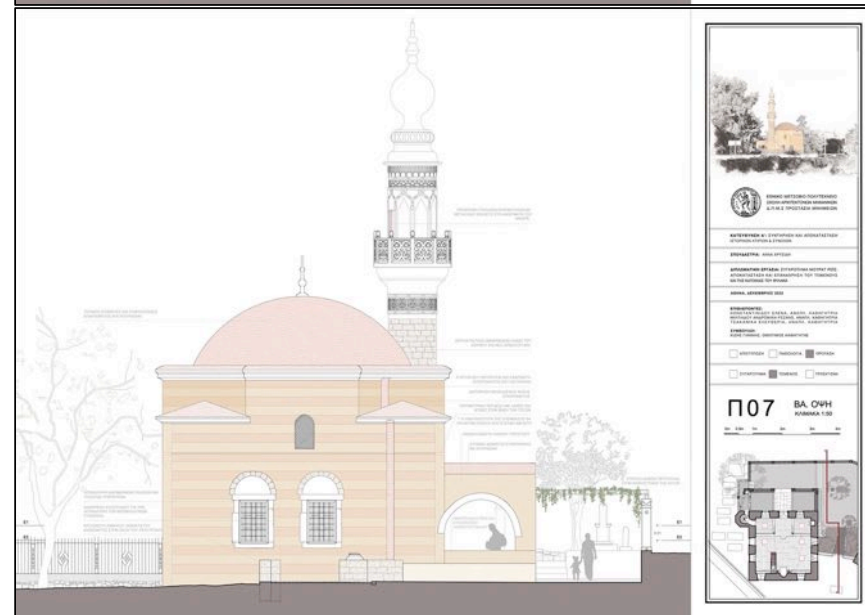
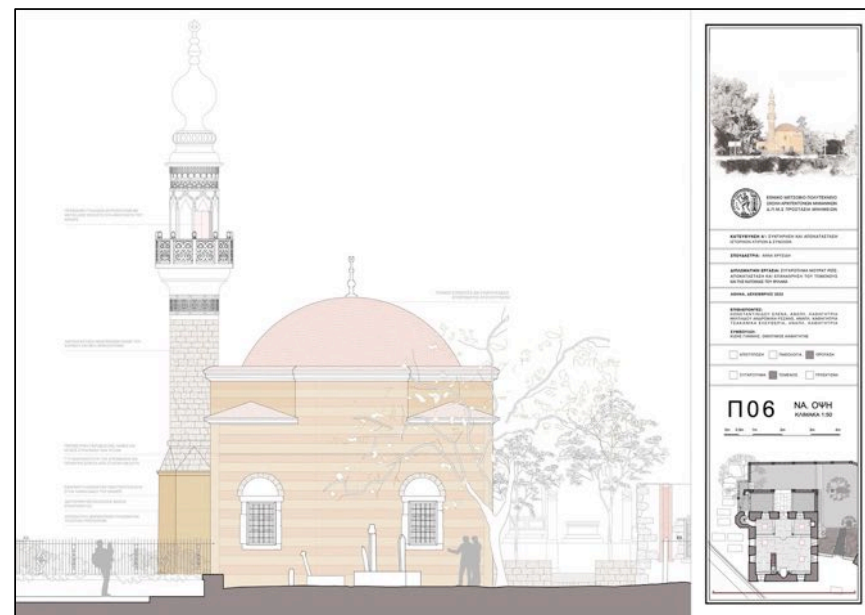
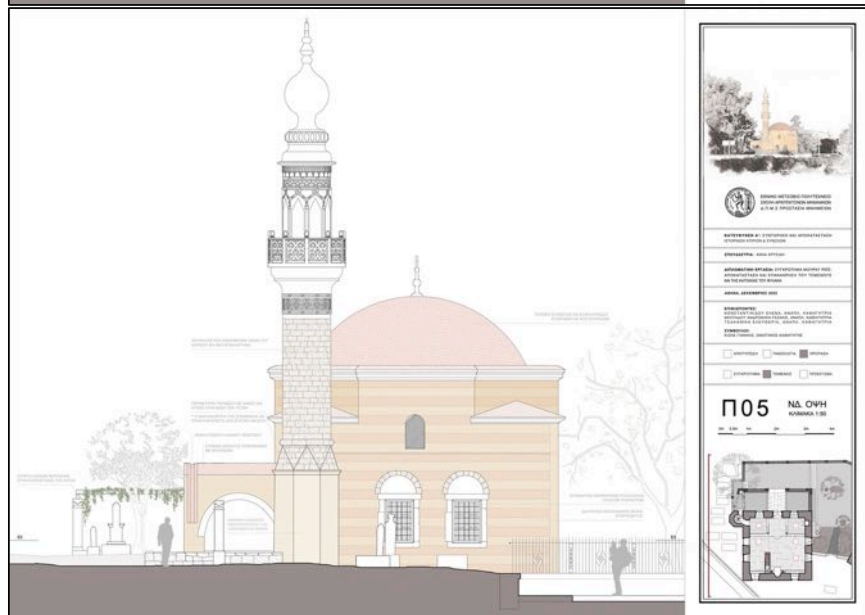
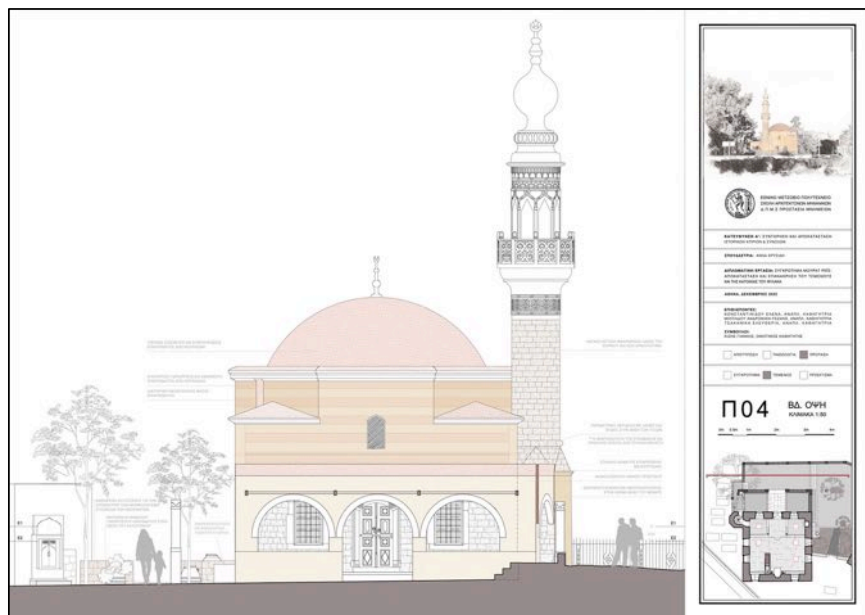
Τέλος, για να αντιμετωπιστεί η ελεύθερη κίνηση του αέρα και ο στροβιλισμός καθώς και η εισροή του νερού της βροχής στο εσωτερικό του μιναρέ, προτείνεται να τοποθετηθούν γυάλινα θυρόφυλλα με μεταλλικό σκελετό σε όλα τα ανοίγματα, ώστε να εξασφαλίζεται ο φωτισμός του μιναρέ.

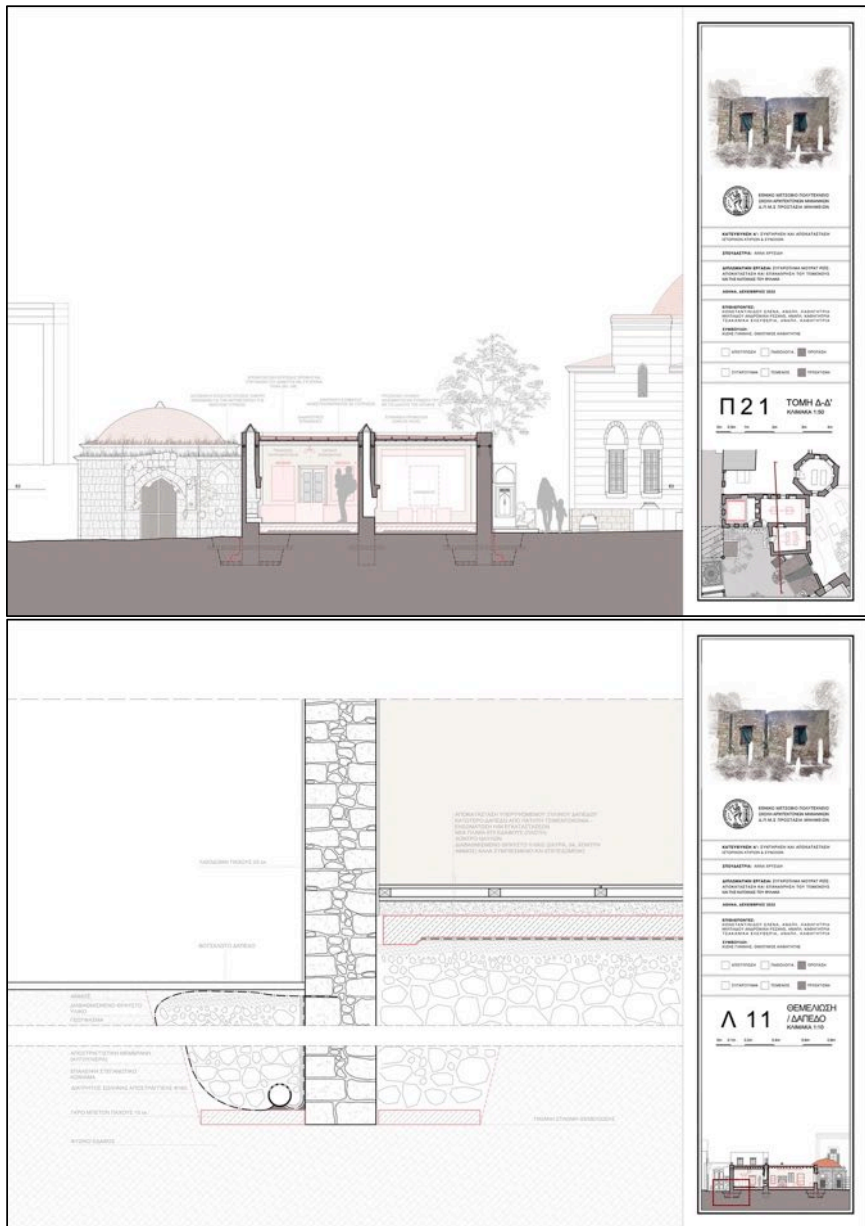
ο Όψεις

Με την αφαίρεση του επιχρίσματος θα αποκαλυφθούν τα μορφολογικά στοιχεία των όψεων που είχαν καλυφθεί (τοξωτά υπέρθυρα, μαρμαρίνα πλαίσια παραθύρων). Τα στοιχεία αυτά θα καθαριστούν και θα συντηρηθούν. Οι μαρμαρίνοι λίθοι που έχουν ρηγματωθεί λόγω της οξειδωσης της μεταλλικής σιδηρίας θα αντικατασταθούν από νέους ίδιας προέλευσης και ποιότητας.

Οι υδρορροές της της βορειοανατολικής όψης θα συντηρηθούν, θα στεγανωθούν και θα επιχριστούν με κουρασάνι. Το σύνολο των όψεων θα επιχριστεί ξανά με ινοτλιμμένο επιχρίσμα ακολουθώντας την νεοκλασική φάση που σώζεται σήμερα. Πριν την οριστική εφαρμογή του νέου επιχρίσματος θα επιχριστούν δοκιμαστικά επιφάνειες ώστε να μελετηθεί εις βάθος η μέθοδος εφαρμογής.

¹⁵³ Βλυσίδης Στέλιος, Ντέλλας Γιώργος, Στεφανής Αλέξης, [2009], Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα: Αποκατάσταση του τζαμιού Σουλεϊμάν στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, University studio press, Θεσσαλονίκη, σελ. 152

ΣΤ4.2 Κατοικία του φύλακα

Πρώτο στάδιο της επέμβασης στην κατοικία του φύλακα είναι η αφαίρεση της πατελιάς και η καθαίρεση του ετοιμόρροπου δώματος. Στην συνέχεια θα γίνει καθαίρεση όλων των επιχρισμάτων και θα γίνουν εκκαφές στην περίμετρο του μνημείου με στόχο τη διάγνωση της κατάστασης διατήρησης του και των φθορών που παρουσιάζει αλλά και την περεταίρω διερεύνηση στοιχείων που δεν είναι εμφανή. Ο χώρος εσωτερικά θα καθαριστεί από τα χρώματα, την πατελιά και τα μπάζα από την απόξεση των σοβάδων και θα απομακρυνθεί η βλάστηση που έχει αναπτυχθεί στις όψεις καθώς μπορεί να έχει καταστροφικές συνέπειες στην τοιχοποιία.

Έπειτα απαιτείται η σύνταξη δομικής και στατικής μελέτης που θα καθορίσει τις απαιτούμενες επεμβάσεις ενίσχυσης του φορέα. Κάθε επέμβαση θα πρέπει να προηγείται η λήψη προσωρινών μέτρων – υποστήριξης και αντιστήριξης, ενώ για τις εργασίες αποκατάστασης απαιτείται η κατασκευή ικρωμάτων περιμετρικά και στο εσωτερικό του κτιρίου.

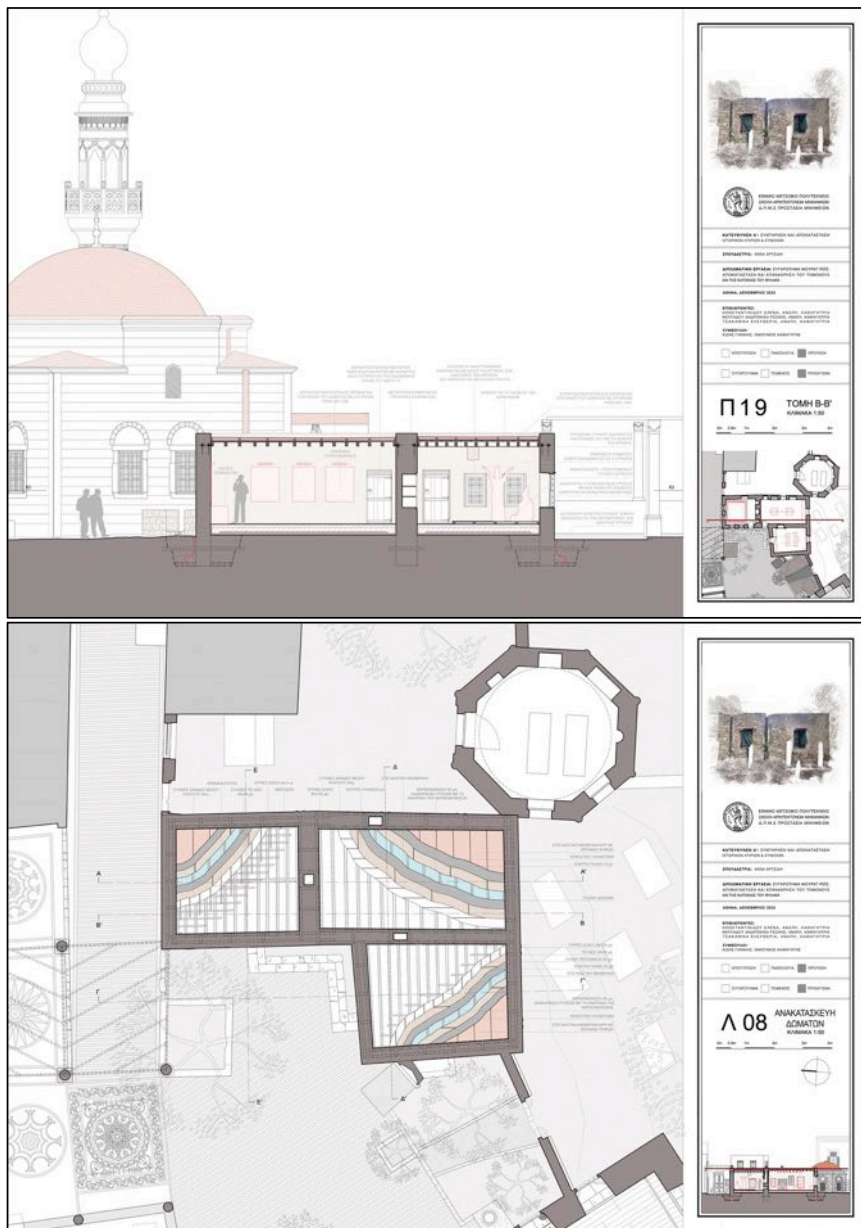
Με την ολοκλήρωση των παραπάνω εργασιών θα υπάρχει μια πλήρη κατανόηση του μνημείου και θα πρέπει να υπάρχει η ευελιξία για τον επαναπροσδιορισμό των προτεινόμενων επεμβάσεων αποκατάστασης.

Με βάση τα στοιχεία που υπάρχουν από την διαδικασία της αποτύπωσης και την ιστορική τεκμηρίωση της κατοικίας του φύλακα, προτείνονται αναλυτικά οι παρακάτω επεμβάσεις ανά οικοδομικό στοιχείο:

ο Θεμέλια

Από την διαδικασία της αποτύπωσης δεν προέκυψαν συμπεράσματα που να υποδεικνύουν την ενίσχυση της θεμελίωσης. Είναι αναγκαία η πραγματοποίηση ελέγχου της επάρκειας της θεμελίωσης με διερευνητικές τομές για τυχόν ανάγκη εξυγίανσης τοπικά με την εφαρμογή ενεμάτων ομογενοποίησης και βαθιών αρμολογημάτων.

Όμοια με το τέμενος, για την αντιμετώπιση της ανιούσας υγρασίας στους περιμετρικούς τοίχους προτείνεται η κατασκευή αποστραγγιστικής τάφρου (drainage) ως εξής: η λιθοδομή δέχεται ενισχυμένο πατητό επίχρισμα υδραυλικής άσβεστου, στεγανωτική επάλειψη σε δύο χέρια (το πρώτο αραιωμένο και το δεύτερο παχύρευστο) και αποστραγγιστική / προστατευτική μεμβράνη («αυγουλιέρα»). Κατόπιν διαστρώνεται στον πυθμένα του ορύγματος άοπλο σκυρόδεμα, και στη συνέχεια διαστρώνεται στο εσωτερικό του ορύγματος γεωύφασμα. Στον πυθμένα του ορύγματος τοποθετείται σύστημα αποστραγγίσεως από διάτρητους σωλήνες PVC ή ταμεντοσωλήνες διαμέτρου 16 εκ. Οι σωλήνες τοποθετούνται σε στάθμη ψηλότερα από την κατώτατη στάθμη της θεμελίωσης, με σύγκλιση των ρύσεων των στραγγιστηρίων και ελεύθερη εξωτερική απορροή νοτιοδυτικά (φυσικό ανάγλυφο). Ακολουθεί η πλήρωση του ορύγματος σε τρεις διαδοχικές στρώσεις με κροκάλα, χαλίκι και άμμο. Η επίχωση καλύπτεται με το γεωύφασμα, επάνω από το οποίο τοποθετείται χύμα.

ο Τοιχοποιίες

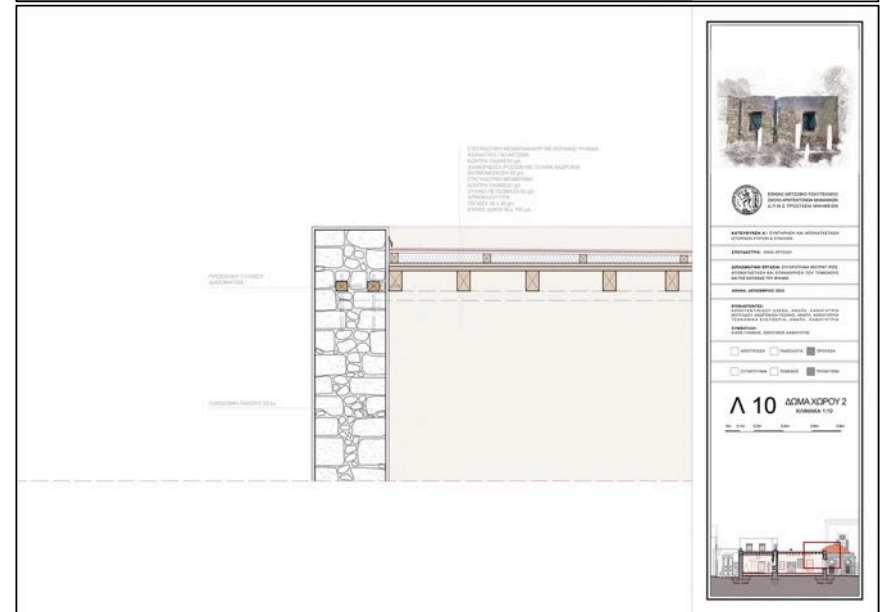
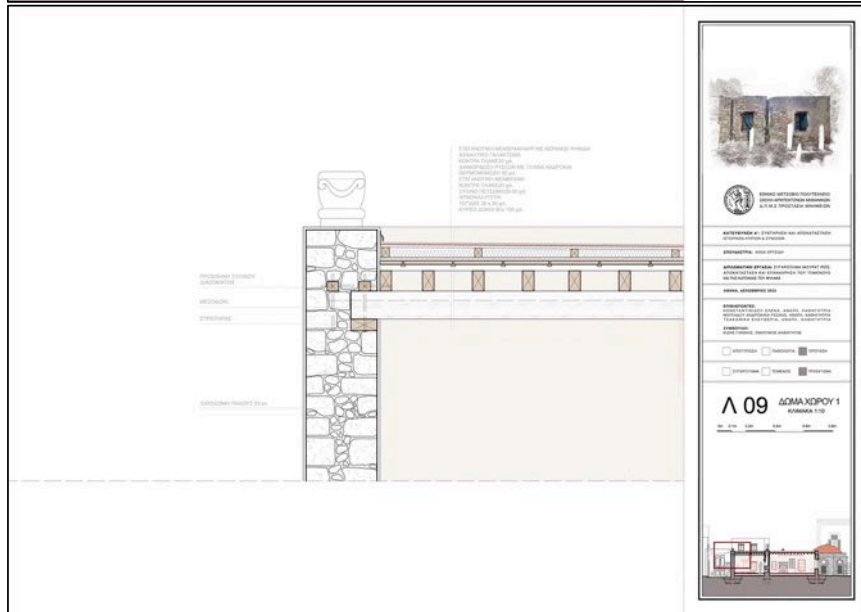
Αρχικά γίνεται αποτοίχιση όλων των επιχρισμάτων για την εξέταση των τοιχοποιιών και καθαρισμός των λίθων σε βάθος με αέρα υπό πίεση για την απομάκρυνση των υπολειμμάτων και ενδεχομένων βιολογικών επικαθίσεων στις τοιχοποιίες με απώλεια κονιάματος.

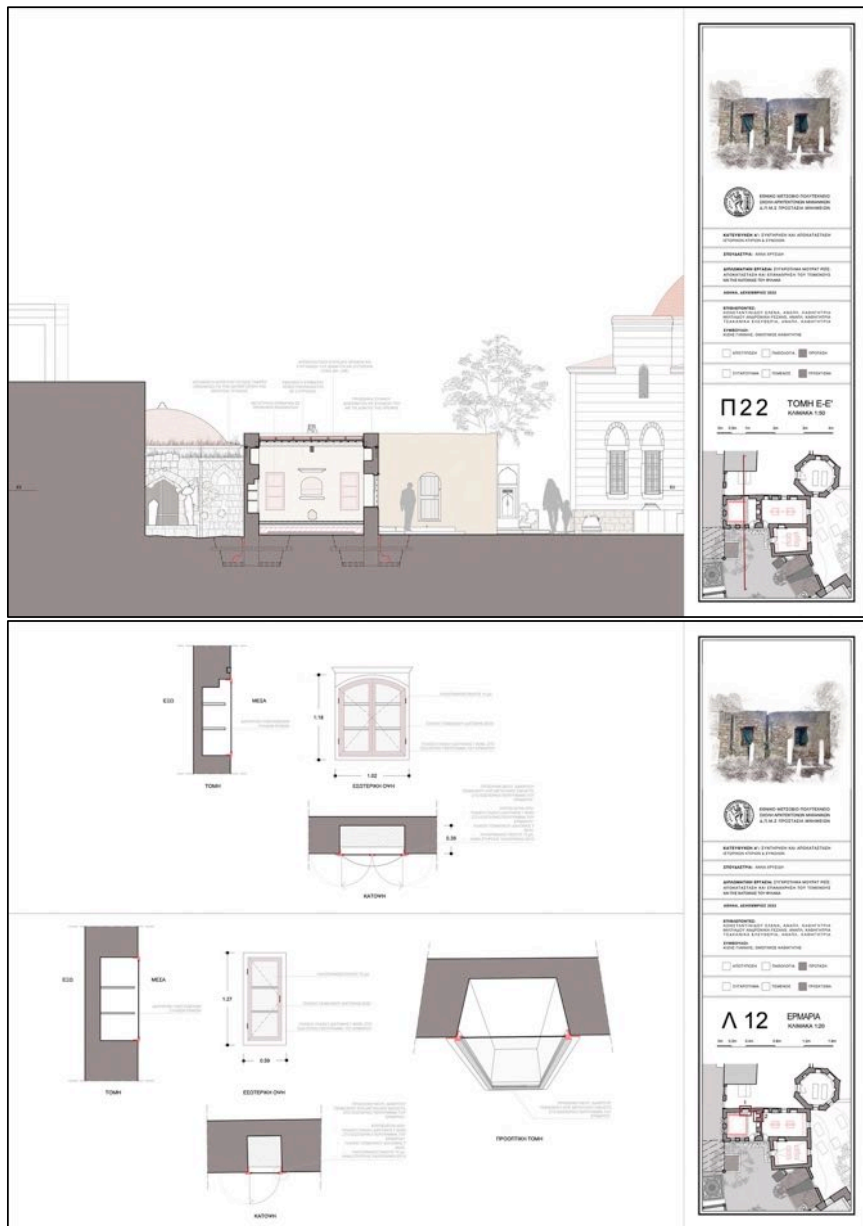
Στη συνέχεια, εφαρμόζεται βαθύ αρμολόγημα μετά από συμπλήρωση λίθων στις αποδιοργανωμένες περιοχές και αντικατάσταση μεμονωμένων λίθων, που παρουσιάζουν μεγάλη αποσάθρωση. Στόχος είναι να επιτευχθεί κατά το δυνατόν η συνεργασία πέτρας – κονιάματος στη φέρουσα λειτουργία της λιθοδομής, η κυκλοφορία της υγρασίας και η αναπνοή της λιθοδομής. Τα χρησιμοποιούμενα κονιάματα πρέπει να είναι ασβεστοκονιάματα με σύνθεση όσο το δυνατόν πλησιέστερη με την των παλιών κονιαμάτων και σκληρότητα παρόμοια με της υπάρχουσας τοιχοποιίας. Το αρμολόγημα των εμφανών λιθοδομών πρέπει να είναι ανάλογο με εκείνο της παλιάς κατασκευής όσον αφορά την σύνθεση και το χρώμα του κονιάματος, και σε ελαφριά εσοχή, ώστε να εξασφαλίζεται η απορροή των νερών της βροχής, από την επιφάνεια της λιθοδομής.

Η σημερινή εικόνα της κατοικίας του φύλακα δεν δικαιολογεί την εφαρμογή ενεμάτων ομογενοποίησης στο σύνολο της τοιχοποιίας. Έτσι, προτείνεται να εφαρμοστούν τοπικά για την επισκευή των ρωγμών. Τόσο τα αρμολογήματα δομής όσο και τα ενέματα προτείνεται να περιέχουν υδραυλική άσβεστο, ποζολάνη, ποταμίαια άμμο από την περιοχή της Ρόδου και ίνες υάλου, με ακριβή σύσταση, που θα προκύψει έπειτα από εργαστηριακή ανάλυση των δειγμάτων του κονιάματος για τη παρασκευή νέου συμβατού με το παλιό.

ο Δώματα

Γίνεται αφαίρεση των επιστρώσεων της πατελιάς από τα δώματα και του στηθαίου από αργολιθοδομή και στην συνέχεια προεκπική καθαίρεση των ξύλινων στοιχείων. Έπειτα, γίνεται διαλογή των δοκών και τεγίδων ώστε να επανατοποθετηθούν τυχόν μέλη που βρίσκονται σε καλή κατάσταση και έχουν τις προτεινόμενες διαστάσεις. Η τοιχοποιία θα ενισχυθεί στην στέψη της με οριζόντιο σύστημα ξυλοδεσιών του οποίου θα συνδεθεί με την οροφή. Οι νέες δοκοί θα είναι από σύνθετη ξυλεία (8x14εκ.) και θα εμποτιστούν σε οικολογικό βερνίκι και μυκητοκτόνο. Οι δοκοί θα συνδέονται με τους τοίχους μέσω ξυλοδεσιών 8x8εκ. Η σύνδεση μεταξύ τους θα γίνει με μεταλλική λάμα πάχους 8χιλ. και στριψώνια. Η σύνδεση της ξυλοδεσιάς με τη υποκείμενη λιθοδομή γίνεται με ξύλινες καβίλιες. Η επικάλυψη του δώματος θα γίνει με σύγχρονα υλικά, ώστε να εξασφαλίζεται η γρήγορη απορροή των νερών της βροχής, η στεγανότητα και η θερμομόνωση του κτιρίου. Επάνω από τις τεγίδες των δοκών στρώνονται σανίδες με τα αρμοκάλυπτρά τους και κόντρα πλακέ θαλάσσης. Στη συνέχεια τοποθετείται στεγανωτική μεμβράνη και θερμομόνωση DOW. Οι ρύσεις θα διαμορφωθούν με ξύλινα καθρόνια ποικίλλου ύψους, τα οποία παρεμβάλλονται των φύλλων της θερμομόνωσης. Πάνω στα καθρόνια καρφώνεται μια δεύτερη στρώση φύλλων κόντρα πλακέ θαλάσσης 22 mm. Η επιφάνεια αλείφεται με ασφαλτικό γαλάκτωμα και επιστρώνεται με στεγανωτική μεμβράνη με κεραμικό ψηφίδες. Το στηθαίο του δώματος ανακατασκευάζεται από πωρόλιθους.

ο Δάπεδα

Αποξηλώνεται η επικάλυψη με σκυρόδεμα και γίνεται αποχωμάτωση μέχρι την αποκαλυψη του φυσικού εδάφους και την εξέταση των θεμελίων. Έπειτα προτείνεται η κατασκευή νέας πλάκας επί εδάφους με υγρομονωτική στρώση, λιθορριπή και μονωτικές μεμβράνες για την αντιμετώπιση της εκτεταμένης ανιούσας υγρασίας στις λιθοδομές. Η τελική επίστρωση γίνεται με απλή ταιμεντοκονία 3εκ.

Στον χώρο 1 διαμορφώνεται σε υπερύψωση το νέο ξύλινο δάπεδο από δοκούς συγκολλητής ξυλείας διατομής 8x16εκ. Οι δοκοί εδράζονται στο κατώτερο δάπεδο και συνδέονται με αυτό με μεταλλικές λάμες. Οι δοκοί θα έχουν εμποτιστεί σε οικολογικό βερνίκι και μυκητοκτόνο. Η πρώτη στρώση του δαπέδου γίνεται με φύλλα κόντρα πλακέ πάνω στα οποία καρφώνεται το τελικό σανίδωμα.

ο Ανοίγματα - Ερμάρια

Οι ταμπλαδοτές θύρες νεότερου τύπου θα αντικατασταθούν με καρφωτές κατά την σωζόμενη υφιστάμενη θύρα.

Για τα ανοίγματα του χώρου 1 θα κατασκευαστούν νέα ανασυρόμενα παράθυρα με διπλό υαλοστάσιο. Τα σκούρα κατασκευάζονται καρφωτά στην ίδια μορφή με τα υφιστάμενα. Επαναποθετούνται οι ξύλινες ραβδοί, αφού καθαρισθούν και συντηρηθούν, όπως επίσης τα κοκοράκια στήριξης των σκούρων στις ποδιές των τοίχων.

Στους χώρους 2 και 3 που αποτελούν μεταγενέστερη φάση της κατοικίας του φύλακα, τα παράθυρα ανακατασκευάζονται ανοιγόμενα με διπλό υαλοστάσιο και χωρίς σκούρα.

Τα ερμάρια θα μετατραπούν σε προθήκες εκθεμάτων με την προσθήκη υαλοπίνακα και εσωτερικού φωτισμού.

ο Επιχρίσματα

Οι εσωτερικές επιφάνειες των λιθοδομών θα επιχρισθούν με συμβατά ασβεστοκονιάματα (με ποζολάνη, ποταμιά άμμος και ίνες πολυπροπυλενίου) σε 3 στρώσεις (πεταχτό, λάσπωμα, ψιλό με μαρμαρόσκονη).

Στις εξωτερικές επιφάνειες εφαρμόζεται ασβεστοκονίαμα, ενισχυμένο με ίνες. Οι υδρορροές θα στεγανωθούν και θα επιχριστούν με κουρασάνι. Οι όψεις στο σύνολό τους θα επιχριστούν. Στους χώρους 2 και 3 που αποτελούν β' φάση της κατοικίας του φύλακα θα παραμείνουν ανεπιχριστά τα πλαίσια των παραθύρων και οι λαξευτοί γωνιόλιθοι.

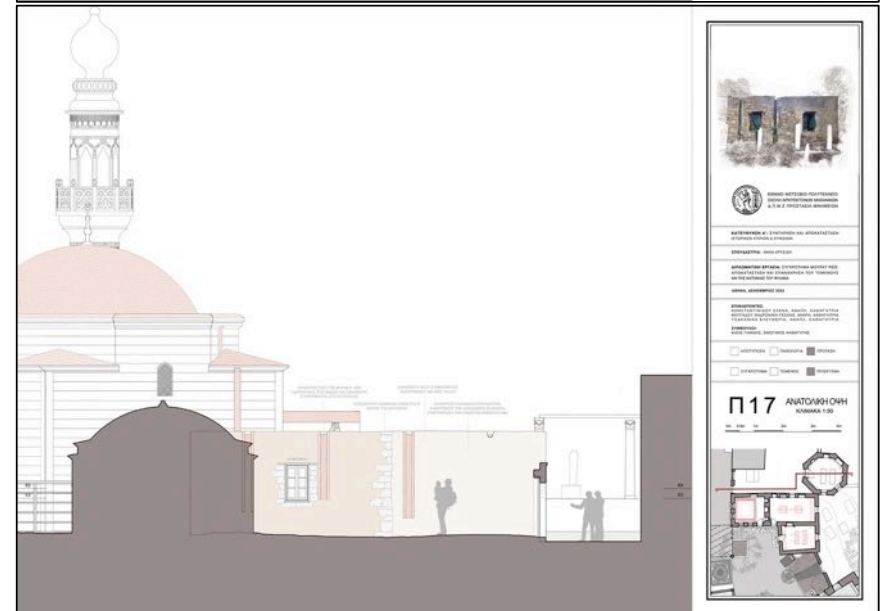
ΣΤ4.3 Περιβάλλον χώρος

Για την διαμόρφωση της αυλής θα συντηρηθούν οι μαντρότοιχοι και οι αυλόθυρες και θα τακτοποιηθούν τα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη.

Στα πηγάδια θα γίνει εξυγίανση από την υγρασία και θα εφαρμοστούν νέα επιχρίσματα, ενώ προτείνεται συντήρηση και επαναλειτουργία της στέρνας για τη συλλογή των όμβριων υδάτων.

Στη συνέχεια προτείνεται ο καθαρισμός του βοτσαλωτού δαπέδου και η απομάκρυνση των φυτικών ριζών. Γίνονται τοπικές συμπληρώσεις στο υφιστάμενο δάπεδο και συμπληρώνεται το υπολοιπο τμήμα με νέο, με παραδοσιακή μέθοδο χωρίς τη χρήση ταιμεντοκονιάματος (χώρα ή άμμο θαλάσσης για οριζόντιωση επιφάνειας, κονίαμα από ασβέστη και άμμο για την τοποθέτηση των βότσαλων).

Ο κήπος του συγκροτήματος θα συντηρηθεί και θα φυτευτούν στα παρτέρια αρωματικά φυτά και θάμνοι.

Η. Επίλογος

Οι αμέτρητες επιδρομές που δέχτηκε το νησί της Ρόδου ήταν αδύνατο να μην αφήσουν τα σημάδια τους. Το συγκρότημα Μουράτ Ρεϊς αντικατοπτρίζει την ιστορία του τόπου και επιβεβαιώνει πως η Ρόδος υπήρξε ένα από τα πιο σημαντικά αστικά κέντρα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στον Ελλαδικό χώρο. Παρόλο που έχει εγκαταλειφθεί και παρακμάζει, διατηρεί την μεγαλοπρέπεια του και αποτελεί σημείο αναφοράς για την πόλη της Ρόδου μέχρι και σήμερα.

Το μνημειακό σύνολο του συγκροτήματος πρέπει να διασωθεί και για τις επόμενες γενιές και να αποτελέσει αντικείμενο αναζητήσεων για την διερεύνηση της ιστορίας του τόπου. Εκτός από την μελέτη του παρελθόντος, στόχος μας πρέπει να είναι και η λήψη μέτρων προστασίας, διατήρησης και αποκατάστασης των λίγων πλέον δειγμάτων της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του παρελθόντος, εξασφαλίζοντας την διαχρονικότητα του τόπου με την κατάλληλη ένταξη τους στο σημερινό αστικό περιβάλλον.

Η παρούσα εργασία πέραν της πρότασης αποκατάστασης του τεμένους και της κατοικίας του φύλακα, επιχειρεί να αναδείξει την ιστορία, την λειτουργία και την αξία του συγκροτήματος Μουράτ Ρεϊς ως ένα ενιαίο σύνολο. Η δημιουργία ενός εκθεσιακού κέντρου στον χώρο του συγκροτήματος, έχει ως στόχο αφενός την πληροφόρηση των πολιτών και επισκεπτών για την "φύση" και την ιστορία του ιδρύματος και αφετέρου την μετατροπή της εγκαταλειμμένης έκτασης σε έναν υπερτοπικό πόλο έλξης που θα απευθύνεται σε όλες τις κοινωνικές ομάδες.

Ελπίζω η έρευνα να αποτελέσει αφετηρία για την ανάδειξη της σημασίας και της ιστορίας του συγκροτήματος Μουράτ Ρεϊς, στοιχεία που είναι σημαντικό να γίνουν κήμα όχι μόνο των ειδικών, αλλά κυρίως των απλών κατοίκων της περιοχής, προκειμένου ο σεβασμός και η προστασία τους να γίνει πρωταρχικός στόχος όλων.

Άνω Χρυσίδα

Γλωσσάριο

Α

αγά, ağa: αρχηγός, κύριος
αλατζά, alaca: πολύχρωμος
αλέμ, alem: το συμβολικό τελείωμα που τοποθετείται στην κορυφή του θόλου του τζαμιού, του μιναρέ κ.α.

Β

βακιφναμέ, vakıfnâme: αφιερωτήριο έγγραφο
βακούφι, vakıf: κληροδότημα
βιλαέτι, vilâet: διοικητική μονάδα

Γ

γαζί, gazî: τίτλος που δίνεται σε αυτούς που έδειξαν ηρωισμό και τραυματίστηκαν στον ιερό πόλεμο
γκιομπεκτάς, göbektaş: ομφαλική πέτρα

Δ

δεκάτη, ðış: φόρος σε είδος επί της παραγωγής που αντιστοιχούσε κανονικά στο ένα δέκατο της παραγωγής

Ι

ιβαν, ıvan: ορθογώνιος χώρος, στεγασμένος με θόλο, ανοικτός από την μία πλευρά
ιμάμης, imâm: ιερέας
ιμαρέτ, imaret: κουζίνα όπου έτρωγαν οι φτωχοί, πτωχοκομείο

Κ

καδής, kadî: δικαστής
καζάς, kaza: περιοχή υπό την δικαστική εξουσία του καδή, αργότερα υποδιοίκηση
καπλιτζά, kaplıca: ιαματικά λουτρά
καπουδάν πασάς, kapudan paşa: αρχιναύαρχος των Οθωμανών
καρβανσεράι, karvansaray: κατάλυμα ταξιδιωτών
κετχουντά, kehtënda: αντιπρόσωπος ή επικεφαλής μιας ομάδας
κιμπλά, kible: η διεύθυνση της Μέκκας, ο τοίχος του Τζαμιού που τοποθετείται το μυχράμπ
κιταμπέ, kitabe: αναθηματική επιγραφή
κουλλιέ, külliye: συγκρότημα δημοσίων κοινωφελών κτισμάτων
κουμπέ, kube: τρούλος
κιουρσί, kürsî: θρόνος, θέση για τον ιμάμη όταν διδάσκει

κιουντεκιαρί, kündekârî: τρόπος κατασκευής ξύλινων επιφανειών. Κατασκευάζονται από πολλά μικρά κομμάτια ξύλου συνδεδεμένα με εντορμίες και τοποθετημένα έτσι ώστε να σχηματίζουν διάφορα γεωμετρικά μοτίβα.

Μ

μακαραλί κεμέρ, makaralî kemër: τεχνοτροπία με την οποία διατάσσονται οι λίθοι στα υπέρθυρα, με εγκοπές
μακσούρε, maksûre: περιφραγμένος εξώστης όπου ανέβαιναν εξέχοντα πρόσωπα κατά την λειτουργία της Παρασκευής.
μακτού, maktu: ετήσια κατ' αποκοπή φορολογία
μαχκεμγι σεριγιέ, mahkemeyî şeriyе: ιεροδικείο
μαχφλ, mahfil: υπερυψωμένη εξέδρα μέσα στον χώρο προσευχής
μεκτέμπ, mekteb: σχολείο πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης
μεντρεσέ, medrese: ιεροδιδασκαλείο
μεστζίτ, meşcit: μικρό συνήθως συνοικιακό τζαμί όπου δεν τελούνταν η λειτουργία της Παρασκευής
μιναρές, minare: πύργος στα μουσουλμανικά τζαμιά από όπου καλούνται οι πιστοί
μινμπερ, minber: είδος άμβωνα, στο οποίο ανεβαίνει ο ιμάμης για να διαβάσει το κοράνι κατά την προσευχή της Παρασκευής
μυχράμπ, mihrab: η ιερή κόγχη του χώρου προσευχής των μουσουλμάνων προσανατολισμένη προς τη Μέκκα
μουεζίνης, muezzin: ψάλτης που καλεί τους πιστούς για προσευχή
μουκάρνας, muqarnas: σταλακτίτης
μουκατά, mukataa: εκμίσθωση δημοσίων προσόδων
μουχτεσίμπ, muhtesib: αγρονόμος
μπας, bas: κεφαλή, βάση
μπεζεστένι, bezesten: τρουλόσκηπη, καλά ασφαλισμένη αγορά όπου πωλούνται πολύτιμα εμπορεύματα
μπέη, bey: τίτλος Οθωμανού αξιωματούχου
μπεηρλέμπεης, beylerbeyî: ο μπέης των μπέηδων – στρατιωτικός και πολιτικός διοικητής διοικητικού διαμερισματος

Ν

ναζιρης, nazir: επιθεωρητής
ντερβίς ζαβιγιέ, dervîş zaviye : μοναστήρι δερβισίων
ντεροχανέ, dersâne: αίθουσα διδασκαλίας
ντιβάν, divan: συμβούλιο, ντιβάνι
ντολάπ, dolap: κατάστημα, ερμάριο

Ο

ουλού τζαμί, ulu camî: μεγάλο τζαμί. Κτιζόταν στο κέντρο της πόλης όπου τελείται η λειτουργία της Παρασκευής.

Π

πασάς, paşa: τίτλος Οθωμανού αξιωματούχου

Ρ

Ρεβάκ, revak: κιονοστήρικτη στοά γύρω από μια αυλή

Σ

σαάτ κουλεσί, saat kulesi: πύργος ρολογιού
σαλίναμέ, salname: ημερολόγιο, ετήσια στατιστική επετηρίδα
σαράι, saray: παλάτι, μέγαρο
σερεφέ, şerife : εξώστης μιναρέ όπου βγαίνει ο μουεζίνης
σεχίτ, şehit: μάρτυρας μουσουλμανικής πίστης
σεγιατναμέ, seyahatnâme: ταξιδιωτικό
σιντριβάνι, sadrivan : πίδακας νερού, κρήνη

σπιζαίλικ, sicaklık: το ζεστό τμήμα του λουτρού
σογουκλούκ, soğukluk: το κύριο τμήμα του λουτρού
σον τζεμαάτ γερλί, son cemaat yerî: τόπος της τελευταίας συνάθροισης, χώρος προσευχής για τους αργοπορημένους, το προστώο του τζαμιού
σοφτά, softa: σπουδαστής του μεντρεσέ

Τ

Τακόσμ, taksim: δεξαμενή απ' όπου το νερό διανέμεται
ταχρίρ ντεφτέρ μουφασάλ, tahrir defter mufassal: λεπτομερές τεφτέρ καταγραφής
τεκές, tekke: μοναστήρι δερβισίων
τουρμπές, türbe: τάφος σημαντικού προσώπου
τουχφέτ ουλ-μπαριν, tuhfet ül-mî'marin: το δώρο των αρχιτεκτόνων
τζαμί, camî: χώρος προσευχής των μουσουλμάνων
τζαμεκιάν, camekân: αποδυτήριο λουτρού

Χ

χαλβέτ, halvet: ατομικό δωμάτιο λουτρού
χαμάμ, hamam: λουτρό
χαρέμ, harem: ο κύριος χώρος προσευχής
χανζνέ, hazne: δεξαμενή νερού σε χαμάμ
χουτμπέ, hutbe: το κήρυγμα της Παρασκευής που εκφωνείται από το μινμπερ, ευχές για τον χαλίφη

Βιβλιογραφία

- Balducci Hermes, [1933], Architettura turca in Rodi, Milano Bergamo, Ulrico Hoepli
- Biliotti Edouard, [1881], Η νήσος Ρόδος υπό Εδουάρδου Μπιλιότου ή Άβββα Κοτρέ, μεταφρασθείσα υπό Μ. Μαλλιάρικη και Σ Καραβοκυρού
- Çelikkol Zeki, [1992], Rodos'taki Türk Eserleri Ve Tarihçe, TTK, Ankara
- Coronnelli Vincenzo, [1695], Isola di Rodi: Geografica-Storica, Antica, e Moderna coll' altre adiacenti, Gia possedute da' Cavalieri Hospitalieri di S. Giovanni di Gerusalemme. Dedicate, il signore Cardinale Panfilio
- Gabriel Albert, [1923], La cité de Rhodes, Architecture civile et religieuse, τ. II, Paris
- Konstam Angus, [2008], Piracy: the complete history, Osprey Publishing
- Nasuhoglu Sadi, [2008], Rodos-Anılar ve Tarihçe 2.baskı, Mugla Universitesi, Mugla
- Rodoslu Celalettin, [2015], Rodos ve İstanköy Adalarında Gömülü Tarihi Simalar (Ιστορικά πρόσωπα θαμμένα στην Ρόδο και την Κω), Biyografi Net Yayınları İkinci Baskı, Ankara
- Βακαλόπουλος Απόστολος, [1968], Ιστορία του νέου ελληνισμού – Γ' Τουρκοκρατία, Θεσσαλονίκη
- Βεργωγής Γεώργιος, [1995], Η εκπαίδευση στο κοινό της Ρόδου κατά την οθωμανοκρατία, Ρόδος
- Πολοδομικές επεμβάσεις στην πόλη της Ρόδου (1912-1950) από την Ιταλοκρατία έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου,
- Ευθυμίου Παναγιώτης, [1966], Ρόδος - Λίνδος
- Ευθυμίου - Χατζηλαίκου Μαρία, [1995] «Νεοελληνική πόλη», Εταιρεία μελέτης νέου Ελληνισμού – Μνημύμ
- Καρούζος Χρήστος, [1973], Ρόδος: Ιστορία, Μνημεία, Τέχνη, Εκδόσεις έσπερος, Αθήνα
- Κόλλιας Ηλίας, [2005], Η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου και το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου, ΥΠΠΟ – ΤΑΠ, Αθήνα 2000 β' έκδοση
- Κόλλιας Ηλίας, [2005], Οι ιππότες της Ρόδου, το Παλάτι και η Πόλη, Εκδοτική Αθηνών ΑΕ, Αθήνα
- Κολώνιας Βασίλης, [2002], Ιταλική αρχιτεκτονική στα Δωδεκάνηρα 1912-1943, εκδόσεις Ολκός, Αθήνα
- Κωνσταντινόπουλος Γρηγόρης, [1986], Αρχαία Ρόδος, Αθήνα
- Μακρής Μανόλης, [2017], Ιστορία της Ρόδου, Στέγη Γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου – Σειρά αυτοτελών εκδόσεων αριθ. 24, Ρόδος
- Μανούσου – Ντέλλα Κατερίνα, [2008], Σχέδιο Προστασίας - Διαμόρφωσης - Ανάδειξης του Μνημειακού συνόλου των Μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου, Υπουργείο Πολιτισμού 2008 Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων(Τ.Δ.Π.Ε.Α.Ε.), Ρόδος
- Παπαχριστοδούλου Ιωάννης, [1972], Ιστορία της Ρόδου από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, Στέγη γραμμάτων και τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα
- Στεφανίδου Αιμιλία – Εμμάβτ Αιμος, [2009], Η συντήρηση και η αποκατάσταση των οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα, University studio press, Θεσσαλονίκη
- Τσιριπανλής Ζαχαρίας, [1968], Φιλικές σχέσεις των ιπποτών της Ρόδου με τους Τούρκους κατά τον 15ο αιώνα, ByzF.3
- Τσιριπανλής Ζαχαρίας, [1995], Ανέκδοτα έγγραφα για τη Ρόδο και τις νότιες Σποράδες από το Αρχείο των Ιωαννιτών Ιπποτών (1421- 1453), Ρόδος
- Τσιριπανλής Ζαχαρίας, [2002], Στη Ρόδο του 16ου-17ου αιώνα- Από τους Ιωαννίτες Ιππότες στους Οθωμανούς Τούρκους, Ρόδος

- ΥΠΠΟ - Γραφείο Συντήρησης και Αποκατάστασης Μεσαιωνικής Πόλης Ρόδου, [1989], Η παλιά πόλη της Ρόδου: Μελέτες - επεμβάσεις 1985-1988, Έκδοση Δήμου Ρόδου, Ρόδος
- ΥΠΠΟ - ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, [1999], Ρόδος 2.400 χρόνια. Η πόλη της Ρόδου από την ίδρυση της μέχρι την κατάληψη από τους Τούρκους (1523) - Τόμος Α', Αθήνα
- ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2001], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης (1985-2000) της Ρόδου, Ρόδος
- ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2007], 15 χρόνια έργων αποκατάστασης στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου, Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα
- ΥΠΠΟ - Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, [2008], Σχέδιο προστασίας - διαμόρφωσης - ανάδειξης του μνημειακού συνόλου των μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου, Ρόδος
- ΥΠΠΟ – Επιστημονική επιτροπή μνημείων στα μνημεία της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, [2008], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης 2000-2008, Ρόδος
- ΥΠΠΟ, [2009], Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, ΥΠΠΟ - Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα
- ΥΠΠΟ – Επιστημονική επιτροπή μνημείων της Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, [2017], Μεσαιωνική πόλη Ρόδου: Έργα αποκατάστασης 2011-2016, Ρόδος
- Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, [2005], Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Αρχιτεκτονική- Πολοδομία, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος
- Τ.Ε.Ε Τμήμα Δωδεκανήσου – ΥΠΠΟ 4η ΕΒΑ, [2000], Οι Ροδίτικες Κρήνες, Δήμος Ροδίων, Ρόδος
- Διεύθυνση Προστασίας Μεσαιωνικής Πόλης, [1992], Οικοδομικά Υλικά & Τεχνικές στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου, Προγραμματική Σύμβαση ΥΠΠΟ- ΤΑΠΑ- Δήμου Ροδίων, Ρόδος 2003 -Ρόδος, 240 συναπτές δεκαετίες ακραφνούς ελληνισμού, Θεοφάνη Μπογιάννου, Αθήνα
- Παπαχριστοδούλου Ι., Μωραΐτου Π., [2005] Γενικό Πολοδομικό Σχέδιο Ρόδου, Δήμος Ροδίων, Δ/ση Πολοδομίας, Α' Στάδιο
- Κανονισμός για αποτίμηση και δομητικές επεμβάσεις τοχοποιίας - ΚΑΔΕΤ [2022],

Διδακτορικές διατριβές

- Mohamed Abd el-wadood Abd el-azim Abd el-wahab, [2010], The Ottoman Mosques in the Old Town of Rhodes Island, National and Kapodistrian university of Athens – Department of archaeology and the history of art, Athens
- Λουκμά Μαρία, [2019], Τεχνολογία, Υλικά δόμησης και παθολογία σε θρησκευτικά κτήρια της οθωμανικής περιόδου, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Τμήμα πολιτικών μηχανικών, Θεσσαλονίκη
- Μανούσου – Ντέλλα Κατερίνα, [2013], Δ.Δ. Η πόλη της Ρόδου κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους: Ο μετασηματισμός των οχυρώσεων από την ύστερη αρχαιότητα έως την Ιπποτική οχυρωμένη πόλη, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο – Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αθήνα
- Ντέλλας Γιώργος, [2011], Οι σταυροθολιακές εκκλησίες της Δωδεκανήσου (1750-1924), Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο – Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αθήνα

Σπουδαστικές εργασίες – Διαλέξεις

1. Hudai Sirri Senalp, [2012], The evolution of ottoman Muqarnas, School of Oriental and African Studies – University of London, London
2. Ibrahimgil Ammar, [2012], Rodos, Murat Reis Kulliyesi belgelemesi ve restorasyon onerisi, Ankara
3. Καραγεωργή Χρυσοβαλάντου – Ειρήνη, [2014], Αρχοντικό Μπόνη Οθωμανικής περιόδου στο μαρσίι Αγίου Γεωργίου της Ρόδου, Διπλωματική εργασία στο πλαίσιο του ΔΠΜΣ “Προστασία Μνημείων”, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, Αθήνα
4. Μιχαλού Μαρία – Μαργαρίτα, [2013], Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, Αθήνα
5. Παπαστεργή Τσαμπίκα, [2007], Εξέλιξη της κατοικίας στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου-Ιπποτική και Οθωμανική περίοδος, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, Αθήνα
6. Σχοινάς Γεώργιος, [2013], Mezquita: Το μεγάλο Τέμενος των Ομμευιάδων στην Κόρδοβα, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ, Αθήνα

Άρθρα

1. Barnes John Robert, [2014] Some Cases of Mistaken Identity in the Ottoman Epigraphy of Murad Reis on Rhodes
2. Saoud Rabah, [2004], Muslim Architecture under Ottoman Patronage (1326-1924), Foundation for Science Technology and Civilisation, United Kingdom
3. WWahab Abdel M., [2020], Typology of the ottoman mausoleums in Rhodes in the light of the remaining types in cemetery of Murad Reis, Egyptian Journal of Archaeological and Restoration Studies
4. Βρούχος Γιώργος, [Νοέμβριος 2006], Το νεκροταφείο και το Τζαμί Μουράτ Ρείς, Εφημερίδα Ροδιακή
5. Κίτζης Γιάννης, [Δεκέμβριος 2005], Η τεχνολογία στην οικοδομική της οθωμανικής περιόδου, Αρχαιολογία και τέχνες, τ.97
6. Λουλουδάκη Ροδούλα, [11/08/2017], Άρθρο «Η Ρόδος των σεισμών: οι πιο φονικοί σεισμοί στο νησί από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας», Εφημερίδα Ροδιακή
7. Μανούσου - Ντέλλα Κατερίνα, [1997], Ρόδος: Στοιχεία μιας πολεοδομικής ανάλυσης μιας μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης, Δελτίο της Χριστιανικής Αρχαιολογικής εταιρίας, Αθήνα
8. Μανούσου – Ντέλλα Κατερίνα, [2012], Μνημειακή τοπογραφία του βόρειου άκρου της πόλης της Ρόδου, Δελτίο Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρίας 33
9. Ντέλλας Γιώργος, [Νοε/Δεκ 2001], «Η πολεοδομία της Ρόδου τον 20ο αι», Περιοδική έκδοση τοπικής ένωσης Δήμων & Κοινοτήτων Δωδ/νησου, τ.20
10. Ντέλλας Γιώργος, [2013], Οι επιρροές της ιπποτικής και της οθωμανικής στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της πρώτης περιόδου της τουρκοκρατίας στα Δωδεκάνησα (1523-1750), Θεσσαλονίκη
11. Παρασκευοπούλου Άννα, [2006], Υπάρχει μελέτη για το Μουράτ Ρείς, Εφημερίδα Ροδιακή
12. Τσαλαχούρης Κώστας, [31/03/2014], Ο Κτηματολογικός Μοριασμός Ρόδου την εποχή της Οθωμανικής κυριαρχίας, άρθρο στην Εφημερίδα Ροδιακή

Συνέδρια

1. Adem Dogangun, Iskender Tuluk Ramazan, Livaoglu, Ramazan Acar[2006], Traditional Turkish Minarets on the Basis of Architectural and Engineering Concepts, 1st international conference on restoration of heritage masonry structures, Egypt
2. Ageev V.V., [2014], Погребения Гераев в архитектурном комплексе Мурад Рейса (The Gerays Burial In The Architectural Complex Of Murad Reis), published in Materialy po Arheologii i Istorii Antičnogo i Srednevekovogo Kryma
3. Skoulikidis Th., Theoulakis P., Moropoulou A. and Beloyannis N., [1992], The sandstone of Rhodes. Decay patterns - prevention means, Proceedings of the 1st International Colloquium on Restoration History and Problems of the Medieval City of Rhodes, TAPA, Athens
4. Γιαννίου Μαρία – Αγγελική, [2005], Πολεοδομικές επεμβάσεις στην πόλη της Ρόδου από την Ιταλοκρατία έως την ενσωμάτωση (1912-1950), Πρακτικά συνεδρίου: Χωροταξικός - πολεοδομικός σχεδιασμός Κατευθύνσεις, βήματα εφαρμογής, προβλήματα & προοπτικές του νέου θεσμικού πλαισίου, ΤΕΕ Δωδεκανήσου, Ρόδος
5. Ζερλέντης Μιχάλης, Στεφανής Αλέξιος, [2006], Μεθοδολογία και επεμβάσεις αποκατάστασης σε τέσσερα τζαμιά της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, 1ο Συνέδριο Αναστηλώσεων ΕΤΕΠΑΜ. Θεσσαλονίκη
6. Ματσάκη Σ. Άννα, [2009], Το Γενί Τζαμί στην Έδεσσα: Αρχιτεκτονική ανάλυση – τεκμηρίωση και προτάσεις αποκατάστασης – επανάχρησης, Πρακτικά 3^{ου} εθνικού συνεδρίου: Ήπιες επεμβάσεις για την προστασία των ιστορικών κατασκευών: νέες τάσεις σχεδιασμού, ΤΕΕ Κεντρικής Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη
7. Νέες πόλεις πάνω σε παλιές, Επιστημονικό συνέδριο Ρόδος 27-30 Σεπτεμβρίου 1993, Ελληνικό τμήμα ICOMOS – ΚΒ εφορεία προϊστορικών και κλασικών αρχαιοτήτων, 4η Εφορεία βυζαντινών αρχαιοτήτων, Τμήμα Δωδεκανήσου
8. Τσακανίκα Ελευθερία, [2004], Μεθοδολογία αποκατάστασης ιστορικών κτηρίων - Εφαρμογές στο Τούρκικο αρχοντικό και στο τέμενος Hagi Mehmet Αγά στην Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου, Πρακτικά συνεδρίου 14-16 Οκτωβρίου 2004 στη Θεσσαλονίκη: Ήπιες επεμβάσεις για την προστασία ιστορικών κατασκευών, ΥΠΠΟ - 4η Εφορεία Νεωτέρων Μνημείων - ΤΕΕ Τμ. Κεντρικής Μακεδονίας, τ.2, Θεσσαλονίκη

Υπηρεσίες

1. Κτηματολόγιο Ρόδου
2. Διεύθυνση Πολεοδομικού σχεδιασμού Δήμου Ρόδου
3. Γενικά αρχεία του Κράτους, παράρτημα Δωδεκανήσου
4. Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου

Φωτογραφικό αρχείο

1. Diehl Ernst
2. Γεωργαλλίδη Σταύρου
3. Κολλίγρη Νίκου
4. Biblioteca - Archivio Rodi Egeo, ιστοσελίδα: <http://www.rodiegeo.net>
5. Ιταλικό και νεότερο φωτογραφικό αρχείο αρχαιολογικού Ιδρύματος Δωδεκανήσου
6. Με το βλέμμα των περιηγητών, ιστοσελίδα: <https://el.travelogues.gr>